

**VELKOMORAVSKÉ
KERAMICKÉ OKRUHY A TZV.
MLADŠÍ VELKOMORAVSKÝ
HORIZONT V MIKULČICÍCH**

MARIAN MAZUCH

MORAVIA MAGNA

**VELKOMORAVSKÉ
KERAMICKÉ OKRUHY
A TZV. MLADŠÍ VELKOMORAVSKÝ
HORIZONT V MIKULČICÍCH**

Pavel KOUŘIL
(ed.)

*Práce vznikla v rámci Programu výzkumné činnosti Archeologického ústavu AV ČR Brno, v. v. i.,
na léta 2012–2017.*

PROJET MORAVIA MAGNA

MORAVIA MAGNA

sous le patronage de
UNION ACADÉMIQUE INTERNATIONALE
BRUXELLES

UNION INTERNATIONALE DES SCIENCES
PRÉHISTORIQUES ET PROTOHISTORIQUES
(C.I.P.S.H - U.N.E.S.C.O)

© Marian MAZUCH

ISBN 978-80-86023-39-7

ISSN 1804-1345

ARCHEOLOGICKÝ ÚSTAV
AKADEMIE VĚD ČESKÉ REPUBLIKY
BRNO 2013

**SPISY ARCHEOLOGICKÉHO
ÚSTAVU AV ČR BRNO 45
2013**

**VELKOMORAVSKÉ
KERAMICKÉ OKRUHY
A TZV. MLADŠÍ VELKOMORAVSKÝ
HORIZONT V MIKULČICÍCH**

Marian MAZUCH

**ARCHEOLOGICKÝ ÚSTAV
AKADEMIE VĚD ČESKÉ REPUBLIKY
BRNO 2013**

Recenzovali:

Prof. PhDr. Jiří Sláma, CSc.

PhDr. Jan Frolík, CSc.

Věnováno Rostislavu Skopalovi

OBSAH

I. PŘEDMLUVA.....	7
II. ZÁMĚR PRÁCE.....	9
III. AREÁL SEVERNÍHO PODHRADÍ MIKULČICKÉHO HRADIŠTĚ.....	11
III.1 Úvod ke studiu severního podhradí	11
III.2 Topografie mikulčického hradiště.....	11
III.3 Metody a postup terénního výzkumu.....	12
III.4 Nálezová situace a stratigrafie vybraných ploch v S podhradí.....	13
III.4.1 Nálezové situace a stratigrafie v prostoru S podhradí. Modelový příklad na základě podrobného rozboru vybrané dílčí situace – podlahová úprava 892 a 883 a přilehlé zahloubené objekty	13
III.4.1.1 Hlavní kulturní vrstva sídliště	13
III.4.1.2 Podlahové úpravy	13
III.4.1.3 Zahloubené objekty	14
III.4.1.4 Hroby	15
III.5 Charakter a struktura zástavby v areálu S podhradí.....	15
III.5.1 Domy (podlahy), jejich konstrukce a vybavení a ostatní objekty.....	16
III.5.2 Struktura zástavby.....	18
III.6 Hmotná kultura a možnosti interpretace funkce sídliště na S podhradí	19
III.7 Celkový sídelně historický vývoj areálu S podhradí.....	21
IV. VELKOMORAVSKÉ KERAMICKÉ OKRUHY – BLUČINSKÝ A MIKULČICKÝ KERAMICKÝ OKRUH	24
IV.1 Úvodní poznámky k práci s keramikou.....	24
IV.2 Poznámky ke stavu poznání stratigrafie a velkomoravské keramiky v Mikulčicích	28
IV.3 Blučinský keramický okruh	30
IV.3.1 K historii bádání.....	30
IV.3.2 Charakteristika keramických znaků na nádobách BO na základě studia keramiky v Mikulčicích	32
IV.3.2.1 Metoda postupu při výběru keramiky blučinského okruhu v Mikulčicích	33
IV.3.2.2 Popis jednotlivých keramických znaků BO	33
IV.3.2.3 Kvantifikace keramických znaků BO	44
IV.3.3 Vymezení základních morfologicko-technologických hranic u nádob BO.....	47
IV.3.4 Shrnutí vymezení BO.....	50
IV.4 Mikulčický keramický okruh.....	53
IV.4.1 K historii bádání.....	53
IV.4.2 Charakteristika keramických znaků na nádobách MO na základě studia keramiky v Mikulčicích	56
IV.4.3 Vymezení základních morfologicko-technologických hranic u nádob MO	61
IV.4.4 Shrnutí vymezení MO	66

V. KERAMICKÝ HORIZONT SEVERNÍHO A VÝCHODNÍHO PODHRADÍ – KERAMIKA MLADŠÍ VELKOMORAVSKÉ FÁZE	68
V.1 Představení keramického horizontu S podhradí – Velká Morava, 2. polovina 9. století – přelom 9. a 10. století	68
V.2 Zastoupení MO a BO na plochách 46 a 79.....	69
V.3 Zastoupení MO a BO na ploše P1974-I (č. 45) v severním podhradí	74
V.3.1 Archeologická situace na ploše 45	74
V.3.2 Zastoupení MO a BO na ploše 45	76
V.4 Východní podhradí mikulčického hradiště – výzkum C1991	78
V.4.1 Archeologická situace výzkumu C1991 ve východním podhradí	78
V.4.2 Stručný popis nálezové situace	79
V.4.3 Základní stratigrafie – komentář k hlavním profilům	80
V.4.4 Sídlní vývoj areálu východního podhradí – pokus o interpretaci	81
V.4.5 Keramický horizont východního podhradí a kvantifikace MO a BO.....	83
VI. MOŽNOSTI POZNÁNÍ KERAMIKY MLADŠÍHO VELKOMORAVSKÉHO HORIZONTU V MIKULČICÍCH.....	85
VII. SROVNÁNÍ MIKULČICKÉHO A BLUČINSKÉHO KERAMICKÉHO OKRUHU	90
VII.1 Typologické srovnání MO a BO a srovnání míry jejich zastoupení ve shodných kontextech mikulčických stratografií	90
VII.2 Srovnání geografického rozšíření MO a BO	91
VII.2.1 Geografické rozšíření BO	91
VII.2.2 Geografické rozšíření MO.....	91
VIII. OTÁZKA VÝZNAMU A DATACE VELKOMORAVSKÝCH KERAMICKÝCH OKRUHŮ. KERAMIKA JAKO CHRONOLOGICKÁ POMŮCKA K POZNÁNÍ MLADŠÍHO VELKOMORAVSKÉHO HORIZONTU?	95
IX. LITERATURA.....	104
SUMMARY	108
PŘÍLOHY	117

I. PŘEDMLUVA

Již ve své diplomové práci o blučinské keramice jsem v závěru předdeslal, že velkou důležitost při skládání obrazu podoby velkomoravského hrnčířství bude mít i typologické definování, stratigrafické a chronologické postižení „keramiky s tzv. prožlabenými okraji“, dnes již zahrnuté pod zřejmě vhodnější termín „mikulčický keramický okruh“ (viz dále podrobně). K tomuto pojmenování opravňuje skutečně obrovské množství této keramiky, odkryté při mnohaletých obřích výzkumech velkomoravského mocenského centra v Mikulčicích, která se jeví jako typická pro vrcholnou až závěrečnou fázi existence velkomoravského státu. Můj původní záměr disertační práce, tedy představení dvou zásadních velkomoravských keramických okruhů mikulčického a blučinského, a to jak z hlediska jejich typologického „definování“, obecného geografického rozptylu, případně funkce a distribuce, tak z hlediska postižení celkové charakteristiky velkomoravského hrnčířství, byl ovlivněn a korigován dvěma událostmi.

Tou první, pozitivní, bylo vydání inspirativní a metodicky přesné studie J. MACHÁČKA (2001), který se kromě praktického jádra své práce (tedy pokusu o formalizovanou deskripci keramiky a sídlištních situací, v nichž se tato keramika nachází, analýzu a syntézu poznatků, směřující k postižení relativní chronologie takto exaktně vydělených keramických skupin, potažmo i archeologických objektů) vyjádřil velmi podrobně právě i k obecným otázkám keramikologie a raně středověkého hrnčířství. Nemělo tedy smysl se tomuto tématu znovu věnovat. Mikulčická aglomerace (s vlastním opevněným jádrem a několika areály v podhradí) ovšem stále může, dle mého názoru, poskytnout značné množství chronologických informací v důsledku přítomnosti místy mocné vertikální stratigrafie, četných superpozic s množstvím nálezů i s dnes již zřejmými rozdíly ve způsobu osídlení jednotlivých areálů a jejich rámcovém časovém zařazení. Z vlastní zkušenosti jsem jednoznačně přesvědčen, že přes všechny problémy se starou metodikou terénního výzkumu i leckdy nedostatečným způsobem a mírou provedení dokumentace (a to i k dané době vzniku) by pečlivé studium těch lépe prozkoumaných a dokumentovaných ploch¹

výrazně přispělo k poznání struktury a funkce jednotlivých areálů hradiště, resp. celé aglomerace, a především jejího **vývoje a proměn, včetně bližšího datování těchto jevů**. V posledních letech přinesl některá nová zjištění projekt studia mikulčického podhradí (např. POLÁČEK – MAZUCH – HLADÍK – BARTOŠKOVÁ 2007; HLADÍK – MAZUCH – POLÁČEK 2008; HLADÍK – MAZUCH 2010; HLADÍK 2010, v tisku a; b; c; MAZUCH v tisku a; b). Co však bude vždy činit v budoucnu problém, je navázání sídlištních jednotek na četná pohřebiště. Jednoznačná orientace na „hrobovou“ archeologii, zejména v počátcích mikulčického výzkumu, znamenala degradaci evidence (a dokumentace) sídlištních objektů a nálezů (zda stratigraficky „nad“, či „pod“ hroby) na pouhé přítomno/ne-přítomno. V mnoha případech důsledně „obkopání“ prostor kolem příkostelních hřbitovů komplikuje i možnost realizace revizních výzkumů, resp. získání nových zásadních dat pro pochopení vývoje a struktury osídlení vlastního opevněného jádra mikulčického hradiště. V minulosti zcela zřejmá orientace raně středověké archeologie na pohřebiště, či spíše na srovnávání hrobů, měla za následek podcenění možností archeologie sídlištní (k tomu obecně MAZUCH 2009a).

Proto jsem se rozhodl více se zaměřit na stratigrafické postavení a zároveň kvantifikaci velkomoravských keramických okruhů v jednotlivých kontextech či nově vydělených horizontech osídlení mikulčického hradiště. Tato lokalita je nesporně unikátní právě zmiňovanou značnou pestrostí stratigrafie, tedy intenzitou a délkou osídlení jednotlivých areálů, a přitom míra jejího druhotného narušení není tak velká jako v případě dalších velkých aglomerací typu Nitry a Starého města – Uherského Hradiště. Ovšem na druhé straně i v Mikulčicích zanechaly postdepoziciční procesy různého charakteru obecně větší stopy, než se doposud v literatuře přiznává (viz dále).

Na zmiňované druhé události, jež ovlivnila obsah této práce, již nebylo pozitivního nic. Veškeré podklady mé mnohaměsíční práce, od komentované originální dokumentace, stratigrafického rozboru některých ploch přes výpisy mnoha tisíců fragmentů těchto keramických okruhů a již vyplněných databází s jejich formalizovaným popisem až po samu keramiku (šlo především o soubor asi 300 větších fragmentů keramiky s nej-signifikantnějšími znaky mikulčického okruhu, či naopak s kusy představujícími hranici jeho definice, určený a nachystaný pro

¹ Drtivá většina ze 70 zkoumaných ploch (o různých výměrách, lišících se v řádech) do roku 1992 nebyla archeologicky vyhodnocena ani do podoby relevantních nálezových zpráv.

grafickou prezentaci), padly za obětí katastrofálnímu požáru mikulčického pracoviště v září roku 2007. Po této ztrátě jsem byl nucen začít zcela od začátku s tím, že některé skutečnosti nebude možné již nikdy stejným způsobem znovu doložit.

Velké komplikace v jakékoliv další snaze o zpracování většiny dříve realizovaných výzkumů bude působit stav nálezů a dokumentace po požáru. Zničená či nenávratně poškozena byla drtivá většina hrobových artefaktů a nekovových nálezů ze sídlištních situací. Stovky železných předmětů byly sice konzervátorsky stabilizovány, ale bude velmi dlouho trvat, než budou identifikovány (velká část patrně nikdy; na předmětech shořela lakem psaná inventární čísla i čísla s vazbou na terén, tzv. nálezová čísla). Originální dokumentace (tvořená plány jednotlivých čtverců v měřítku 1:20 na milimetrovém papíře) dnes existuje pouze v nekvalitních černobílých kopiích. To velmi ztěžuje stratigrafický rozbor zkoumaných ploch s důležitými mocnými souvrstvími, oddělenými podlahovými úpravami. V mikulčických výzkumech, ve kterých z nepochopitelných důvodů absentovalo i v mladších výzkumech číslování vrstev, byly především ve zmiňovaných složitějších situacích alespoň profily vybarvovány pastelkou, a to hlavně písčité a jílovité podlahy (žlutou, resp. oranžovou barvou), popř. uhlíkovité či propálené vrstvy (černou). Hraný těchto vrstev však nebyly zvýrazňovány, tudíž ve scanech milimetrových papírů je velmi nesnadné doložit některé stratigrafické vztahy, které byly jednoznačně viditelné v barevných originálech. O to horší je to v situacích, kdy je třeba kriticky zhodnotit některá dřívější tvrzení, která nevycházela z podrobného stratigrafického rozboru sídlištních situací, nebo vycházela z rozboru, který obsahoval chyby (popř. byla stratigrafická pozorování nepodložená či otočená), a přesto byl publikován (např. KLANICA 1968; KAVÁNOVÁ 1996; 1999; 2003; viz dále). Dopad této katastrofy na budoucí bádání ještě ani v tuto chvíli nelze přesně odhadnout. V mnoha aspektech je tak jako tak potřeba nastoupit cestu nových, moderně vedených ověřovacích terénních výzkumů, které by ovšem bylo nutné provést i bez ohledu na důsledky požáru.

Na dluhu poctivého stratigrafického rozboru mikulčických výzkumů, a to jak unikátních, často příkostelních pohřebišť, tak dosud jinde nezachycených vertikálních stratigrafií sídlištního rázu, stojí i jakási zvláštní absurdita. Některé jevy či předměty z takto zásadní lokality (kde se vyskytuje prakticky téměř vše, co si lze představit, že je možné odkrýt na raně středověkém slovanském hradišti) jsou totiž vykládány, resp. datovány na základě odvozování od poznatků či artefaktů pocházejících často z periferních oblastí, či v jiné rovině z jednotlivých, výjimečných, a tudíž pro dataci velmi ošidných nálezů. Velká pestrost ve struktuře jednotlivých areálů hradiště společně s rozdílnou délkou jejich fungování a relativně méně druhotným poškozením stratigrafických situací, než je tomu u jiných lokalit podobného významu, přitom skýtá mnoho prostoru pro další exaktní bádání. Nehledě na to, že obrovské množství nálezů,

vyskytující se v jednotlivých kontextech mikulčického hradiště, může při správné metodě a poctivém způsobu terénního výzkumu díky opakujícím se kvantifikovatelným tendencím přinést důležité chronologické informace, jež mohou být přenosné i do studia pohřebišť. To však musí být nutně založeno na kritickém stratigrafickém vyhodnocení, jasném pojmenování slepých bodů, které nejsou ze staré dokumentace či z jiných objektivních důvodů řešitelné, a bez diskuse především na nových, z velké části i revizních terénních výzkumech.

Přes předešlý, v některých aspektech poněkud skeptický pohled je zcela zřejmé, že obrovský nálezový fond mikulčických výzkumů, jejich značná rozloha a míra v současné době alespoň obecného poznání sídelní struktury jednotlivých areálů v rámci této raně středověké aglomerace, skýtá jedinečné možnosti budoucího precizování jak datování hmotné kultury raně středověké Moravy, tak podchycení a vysvětlení značných změn ve struktuře osídlení, a to jak v rovině kvantitativní (velikost areálů, osídlování nových poloh, případně rozpoznání současně fungujících sídelních okrsků, včetně postižení způsobu jejich zániku), tak i kvalitativní (struktura, funkce, změny sídelní kvality, způsob zániku, datace).

Tato cesta je velmi časově i kapacitně náročná, leckdy by mohla být i velmi obtížně prosazovatelná (v případech, kdy bude nutné zahrnout dosavadní, často jen jaksi odhadnuté, leč bohužel již „zavedené“ závěry) a je podmíněna cíleným směřováním k tomuto cíli a plnou institucionální podporou. Předkládaná práce byla vedena snahou ukázat jeden ze způsobů hledání této cesty. Z velké části jde sice v tomto případě pouze o aktivitu jednoho jedince, tudíž celkový záběr nemůže být velký, ale jsem přesvědčen, že při této metodice a při zapojení celého badatelského týmu je skutečně možné přinést dosud často chybějící konkrétnější poznatky týkající se nejruznějších kulturně historických aspektů poznání velkomoravských Mikulčic.

Předchozí řádky snad naznačily, jakým směrem se bude ubírat tato práce. Půjde o mikulčické hradiště jako o jedno z nejdůležitějších mocenských center velkomoravského státu, o snahu o chronologicky podložené rozpoznání sídlištního horizontu vrcholné fáze velkomoravského období na základě stratigrafie a jeho hmotné náplně. Zároveň by tato práce měla přinést opět trochu více světla do problematiky rozlišování a třídění velkomoravské keramiky, neboť ve světě moravské raně středověké archeologie tento stále poněkud podceňovaný, byť paradoxně nejvíce zastoupený, intencionální hmotný pramen sídlištních situací může být, jak se pokusím ukázat, v určitých případech nositelem závažných chronologických informací. Průkopnickou prací, podporující toto tvrzení, je bezesporu studie J. MACHÁČKA (2001). Ačkoliv můj způsob náhledu na tuto problematiku bude v některých konkrétních směrech poněkud odlišný, myslím si, že může dobře vystihnout záběr, kterým je možné relevantně pracovat s keramikou a stratigrafií (a ve výsledku tedy i s chronologií). A to přesně v intencích myšlenky J. MACHÁČKA (tamtéž, 10).

II. ZÁMĚR PRÁCE

Předkládanou prací se chci pokusit odlišit a zároveň představit archeologický horizont vrcholné fáze velkomoravského období na mikulčickém hradišti tak, aby byl pokud možno dobře chronologicky ukotven, a jeho hmotná náplň (z níž nejdůležitější je početná a zároveň velmi typická keramika mikulčického okruhu, viz dále) tak mohla pomoci při řešení komplikovanějších vertikálních stratigrafií na této lokalitě. Zároveň by mohla usnadnit datování nálezů z jiných lokalit (kromě sídlišť též hrobových celků s touto keramikou a hrobovým inventářem, jehož některé prvky se vyskytují i v sídlištních situacích).

Mým záměrem je využít úžasné pestrosti stratigrafie, míry a délky osídlení jednotlivých areálů na mikulčickém hradišti. Vytipováním, následným celkovým zhodnocením sídlištního areálu, který by spadl do konce velkomoravského období a nebyl osídlen v dřívějších fázích ani nebyl narušen mladšími zásahy a orbou (v případě, že je něco takového možné), a definováním jeho hmotné náplně by mohlo dojít k rozpoznání a oddělení této fáze velkomoravské kultury i v případech mocných vertikálních stratigrafií, předem teoreticky ukazujících na delší dobu osídlení. Tímto způsobem by byl učiněn první krok k rozpoznání míry a struktury sídlení v jednotlivých fázích takových sídlišť a snad i k možnosti podrobnější datace v rámci středohradištního období.

Areály tohoto typu byly již v minulosti v Mikulčicích rozpoznány, a to především na základě velmi hrubého dělení keramiky, které však v tomto konkrétním ohledu mělo svoji obecnou platnost, nebo pomocí kartografické metody ve spojitosti s horizontální stratigrafií (KLANICA 1970; resp. POLÁČEK 1996, s. 235 a obr. 11). Pro tyto areály je typická tzv. mikulčická keramika typu 3, dle Klanicova pokusu o třídění keramiky z Mikulčic (KLANICA 1970). Jak bude dále podrobně rozebráno, patří velká část tohoto „typu“² v pod-

statě do hierarchického pojmu mikulčický keramický okruh (viz dále). Spolu s tímto okruhem se ve stejných kontextech vyskytuje i známá blučinská keramika, kterou je též třeba jednoznačně chápat jako keramický okruh (MAZUCH 2000). Jestliže tedy bude možné takový areál rámcově datovat, může se keramika obou zmiňovaných okruhů (z nichž především procentuální zastoupení mikulčického okruhu je v tomto horizontu zcela převažující, a tudíž typické a na vrcholu dynamiky produkce, viz dále v oddílu V) stát dobrou datovací pomůckou, přenosnou např. i do problematiky studia středohradištních pohřebišť.

Areálem, který výborně splňuje výše uvedené podmínky, a který jsem proto zvolil pro představení mladšího velkomoravského horizontu, je tzv. severní podhradí (dále jen S podhradí) mikulčického hradiště, z jihu i ze západu ohraničené zaniklým korytem řeky Moravy a opevněním hlavního hradu, resp. předhradí (k nomenklatuře areálů mikulčické raně středověké aglomerace např. POLÁČEK – MAZUCH – BAXA 2006). Na příkladu tohoto areálu bude podrobně proveden jeho stratigrafický rozbor a ukázána materiálová náplň (na těch plochách, kde je to ovšem z hlediska metodiky terénního výzkumu a kvality a míry dokumentace možné, což není v Mikulčicích vždy zaručeno). Sídlíště v S podhradí má jednu zásadní výhodu spočívající v tom, že při jeho výzkumu nebylo zjištěno žádné starší ani povelkomoravské osídlení a staré výzkumy byly doplněny novým revizním výzkumem, konaným v intencích kontextuální metody terénního výzkumu, modifikované speciálně pro obtížně čitelná raně středověká souvrství v Mikulčicích. Celková nálezová situace, jak bude ukázáno, naznačuje, že šlo o sídlíště patrně nepříliš dlouho funkční, jehož zánik byl násilný. Budou představeny indicie, které by měly doložit dataci zániku sídliště v S podhradí na přelom 9. a 10. století. Jelikož jde v podstatě o krátkodobý časový úsek, nekontaminovaný ani zespoda, ani shora, naskýtá se ideální možnost pro představení keramického horizontu (k termínu BOHÁČOVÁ – ČIHÁKOVÁ 1994, 176, 179; BOHÁČOVÁ 1995, 125), jehož náplň tudíž prokazatelně spadá do stejného období. Právě tento keramický horizont je, jak bylo uvedeno výše, charakterizován značným zastoupením keramiky mikulčického okruhu a též přítomností keramiky okruhu blučinského.

Dalším zásadním krokem práce bude logicky definování obou těchto velkomoravských keramických okruhů, tedy

2 Klanicovy „typy“, tedy jejich raně středověká část, byly ve skutečnosti velmi široce pojaté keramické skupiny, velmi hrubě definované hlavně na základě keramické třídy, což je v podmínkách Mikulčic, ale i obecně dolního Pomoraví, neuskutečnitelné. Podle těchto vymezení v podstatě nebylo možné reálně jednotlivé keramické zástupce do těchto „typů“ relevantně řadit. Především však zcela chyběla návaznost tohoto typologického vymezení na stratigrafii. Nejhorší však je ta skutečnost, že chronologické zařazení těchto keramických skupin, předložené autorem na základě jakési úvahy, pak bylo často v praxi používáno paradoxně pro datování stratigrafických jednotek, či dokonce celých horizontů osídlení.

typologická analýza, založená na formalizovaném popisu jednotlivých keramických znaků a jejich kvantifikaci, a následná syntéza – čili „definice“ intervalu toho, co je možné počítat mezi keramiku mikulčického či blučinského okruhu.

Poté bude ukázána míra zastoupení těchto okruhů na podílu jejich okrajů vůči celkovému počtu v jednotlivých kontextech sídliště v S podhradí (stratigraficky starších/mladších kontextech v rámci kulturní vrstvy, ve výplních jam). Tato kvantifikace má za úkol ukázat, nakolik typický je mikulčický okruh pro zmiňovaný horizont osídlení a jestli se jeho zastoupení (jakož i zastoupení keramiky blučinského okruhu) mění v jednotlivých kontextech, tedy v průběhu existence sídliště, jejíž spodní časovou hranici, jak to většinou bohužel bývá, můžeme jen těžko odhadovat. Stejná metoda pak bude kontrolně použita i na keramice z dalších mikulčických výzkumů (z jiných areálů).

V závěrečných kapitolách bude provedeno rámcové typologické srovnání obou řešených keramických okruhů a představeno jejich celkové geografické rozšíření. Bude zde nastíněna obecně obtížně řešitelná problematika týkající se otázek původu a vůbec smyslu existence keramických okruhů, popř. jejich funkce. V samém závěru se pokusím sumarizovat doklady datace obou velkomoravských okruhů v Mikulčicích s cílem ukázat možnost užití náplně zmiňovaného keramického horizontu (především keramiky mikulčického okruhu) jako překvapivě relativně dobré datovací pomůcky pro rozlišení obecně mladšího velkomoravského horizontu (a přes styčné body v podobě některých druhů a typů artefaktů i pro konkrétní hroby na raně středověkých pohřebištích). Případně dokonce odlišení užšího časového rozptylu, patřícího úplnému závěru existence Velké Moravy, tj. přelomu 9. a 10. století (prozatím, vzhledem k dosud nerealizované synchronizaci hmotné kultury jednotlivých velkomoravských mocenských center, by bylo vhodnější aplikovat tyto závěry jen na samo mikulčické hradiště a jeho širší zázemí).

Jde v podstatě o snahu o rozpoznání a v určité míře o definování závěrečného horizontu velkomoravského osídlení a horizontu zániku hradiště, který se, jak bude dále ukázáno, jeví jako násilný. Je zřejmé, že na každé déle obývané lokalitě by se logicky (pokud nedochází k druhotnému narušování, odvozu zeminy, stavební činnosti apod.) měla nejlépe zachovat poslední fáze osídlení. Měla by tudíž i stoupat šance na vyšší stupeň zachování archeologických situací, a tedy i možnost rozpoznání hmotné náplně tohoto období a budoucího definování rozdílů oproti starším horizontům. Překvapivě však právě tomuto poslednímu horizontu nebyla v Mikulčicích příliš věnována pozornost (patrně z důvodů dlouholetých snah o posunování vzniku velkomoravské kultury, resp. jejích symptomů, co nejdále do minulosti a celkové orientace směru bádání na pohřebiště s unikátními bohatými výbavami hrobů). K myšlence pokusit se o exaktnější rozpoznání zánikového horizontu stěžejní velkomoravské

lokality mě původně přivedlo studium velkomoravské keramiky (velkomoravských keramických okruhů blučinského a mikulčického). A zdá se, že by to nakonec mohla být právě keramika, jinak často podceňovaný archeologický pramen, která by mohla sehrát klíčovou úlohu v datování hmotné kultury závěru velkomoravské éry na přelomu 9. a 10. století a přeneseně i v archeologicko-historických úvahách o procesu zániku velkomoravského státu.

Prvním krokem práce by tedy mělo být představení areálu mikulčického severního (dále jen S) podhradí a jeho hmotné náplně jako představitele horizontu osídlení vrcholné fáze velkomoravské éry. Podrobný katalog nálezů a popis všech archeologických kontextů a objektů je ovšem obsahem jiné práce, která je již připravena do tisku v německém jazyce (MAZUCH v tisku a). Shrnutí stavu výzkumu S podhradí a výsledky jeho vyhodnocení byly již předběžně nebo částečně publikovány (POLÁČEK – MAZUCH – HLADÍK – BARTOŠKOVÁ 2007; HLADÍK – MAZUCH – POLÁČEK 2008), pro potřeby představení nálezové situace tohoto areálu a doložení jeho výhodnosti pro řešení problematiky keramických okruhů Velké Moravy je přesto nutné zařadit na toto místo alespoň celkové shrnutí poznatků o struktuře, stratigrafii a funkci tohoto sídliště.

III. AREÁL SEVERNÍHO PODHRADÍ MIKULČICKÉHO HRADIŠTĚ

III.1 Úvod ke studiu severního podhradí

Severní podhradí (dále jen S podhradí) tvoří jednoznačně nejvýznamnější sídlištní jednotku mikulčického hradiště mimo opevněné areály. Na tuto polohu, S od **knížecího hradu** (tzv. „akropole“) a V od **opevněného předhradí** (viz plán 1), je upírána pozornost v případech, kdy se hovoří o řemeslnických areálech, výrobních objektech, čili o nejbližším zázemí centrálního mikulčického hradu ve vrcholné fázi existence velkomoravského státu. Při způsobu a strategii výzkumu mikulčického hradiště, kdy byly velkoplošně a značně extenzivně exploatovány plochy patřící především sakrální sféře velkomoravské kultury (kostelní stavby, četná pohřebiště), pouze doplněné sondami do osídlení nesporně velkomoravské nobility (především v areálu opevněného předhradí a příležitostně, spíše jako druhotný produkt výzkumů bohatých pohřebišť, i na akropoli), nebyl dosud v Mikulčicích rozpoznán podobně prostorově vyhraněný „řemeslnický areál“, jakým by mělo být např. sídliště v poloze Lesní školka na hradišti Pohansko u Břeclavi (DOSTÁL 1993), popř. výrobní areál klenotníků v prostoru raně středověkého mocenského centra ve Starém Městě u Uherského Hradiště (GALUŠKA 1989). Archeologický odkryv prostoru S podhradí, které je poměrně rozlehlé (asi 5 ha) a v podstatě stále ještě málo probádané (jde o asi 5–6 % z celé předpokládané plochy sídliště, viz POLÁČEK – MAZUCH – BAXA 2006, 626, 631), by mohl tuto mezeru v poznání struktury a funkce mikulčické velkomoravské aglomerace zacetit.³

Poznatky o sídelním vývoji S podhradí lze čerpat z osmi ploch zkoumaných v tomto prostoru od roku 1972⁴ (viz plán 2, plochy K1972-III, č. 42; K1972-75 – severní část, č. 43; P1974-I a P1974-II, č. 45, resp. 46; P1975-76, č. 49; P1981-82, č. 58; B1984-88, č. 63, a P2005, č. 79). Ovšem u největší prokopané plochy P1981-82 chybí jakákoliv dokumentace,

podobně jako v případě plochy P1972-III. Veškeré informace o těchto dvou plochách nabízí pouze celkový plán v měřítku 1:200, některé fotografie, blíže nestratifikovaný archeologický materiál a publikovaná, avšak vzhledem k absenci dokumentace nerevidovatelná interpretace jedné nálezové situace jako velkomoravské kovárny (KLÍMA 1985; k tomuto problému blíže viz oddíl III.6 předkládané práce). Jednotlivé zkoumané plochy nejsou většinou zpracovány ani do podoby nálezových zpráv, zůstává jen syrová dokumentace (tento neblahý jev je typický pro většinu prozkoumaných ploch mikulčického hradiště, viz též POLÁČEK – MAZUCH – BAXA 2006). Jedinou výjimkou je nálezová zpráva z menší plochy B1984-88, č. 63 (KAVÁNOVÁ 1990). Pro detailní charakteristiku sídliště v S podhradí byla proto vybrána nejlépe dokumentovaná, dostatečně velká a, co do poznání struktury sídliště, nejprůkaznější plocha P1974-II (kde byl vůbec poprvé na mikulčickém hradišti rozpoznán fenomén jílovitých úprav podlah nadzemních domů). Po jejím zpracování (MAZUCH 2005a) byly výsledky korigovány novým, detailním revizně ověřovacím výzkumem P2005 (MAZUCH 2005b).

III.2 Topografie

Plochy P1974-II, č. 46 (dále jen 46, celkové foto 1.A), a P2005, č. 79 (dále jen 79, celkové foto 1.B), se nacházejí v JZ části S podhradí mikulčického hradiště, v trati Štěpnice (plán 2) – navazují na sebe (plán 3). Reliéf zkoumaného terénu je plochý, kulturní souvrství je překryto recentní vrstvou povodňových hlín (typické pro celé S podhradí); nadmořská výška povrchu se pohybuje zhruba v rozmezí 159,80 až 160,00 m n. m., současný terén lze charakterizovat jako lužní louku.

Podloží tvoří světle žlutý až béžový jíl, přechod nejspodnějších partií kulturní vrstvy do tohoto typu podloží je velmi pozvolný s neostrou hranicí (tzv. „promísené podloží“⁵). Niveleta skutečného podloží (za které považujeme úroveň jílu již zcela bez nálezů) se pohybuje v rozmezí 159,20 až

3 Otázkou však je, zda při interpretacích výrobních objektů, považmo „řemeslnických“ areálů, pracují archeologové se stejnými kvantitativními, ale především kvalitativními kritérii. Většina „dokladů“ řemeslnických dílen, které se objevují v naší literatuře sledovaného období, je natolik neprůkazná, že při podobném způsobu interpretace archeologických objektů by byla výrobním areálem prakticky každá sídlištní jednotka mikulčického hradiště.

4 Pokud k nim nebudeme počítat sondu S76 z let 1965–1966 a „čtv. 32“, představující plně nezrealizovanou a nakonec nedokumentovanou sondáž z konce 60. let na S okraji S podhradí.

5 Odhad úrovně „rostlého“ terénu je většinou problematický, neboť určitá úroveň právě na zmiňovaném přechodu, která by měla být svým charakterem považována již za podloží, často ještě obsahuje movité archeologické nálezy.

159,27 m n. m., tedy v průměru asi 70 cm pod dnešním povrchem. Zmiňovaná vrstva promíseného jílu s nálezy má mocnost zhruba 5–10 cm, můžeme ji tudíž zaznamenat již v niveletě okolo 159,35 m n. m.

III.3 Metody a postup terénního výzkumu

V případě plochy 46 šlo o zjišťovací výzkum na loukách S od akropole. Výběr lokalizace provedl tehdejší vedoucí mikulčického pracoviště Z. Klanica. Faktickým vedoucím terénního výzkumu byl R. Skopal. Podrobnosti o počtu brigádníků nejsou známy.⁶

Plocha 79 byla otevřena v roce 2005 jako revizní a zároveň i ověřovací výzkum v přímé návaznosti na zjištění učiněná při vyhodnocování dokumentace plochy 46. Proto byly vytypovány čtyři plochy potenciálních nových odkryvů, na jejichž základě existovala možnost dokopání některých výzkumem 46 částečně zachycených archeologických struktur (zejména podlah a jam) v celém jejich rozsahu a ověření věrohodnosti celkových závěrů, vyplývajících z originální dokumentace této plochy. Plocha 79 (čtv. –17/–30 a –18/–30) byla první volbou. Cílem výzkumu bylo především ověřit průběh podlahových úprav obj. 892 a 893, revidovat či doplnit terénní informace, které nebyly ve starých výzkumech zohledňovány (např. popis vrstev, přísné oddělování materiálu podle přirozených kontextů, charakter podlahových úprav apod.), a především přispět k ucelenějšímu pohledu na sídlištní strukturu S podhradí. Ze vzájemné korelace starého výzkumu z roku 1974, který byl plošně větší, a z výzkumu nového, který byl detailnější a snažil se metodikou výzkumu vytěžit veškeré informace, jež se daly z daných půdních podmínek získat, by mělo být možné rekonstruovat srozumitelnější obraz charakteristiky sídliště na S podhradí mikulčického hradiště.

Dokumentační práce na ploše 46, metoda odkryvu i způsob evidence odpovídá mikulčickému standardu, kodifikovanému na přelomu 60. a 70. let po chaosu z první poloviny 60. let. Základní jednotkou tohoto systému jsou čtverce tzv. „nové“ sítě (POLÁČEK – MAREK 1995, 26–27) o výměře 5 × 5 m s verbální, kresebnou, měřičskou a fotografickou dokumentací. Celkové řezy na okrajích zkoumané plochy 46 byly dokumentovány na S, Z a V straně sondy A (přičemž Z profil sondy A u čtv. v řadách –30 a –29 byl dokumentován na jejich V stranách) a S strana sondy B. Dále bylo zakresleno několik pomocných profilů (především řezy přes zahlobené objekty). Terén byl snižován po mechanických vrstvách, zhruba podobných po celé ploše výzkumu: horizont I. do 30 cm, II. do 50 cm, III. do 60 cm. Celkové plány

plochy však v těchto mechanických úrovních nebyly realizovány. Pomocné řezy byly barevně vymalovány, nebyly v nich však zvýrazněny hranice jednotlivých kontextů. Je zřejmé, že v případě ploch na podhradí je rozlišování vrstev velkým problémem. Přesto jakási jejich interpretace rozhodně měla být učiněna hned v terénu (byť by byla zatížena subjektivitou a abstrakcí či zpřehlednění reality); od „zeleného stolu“ je rozlišování uloženin (na základě těchto barevně ztvárněných řezů bez alespoň naznačení hranic) mnohdy takřka nerealizovatelné.

Plocha 46 byla kopána ve dvou částech o celkové výměře 325 m². Větší část představuje deset čtverců: –17/–31, –17/–32, –18/–31, –18/–32, –19/–31, –19/–32, –20/–29 až –20/–32 (v této práci bude pomocně označena jako A); menší plochu (B) pak tři čtverce: –14 až –16/–30 (plán 3). Obě části se téměř dotýkaly pouze JV rohem čtv. –17/–31 a SZ rohem čtv. –16/–30 (mezi oběma rohy byl ponechán půl metru široký profil). Dotyk dvou částí stejné plochy pouze rohovým bodem je na mikulčickém výzkumu naprostou výjimkou. Proč se tak stalo v případě plochy 46, nebyl nikdo z pamětníků výzkumu schopen objasnit. Každopádně část B (čtv. –14/–30 až –16/–30) byla pravděpodobně, jak vyplývá z datace v dokumentaci, snižována jako první a teprve v průběhu odkryvu došlo ke snížení ostatních čtv. v části A.

V případě výzkumu plochy 79 z roku 2005 šlo o první mikulčický odkryv sídlištního areálu, plně prováděný novou jednotnou metodikou terénních prací, dokumentace a evidence (včetně popisu vrstev, archeologických struktur a detailních pozorování s cílem získat představu o tehdejších povrchu terénu, o exaktnějším rozmístění mobilních nálezů vzhledem k vertikální stratigrafii i jejich plošnému rozmístění na sídlišti, způsobu zániku sídliště a míře postdepozicičních procesů), která nese označení MARS – Mikulčický ARcheol. Systém (viz MAZUCH 2005b). Oba čtverce plochy byly snižovány zároveň jako jedna celistvá jednotka.

Mezi typické metodické postupy při snižování nadložních vrstev patří především následující dva příklady. Areál S podhradí je specifický půdními podmínkami, které velmi ztěžují postup výzkumu a dokumentování odkrývaných situací. Jílovité podloží, jeho pozvolný přechod v kulturní vrstvy a slabá barevná i konzistenční rozlišitelnost většiny kontextů vedly v některých případech k nutnosti užití úzkých pomocných sondiček, které byly hloubeny ze zčištěné úrovně do ještě neprozkoumaného terénu na zvolených místech tak, aby bylo možno podle jejich profilů dále rozhodovat o nejlepší strategii odkryvu. Při snaze o zachycení povrchu těžko čitelných podlahových úprav se osvědčila metoda opatrného zčišťování snižované plochy s ponecháváním veškerých nálezů (včetně zlomků keramiky a kostí) a často přítomné kamenné destrukce na svém místě. To v určitých případech může být jediným vodítkem k rozpoznání přítomnosti a rozsahu povrchu podlahové navážky, neboť její obrysy se mohou „vykreslit“ právě a jen

⁶ Nelze se v této souvislosti obrátit ani na výzkumový deník, neboť podrobnosti ohledně náplně práce jednotlivých pracovníků byly do těchto deníků zanášeny až od roku 1976.

na základě koncentrace takto ponechávaných nálezů buďto pozitivně (nacházejí se uvnitř rozměrů podlahy), či negativně (odpad obklopuje pravouhlý prostor již bez nálezů – to je ovšem případ, kdy je již povrch podlahy poněkud přebrán).

Na základě revizního výzkumu 79 se ukázalo, že podlahy byly v řádu centimetrů vyvýšeny nad úroveň tehdejšího povrchu. Artefakty a kameny tento výškový rozdíl kopírují. Nejprve se při začistění výzkumu na úroveň povrchu podlahy vyrýsoval její obrys pomocí takto ležících předmětů a destrukce, po snížení okolí podlahy byl efekt opačný. Při starších výzkumech, tj. i v případě plochy 46, byly v místech se silnější koncentrací kamenné destrukce některé podlahy rozpoznány tak, že kameny „vykreslily“ obrys či část obrysu podlahy (tedy efekt prvně výše popisovaný). Ve většině případů však kvůli hrubějšímu způsobu odkryvu, než byl použit při novém výzkumu 79, docházelo při snižování zkoumané plochy k přebrání hmoty podlahy až na úroveň, kde se počaly objevovat okolní nálezy a destrukce, ležící na tehdejším historickém pochůzném terénu sídliště (tedy šlo o druhý popisovaný způsob, o jakési negativní vykreslení obrysů podlah). Teprve v této úrovni byly rozpoznávány, dokumentovány a nivelovány, nebyla to však úroveň přímo povrchu podlah jednotlivých obydlí.

Je zcela zřejmé, že při plošném snižování na lokalitě s tak obtížně čitelnými vrstvami, jakou je i S podhradí (a vůbec většina areálů mikulčického hradiště), je bez detailního opatrného snižování zkoumané plochy a ponechávání všech nálezů na svém místě (čímž se tato metoda nutně poněkud liší od teoretických návodů na způsob terénního výzkumu z hlediska striktní metody kontextuální archeologie) prakticky nemožné zachytit jemnou barevnou nuanci, která rozlišuje skutečný povrch podlah⁷ od kulturní vrstvy nad nimi a kolem.

III.4 Nálezová situace a stratigrafie vybraných ploch v S podhradí

III.4.1 Nálezové situace a stratigrafie v prostoru S podhradí. Modelový příklad na základě podrobného rozboru vybrané dílčí situace – podlahová úprava 892 a 883 a přilehlé zahloubené objekty

Jako detailní příklad celkové nálezové situace v S podhradí byla vybrána plocha 79 (oba čtv. –17/–30 a –18/–30) a přilehlé čtv. –17/–31 a –17/–32 z plochy 46 (plán 3). Plocha 79 přinesla díky modernímu pojetí archeologického

terénního výzkumu mnoho nových informací, které doplňují rámcová poznání učiněná při dřívějších, v některých ohledech z archeologického hlediska nedostatečně sledovaných výzkumech. Čtverce –17/–31 a –18/–31 z plochy 46 nám spolu s plochou 79 umožňují představení typické jednotky S podhradí – totiž dvou jílových podlahových úprav (rozdílných rozměrů) a několika jam k těmto podlahám domů bezprostředně přiléhajících. Zároveň lze dobře prokázat, kolik poměrně zásadních informací ve starším (byť na poměry mikulčických výzkumů nadprůměrně dobře kopaném a dokumentovaném) výzkumu unikalo, a to nejen z hlediska metodického, ale i z ryze praktických důvodů velkého množství pracovníků na poměrně rozlehlé ploše deseti standardních čtverců 5 × 5 m.

III.4.1.1 Hlavní kulturní vrstva sídliště

Hlavní kulturní vrstvu sídliště v S podhradí tvoří hnědočerná až černá písčité hlína s kousky uhlíků a mazanice (k. 79/1, resp. 46/1, dále pro zjednodušení pouze 1). Z hlediska přísně kontextuálního pojetí by měl být v nadloží obou zkoumaných ploch (ale vlastně v celém areálu S podhradí) registrován jeden společný kontext (č. 1), zahrnující vrstvu vzniklou za fungování sídliště, při jeho zániku i (patrně dlouho) po něm. Barevně a konzistenčně pouze nepatrně zesvětluje a zvětšuje se v ní podíl jílu s přibývajícím hloubkou; přechod je však plynulý a jen stěží rozlišitelný, a to pouze na celkových, definitivně odkrytých a začistěných řezech v závěru výzkumu. Zánikový horizont (v případě detailního výzkumu plochy 79 jsou to pomocné mechanické horizonty 3 a 4 v rámci kontextu 1), představovaný především kamennou destrukcí a shodnou niveletou zjištěných koster (uložených v této úrovni bez hrobových jam), ovšem tuto kompaktní vrstvu, potažmo i nálezovou situaci a nálezy samy, stratigraficky rozčleňuje na fázi fungování sídliště a na fázi po jeho zániku. Mocnost, tmavé zbarvení (humusovitost) a „hlinitost“ této vrstvy musí být patrně zapříčiněny i zetlelím organických zbytků z dřevěných domů a všudypřítomného odpadu. Tato hlavní kulturní vrstva 1 překrývá všechny další vrstvy i archeologické objekty, odkryté při výzkumu obou sledovaných ploch. Při rozboru nálezové situace staršího výzkumu 46 bylo vzhledem k velmi hrubé metodě odkryvu nutné pomocně rozdělit tuto vrstvu (zde 46/1) na tři horizonty. Zánikový horizont s destrukcí kamenů a koncentrací nálezů (zhruba v úrovni podlahových úprav, absolutně kolem nivelety 159,40) je označen jako 1-2 (adekvátní k hor. 3 na ploše 79, viz výše; 1 značí číslo vrstvy, 2 pak číslo pomocného horizontu), analogicky úroveň nad pak 1-1 (tj. úroveň s velkou pravděpodobností silného vlivu postdepozičních procesů) a úroveň pod, tedy z doby fungování sídliště, jako 1-3 (toto číslování je dále použito při kvantifikaci keramiky v oddílu V.2 této práce).

⁷ Povrch podlah totiž většinou tvoří tenká, slabě odlišně zbarvená vrstvička, představující úroveň posledního komunikačního či nášlapového horizontu podlahové navážky z doby zániku sídliště.

Tato poměrně mocná a tmavěji zbarvená vrstva nebyla zaznamenána při výzkumech sídlištních areálů na jílových náplavách, kde nebyla doložena přítomnost obydlí a kulturní vrstva je obecně chudší na nálezy – např. sondáž B2006–08 v SZ podhradí (HLADÍK 2008; HLADÍK 2009 s lit.; předběžně i HLADÍK – MAZUCH – POLÁČEK 2008), patrně i sídliště ve východním podhradí dle výzkumu C2007, revidujícího plochu C1991 (viz dále oddíl V.4).

Teprve v úrovni asi –20 cm od povrchu se objevuje „povodňová“ těžká jílovitá půda – již vrcholně středověkého až recentního stáří (k tomu např. POLÁČEK 1997, 39–40; HAVLÍČEK – POLÁČEK – VACHEK 2003, 18–19), která překrývá a niveluje celý areál severního podhradí a znemožňuje využití některých metod nedestruktivní archeologie (např. letecké archeologie; též charakter jílových půd a typická silná kontaminace recentními kovovými artefakty, pocházejícími ze zemědělské činnosti, prakticky zamezují i možnosti využití metod geofyziky).

III.4.1.2 Podlahové úpravy

Výzkumem plochy 79 byly odkryty dvě podlahové úpravy, které byly zachyceny již výzkumem 46. Podlaha obj. 893 (k. 79/8) se převážnou částí nacházela na ploše 46 (čtv. –17/–31) a novým výzkumem na ploše 79 se pouze podařilo odkrytím J rohu doplnit celý její rozsah. Podlahová úprava 892 obdélníkového tvaru (orientace SZ–JV, rozměry asi 8,5 × 5 m), zachycená na ploše 46 jen S rohem (s problematickou dokumentací), byla potvrzena s velmi přesnou návazností i při výzkumu 79 (viz plán 3). Podařilo se odkryt ji v téměř celém rozsahu (kromě J části, která přechází do neprozkoumaných čtv. –17/–29 a –18/–29). Zároveň byla rozpoznána její relativně komplikovaná struktura, sestávající z tělesa navážky (k. 79/14, 17, 20–23) a stykové či „nášlapové“ vrstvičky 79/2A, resp. 2B.⁸

Celá obdélníková podlahová úprava obj. 892 byla uměle navržena na mírně zvlněné jílovité podloží. Tyto vyvýšené terénní vlny byly patrně pro výběr místa na stavbu domu cíleně využívány (celá podlaha domu pak byla o několik cm vyvýšena nad okolní povrch terénu). Na podlahovou navážku byl téměř jistě použit i materiál získaný při hloubení jam bezprostředně sousedících s jednotlivými obydlími. V případě podlah 892 a 893 jsou to především jámy 883 a 1342. V partiích přiléhajících k zahloubeným objektům je podlaha tvořena právě z tohoto téměř čistého podložního jílu (naneseného přímo na rostlé jílové podloží), naštěstí pro archeologii kontaminovaného nejrůznějším odpadním materiálem (především popelem, uhlíky, písčitými a mazanícovými konkrécemi, ale

i menšími kostmi či střepy). Zdá se, že podobně byla příměsí určitého podílu jílovité složky zpevněna i jiná místa v blízkosti hran podlahových úprav (jako JZ hrana PO 892) a zbytek „uvnitř“ takto zhruba připraveného obrysu podlahy mohl být dosypán hlínou z okolí promísenou odpadem (VR 79/20).

V SZ části podlahy (čtv. –18/–30), přímo na jejím povrchu (k. 79/2B), byla odkryta koncentrace kamenů, interpretovaná jako destrukce kamenného otopného zařízení domu (k. 79/10, foto 3.A – vpravo od kostry HR 2012).

Na SZ hranu podlahy (v SZ rohu čtv. –18/–30) přímo navazuje zatím přesněji neinterpretovatelná jílovitá úprava, složená z k. 79/3 a 79/15, jejíž povrch leží ve stejné niv. jako povrch PO 892 (viz plán 3). Ačkoliv tato úprava přechází i do plochy 46, nebyla zde (ve čtv. –18/–31) uspokojivě dokumentována. Pomoci vyřešit otázku, zda jde o úpravu podlahy nějakého hospodářského přístavku, či např. o úpravu prostoru před vstupem do domu 892, by mohl jedině odkryv dosud neprozkoumaného čtverce –19/–30, nacházejícího se Z od plochy 79.

III.4.1.3 Zahloubené objekty

V bezprostřední blízkosti podlahových úprav 892 a 893 se nacházely větší zahloubené objekty 881, 883, 1342, dva menší 46/4 a 46/5 a soustava šesti kůlových jamek 46/7 (viz plán 3). Podlahy a jámy se navzájem respektují v horizontálně stratigrafickém smyslu; není zde jediná prokazatelná superpozice (to lze po kritickém rozboru staré dokumentace vztáhnout i na zbytek zkoumané plochy 46). Jáma 881 byla v dolní partii vyplněna jinou vrstvou než 1 (VR 46/34, viz popis kontextů v příloze, podobně i dále). Byla tudíž při zániku sídliště minimálně zčásti zaplněna, podobně jako obj. 883 (VR 46/34) i 1342 (VR 79/12, 13). Četné kameny, vyskytující se v těchto dvou objektech, dokládají úroveň zánikového horizontu propadeného do zásypu jam. Tyto kameny jsou totiž v obou případech jednoznačným pokračováním destrukce kamenů ležících přímo na povrchu podlahy obj. 892. Objekty 883 a 1342 navíc bezprostředně navazují na jílovitou podlahovou úpravu obj. 892, resp. 893. O menších zahloubených jamách 46/4 a 46/5, stejně jako o soustavě kůlových jamek 46/7, nelze říci nic konkrétního. Pouze tolik, že jáma 46/5 zřejmě nebude výkopem pro kůl, držící střechu (jak by se teoreticky mohlo nabízet), neboť je velmi mělká a sama kůlová konstrukce nebyla dosud v areálu S podhradí ani v jednom případě zaregistrována. Stejně tak nebylo jinde zachyceno nic podobného soustavě kůlových jam k. 46/7.⁹

Z rozboru celkové nálezové situace se ukazuje, že sledováním průběhu kamenné destrukce lze rekonstruovat konfiguraci povrchu sídliště v době jeho zániku. Kamení nemohlo ležet

8 Podobná vrstvička byla v závěru výzkumu rozlišena na profilech i u PO 893. Jelikož se však při plošném snižování kvůli malému přesahu podlahy do plochy 79 příliš neprojevovala, není označena jako samostatný kontext – zůstala tedy součástí k. 79/8.

9 Pokud ovšem jejich existence není výsledkem omylu při odkryvu – záměna za v Mikulčicích typicky velmi četné chodby hlodavců v podloží. Ve starších výzkumech totiž často bohužel postrádáme dokumentaci řezu kůlovými jamkami, bez kterého nelze doložit intencionalitu takových tmavých kroužků na povrchu začištěné plochy (k tomu viz oddíl III.5.1).

„ve vzduchu“, tudíž jev, kdy při snižování nejdříve registrujeme kamennou destrukci uvnitř rozsahu podlahy (mimo prakticky nikoliv) a později po snížení asi o 10 cm je destrukce patrna vně obrysu podlahy (jako v případě PO 892, ale patrně to bylo i u jiných podlahových úprav na ploše 46, ovšem zde vše komplikuje problematická dokumentace povrchů těchto podlah), ukazuje na skutečnost, že podlahy domů na S podhradí musely být záměrně o něco vyvýšeny nad okolní terén.

III.4.1.4 Hroby

V úrovni zmiňované destrukce se nachází i hroby (HR 2011–2014, 1280, plán 4, foto 3.A, 3.B, 4.A–C). Všechny čtyři odkryté kostry ležely bezprostředně na povrchu podlahy domu 892 (pouze v některých partiích se snad do ní mohly nepatrně zahluňovat, maximálně ovšem doslova jen v centimetrech, viz plán 4), dolní končetiny jedné z nich (HR 2013) překrývaly destrukci kamenné pece (PR 79/10 ve čtv. –18/–30), patřící obj. 892 (foto 3.A, B). Těla všech čtyř zemřelých byla nejspíše pouze přihrnuta materiálem z destrukce domu, ani jedna z koster navíc svým umístěním nepřesahovala vnější rozměry jeho podlahy. Polohy koster svědčí pro rituální uložení, ostatní okolnosti však ukazují na nějaký provizorní nebo chvatný pohřeb. Ve spojitosti s destrukcí domu, resp. sídliště kolem, by bylo možné předpokládat násilnou smrt (oporou tohoto tvrzení je identická situace zjištěná v souvislosti se způsobem pohřbu a niveletou ležících těl při výzkumu sousední plochy 46). Vzhledem k popisovanému charakteru těchto čtyř pohřbů existuje velká pravděpodobnost nějaké formy příbuzenství mezi těmito jedinci. Při výzkumu 46 byla zachycena těsně u S rohu podlahy 892 dětská kostra HR 1280 (také bez hrobové jámy, prakticky ve stejné niveletě). V otázce příbuznosti by tedy měla být prověřena spolu s hroby HR 2011–2014. Nebyly zde žádné doprovodné nálezy prokazatelně interpretovatelné jako patřící k hrobům (problém absence hrobové jámy, a to včetně 6 hrobů z plochy 46) až na HR 2012 a 2014. V oblasti pánve kostry HR 2012, mezi zápěstím, ležely tři železné předměty (ocílka a dvě přezky z opasku). U dětské kostry HR 2014 byly nalezeny bronzové náušnice, masivní, lehce hraněný jednoduchý bronzový prsten, tenčí bronzový a železný kroužek (též jednoduché prsteny?) a skleněné korálky.

III.5 Charakter a struktura zástavby v areálu S podhradí

Nezahloubené konstrukce domů s podlahovými úpravami (ať už jílovými nebo písčitými) jsou typické pro celou mikulčickou aglomeraci s nejbližším zázemím.¹⁰ Starší

výzkumy vytvořily paradigma, podle něhož jsou podlahy tvořeny jednolitou navážkou v celém svém rozsahu. Revizní výzkum P2005 (č. 79) však ukázal zcela nový úhel pohledu na tuto donedávna neoddiskutovatelnou „realitu“. Jestliže je má interpretace celkové nálezové situace na ploše 79 (včetně přilehlých čtv. –17 a –18/–31 z plochy 46) správná a není-li případ relativně složitější struktury podlahové úpravy obj. 892 pouze nějakou výjimkou ze „standardu“ podlah nacházejících se v areálu S podhradí, pak lze hovořit o novém fenoménu v oblasti podoby jílových podlah na mikulčickém hradišti obecně. Pokud totiž skutečně není PO 892 nějakou ojedinělou zvláštností (vše by ještě mělo být doloženo budoucím dokopáním J rohu podlahy, který by se měl nacházet v SZ části čtv. –17/–29), lze předpokládat, že některé jílové podlahy ve výzkumech S podhradí nebyly dokumentovány v celém rozsahu (vždy se hovoří o jednolitě úpravě ze žlutého jílu, což např. v případě PO 892 na ploše 79 splňuje jen její JV část s k. 79/14 a 2A). Anebo byly určité jílovité vyvýšeniny nepravidelného tvaru (které lze v dokumentaci výzkumů na S podhradí též zaregistrovat) sice kresebně podchyceny, leč při nerozpoznání a odebrání méně nápadných částí navážky (v případě PO 892 v popisované ploše 79 by to mohly být např. k. 79/2B a 20) nebyly nijak interpretovány.¹¹

V souvislosti s podlahovými úpravami tak obecně základní otázkou zůstává, zda se podlahy podobného typu jako v případě obj. 892 v S podhradí neobjevovaly častěji i v dříve zkoumaných plochách, jen nebyly v terénu kvůli stylu tehdejší terénní práce rozpoznány (množství nekvalifikovaných brigádníků, velké plochy, určitá setrvačnost ve strohém kopírování zaběhlých postupů). Stejně tak lze v dokumentaci výzkumů z jiných areálů hradiště, včetně samé akropole či opevněného předhradí s písčitými podlahovými úpravami, rozpoznat množství útržků podlah či větších částí, které postrádají pravouhlost a pravidelnost tvaru. Při způsobu terénní práce s mnoha brigádníky a metodice snižování a dokumentace příslušných nálezových situací (viz oddíl III.3, III.6.1 a VI v části, týkající se výzkumů mikulčického opevněného předhradí) s možností nově zjištěné nehomogenosti takových úprav nepřekvapí množství takto dokumentovaných, zdánlivě nepravidelných úprav, kdy byly rozlišovány, a tudíž dokumentovány jen jasné a barevně jednoznačně odlišitelné části podlah. Problém může být v mnoha případech totožný

podobně ve stejné vzdálenosti, avšak JV na slovenské straně řeky Moravy je sídliště v poloze Kačenáreň (informativně POLÁČEK 2008a; podrobné vyhodnocení připravuje do tisku P. Baxa).

11 Jedním z příkladů je nečíslovaná vyvýšená jílov. plocha v JV části čtv. –15/–30, která zabíhá k jihu do neprozkoumaného terénu. Přes problematickosti dokumentace tohoto prostoru by charakterem odpovídala podlahové úpravě dalšího domu. Jasnou odpověď by podal jedině další revizní výzkum dosud neprobádaných čtv. –14, –15/–29. Nepravidelné útvary písčitých či jílových navážek jsou v dokumentaci patrné v mnoha zkoumaných mikulčických plochách.

10 Až ve vzdálenosti asi 1 km SZ od centrální části hradiště, v poloze Trapíkov (předběžně POLÁČEK – RUTAR 2004; POLÁČEK 2008a) se nachází první sídliště s „klasickými“ slovanskými polozemnicemi bez podlahových úprav;

s tím, co bylo zjištěno při zmiňovaném revizním výzkumu v S podhradí. Klíč k rozřešení výše položené otázky je tedy skryt jedině v dalším ověřovacím výzkumu, prováděném alespoň s takovou mírou důkladnosti, o jakou jsme se snažili v případě plochy P2005. Revize těchto dříve zkoumaných úprav však bude v budoucnu omezena pouze na objekty zasahující alespoň částí svého rozsahu do dosud nezkoumaného terénu.

III.5.1 Domy (podlahy), jejich konstrukce a vybavení a ostatní objekty

Charakteristickým archeologickým dokladem zástavby S podhradí jsou tedy nepřilíši mocné (okolo 20 cm) pravoúhlé jílové úpravy, ať už kompaktní nebo heterogenní povahy, představující podlahy nadzemních dřevěných domů. Pouze jedna z šesti částečně zachycených podlah domů na ploše P1974-II, č. 46, byla prokopána v celém rozsahu (obj. 894; zrovna tato podlaha je však velmi špatně dokumentována). Výzkumem P2005, č. 79, jak bylo popsáno výše, byly v podstatě ověřeny další dvě podlahy (obj. 892 a 893), plocha B1984–88, č. 63, pak poskytla nález jedné podlahové úpravy domu 1183. Na ploše P1981–82, č. 58, to byly podlahy 1095, 1096, 1097 a další – nečíslovaná, o nichž kvůli nepřístupné či ztracené dokumentaci postrádáme jakékoliv bližší údaje (pouze můžeme z celkového plánu hradiště odhadnout jejich rozměry). V případě plochy K1972-III, č. 42, se ztracenou dokumentací existují dva zdroje se zcela rozdílnými informacemi ve vztahu k problematice podlahových úprav. Na jednom plánu 1:200 je zakreslena velká podlahová úprava 835 (s rozměry blízkými se 10×4 m), ovšem na druhém, stejně jako v oficiálním soupisu mikulčických objektů, je obj. 835 charakterizován jako číslovaná skupina kamení, což by bylo při zvyklostech číslování archeologických struktur na mikulčickém hradišti velmi výjimečné. V případě tohoto objektu, resp. této plochy, se nacházíme v patové situaci, neboť na rozdíl od plochy 58 nemáme pro ověření k dispozici ani fotografie. Podobně obtížně zodpověditelná je i otázka existence podlahových úprav v sousední ploše P1974-I (č. 45). Nové archeologické zpracování tohoto výzkumu však spíše ukazuje na skutečnost, že zde obydlí nebyla (MAZUCH 2009b). Důvodem mohla být přílišná blízkost vodního toku, či spíše využívání tohoto prostoru k řemeslné produkci (viz dále v oddílu III.6). Celkově lze tedy v souvislosti s prozkoumanou částí S podhradí hovořit o 10 až 11 podlahových úpravách. Pouze 7 (8?) z nich je však rozměrově měřitelných.¹²

12 Údaje jsou většinou orientační, představují ideální rozměry po potlačení nerovností hran a jejich občasné neostrosti. Vzhledem k neúplné originální dokumentaci jsou navíc rozměry některých podlah určovány na základě celkových plánů v měřítku 1:200.

1) Menší podlahy blízké se čtverci

PO 894 – $5,3 \times 4,2$ m (plocha 46)

PO 893 – $4,5 \times 3,8$ m (plocha 46 a 79)

PO 1096 – $5,5 \times 5,5$ m (plocha 58)

PO bez čísla – $4,3 \times 4$ m (v S části plochy 58, S roh zasahuje do neprozkoumaného terénu)

2) Velké obdélníkové podlahy

PO 892 – $8,5 \times 5$ m (plocha 46 a 79)

PO 1097 – $9,5 \times 5,2$ m (plocha 58)

obj. 835 (?) – $9,5-10 \times 3,5-4$ m (plocha 42)

PO 1183 – $8,40 \times 4,2$ m (plocha 63)

Je jasné, že rozměr podlahové úpravy se automaticky nerovná rozměru domu na ní umístěném. Z praktických důvodů by se dalo předpokládat, že dům byl patrně menší a celá konstrukce stála na povrchu úpravy. Z výzkumu P1973 v S části opevněného předhradí blízko S brány však známe i opačný případ. Zcela výjimečně dochovaná dřevěná, avšak značně zuhelnatělá pravoúhlá obdélníková konstrukce zde totiž obklopuje vyvýšenou písčito-jílovitou navážku, tvořící podlahovou úpravu domu (obj. 845). Jednotlivé prvky dřevěné konstrukce představují nejspíše trámy, nikoliv tedy kulatiny. Původní interpretace typu konstrukce domu jako typického srubu však byla později relativizována (k tomuto problému viz POLÁČEK – MAREK 2005, 231–232 s lit.). Při špatné dochovanosti dřevěných prvků nešlo rozpoznat konstrukční detaily vazby v rozích stavby, které by dokládaly srubovou techniku. Na druhé straně je ovšem interpretace způsobu konstrukce tohoto domu a jeho přestavby, nabízená autorkou výzkumu B. KAVÁNOVOU (1987, 140), natolik detailní – až je nedoložitelná a v některých ohledech ani neodpovídá zjištěním zachyceným v originální terénní dokumentaci.¹³ Na stejné ploše byl odkryt ještě jeden objekt č. 859, tvořený zbytky zuhelnatělých dřev, které na sebe navazovaly v pravém úhlu (KAVÁNOVÁ, tamtéž). Originální dokumentace této části plochy je však zcela nedostačující, takže zpětně nelze k této situaci říct téměř nic, ani to, zda se popisovaná dřevěná konstrukce nalézala na jílové úpravě podlahy.

Absence kůlových jamek v těsné blízkosti podlah ukazuje na to, že domy v S podhradí měly srubovou konstrukci.

13 Jde především o podezřelou změň kůlových jamek. O jejich počtu a intencionalitě je při bližším studiu originální dokumentace tohoto výzkumu nutno pochybovat. Tvzení autorky o tom, že jde o dům s vyplétanými stěnami a kůly, nesoucími krov, je opět velmi diskutabilní. Doklad „zbytků propletených větví“ (měly tvořit stěny domu) na jedné z fotografií, tenký tmavý přerušovaný proužek, může stejně dobře představovat poslední zbytky výše položených, a tudíž nezachovaných trámů. „Dva velké kůly“, které měly sloužit pro „základní zakotvení krovu“ domu o rozměrech $6,5 \times 3,5$ m, by měly podle v dokumentaci zakreslených „kůlových jam“ maximální průměr 12–15 cm (?). Jejich řez, tudíž i míra zahloubení od tehdejšího povrchu, není v dokumentaci realizován. Ze statického hlediska je použití takových kůl jako nosných prvků střechy naprostou utopií.

Kolem navážky podlahy nebyly zjištěny žádné žláby (např. na odvod dešťové vody). Ovšem pokud by byly mělké a nedosahovaly až do podloží, bylo by prakticky nemožné je v tamních půdních podmínkách rozlišit. Ani na samém povrchu podlah nebyly zaznamenány žádné otisky dřev způsobené tlakem konstrukce domu, které by svědčily o položení základního rámu srubu. Toto tvrzení můžeme exaktně potvrdit jen u nového výzkumu 79, v případě podlahy 892. Ostatní podlahy ze starších výzkumů totiž byly, jak již bylo zmíněno výše, dokumentovány níž než na úrovni jejich povrchu, nicméně rýsující se pravoúhlé zahloubeniny ve světlejším jílu by pravděpodobně neušly pozornosti. B. Kavánová právě takové „žláby po základním trámovém věnci v podloží“ uvádí např. u obj. 939 a 952 v SV části předhradí – plocha P1976–77, č. 50 (KAVÁNOVÁ 1987, 140; celkově k této ploše s lit. viz POLÁČEK – MAREK 2005, 246–248). V originální dokumentaci obou zmiňovaných objektů (ani v písemné ani v kresebné) se však žádná taková informace nevyskytuje. Zato obj. 939 může sloužit jako modelový příklad podoby domů na sídlišti v S podhradí. Opět, stejně jako v případě zmiňovaného obj. 845, tvoří podlahu domu 939 jílovitá úprava, patrně i zde lehce vyvýšená nad tehdejší okolní terén.¹⁴ Oproti areálu podhradí však má tento objekt na poměry mikulčického výzkumu unikátně zachované stopy dřevěné konstrukce. Zbytky dřevěných desek uvnitř základového obdélníku z dřevěných trámů byly sice v dokumentaci interpretovány jako dřevěná podlaha, ale stejně tak by mohlo jít o spadlý strop domu. Ještě před odkrytím dřevěné konstrukce byla nad ní zdokumentována jílová úprava s ohništěm (o v průměru 25 cm výše, což dokumentuje i hlavní obvodový profil zkoumané plochy č. 50). Ačkoliv jsou tato úprava, ohniště i dřevěná konstrukce v dokumentaci označovány jako patřící jednomu objektu, nemůže jít o nic jiného než o dvoufázovost objektu; o výstavbu nového domu (nové navýšené jílové úpravy s ohništěm) přesně v prostoru předešlého, který zanikl požárem (dřevěná srubová konstrukce ze zuhelnatělých dřev a stopy po deskách uprostřed, ležící opět na upravené jílové ploše). Nejdůležitější je ovšem ta skutečnost, že dokumentace jasně prokazuje překřížení trámů základového „rámu“ v rozích stavby – tudíž lze téměř s jistotou hovořit o klasické srubové konstrukci.

Jinou než srubovou konstrukci domu předpokládá B. Kavánová ve své interpretaci nálezové situace na ploše

B1984–88, č. 63, na V okraji S podhradí (při uvažovaném rozsahu sídliště viz plán 2). Chaotická změt kúlových jamek (u nichž lze, jako u celku, opět pochybovat o jejich intencionalitě, srov. pozn. pod čarou 9) a asi 40 kg malých kousků mazanice s otisky prutů má dokládat kúlovou vyplétanou stavbu s mazanicevým omazem a jílovitou podlahovou úpravou, obklopenou jakýmsi „žlaby“ a z jižní strany „příkopem“ (předběžně KAVÁNOVÁ 1987, 138–140; 1990; jinak i s celkovým plánem překresleným z dokumentace viz POLÁČEK – MAREK 2005, 283–285). Tento „příkop“ je ve skutečnosti zcela mělká prohloubenina, nikoliv nepodobná typickým mělkým protáhlým objektům, přiléhajícím bezprostředně k podlahovým úpravám, které známe z jiných částí S podhradí (viz dále). Úroveň destrukce navíc jak západní, tak východní „žlaby“ překrývá, oba tedy byly zaplněny již v průběhu „životá“ sídliště. Celkový objem nalezené mazanice je pro omazání domu zcela jednoznačně nedostatečný (ačkoliv ne všechna hlína z případného omazu stěn domu by musela být drhotně požárem „vypálena“, a tudíž uchována do současnosti, ovšem musela by být přítomna v podobě poměrně mocných jílových převrstvení); lze si při tomto množství představit např. omaz štítů domu či nějaké menší přístavby, popř. plotu, ale o konstrukci stěn domu neříká zřehla nic. Při představě kúlové vyplétané stavby, tak jak o ní píše autorka, je zarážející absence oněch kúlů, které by měly souviset s konstrukcí stěn, nehledě na to, jak měla vypadat konstrukce střechy takového domu bez stop po nosných kúlech (celkový plán výzkumu, resp. prostoru domu 1183 v nálezové zprávě chybí [1], celou situaci je možné zrekonstruovat pouze podle základní dokumentace). Výše uvedené kritice odpovídá i způsob autorčiny argumentace, která nemůže být brána jako vědecký důkaz.

Z předešlého textu vyplývá, že dosud neexistuje ani v S podhradí ani v S části opevněného předhradí (tj. v místech, kde byly odkryty jílové, nikoliv písčité úpravy) jediný originální dokumentací prokazatelný doklad jiné než srubové techniky stavby domů na jílových podlahových úpravách.

Terénní pozorování také ukazují na to, že dřevěné konstrukce domů v S podhradí byly v některých případech nejspíše zvnějšku obloženy nízkými „zídками“ z kamenů, které se po destrukci rozvalily vně (nejčastěji) nebo i dovnitř objektu.¹⁵ Nepředpokládám, že by toto „kamenné obložení“ mělo nějaký funkční význam (např. v konstrukci domu – většina kamenů je ostatně vzhledem k malé velikosti nevhodná pro stavbu). Spíše šlo např. o jakýsi sklad materiálu, umístěný při ruce majiteli toho kterého domu. Nezdá se totiž pravděpodobné, že by celý objem kamenů pocházel pouze z otopných zařízení jednotlivých domů. Další reálnou možností, totiž podkládání srubové konstrukce kameny z izolačních

14 Dokumentace není v tomto směru šťastně provedená; na to, jak unikátní situace byla v tomto prostoru zachycena, chybí detailnější pozorování, je realizováno zoufale málo pomocných řezů. Tzv. „nálezová zpráva“ z této plochy (KLANICA 1978) obsahuje pouze popisy objektů a zmenšené perokresby originální dokumentace jednotlivých zkoumaných čtv., tedy postrádá základní rozbor stratigrafických vztahů, popis celkové nálezové situace, komentář k často neorganicky prováděné terénní a slovní dokumentaci. Nejde o nic jiného než o výtah z originálních terénních popisů provedených jedním z techniků. Jako základní zpracování nálezové situace je tato zpráva zcela nevyhovující. Podává dokonce daleko méně informací než původní popis v dokumentaci.

15 Tento efekt je sledovatelný na všech zkoumaných plochách, kde byly rozpoznány podlahové úpravy; koncentrace kamenů v pravoúhlých útvech bývá již prvním indikátorem rozsahu podlahových úprav, nacházejících se vespod.

důvodů (vzhledem k četnosti nálezů kamenů v okolí hran podlahových úprav těchto domů) podobně, jako se to předpokládá i u některých středověkých domů, popř. jak je možné to vidět v kterémkoliv skanzenu pod dřevěnými stavbami lidové novověké architektury, dosud nelze ze zjištěných situací prokázat. Kamení nese občas i stopy přilepené malty, což dokládá jejich druhotné užití (obyvatelé podhradí jej museli získávat jediné při přestavování, opravách, popř. z destrukce některé z oněch několika málo kamenných staveb na hradišti, které byly stavěny na maltu).

Velmi důležitým zjištěním učiněným na ploše 79 je i jílovitá úprava (k. 79/3 a 79/15) přimykající se k SZ hraně domu 892, avšak nerespektující obdélníkovou dispozici podlahové úpravy. Tato úprava jako by „prodlužovala“ půdorys PO 892 SZ směrem, ale přesahuje půdorysně Z roh podlahy (viz oddíl III.4.1.2).

Z vnitřního vybavení domů v S podhradí lze identifikovat pouze kamenné pícky, které byly odkryty v domech 892 (k. 79/10), 890 (k. 46/15), 1183 (i se zbytky mazanického výmazu – objekt topeniště nečíslovan KAVÁNOVÁ 1990, 5 a 36), a mazanicové kruhové kry, snad opět zbytky po topeništích, zachycené v domě 894 (k. 46/23) a v prostoru jílové nečíslované úpravy ve čtv. –15/–30 (k. 46/27). V domě 893 byla odkryta obdélníková kamenná destrukce (k. 46/2), která je ovšem podle dokumentace poměrně nevýrazná a nepřilíží mocná na to, aby mohla být považována za pozůstatek otopného zařízení. Ostatní podlahy domů na ploše 46 nejsou odkryty celé a o detailních pozorováních na ploše 58 nevíme kvůli již zmiňované absenci dokumentace zcela nic.

Na podlaze domu 1183 na ploše B1984–88 byly identifikovány tři kúlové jamky obložené kameny a skupina kamení s „otiskem trámy“, tedy funkčně neinterpretovatelné stopy po vnitřním zařízení domu (KAVÁNOVÁ 1990, 5; trám však mohl pocházet i z destruované konstrukce domu). Žádné další stopy po vnitřním členění domu či jeho zařízení nebyly na zkoumaných podlahách v S podhradí zachyceny.

III.5.2 Struktura zástavby

K struktuře sídliště, resp. rozmístění jednotlivých usedlostí, lze říct vzhledem k malému rozsahu terénních prací a předpokládanému nedostatečnému rozlišování podlahových úprav na některých zkoumaných plochách (nehledě na občasnou absenci dokumentace či její zcela nedostačující provedení) bohužel jen velmi málo.

Na ploše 46 a 79 jsou domy č. 894 a 895, stejně jako 892 a 893 (případně 889 a nečíslovaný prostor v JV části čtv. –15/–30 viz pozn. pod čarou 11), umístěny jakoby ve dvojici. Mezi těmito dvojicemi domů je v obou případech jakási „ulička“ široká v průměru 1 m, kterou v obou případech z části vyplňují zahloubené objekty (885, resp. 883 v druhém případě), snad náležející vždy oběma domům.

Tyto jámy byly s největší pravděpodobností vyhloubeny primárně pro získání materiálu na zbudování jílových podlah a následně využity jako odpadní jámy či skladištní (sklepni?) prostory (v případě těch hlubších). Mezi těmito dvěma dvojicemi domů s přilehlými zahloubenými objekty se nachází volný prostor či pruh terénu bez sídlištních struktur (orientovaný přibližně V–Z směrem a široký asi 5 m), který je na Z straně uzavřen jámou 46/17, náležející bezprostředně k domu 890, a problematickou, nedostatečně dokumentovanou jámou 46/19. Podobný jev byl zjištěn i na ploše P1981–82 (č. 58) v případě PO 1097 a 1096, které od sebe oddělovala JA 1080. Dvojice blízko sebe umístěných domů byla odkryta i v S části této plochy (obj. 1095 a další, který není číslován!), ovšem bez zahloubeného objektu mezi nimi (POLÁČEK – MAREK 2005, 245).¹⁶

Některé objekty spolu tvoří vyšší stratigrafické jednotky, které je možné odlišit i na těchto relativně malých odkrytých plochách.

Plochy 46+79

- PO 895 (dům) se zahloubenými obj. JA 885 (společná pro dům 895 a 894) a JA 46/26
- PO 894 (dům) se zahloubenými obj. JA 885 (společná pro dům 895 a 894), JA 880 a JA 884
- PO 890 (dům) se zahloubenými obj. JA 46/17 a JA 890a
- PO 892 (dům) se zahloubenými obj. JA 883 (společná pro dům 892 a 893), JA 1342
- PO 893 (dům) se zahloubenými obj. JA 883 (společná pro dům 892 a 893), JA 881, JA 46/5 a JA 46/4
- PO 889 (dům?) se zahloubenými obj. JA 887+888, JA 46/29

Na plochách, kde byly výzkumem zachyceny podlahové úpravy domů, se kromě zahloubených objektů vyskytovaly už jen tři jiné archeologické struktury; nepravidelné koncentrace kamenů,¹⁷ dvě topeniště v prostoru mimo podlahových úprav (plocha 46 a 63) a soustava (snad) kúlových jamek (plocha 46).

Stopy po otopném zařízení na otevřeném prostranství vně podlahových úprav (kamenná destrukce nad mazanickým výmazem) byly zachyceny východně od domů 894 a 895 v JV rohu čtv. –20/–32 (plocha 46, k. 46/25), dále ve čtvrtci –19/–32, kde podobné topeniště proklesá do zásypu obj. 880 (opět 46, k. 46/13), a také na ploše 63 v případě obj. 1184, který představuje zbytky kupolovité pece (s hliněným výmazem a zachovanou částí klenby) neznámé funkce, zahloubené do jílového břehu jižně od JV nároží domu 1183 (čtv. –8/–46).

¹⁶ Vše vysledováno pouze z celkového plánu 1:200 – viz oddíl III.1.

¹⁷ Ve většině případů jde o shluky kamenů, které lze jen těžko nějak interpretovat. Např. výrazná kumulace kamenů (k. 46/13) v zásypu jámy 46/17 u S hrany podlahy 890.

Na styku čtv. –17/–31 a –17/–32 (výzkum 46) byla zachycena soustava šesti kůlových jamek, o nichž však není v dokumentaci žádná zmínka. Neexistuje ani žádný řez některou z nich (ačkoliv na jedné z fotografií lze v zadním plánu vidět, že řezy těmito jamkami byly provedeny) a máme pouze nivelety začištěné úrovně podloží, kde byly tři z těchto jamek poprvé registrovány, a to v rozmezí 159,12 až 159,13 m n. m. Soustava kůlových jamek ve čtv. –17/–32 tvoří jakýsi pětiúhelník zhruba o rozměrech 1 × 1 m. Náleží k ní ještě jamka nacházející se v S části čtv. –17/–31 mezi JA 46/4 a 46/5, která je překryta podlahovou úpravou obj. 893. Vzhledem k tomu, že řezy jamkami nebyly zakresleny a neexistuje o nich ani žádná slovní zmínka v dokumentaci, lze se domnívat, že vedoucí výzkumu po jejich preparaci naznal, že o kůlové jamky nejde. Bohužel tento jev, kdy nemáme ani pozitivní ani negativní komentář k určitým terénním zjištěním, je velmi typický pro celý výzkum mikulčického hradiště.

III.6 Hmotná kultura a možnosti interpretace funkce sídliště na S podhradí¹⁸

Při snaze o vyhodnocení nálezového souboru získaného z výzkumů na S podhradí, které je přirozeně stěžejním východiskem pro funkční interpretaci celého sídliště, narazíme na zásadní překážky významně komplikující a relativizující závěrečné úvahy.

Především je to již zmiňovaná absence veškeré dokumentace některých zkoumaných ploch, přičemž nejmarkantnější (a zároveň neomluvitelné) je to v případě největší odkryté plochy P1981–82 (dokumentaci dodnes do archivu nevrátil autor tohoto výzkumu a tehdejší pracovník mikulčické archeologické základny B. Klíma, jr.). Nemožnost srovnání nálezové situace této plochy s analyzovanými plochami 46 a 79 představuje největší slabinu podrobného zpracování S podhradí. Po předpokládaném odkrytí dvou čtv. jižně od výzkumu 79 (čtv. –17, –18/–29) by byly propojeny plochy 46, 58 a 79 do jednoho celku a měli bychom k dispozici již poměrně reprezentativní úsek tohoto sídliště. Je však nutno připomenout, že metodika a praxe odkryvu a dokumentace ploch na výzkumech nepřetržitě terénního kampaně z let 1954–1990 výrazně komplikuje jakékoliv pokusy o jejich plnohodnotné archeologické vyhodnocení.

Problémy se vyskytují již při snaze o detailní stratifikaci nálezů, a to jak ve smyslu vertikálním, tak plošném. Základním nedostatkem je metodika výzkumu, při němž byl terén snižován po neúměrně mocných umělých horizontech (mocnost a četnost těchto horizontů se navíc často liší čtveřec od čtverce), přičemž ovšem byl většinou automaticky

dokumentován momentální stav výzkumu, tedy úroveň, v jaké byla zrovna plocha snížena vybrána či začištěna. Neprobíhalo tudíž účelně a strategicky volené dokumentování jednotlivých situací a především rozsahu a stratigrafických vztahů jednotlivých kontextů. Odkryté a v kresebné dokumentaci popsané archeologické struktury obvykle nemají návaznost na textové poznámky, kterých je často minimum, ani na realizované řezy, ačkoliv právě tyto dokumentované řezy bývají jedinými pokusy o logické rozlišení přirozených kontextů. Nebyly též důsledně jednotně popisovány jednotlivé odkrývané vrstvy, výplně či jiné struktury (stratigrafické vyhodnocení tedy neexistuje – je pouze místy výsledovatelné z popisu nálezové situace, který doprovází číslování nálezů¹⁹).

Nálezy jsou tak lokalizovatelné s různou mírou pravděpodobnosti. Někdy je součástí popisu místa jejich nálezu i jakási charakteristika kontextu, ve kterém se nacházely (tj. ve smyslu vertikálním), jindy je to pouze informace o části čtverce podle stručného popisu na sáčkích s nálezy (plošná lokalizace). V lepších případech máme zápis s oběma druhy informace, v horších ani jeden. Každopádně téměř vždy zůstává k dispozici standardně dostupné, leč zcela nedostačující označení čtverce (tj. „přesnost“ na plochu standardního mikulčického výzkumného čtverce 5 × 5 m) a hloubky (ovšem od povrchu, měřeno zřejmě odhadem u nejbližšího profilu), což nám nedává možnost zpětně při zpracovávání takto kopaného a dokumentovaného výzkumu přiřadit nálezy do přirozených kontextů, ve kterých se tyto nacházely.

V případě S podhradí, které lze z hlediska současných archeologických možností datace považovat za jednofázové, by ztráta informací z hlediska vertikální roviny nebyla až takovým hendikepem, ovšem možnost pouze velmi hrubé plošné lokalizace nám znemožňuje detailněji řešit např. právě otázku funkce jednotlivých objektů, distribuce odpadu, komunikačních prostorů (v různých aspektech každodennosti živé kultury) apod. Dokonce znesnadňuje i odhad míry postdepozičních procesů na lokalitě. Pravdou zůstává, že velký počet brigádníků a relativně velké skryvané plochy nedávaly technikům (tehdy většinou bohužel jediným praktickým vedoucím terénních prací) možnost některé situace tzv. uhlídat.

19 Jako praktická ukázka, která možná jednodušeji objasní to, co se jen velmi obtížně popisuje v obecné rovině, může posloužit následující příklad. Popis vrstev je tak volný a nejednotný, že je obtížné určit, zda jde v jednotlivých družích terénní dokumentace o stejný kontext, či nikoliv – bohužel stagnace metodiky práce nedospěla ani k prostému číslování, které by při stratigrafickém hodnocení bylo užitečnější než informace o vrstvě „hnědé písčité“, která je záhy popisovaná jako „hnědožlutá písčitá s příměsí jílů“, přičemž v kresebné dokumentaci najdeme v příslušném čtverci jako nejbližší ekvivalent výrok „písčitojílovitá“ – bez jednoznačného ohraničení v plošném plánu. A to se, co do metodologie, přinejmenším u výzkumů ze 70. a 80. let 20. století, již nedá omlouvat „dobou“. Paradoxně nejúplnější a nejpodrobnější dokumentace probíhala při úplně prvním mikulčickém výzkumu, při odkrývání základů II. kostela. Úroveň dokumentace některých výzkumů především z počátku 60. let však lze bohužel kvalitativně srovnat snad jedině se „standardem“ archeologických amatérů z 19. století.

18 Katalog nálezů s detailním popisem artefaktů ze sledovaných ploch viz MAZUCH v tisku a.

Další nepříjemnosti způsobují situace, kdy některé jámy měly sice více přirozených výplní (a mohou mít třeba i dobře a podrobně dokumentovány profily), avšak tyto zásypy byly vybírány po mechanických vodorovných vrstvách – materiál z těchto (většinou proklesávajících či zvlněných) výplní je tak smíchán a potenciální chronologická pozorování jsou ztracena.

Konečně poslední úskalí představuje skutečnost, že pro celkovou interpretaci charakteru osídlení v S podhradí je stále ještě vykopána jen malá část z celého předpokládaného rozsahu sídliště a chybí též možnost komparace. Zjištěné závěry z analyzovaného S podhradí není v podstatě s čím konfrontovat, neboť nemáme žádnou, podobně podrobně a skutečně stratigraficky vyhodnocenou část jiného sídlištního areálu mikulčického hradiště (i s podobnou mírou prokopanosti – především tedy opevněného předhradí či některých částí akropole mimo sakrální okrsky).

V úvodu této kapitoly jsem hovořil o potenciálu neprozkoumaného rozlehlého prostoru S podhradí v souvislosti s hledáním v archeologii modelově stále předpokládaného „řemeslnického areálu“ raně středověkého hradiště, přičemž v tomto konkrétním případě můžeme vzhledem k rámcové dataci hovořit přímo o podhradí **velkomoravského** centra.

Celkově chybí v archeologii raného středověku u nás obecná, jak kvalitativní, tak kvantitativní kritéria pro interpretaci výrobních (řemeslnických) objektů. Jejich podoby mohou být velmi různé a míra zachování stop po odpovídající činnosti natolik slabá, že lze tuto otázku objektivně jen velmi obtížně řešit. Bylo by jistě nanejvýš žádoucí se touto problematikou teoreticky zabývat v širším archeologickém kruhu.

Obecně vzato lze jen velmi výjimečně spolehlivě dokázat, resp. interpretovat nějaký archeologický objekt jako výrobní či zbudovaný nebo užívaný pro potřeby řemesel. Je zřejmé, že přímo řemeslné nářadí, nástroje a pomůcky nalézat běžně nebudeme, neboť některé specializované nástroje byly natolik cenné, že dokonce ani po násilném zániku se nedostaly do procesu archeologizace (není jistě náhodou, že dosud nebyla nalezena např. žádná kovadlina). Jiné byly naopak zcela běžnými nástroji, u nichž nelze použití při řemeslech u konkrétních předmětů určit (navíc některé pomůcky ani nemusíme znát či je rozpoznat z důvodů jejich fragmentárního zachování). Výrobky samy, určené k distribuci, resp. užívání, již ze své podstaty nemohou indikovat výrobní areály, snad jen výrazná kumulace některých funkčně či morfologicky podobných předmětů blízko sebe (ale dokonce i v těchto případech nabízí nepředvídatelný život jiné alternativy, než jaké zprůměrováním neustále modelujeme v archeologii). Pomoci by nám tudíž mohl jedině odpad z výroby či kumulace specifických surovin. Zásadní otázkou je, co z toho můžeme archeologicky postihnout. Velké množství řemesel je spojeno se dřevem, tudíž o nich nemáme žádné archeologické doklady, stejně

jako je prakticky nedochovatelný např. drobný kostěný odpad – zvláště v půdních podmínkách na písčitých a jílovitých půdách v nivě řeky, kde se nachází celé mikulčické hradiště. Rozhodujícím činitelem je však míra a povaha postdepozičních procesů na dané lokalitě. A to je ještě třeba připomenout další bod, a tím je klasická otázka hodnocení archeologických stop po řemeslech – zda v tom kterém případě jde opravdu o specializovanou řemeslnou profesionální produkci či o podomáckou výrobu.

V případech podrobněji zpracovaných ploch 46 a 79 můžeme s určitými obtížemi a jistou mírou rezignace na detailnost (viz úvod této kapitoly) přisoudit nálezy jednotlivým objektům. Při pokusu o jejich funkční interpretaci by nám v podstatě nemuselo vadit, že nemáme např. jistotu o přesném umístění konkrétního předmětu v té které výplni některé jámy, neboť tyto ztráty informací vertikálně stratigrafického charakteru v zásadě tuto snahu o odhad funkčnosti, resp. původu jednotlivých objektů neznemožňují (až na teoretická omezení, viz výše). Z celkového pohledu na zastoupení nálezu v jednotlivých objektech či v prostorech rozčleněných strukturálních jednotek sídliště (podle návrhu v oddílu III.5.2) se jeví, že druhové zastoupení nálezu je tak rovnoměrně rozptýleno, že u zahloubených objektů si nemůžeme dovolit hovořit o jiné než druhotné odpadní funkci. Velká část těchto jam vznikla bezpochyby z prostého důvodu získání materiálu na budování jílových úprav, maximálně snad u některých z nich – na základě jejich těsného styku s těmito podlahami – můžeme předpokládat jejich funkci skladovací v podobě nějakých sklípků, což je ovšem prakticky nedokazatelné. Ani z prostého kvantitativního výčtu určitelných nálezu z ostatních, dosud detailně archeologicky nehodnocených (či vzhledem k absenci fotodokumentace nehodnotitelných) výzkumů v S podhradí nevyplývá, že bychom mohli objekty zde zachycené z funkčního hlediska nějak interpretovat.

U staveb s podlahovými úpravami, vyjma logicky obytné funkce, nelze z hlediska jejich využití např. jako dílen při nějaké výrobní činnosti říci také zhola nic. Jedinou šancí (i když opět limitovanou všudypřítomným mlživým dopadem archeologizace) je další budoucí terénní výzkum, konaný metodicky podobným způsobem jako u nejnovějšího výzkumu P2005. Na druhé straně je třeba si přiznat, že při reálném pohledu na současné finanční možnosti systematických archeologických výzkumů v kombinaci s naprostou nutností detailního přístupu k odkryvu a dokumentaci, a především nutností řešení jiných otázek v pestré paletě problematiky raně středověkých mocenských center, si nelze v blízké budoucnosti dávat mnoho nadějí na prokopání takového úseku sídliště, které by opravňovalo k jednoznačnějším soudům ohledně jeho struktury a především funkce.

Zřejmé je pouze to, že na základě hustoty osídlení v prostoru S podhradí, resp. nevelkých vzdáleností mezi jednotlivými domy, a s ohledem na zdejší půdní podmínky v 9. století

(archeologicky nebyly zjištěny žádné stopy po jakémkoliv půdním horizontu vhodném pro pěstování kulturních plodin, viz dále v oddílu III.7) lze odmítnout primárně zemědělskou funkci tohoto sídliště (koncentrace travních kos může pouze dokládat držení dobytka, ovšem též koňů). Kromě řemeslníků zde však mohli bydlet i jakékoliv jiné osoby, podílející se nějakým způsobem na ekonomickém chodu celé aglomerace či pověřené nejrůznějšími služebními povinnostmi, jež vyplývaly z potřeb elity. O sociálním rozvrstvení velkomoravské populace toho však, s ohledem na řemesla, služby, svobodu a nesvobodu takto pracujících jedinců, z historických pramenů příliš mnoho nevíme (vyjma např. existence otroctví). Dalším problémem je naprostá neznalost ekonomicko-právní situace. Těžko tak budeme odhadovat, kdo, kromě panovníka, mohl být zadavatelem práce řemeslníkům a v kterých odvětvích, jak fungoval trh, směna apod. To vše je zde vzpomenuť právě v souvislosti s obtížemi jakékoliv detailnější funkční interpretace areálů velkomoravských mocenských center, či dokonce jednotlivých objektů.

V jihozápadní části S podhradí, tj. v prostoru a okolí zkoumaných ploch 46, 79, 58 (P1981–82), 45 (P1974-I) a 42 (K1972-III), lze specializovanou výrobu, kterou jednoznačně dokládají minimálně samy nalézané artefakty, spojit s konkrétními archeologickými objekty patrně jen ve dvou případech.

V JV části výzkumu P1981–82 (č. 58) se zřejmě nacházel objekt, ve kterém se přetvářela kovářská surovina v „koncové“ zboží, tedy v konkrétní železné předměty. Je pouze třeba, vzhledem k neexistující dokumentaci (viz úvod této práce) a diskutabilní lokalizaci, vznést velký otazník nad konkrétní a odvážnou rekonstrukcí podoby kovárny, kterou provedl B. KLÍMA (1985) při interpretaci prostoru mezi zahloubenými obj. 1082, 1037, 1026, 1065 a 1098.²⁰ Kromě nálezu části trubicovité dyzny a keramického krytu kovářského měchu, které byly dle autora (tamtéž, 430) odkryty právě ve zmiňovaném prostoru, je nejsilnějším důkazem pro kovářskou činnost bezpochyby značná četnost a rozptýl železné strusky v této části areálu.

Druhý doklad specializované řemeslné výroby lze spatřovat v existenci obj. 865 na ploše P1974-I (č. 45), ležící JV od ploch 46 a 79, v dotyku s výzkumem 58 (ve zkratce TEJRAL 1975; podrobněji MAZUCH 2009b). Objekt 865, ležící v bezprostřední blízkosti břehu bývalého říčního ramene Moravy, představuje středně do podloží zahloubenou protáhlou žlabovitou jámu se skupinou kúlových jamek po zarážení kúlech, rozmístěných s určitou pravidelností po obou delších stranách objektu. Kúly, opatřené

špicí a zarážené zcela evidentně kolmo k horizontální rovině (většinou již do svažujících se šikmých stěn), by mohly představovat pozůstatky vstupu do zastřešeného objektu. Objekt svou jižní částí ústí přímo do zaniklého řečiště Moravy. Mezi nálezy z výplně objektu a jeho okolí nápadně vystupuje množství tyglíků, slitky bronzů a nálezy olověných součástí náhrdelníků. Celkem se uvnitř a v bezprostřední blízkosti objektu vyskytuje ojedinělá koncentrace 26 tyglíků, 23 bronzů (slitky, drátky atd.) a čtyř olověných součástí náhrdelníku (za zmínku stojí i nález kleští). Celková nálezo-ová situace, spolu se zmiňovanými předměty, dovolu-je interpretovat obj. 865 (snad i ve spojení s obj. 875, popř. 874) jako kovoliteckou dílnu pracující s bronzem, popř. olovem (o těchto předmětech však lze též uvažovat jako o ztraceném osobním majetku některé z obětí ničícího nájezdu na S podhradí; nálezo-ové okolnosti ukazují spíše na jejich druhotné uložení – nacházejí se jen mělce pod povrchem v povodňovém příkrovu).

Není důvod pochybovat o tom, že v areálu S podhradí (ale stejně dobře i jinde v prostoru mikulčické aglomerace) se mohly, ba dokonce musely nacházet i jiné výrobní objekty. Nejsem si ovšem jist, zda jsme oprávněni vzhledem k dosavadnímu bádání, založenému na reálných archeologických (popř. etnologických) dokladech, hovořit v podobných případech přímo o „řemeslnických areálech“. Podle postulátu, „když kovárna, proč ne i činnost jiných řemeslníků“, bychom mohli s lehkou dávkou nonšalance konstruovat „modelové“ „řemeslnické areály“ v okolí velkomoravských center (jak to občas můžeme v archeologické literatuře vidět). Otázkou je, zda tento přístup není poněkud ahistorický. Zda (byť i podvědomě) promítání velké druho-ve skladby specializovaných řemesel v „cechovní formě“ středověkých měst či podhradí do prostředí velkomoravského hradiště, představujícího nejranější podobu mocenských středověkých center, není jen pouhým výtvo-rem archeologie samé.

III.7 Celkový sídelně historický vývoj areálu S podhradí

Sídliště v S podhradí je poměrně rozlehlé (asi 5 ha) a jeho rozsah bude patrně zhruba odpovídat ploše vymezené při agresivní „sondážní“ těžkým strojem v roce 1961 (viz plán 1, 2). Sídliště se na severní i západní straně přimyká k břehu říčního ramene Moravy, které v 9. století obklopovalo ze severní strany centrální hrad a opevněné předhradí. I v nejexponovanější poloze, nejvíce k severovýchodu, byl na ploše B1984–88, č. 63, opět odkryt dům s jílovou podlahou (obj. 1183, viz výše), obklopený zahloubenými objekty. Výzkum dokonce ukazuje na to, že toto obydlí bylo situováno až na samém břehu dalšího zaniklého říčního ramene (přechod v hranu

20 Autor v článku tento prostor popisuje jako podlahovou úpravu o rozměrech 500 × 420 cm, v jediném dostupném plánu (viz POLÁČEK – MAREK 2005, 245) je však v těchto místech zakreslen ovál o rozměrech pouze asi 2 × 3 m, který navíc není ani číslován v klasické mikulčické řadě pro sídlištní objekty (?).

bývalého severozápadního břehu tohoto koryta byl zachycen v jižní části plochy 63 – KAVÁNOVÁ 1990, 1), které se někde severně od severovýchodního mostu vedoucího z akropole do areálu Těšického lesa patrně rozštěpilo a obloukem se napojilo zase až v prostoru severního mostu (brány) ven z předhradí, tvořící tak východní a severní vymezení areálu S podhradí. Někde v tomto prostoru konečně mohl ležet i historický soutok Moravy s Kyjovkou, který byl již v novověku pozměněn v souvislosti se založením rybníka Nesyt.

V SZ části areálu S podhradí se vyskytuje jediná sakrální stavba v této části hradiště, VIII. kostel. Neodvažují se soudit, nakolik je často vzpomínaná teorie o vlastnických kostelech a především o nutnosti existence nějakého velmožského dvorce v blízkosti takového kostela relevantní (ani u jednoho mikulčického kostela dosud nedošlo k archeologickému důkazu této kupodivu často zmiňované teorie; tato otázka přímo volá po novém zjišťovacím výzkumu u těchto kostelů, ležících mimo knížecí hrad). Obecně však nevidím důvod, proč by tento kostel neměl být spojován s existencí sídliště v S podhradí, a to jak ve smyslu funkčním, tak časovém. Známý depot železných předmětů, zakopaný pod podlahou kostela a zřejmě přikrytý dvěma žernovy (nejnověji POLÁČEK 2003, 632 s lit.), by ukazoval na nejistou dobu kolem zániku sídliště na S podhradí, přičemž stratigrafická situace dovoluje dvojitý výklad stavu kostela č. VIII v době uložení tohoto depotu. Události spojené se zánikem Velké Moravy mohly být tak překotné, že jevy, jež bychom mohli chápat z hlediska stratigrafie jako chronologicky rozdílné (a ony ve skutečnosti jsou), jsou vlastně z hlediska historie současné. Depot mohl být uložen v kostele jak stojícím a v podstatě ještě funkčním (přímo před závěrečným útokem na oblast podhradí), tak zničeném (a to jak v době nejistot těsně po útoku, tak i později např. v řádu měsíců či několika let), což pro nás z chronologického hlediska není důležité; nápadné je pouze to, že toto uložení depotu v kostele jen dokresluje náleзовou situaci zjištěnou v blízkém S podhradí.

Lze důvodně předpokládat, že za mostem, vedoucím přes rameno řeky Moravy z předhradí k severu, se hlavní komunikace rozpojovala a její odbočka směřovala jakoby zpět po V břehu ramene, jistě právě kolem VIII. kostela skrz sídliště v S podhradí. Po případném opětovném překročení (třeba jen brodem) některého z dalších předpokládaných ramen (vedoucích např. ze SZ strany kolem Těšického lesa?) se tato cesta mohla napojovat v prostoru duny Těšického lesa na nějakou komunikaci vedoucí skrz tento areál (popř. do dnešní slovenské části aglomerace ke kostelu sv. Margity) a zároveň na SV most, spojující tento areál s akropolí. Je obtížné představit si, že by pro překročení „rozrameněné“ řeky bylo vždy nutné, např. s náklady zboží či zemědělské produkce nebo při běžném komunikačním styku mezi areály podhradí apod., procházet opevněným předhradím a knížecím hradem těsně kolem pohřebních areálů a předpokládaných

obytných staveb místní nobility (?). Předkládaný model jakéhosi přemostění této varianty přes S podhradí je více než pravděpodobný, logický a přinejmenším praktický. Otázkou samozřejmě zůstává, kudy přesně komunikace skrz sídliště v S podhradí procházela (při současném, i přes velkou odkrytou plochu, paradoxně co do struktury sídliště stále relativně malém poznání tohoto areálu) a především zdali jsme schopni archeologicky tuto cestu prokázat. Domnívám se, že při větší, důkladné prokopanosti S podhradí by skutečně bylo možné ji rekonstruovat.

Část sídliště v S podhradí, odkrytá na plochách 46 a 79, je reprezentována jednou fází osídlení, ve které patrně v relativně krátké době vznikly všechny sídlištní struktury zachycené výzkumem (o časovém horizontu trvání a zániku tohoto sídliště bude pojednáno dále). Společným znakem všech dokumentovaných podlah v S podhradí je skutečnost, že byly navrženy přímo na jílovité podloží (na „staré“ povodňové hlíny, k problémům datování viz POLÁČEK 1997, 40) a nikde pod nimi nebyl zachycen půdní horizont. Stejně tak nejspodněji uložené nálezy z vrstvy, která vznikala za doby fungování sídliště, jsou doslova natlačeny jakoby již v jílovém podloží. Situace navozuje dojem, že založení sídliště v S podhradí proběhlo přímo na záplavových jílech. Za celou etapu jeho fungování pak terén narostl o hlinitější vrstvu, jejíž mocnost (od přechodu v podloží k zánikovému horizontu) činí v prostorech mezi podlahami jen kolem 15–20 cm. Svědčilo by to o tom, že v době založení tohoto sídliště, patrně někdy v průběhu 2. poloviny 9. století (?), byla hydrologická situace zde natolik vyrovnaná, že bylo možno vybrat toto místo k sídlení. Každopádně však praktický život „na jílu“ musel být při zhoršených klimatických podmínkách velmi nepříjemný. Proč přesto bylo sídliště založeno, může být předmětem polemiky, myslím však, že nešlo o proces spontánní, nýbrž podmíněný rozsáhlou a nejspíše záměrnou restrukturalizací opevněného jádra hradiště a celkovým rozmachem osídlení v prostoru celé aglomerace. Ve vyvýšených areálech (většinou tvořených písčítými dunami), které získaly svoji specifickou funkci buďto přirozeným vývojem či následkem záměrné přeměny, prováděné v takovém případě nejspíše z rozhodnutí panovníka (např. Kostelisko jako pohřební areál, podobně i určitá část velké duny v Těšickém lese), již prostě nezbyl prostor, navíc můžeme uvažovat i o tom, že specifické funkce, které vykonávali obyvatelé takového sídliště, vyžadovaly umístění v bezprostřední blízkosti centrálního hradu.

Celková délka „života“ sídliště na S podhradí by se měla odrazit i v hustotě či případných superpozicích objektů. Pokud však superpozice nenacházíme a zároveň je zřejmé, že některé zahlobené objekty byly při zániku sídliště zaplněny odpadem jen zčásti, nebo dokonce téměř vůbec, ukazuje to skutečně na krátkodobé osídlení v řádech let až desítek. Není však důvodné představovat si vznik tohoto sídliště jako

nějakou jednorázově provedenou akci (jakou by v případě mikulčického hradiště mohl být např. přerod sídlištních aktivit na akropoli v sakrální okrsky s kostely, obklopené vymezenou a od okolních sídlištních struktur oddělenou plochou určenou pro pohřbívání), ačkoliv založení tohoto sídliště mohlo být uskutečněno na základě nějakého záměru „shora“. Charakter podlahové úpravy domu 892, kde část navážky (k. 20) byla tvořena kulturní vrstvou z okolí, by totiž ukazoval na to, že tento dům vznikl až v době, kdy sídliště již fungovalo a kdy se v blízkosti výstavby tohoto obydlí nacházel odpad. Pokud by se při dalších výzkumech v areálu S podhradí přišlo na to, že existují podlahy jak homogenní (pouze z jílu), tak se složitější strukturou (i s částmi kontaminovanými odpadem), dalo by se právě o těchto heterogenních podlahách uvažovat jako o relativně mladších. Při lepším poznání celého sídliště a jeho větší prokopanosti by pak možná byla vysledovatelná i dynamika vývoje či způsob zvětšování, resp. zahušťování celého sídliště. Vrstvy tvořící složky podlahy domu 892 obsahují malý podíl okrajů keramiky mikulčického okruhu vůči celkovému počtu všech okrajů, vyskytujících se v těchto kontextech. Toto slabší zastoupení fragmentů keramiky mikulčického okruhu odpovídá stavu zjištěnému spíše ve spodních částech zásypů jam než obecně v hlavní kulturní vrstvě sídliště, která těchto zlomků obsahuje nepoměrně více (kontext 46/1, resp. 79/1, viz oddíl III.4.1.1). To by znamenalo, že případné zahušťování probíhalo s velkou dynamikou ještě v době před mohutným rozvojem výroby nádob keramiky mikulčického okruhu.

Z rozboru zkoumaných ploch v S podhradí vyplývá, že sídliště zaniklo násilnou cestou (stopy požáru a především provizorní pohřby přímo v destrukcích staveb) a nebylo již znovu osídleno. Vedle zmíněných zřejmě v rychlosti pohřbených jedinců se na sídlišti vyskytuje i větší počet nepietně uložených koster (nad zásypy jam či částečně uvnitř, nebo na volné ploše mezi obydlími) odkazujících evidentně na skutečnost, že nebylo času či lidských sil k tomu, aby byli mrtví po útoku pohřbeni na regulérních pohřebištích, kterých bylo na mikulčickém hradišti opravdu dostatek. Vše nasvědčuje tomu, že popisované nálezové situace bychom měli připisovat opravdu poslednímu, avšak evidentně neúspěšnému obrannému boji obyvatel mikulčického hradiště. Jelikož je hmotná kultura tohoto zánikového horizontu bezesporu typicky velkomoravská, lze tento útok spojit s nájezdem staromadžarských hord na počátku 10. století, který mohl mít fatální dopad na existenci Velké Moravy vůbec (viz podrobněji v závěru v oddílu VIII).

Než si představíme keramický horizont sídliště v S podhradí, jež charakterizuje výrazné zastoupení dvou velkomoravských keramických okruhů – blučinského, a především mikulčického, bude třeba nejprve u obou provést jejich typologické vymezení a definování toho, jaké nádoby či fragmenty lze k těmto okruhům řadit (oddíl IV). Teprve potom

bude možné ukázat míru zastoupení těchto velkomoravských okruhů v areálu S podhradí (oddíl V), a prokázat tak jejich příslušnost k mladšímu velkomoravskému horizontu, resp. doložit přímo to, že keramika mikulčického okruhu je nejtypičtějším zástupcem hmotné kultury vrcholné fáze velkomoravského osídlení mikulčického hradiště až do jeho zániku.

IV. VELKOMORAVSKÉ KERAMICKÉ OKRUHY – BLUČINSKÝ A MIKULČICKÝ KERAMICKÝ OKRUH

IV.1 Úvodní poznámky k práci s keramikou

Archeologie raného středověku má např. oproti archeologii pravěké v lecčem zdánlivě usnadněnou výchozí pozici již svou odlišnou podstatou, danou historickým obdobím, jímž se zabývá. První písemné prameny nám poskytují určité indicie, či přímo doklady o fungování vztahů ve společnosti a ekonomice, zároveň je však archeologie raného středověku ve svých interpretacích těmito prameny značně limitována. Vzniká tak často zdánlivý paradox, že na rozdíl od raně středověké archeologie je v jednotlivých obdobích pravěku, mnohem více vzdálených v čase, jakoby více „jasno“ o mnoha otázkách týkajících se takzvané společensko-ekonomické nadstavby. Na druhé straně právě kvůli výše uvedeným specifickým okamžitě vyvstává při odhalování historie raného středověku obrovské množství nových problémů, jejichž řešení přináší při snaze o co nejvěrnější a nejpodrobnější zpracování určitého jevu zase další komplikace (především chronologické, vznikající přehnanou snahou o co nejdetailnější datování, při níž dochází k atakování, nebo dokonce překračování hranic rozlišovacích schopností oboru samého). Celkově tedy není situace o nic jednodušší než v archeologii pravěku, spíše je tomu naopak. Archeologie pravěku si klade zčásti jiné cíle poznání, především má však poněkud větší „manévrovací prostor“ pro jakékoliv interpretace (ve vztahu k tématu této práce stačí vzpomenout např. porovnání míry detailnosti v třídění a chronologického rozlišování neolitické keramiky a keramiky slovanské).

Je zřejmé, že archeologická problematika tohoto úseku dějin je velmi složitá a mnohotvárná a že archeolog nebo i historik, pracující s prameny hmotného charakteru nebo častěji až s výsledky archeologické práce (se všemi ne zcela vyjasněnými nebo ujednocenými metodologickými problémy a chybami, které vznikají již při terénní práci a v ještě větší míře při interpretacích terénních situací či obecně při výskytu určitých jevů v hmotné kultuře), musí být zřejmě daleko opatrnější ve svých závěrech, než je tomu v archeologii pravěké.

Jedním z problémů, který dobře charakterizuje předešlá slova, je i otázka rozdělení, popisu, možnosti zpracování, způsobu a organizace výroby, distribuce, a zejména významu keramických nádob v raném středověku a hrnčířství samého,

a to jak pro tehdejší společnost, tak pro dnešní archeologii, a tudíž i pro případné historické závěry. Jde o období, kdy se mísí podomácká ručně robená nebo i na kruhu točená keramika s produkcí nově vznikajících specializovaných hrnčířských dílen, jejichž existenci si vynutily rozsáhlé změny v tehdejší společnosti, znamenající přechod od principů a vztahů pravěku ke vzniku raně feudálního organizovaného státu.

Slovanská hradištní keramika se obecně jeví jako velmi uniformní, ať už v tvarové typologii,²¹ keramické hmotě nebo ve výzdobě, která díky svým třem základním rytým motivům (vlnovka, rýha vpich – a to vždy v jednoduchém nebo hřebenovém provedení) a nepříliš časté plastické výzdobě a malování (jen výjimečně, viz HRUBÝ 1965, 297; DOSTÁL 1975, 153) nenabízí příliš mnoho kombinací.

Je velmi těžké v této zdánlivě homogenní masě nádob rozpoznávat společné prvky, které by mohly ukazovat na shodného tvůrce, společné tradice nebo způsoby distribuce tohoto zboží. Již ze samé povahy tohoto druhu nálezu, jako řemeslného výrobku podléhajícího různým tradicím, schopnostem a zkušenostem svého tvůrce, jeho momentálnímu psychickému rozpoložení, invenci, mnohým způsobům napodobování na širším teritoriu a v neposlední řadě změnám v určitých výrobních (dále používám termínu keramických) znacích (k tomu viz BUBENÍK – FROLÍK 1995), v průběhu času vyplývá, že nemůžeme nikdy najít přesné hranice mezi možná původně společnými skupinami nádob (ale i jiných výrobků), i když určité umělé meze si při studiu raně středověké keramiky zřejmě vytvořit musíme (FROLÍK 1995, 130). Velmi dobře vystihl složitost tohoto procesu Z. Váňa v práci o keramice zabrušanského typu v SZ Čechách: „Nalézt společného jmenovatele v množství individuálních znaků keramických forem a podat jeho charakteristiku s platností definice není vždy snadnou věcí, i když výjimečnost určitých jevů pociťuje ten, kdo pracuje s příslušným materiálem, někdy velmi jasně. (...) Cílem každé klasifikace, která je statická,

21 B. DOSTÁL (1966, 80) uvádí celkově pro moravské prostředí více než 95 % bezuchých esovitě profilovaných hrnců, pouze zbytek tvoří misky, láhve, talíře a zvláštní keramika tzv. antických tvarů (je třeba však připomenout, že jde pouze o keramiku hrobovou), pro hradiště Pohansko u Břeclavi uvádí J. MACHÁČEK (2001a) hodnotu až 99 %, což bude při hrubém odhadu i případ Mikulčic.

musí být co největší přiblížení ke skutečnosti, která je dynamická, a to v obojím směru – časovém (třídění vývojových stupňů, fází) i prostorovém (vymezení kulturních skupin, variant, typů atd.), a to někdy i za cenu setření ostřejších hranic mezi roztríděnými celky (...). Uvnitř poměrně homogenního celku se však rýsuje při zachování základní stylistické jednoty řada zvláštních forem a prvků, které nabývají množíci se nálezy charakteru lokálně omezených typů nebo variant.“ (VÁŇA 1961, 465–466). Zdá se, že na určitém stupni vývoje slovanského hrnčířství dochází k lokální diferenciaci ve výrobě, a tudíž i ve výrobcích samých.

Na počátku střední doby hradištní, tj. někdy na přelomu 8. a 9. století prochází slovanská kultura na našem území – zvláště pak na Moravě – zřejmě hlubokými hospodářsko-spoločenskými změnami (již EISNER 1948), ať už z důvodů vnějších, souvisejících snad s pádem Avarské říše (POULÍK 1989–1990, 33) a následnou orientací politiky franckého státu na svou východní hranici se Slovany, anebo vnitřních, které mohly být spojeny se zásadními proměnami přímo uvnitř slovanské společnosti. To vše se odráží jak v rozmachu a zkvalitnění řemeslné výroby (včetně rozšíření jejího sortimentu), tak postupně ve vzniku nových a přebudování a zpevňování již fungujících hradišť, jakož i v zakládání kostelů, spojených snad s činností franckých misí, které nemusely mít jen čistě náboženské poslání (POULÍK 1975, 138, 148; GALUŠKA 1991, 34–36). Tyto skutečnosti vedly kromě jiného také k centralizaci a specializaci řemeslné výroby, tedy k postupnému přechodu od podomácké výroby k produkci odborných řemeslnických dílen (i když např. u oborů zabývajících se zpracováváním kovů můžeme toto předpokládat již o něco dříve). Že se tak dělo v rámci celé společnosti nejprve na hradištích, tehdejších mocenských a ekonomických centrech západoslovanského světa, je téměř jisté (o úloze hradišť, jako prostředků zrychlení přirozeného vývoje řemesel a hrnčířství zvláště, viz již HRUBÝ 1955, 141–142). Přejít k specializované výrobě keramiky musí mít logický původ v rozvinutí prostředí fungující ekonomiky velkomoravského státu, a je tedy až důsledkem jeho politického upevnění či ustálení v rámci rozložení sil tehdejší střední Evropy, a to především ve vztahu k sousední Francké říši. Výsledky předkládané práce, souhlasně s poznatky dalších badatelů (např. MACHÁČEK 2001a, 261–262), ukazují, že šlo o proces spojený až s vrcholnou fází Velké Moravy v průběhu 2. poloviny 9. století (podrobněji viz závěr v oddílu VIII).

Pro období před nástupem specializovaně vyráběné profesionální keramiky bude zřejmě vždy problémem jakákoliv snaha o typologizaci. Je otázka, zda v takto složitém a detailním hledání jednotlivých typů keramiky, které tak nejspíše budou reprezentovat konkrétní hrnčíře jako jednotlivé osoby – výrobce, bude výhodnější „tradiční“ osobní pohled a sázka na znalost materiálu z autopsie, či analýza jednotlivých deskripčních prvků a strojové vyhodnocení všech možných

kombinací. Jsem přesvědčen, že u podomácké výroby nádob či při počínající malovorbě bude jen těžko možné nacházet nějaké společné jmenovatele využitelné pro třídění takové keramiky (srov. MĚŘÍNSKÝ 1985, 55). Výše zmiňovanou skepsi dokládají ostatně některé již realizované pokusy (např. VLKOLINSKÁ 1995, metrická komparace dokázala izolovat v podstatě pouze skupinu nádob z Nitry-Lupky, která zcela jednoznačně představuje místní typ v rámci blučinského okruhu, viz dále v oddílu IV.3.4). Tato šance, na úrovni rozlišování takových „přirozených“ typů (reprezentujících konkrétní hrnčíře), je dle mého názoru spíše možná u menších vesnických sídlišt. Bohužel vše je podmíněno nedostatečným výzkumem raně středověkých, resp. středohradištních osad.²² Podobně i po výstupu z matematicko-statistické analýzy na první pohled heterogenní (na rozdíl od ostatních v této studii) typologická skupina keramiky F z Pohanska – Lesní školky (MACHÁČEK 2001a, 140, 151) se nakonec ukázala jako typická pro objekty skupiny I (tj. v rámci velkomoravské či středohradištní fáze osídlení pro objekty relativně nejstarší), a charakterizována byla jako „jednoduchá podomácká keramika“ (tamtéž, 207).

Pokusy o deskripci a následné vydělení skutečně existujících keramických skupin se shodným původem (typy) z celé keramické masy z určité lokality nebo její části jsou bez použití formalizovaných metod, a především bez nasazení složitějších statistických hodnocení tradičním porovnáváním prakticky nerealizovatelné. Zvláště v prostředí velkých centrálních hradišť s delším vývojem a značným mocenským dosahem. Zde se totiž přirozeně může koncentrovat velké množství různých keramických skupin (typů) z celého regionu, a to ještě i chronologicky rozdílných. Myslím si však, že tradiční „nemoderní“ metody poznání keramiky obecně nejsou zdaleka vyčerpány. Jde jen o to, jak jsou ve skutečnosti prakticky prosazovány (nemělo by jít ovšem o snahu rozčlenit masu keramiky např. ve stylu celkového jaksi odhadnutého hodnocení mikulčické keramiky, která je již v zárodku z několika objektivních příčin, z nichž jedna je prostě kapacitní omezenost rozlišovacích schopností lidského jedince oproti počítačům při kombinatorice, odsouzena k neúspěchu – v případě Mikulčic KLANICA 1970; viz dále).

Pokud se však vrátíme ke keramické produkci, která je již typologizovatelná, protože nese stopy sériové výroby a (snad) jednotlivých hrnčířských dílen či je regionálně nějakým způsobem originální, je otázkou, kdy k tomuto procesu dochází.

22 O jednu takovou šanci jsme bohužel přišli v důsledku požáru mikulčického archeologického pracoviště (viz úvod), kde shořela dokumentace, a byla tak znemožněna identifikace keramického materiálu z velkomoravského sídliště Mikulčice – „Podbřežníky“ (MAZUCH 2008b). Komparace keramiky z tohoto sídliště v zázemí mikulčického hradiště s keramikou z tohoto velkomoravského centra skýtala možnosti poznání míry distribuce keramiky do nejbližšího zázemí či naopak míry autonomie v keramické produkci běžných sídlišť. Každopádně velkomoravská fáze sídliště v poloze „Podbřežníky“ byla charakterizována opět převahou keramiky mikulčického okruhu, viz dále.

Je jasné, že bude odrazem hlubokých mocensko-politických změn spojených s etablováním velkomoravského státu, resp. s velmi progresivním růstem jeho moci a vlivu, které se musely kromě jiného projevit i v ekonomické sféře. Nebudeme se zřejmě mýlit, pokud tento proces, vzhledem k písemným pramenům, položíme do průběhu 2. poloviny 9. století, s tím, že vrcholem by měla být bezpochyby doba vlády Svatopluka (srov. např. MACHÁČEK 2001a, 246, 261–262). V tomto smyslu je ostatně obecně chápán často užívaný termín „mladší velkomoravská fáze“ či horizont.

Do procesu regionalizace keramiky patří i hierarchický pojem keramický okruh. Je nesporné, že vydělení tohoto pojmu a jeho definice (BUBENÍK – FROLÍK 1995) se ukázalo v bádání o keramice velmi potřebným krokem. Sami autoři již v původní stati kromě příkladů z Čech uvedli pro velkomoravské prostředí blučinský a pomoravský keramický okruh. K nim je v rámci dosavadního poznání velkomoravské keramiky jednoznačně třeba přiřadit ještě jeden keramický okruh, o jehož existenci se ví již několik desetiletí, který však donedávna neměl jednoznačné pojmenování a skrýval se pod termíny „keramika s prožlabenými okraji“, josefovský typ, mikulčický typ 3, keramická skupina 4 – Pohansko – Velmožský dvorec, aby nakonec byl označen dle mého názoru relevantním termínem „mikulčický keramický okruh“ (MACHÁČEK 2001a; termín reflektuje hierarchické hodnocení těchto nádob jako keramického okruhu, označuje místo největšího výskytu této keramiky, a navíc, v rámci jakési nepsané tradice označení velkomoravských okruhů, nese geografické pojmenování).²³ V podstatě jde o obecně známé a akceptované specifické skupiny nádob, ovšem dodnes chybí seriózní publikované definování těchto okruhů (stejně tak se domnívám, že je nedostatečné vydělení některých, dosud v literatuře jen velmi obecně popsanych, keramických okruhů z Čech, viz oddíl VII této práce). Zdánlivě dané vnější kontury těchto okruhů se při bližším pohledu na problematiku jejich jen obecného vymezení a z toho vyplývajících nejednotných chápání jednotlivými archeology (deriváty, co je a co již není zástupcem toho kterého okruhu, či vůbec dodnes ještě stále běžné neakceptování pojmu okruh ve spojitosti s těmito skupinami nádob a jejich nesprávné charakterizování pojmem typu) poněkud rozmazávají.

Tento stav mě od počátku vedl ke snaze o exaktnější „definování“ dvou z těchto vzpomenutých velkomoravských keramických okruhů, a sice blučinského a mikulčického. Pro další úvahy, které budou v této práci představeny, je důležité, že právě tyto keramické okruhy jsou přítomny ve značném množství na mikulčickém hradišti a v jeho širším zázemí

(stejně tak i přímo na velkomoravském hradišti Pohansko u Břeclavi a v jeho okolí). Nápadně se však vyhýbají regionu s centrální staroměstsko-uherskohradištskou velkomoravskou aglomerací (pokud se dá soudit z dosavadního zoufale málo publikovaného materiálu z této oblasti a pouze ústních informací), kde je podle všeho snad naopak charakteristickým prvkem třetí ze jmenovaných okruhů, pomoravský (jeho exaktnější vymezení je úkolem pro archeology z tohoto regionu, každopádně dosavadní představení je nedostačující, viz GALUŠKA 1995; shrnutí J. MACHÁČKA – 2001, 239).

Problematika blučinského keramického okruhu (dále jen BO) byla tématem mé diplomové práce (MAZUCH 2000). Jediný možný způsob pracného získání kolekce této keramiky, podmíněný nutností rámcového poznání téměř celého obřího souboru mikulčické keramiky, mě přivedl k přesvědčení o důležitosti postžení i druhého, v Mikulčicích zpočátku až zarážejícím způsobem mnohem více zastoupeného keramického okruhu, který budu v této práci z výše uvedených důvodů nazývat mikulčickým. Při tomto poznávání celého spektra keramiky z mikulčické raně středověké aglomerace jsem již tehdy docházel k jednoznačnému přesvědčení o relevantnosti vydělení keramiky s „prožlabenými okraji“ jako keramického okruhu a pochopil jsem jeho zřejmě klíčovou úlohu v rozpoznání mladšího velkomoravského horizontu (což ostatně dílčím způsobem ukazovala již předešlá zjištění Z. Klanici a hlavně B. Kavanové – se všemi problematickými body, které jsou v těchto pracích obsaženy, viz dále podrobněji s citacemi). Až později se ukázalo, že jsme zhruba ve stejné době dospívali v podstatě ke stejným závěrům spolu s J. Macháčkem (který tehdy pracoval na své průkopnické studii o velkomoravské keramice z Pohanska, MACHÁČEK 2001a). Stejně jsem v diplomové práci o BO řešil otázku pojmenování keramického okruhu, charakteristického zmiňovanými prožlabenými okraji. Tento termín (keramika s prožlabenými okraji) byl příliš zdoluhavý a nepraktický, ačkoliv dobře vystihoval jeho nejcharakterističtější keramický znak (DOSTÁL 1975, 163–164). Tak trochu i z úcty k Č. Staňovi, kterého jsem si velmi vážil, jsem se rozhodl pro pracovní název „josefovský keramický okruh“ (tuto keramiku kdysi Č. Staňa označil právě pojmem „josefovský typ“ – STAŇA 1984), ačkoliv ani toto pojmenování nebylo zřejmě nejvhodnější vzhledem k nepatrné důležitosti josefovského pohřebiště (a jeho vágnímu publikování), které navíc nebylo ani eponymní lokalitou pro tuto keramiku, na rozdíl od Blučiny, zvolené pro název druhého z jmenovaných velkomoravských okruhů. Po zveřejnění Macháčkovy práce jsem, vzhledem k četnosti nálezů této keramiky na mikulčickém hradišti a skutečnosti, že poprvé byla tato keramika objevena a popsána zde (POULÍK 1957), reflektoval jím navržený termín „mikulčický keramický okruh“ (MACHÁČEK 2001a, 247). Rozhodl jsem se ho jednoznačně podporovat ve všech svých dosavadních pracích a prosadit ho i do publikací mých současných kolegů z mikulčického

23 Vzhledem k tomu, že vývoji poznání této keramiky a definování tohoto keramického okruhu je v předkládané práci věnována samostatná kapitola, neshledal jsem nutným komplikovat přehlednost textu na tomto místě vložení odkazů na literaturu.

pracoviště. Proto i v předkládané stati, jejímž hlavním záměrem je kromě jiného i základní definování tohoto keramického okruhu, striktně užívám pojmu mikulčický keramický okruh (dále jen MO), a chci takto přispět k obecnému a definitivnímu konsenzu v jeho budoucím užívání.

Svým přesvědčením, že je možné pokusit se o vymezení keramického okruhu bez pomoci formalizovaných syntéz, a to definováním společných a typických znaků na poměrně dobře se vydělující keramice, jejichž kombinace a četnost zastoupení mohou být ve výsledku východiskem pro charakteristiku tohoto okruhu, se zřejmě řažují jako přívrženec tradiční, konzervativní školy (MACHÁČEK 2001a, 23). Na druhé straně jsem při snaze o deskripci jednotlivých keramických znaků použil formálního popisu, kódování, neboť jiný způsob neshledávám použitelným (slovní popis je nesmyslně zdouhavý a nejednoznačný, kresebné vyobrazení všech jedinců je kapacitně nezvladatelné a nelze jím postihnout všechny znaky). Ze zdánlivě šedé masy velkomoravské keramiky se pokouším vybrat určitou specifickou skupinu nádob (zástupce keramického okruhu), kterou vzhledem k mé práci s materiálem ze zvolené lokality dostatečně znám, resp. jsem schopen vyčlenit ty hlavní keramické znaky, které tuto keramiku determinují (a zároveň formalizovaně popsat i znaky ostatní). Získám tak soubor keramiky, v němž budou zcela jistě všichni skuteční původní zástupci tohoto okruhu (ve smyslu skutečných historických důvodů jejich vzniku, které nemusíme znát, ale které se snad odrážejí právě ve vnější podobnosti) a zřejmě i velká skupina nádob či zlomků, které budou stát na hranici této charakteristiky. Vzhledem k poměrně značné uzavřenosti mnou zvolené definice jednotlivých keramických znaků jsem však přesvědčen, že v takových případech půjde ve velké míře o nejrůznější napodobeniny – „deriváty“ (viz dále u celkového hodnocení obou keramických okruhů), které k tomuto určitému vydělenému keramickému okruhu svým způsobem patří. Jen v případě této keramiky nelze při nedostatečném stratigrafickém rozboru terénu či vzhledem k nevhodně zvoleným plochám pro postihnutí chronologie keramiky (což jsou dle mého názoru případy z Mikulčic – KAVÁNOVÁ 1996; 2003)²⁴ pouze z čistě typologického náhledu rozhodovat, zda jde o „vývojové fáze“ té keramiky (ve smyslu stále užívané, ale snad již překonané zjednodušující rovnice „primitivnější“ = starší, „dokonalejší“ = mladší), či zda jde prozaicky jen o rozdílnou technologickou úroveň či technické možnosti toho kterého

hrnčíře (promítající se logicky do zvládnutí provedení některých morfologických keramických znaků, podrobněji viz dále v příslušných oddílech IV.3, 4 s definicí BO a MO). Zmiňovaný způsob deskripce se nijak neliší od postupů při následném zpracování matematicko-statistickými metodami. V případě, který bude užít v této práci, nejde o rozčlenění celého spektra středohradištní keramiky, ale o vydělení určité specifické skupiny s malým počtem deskriptorů, jejíž vlastnosti byly před hodnocením již delší dobu sledovány (ideální podoba je výsledkem celkového intuitivního pohledu na jednotlivé keramické znaky a jejich kombinace). Výsledek formalizovaných analýz tedy v tomto konkrétním případě neukáže dle mého názoru nic víc než vydělení takové skupiny. Oběma způsoby lze získat soubor keramiky, která bude neoddiskutovatelně náležet zvoleným kritériím (v případě moderních postupů bude graficky znázorněna míra jakési příbuznosti jednotlivých deskriptorů, v případě „konzervativním“ bude popsán její „ideální vzhled“), a další jedince, které stejné buďto zahrneme do této kategorie, nebo ne, a to na základě subjektivního rozhodnutí (hranice určuje v obou případech nakonec vždy lidský jedinec na základě zvolených kritérií). Srovnáním svých výsledků z definice BO a MO a výsledků formalizovaných analýz J. Macháčka z Pohanska (typologické skupiny E a B) si troufám tvrdit, že v tomto případě (při stanovení keramických okruhů) došla moderní metoda i „konzervativní“ přístup k prakticky shodným závěrům. Ačkoliv je neoddiskutovatelné, že ony již několikrát zmiňované moderní přístupy jsou při práci s keramikou pokrokem, nejde o samospasitelnou metodiku, která je jediná správná. V současnosti pozoruji mezi archeology jakýsi podvědomý pocit méněcennosti v případě, že tyto moderní přístupy nevyužívají, či je spíše nedokážou používat. Myslím, že je to zcela zbytečné. Ovšem pouze v případě, kdy se příznivci tradičního pojetí vyvarují zjednodušeného chápání keramiky ve stylu „progresivních typologických schémat“ od primitivnějšího k dokonalejšímu v chronologické rovině (k tomu názorně MACHÁČEK 2001a, 224, při kritice L. Poláčka), vyhnou se vágnímu slovnímu popisu sledovaných keramických skupin (typů) a snaze o intuitivní rozškrtávání veškeré keramiky z jednotlivých výzkumů do těchto kategorií, které jsou od základu špatně vydělené jak teoreticky, tak prakticky při samém procesu „typování“ konkrétních fragmentů (příklad přístupu B. KAVÁNOVÉ 1996; 2001; 2003, a to ještě umocněného aplikací na zavedené „typy“ Z. KLANICI 1970; k tomu přehledná kritika J. MACHÁČKA 2001, 224–225, a dále podrobněji v předkládané práci). Svou pozici zdánlivého „zastávce konzervativních metod“ však relativizují podporou jednoznačné nutnosti použití formalizovaného popisu a následného vybudování databáze, na jejímž základě lze alespoň zčásti kvantifikovat kvality jednotlivých keramických znaků, a stanovit tak typické hodnoty jak pro jednotlivé znaky, tak pro definici celého keramického okruhu jako takového. Je jasné, že to je

24 Jde o použití konkrétních nálezových situací s malou mírou neporušenosti kontextů shora a zároveň předpokládanou kontaminací zespoda, nevhodných pro posuzování vnitřního vývoje keramických okruhů, typů či skupin. Podobně problematické jsou i výzkumy, kde rozbor nálezové situace nedovoluje, vzhledem k povaze neostřých hranic raně středověkých kontextů či kvůli nedostatečné dokumentaci a špatné metodice terénního výzkumu, dostatečně rozlišit jednotlivé kontexty, a tudíž i v nich obsažené artefakty včetně keramiky.

poněkud zdoluhavější, tak trochu ruční práce. Avšak existující databáze lze v budoucnu případně podrobit i příslušným matematicko-statistickým analýzám. Otázkou je, zda bude k dispozici natolik velká kolekce dobře stratifikovaných velkých fragmentů (na nichž je možno posoudit většinu keramických znaků), náležejících tomu kterému řešenému okruhu, aby bylo možné rozlišit případné rozdíly v provedení jednotlivých znaků, které by postihovaly např. vnitřní chronologický vývoj v rámci tohoto okruhu. V případě keramiky MO takový soubor v současnosti prakticky nelze získat.²⁵ U keramiky BO jsem se pokusil alespoň o promítnutí jednotlivých rozdílů v základních keramických znacích do horizontální stratigrafie celého mikulčického hradiště (MAZUCH 2000). Ovšem tehdy jsem ještě neznal celkový archeologický obraz tohoto velkomoravského centra, a nedokázal jsem tudíž odhalit nesmyslnost takového způsobu užití kartografických metod (značné stratigrafické rozdíly v jednotlivých areálech, různá míra postdepozičních procesů a rozdílný přístup k terénnímu výzkumu a zacházení s vyzvednutým archeologickým materiálem nejsou vůbec příhodné pro takové pokusy, ačkoliv se v studiích týkajících se nejrůznější problematiky spojené s mikulčickým hradištěm často objevují). Výsledek tohoto pokusu proto dnes považuji za irelevantní.

IV.2 Poznámky ke stavu poznání stratigrafie a velkomoravské keramiky v Mikulčicích

Vypovídací hodnota keramiky v archeologii raného středověku, především na Moravě, je obecně výrazně podceňována oproti jiným druhům nálezů, a to hlavně v rovině chronologické. Je to samozřejmě částečně dáno i často citovanou uniformitou slovanské keramiky. Dle mého názoru však všechny možnosti typologie ještě nebyly využity. Jde jen o to, kterou keramiku typologizovat (sídlištní a jen v určitém období, kdy se objevuje regionalizace keramiky a dílenská výroba), a neodtrhovat typologii od stratigrafie.

Hrobová keramika, která je v některých kulturách starších období hlavním rozlišovacím prvkem, je v případě raného středověku, resp. období 8.–10. století (v případě Moravy tedy především před- až povelkomoravského), typologicky nepoužitelná, pouze přispívá ke zkreslování historické reality, k jakému opakovaně dochází při hodnocení záměrně vybíraných hrobových výbav, především zbraní a šperků, které bez

ohledu na stratigrafické hodnocení tím pádem vedou k mnoha chybami zatíženým konstrukcím relativní a bohužel zhusta i tzv. absolutní chronologie tohoto období. V zajetí těchto leckdy i desetiletí tradovaných „pravd“ pak všudypřítomná analogie nabaluje na tyto prvotní omyly další data, a vytváří se tak kruh virtuální historické reality, ze kterého lze jen těžko vystoupit (MAZUCH 2009a). Teprve v posledních letech dochází ke skutečně archeologickou analýzou podpořeným pokusům o hodnocení pohřebišť jako celku na základě stratigrafie (nikoliv tedy jen k výběru jednotlivých hrobů či vybraných artefaktů často jen pro potřeby chronologizace).

V případě sídlištní keramiky nám markantně chybějí výzkumy venkovských sídlišť, kde bychom mohli nejsnáze nacházet relativně uzavřené keramické soubory, nejméně hrozící chronologickou kontaminací, které by kromě datování mohly pomoci především v zodpovězení otázek týkajících se výroby a distribuce keramiky, snad i otázek spojených s postižením struktury osídlení, či dokonce s problematikou možné vnitřní diferenciaci raných státních útvarů. Ještě větším dluhem pak jsou obsáhlé keramické soubory z mocenských center zmiňovaného období. Nejde o to, že by nebyly již vyzdvíženy při obřích extenzivních výzkumech, jaký představuje např. dlouholetý výzkum mikulčického hradiště, „pouze“ ještě do nedávna zcela chyběla skutečná stratigrafická vyhodnocení jednotlivých zkoumaných ploch, a tudíž i keramické soubory z kvalitních a ověřených stratigrafických situací.²⁶ V minulosti byla archeologie již několikrát svědkem snah o vybudování nějakého všeobjímajícího deskripčního systému a způsobu třídění veškeré keramiky z určité lokality, resp. výzkumu, který byl činěn čistě na typologické bázi, bez ohledu na stratigrafii. Rozporuplné výsledky těchto pokusů mě utvrzují v tom, že toho nelze dosáhnout.

Jedním z takových příkladů, o němž bude dále ještě několikrát zmínka, je pokus Z. Klanici o třídění veškeré mikulčické keramiky (KLANICA 1970). S pomocí jeho „univerzální“ typologizace, která byla v základu špatná, byla po mnoho let pomocí šablonovitěho aparátu a za použití několika různých osob s různým náhledem na Klanicu velmi obecně stanovené kategorie otypována drtivá většina inventované mikulčické keramiky. I přes několikerou kritiku v archeologické literatuře (DOSTÁL 1975; POLÁČEK 1995; MACHÁČEK 2001a), která postupně jednoznačně pojmenovala absurditu tohoto modelu, pracovali s tímto dělením, potažmo

25 Jde o značně časově náročnou práci, neboť zastoupení keramiky MO v Mikulčicích je enormní, ovšem jednotlivé výzkumy nejsou stratigraficky buďto správné, či ještě častěji vůbec vyhodnoceny. Vzhledem k metodice výzkumů a způsobu jejich dokumentace se ve většině případů nedá dopracovat k nálezovým celkům na základě přirozených kontextů. V situaci po požáru mikulčického archeologického pracoviště se tento problém navíc komplikuje i tím, že není k dispozici originální barevná dokumentace (viz dále v práci).

26 Vedle mikulčické archeologické základny ARÚ AV ČR Brno, kde se v posledních pěti letech snažíme o nápravu tohoto stavu, je třeba ještě vzpomenout případ hradiště Pohanska u Břeclavi, kde se kolegové z Ústavu archeologie a muzeologie FF MU také pokoušejí o systematický proces poznání historie lokality, a především o značnou exaktnost a progresivitu (jak v procesu deskripce a třídění keramiky a jejího dalšího využití v historickém poznání, tak v zavádění nejmodernějších metod, postupů a také přístrojů při vlastních terénních výzkumech a jejich vyhodnocování).

i chronologickým zařazením, dále někteří badatelé, a tato nepodložená chronologie se tak stávala bohužel „oporou“ datování dalších nálezových situací.

Přestože patří mikulčické hradiště k nejprobádanějším lokalitám ve střední Evropě, neexistuje téměř žádná syntetická práce, která by řešila vývoj a proměny tohoto velkomoravského mocenského centra, tedy strukturální změny v osídlení a jejich chronologický rámec na základě podrobného rozboru skutečných stratigrafických situací. V minulosti se vše řešilo na základě odhadů a rozvah nad celkovými plány rozsáhlých mikulčických výzkumů, obsahujícími množství chyb, a na základě omylů v metodických postupech dokumentace a následně nedoložitelných způsobech interpretace.²⁷ Tento stav je odrazem toho, že terénní informace a interpretace výsledků výzkumů jednotlivých ploch nebyvaly ihned podchyceny alespoň v podobě nálezových zpráv. Do roku 1991 bylo prokopáno 69 ploch o různé výměře a míře složitosti stratigrafie, z nichž bylo vypracováno pouze malé procento nálezových zpráv (kvalita a obsažnost některých je tak nízká, že by ani neměly být brány za skutečné nálezové zprávy – často jde jen o opsání terénních poznámek bez celkového vyhodnocení odkrytých situací, verifikace množství chyb v evidenci a inventarizaci a bez provázání kresebné dokumentace s popisy a profilů s horizontálními plány – profily jsou často „kontextovány“ ex post, do plánů se však tyto informace již nedostávaly). Paradoxní je, že snad jedinou snahu o komplexní řešení nálezové situace vzpomenutým způsobem (nehledě na některé, dnes již logicky překonané závěry) představuje první soubornější práce týkající se terénního výzkumu na hradišti (POULÍK 1957). Komplexním pojetím je myšleno sice zdánlivě samozřejmé, leč později v Mikulčicích pohříchu málo užívané vyhodnocení stratigrafie sakrálního areálu (kostela s pohřebištěm), přilehlého sídliště a hradby dohromady, a to jak v rovině horizontální, tak vertikální.

Později již byly informace jen kusé a rozptýlené v dílčích článcích (především každoroční zprávy Z. Klanici v Přehledech výzkumů). V nich však pravidelně docházelo k popisování situací vytržených z celkového kontextu a nijak blíže stratigraficky nedokládáných. Při bližším pohledu na originální dokumentaci jednotlivých situací, který bohužel nebyl umožněn širší archeologické obci, se jasně ukazuje, že tato

dílčí tvrzení leckdy buďto neodpovídají celkovému obrazu, nebo jsou chronologizovány podle některých prvků hmotné kultury, jejichž datace je sama o sobě sporná či hodná revize, či dokonce nastíněné stratigrafické situace neodpovídají originální dokumentaci. Každopádně tyto zprávy nemohou suplovat řádné archeologické zpracování jednotlivých terénních situací. Na těchto problematických jednotlivostech postavené odvážné interpretace a z nich utvářený obraz raně středověkého mocenského centra v různých fázích vývoje pak mohou velmi často ležet za hranicí rozlišovacích schopností archeologie, kde může nebezpečně převažovat podíl fikce nad vědecky doloženým a obhajitelným obrazem historie. Nejde totiž o relevantní hypotézy, ale o neustále odvozování datace od jednoho druhu či typu slovanské hmotné kultury ke druhému, přičemž stratigrafická pozorování a kritika pramene je odsunuta do pozadí, popř. není doložena. Povaha a tradice způsobu publikování archeologických závěrů nebyla a stále není nakloněna povinnosti např. doložit předkládané závěry konkrétními ukázkami metodického postupu, vedoucího k archeologickým interpretacím, či pramenného fondu, vztaženého na prezentaci terénních situací, ve kterých se tyto nálezy nacházejí.

Po dlouhých letech došlo v Mikulčicích k pokusům o stratigrafický rozbor větších zkoumaných ploch pouze dvakrát, vždy zásluhou B. KAVÁNOVÉ (1996; 2003). V obou případech šlo o místa, kde se střetává sídliště s hradbou a především s prostorem brány (SZ brána opevněného předhradí, resp. SV brána, vedoucí z opevněného centra do areálu Těšického lesa s VI. kostelem). Zdánlivě jde o stratigraficky podrobně a kriticky zhodnocené výzkumy, přičemž je potřeba vyzdvihnout metodicky vhodně stanovenou koncepci vyhodnocení složité stratigrafické situace v těchto konkrétních areálech raně středověkého mocenského centra. V zhuštěném a obecnějším textu publikací však jde ve výsledku o popis odkazující se na příslušné nálezové zprávy, ve kterých se však nelze dobrat východisek a uspokojivých důkazů, na nichž autorka staví své zveřejněné interpretace. Bohužel jen málokdo má možnost a čas dostat se k originální dokumentaci takto publikovaných výzkumů. Možná by byl překvapen, že ani tam se nedočká kýženého vysvětlení, ba naopak jsou některá publikovaná tvrzení nedoložitelná, mylná, či přímo oproti originální dokumentaci upravená (k nesrovnalostem již PROCHÁZKA 2009 i bez možnosti konfrontace s originální dokumentací; podrobně HLADÍK 2013; MAZUCH 2013). Tento jev je dle mého názoru velkým obecným problémem celé raně středověké archeologie u nás – totiž absence standardní nutnosti relevantního dokládání interpretací přímo v publikacích či odkazem na podrobnou nálezovou zprávu, ve které je ovšem důsledně vyhodnocena stratigrafie. Bez těchto samozřejmostí je jakékoliv citování či převzetí cizích závěrů pro vlastní bádání velmi ošidné. Přitom je na základech odvozování postavena prakticky celá dosavadní chronologie hmotné kultury.

27 Pokud odhlédneme od starších prací J. POULÍKA (1963; 1975), je vrcholem tohoto pojetí článek Z. KLANICI (2008), v němž na několika stránkách autor doslova „vysvětlil“ celou historii mikulčického raně středověkého centra, jeho vývoj, strukturální změny v osídlení atd. Většina jím uváděných interpretací a závěrů je zcela nepodložená, staví na dokladech, které vůbec neodpovídají odkrytým situacím, a některé vývoje hraničí až s demagogií. Téměř každý odstavec by zasluhoval samostatnou kritiku a pracně vyvrácení zdánlivě „jednoznačných“ soudů. Právě tento způsob publikování v archeologii je velmi nebezpečný. Silou autority, nikoliv silou podloženého argumentu je zde čtenáři vnucována jakási „jistota“, se kterou by měl dotyčný přebrat závěry autora jako daný a neměnný fakt, s nímž je možné dále pracovat. Opak je však pravdou.

Vedle nejasností ve stratigrafickém vyhodnocení terénních situací zmiňovaných ploch je dalším problémem metodika hodnocení keramiky, kterou užívá B. Kavánová ve svých pracích. Přestože jí nelze upřít velkou pracovitost i odvahu uchopit nelehký úkol spočívající v celkovém zpracování složitějších stratografií složených ze specifických, barevně i konzistenčně často velmi obtížně odlišitelných raně středověkých kontextů, či ve zpracování velkých souborů keramiky, je její snaha vždy nakonec negována aplikací vlastních pozorování na nešťastný Klanicův pokus o členění veškeré mikulčické keramiky do několika typů, z nichž fakticky pouze tři (typ 1, 2 a 3) měly obsáhnout celou obrovskou předvelkomoravskou a velkomoravskou produkci keramiky užívané v této raně středověké aglomeraci (KLANICA 1970; podrobně ke kritice tohoto „pokusů“ J. MACHÁČEK 2001a). B. KAVÁNOVÁ v obou případech (1996; 2003) rozdělila stratigrafická souvrství výše uvedenými postupy do čtyř horizontů (A až D – od nejmladšího k nejstaršímu) a následně vyhodnotila keramiku vzhledem právě ke Klanicovu typologickému třídění. I kdyby se pokoušela o správnou práci s keramickými soubory, o kvantifikaci v rámci stratigrafických jednotek, tím, že je vše vztaženo k dříve stanoveným Klanicovým „typům“, které již má autorka předem chronologicky „ukotvené“, vlastně popírá svá stratigrafická zjištění. Pokud výsledky nekorespondují s představami, odvolává se na komplikované situace s rezidui a intruzemi, popř. vyčleňuje nové „varianty“ starých typů, které jsou pak různě chronologizovány (často podle míry „vyspělosti“). Text je navíc myšlenkově velmi roztříštěný a dá se v něm jen obtížně orientovat (v případě prostoru SZ brány opevněného předhradí ve výsledku dochází k rozporu mezi autorčíným stanovením relativně chronologických horizontů vývoje opevnění a přilehlého sídliště a jejich navázáním na absolutní chronologii – srov. KAVÁNOVÁ 1996; HLADÍK 2013). I když B. Kavánová velmi dobře rozpoznala důležitost chronologického postavení keramiky MO (kterou však chápe jako svazek některých variant Klanicových typů obohacený o její vlastní nové keramické skupiny, vyčleněné na základě velmi chabého popisu a bez grafického znázornění), tím, že pracuje v analýzách s dávno otypovanými střepy, a tak se k typu 3 dostávají fragmenty, které nemají žádnou genetickou příbuznost s MO, přichází celé snažení vniveč. Výsledky jsou rozmazávány nesprávným tříděním keramiky, které má za následek rozevírání chronologie směrem do minulosti, tedy posouvání výroby keramiky MO hluboko do 9. století.

Každý pokus o zpracování většího množství keramiky z mikulčických výzkumů (a to i v případě dle mého názoru nutné verifikace již zveřejněných studií) naráží na zásadní problém v tom, že je jednoznačně nutné provést nejprve zhodnocení terénu, stratigrafie, očištění výzkumu od chyb v evidenci, inventarizaci a od souborů, které nejsou dostatečně strukturovatelné z důvodu špatné či nedostatečné dokumentace.

To je samo o sobě časově téměř nezvládnutelné, zvláště v kombinaci s institucionálními zájmy o směry bádání (jak být dostatečně „tematicky zajímavý“ navenek, jak se udržet s tímto programem v prostředí, které nutí k teoretickým pracím, kde není příliš čas na práci s materiálem a dokládáním interpretací, neexistuje akceptace případného negativního rozuzlení původní hypotézy, byť po náročné badatelské práci, což je v jiných oborech zcela relevantní). To, že předcházející garnitura archeologů v Mikulčicích nedokázala zajistit každoroční vyhodnocení terénních výzkumů a zkvalitnit metodiku terénního výzkumu a jeho dokumentace, teď komplikuje jakýkoliv pokus o teoretické vývody z této stěžejní a na první pohled probádané lokality. Zůstalo po nich zde, jako dědictví minulých dob, obrovské množství artefaktů (s dodnes neznámou kvantifikací, a v mnoha případech dokonce nepostižitelným vztahem k terénu u některých „méně ceněných“ kategorií nálezů), asystematičnost ve strategii praktického výzkumu, zaměření, dokumentaci, evidenci, lokalizaci, výběru materiálu, zachování celků (skartace) a v literatuře pak mnoho tvrzení či doslova mýtů publikovaných stylem, který prezentuje jednotlivé interpretace jako jasná a podložená fakta, ačkoliv teprve při pohledu do originální dokumentace vidíme, na jak „pevných“ oporách stojí. V důsledku požáru mikulčického pracoviště, který kromě nálezů samých zničil i originální dokumentaci, je nyní situace ještě komplikovanější. Z kopií, které byly dělány chvatně a automaticky, což determinuje míru jejich kvality, nelze využít jeden z mála pozitivních prvků starších mikulčických výzkumů, blízcí se správnému dokumentačnímu postupu, a to barevné rozlišování přirozených kontextů, které zejména při výzkumech složitých souvrství (superpozice podlahových úprav, situace v rezech reliktů opevnění) suplovalo jinak bohužel běžně chybějící kontextování vrstev čísly (barevně byly rozlišovány především písčité – žluté – a jílovité – oranžově – vrstvy).

IV.3 Blučinský keramický okruh

IV.3.1 K historii bádání

Ze dvou zásadních keramických okruhů Velké Moravy, které budou předmětem dalších kapitol této práce a které charakterizují keramický horizont S podhradí, si nejdříve budeme všimnout toho, který byl popsán v literatuře jako první. Jde o BO, označovaný původně jako „blučinský typ“.

Tento pojem uvedl do literatury J. POULÍK (1941) ve svém rozboru pohřebiště v Blučině, kde si všiml výrazného rozdílu v technologickém provedení, tvaru, a zejména výzdobě určité skupiny nádob, která se tak výrazně odlišovala od ostatních. Speciálně se nádobám „blučinského typu“ věnoval ve své syntéze nálezů z moravských slovanských pohřebišť (POULÍK 1948), kde jednak podal vyčerpávající

rozbor inventářů hrobů s touto keramikou a také popsal její specifické znaky. Posunul zde navíc počátek datování výroby „blučinského typu“ z předcházejícího 7. a 8. století (POULÍK 1941) na přelom 8. a 9. století. Dle tehdejšího stavu výzkumu vymezil oblast jejího výskytu mezi Drahanskou vysočinu na západě až po Ždánický les na východě, do povodí dolních toků řek Svratky, Jihlavy a Litavy- Cézavy, tedy oblasti širšího okolí Brna (POULÍK 1948, 19, mapa s. 85). Na základě srovnání tohoto území se současnými hranicemi jednotlivých moravských etnografických dialektů interpretoval existenci skupiny nádob „blučinského typu“ jako svérázný výtvar jednotného z moravských slovanských kmenů, který se vyznačoval velmi vyspělou úrovní keramické výroby. Podobně odlišil v rámci zpracování a základního rozdělení celé hradištní keramiky na Moravě i další „kmenové oblasti“ – s keramikou pomoravskou východně, s keramikou na ústředním hanáckém území (byť „negativně“) severovýchodně a oblast mezi Dunajem a Dyjí jižně od území s keramikou blučinskou (POULÍK 1948, 81–87).

První, kdo zaujal kritické stanovisko k teorii o kmenových oblastech, byl V. Hrubý, který označil keramiku blučinského a pomoravského typu spíše za reprezentanty dvou odlišných výrobních středisek, kterých mohlo být na Moravě podle něho více (HRUBÝ 1955, 141–142), a jak správně uvedl, je pravděpodobné, že svéráz jednotlivých kmenů by se musel lišit nejen v keramice, ale jistě i v dalších prvcích tehdejší hmotné kultury (HRUBÝ 1955, 144–145). B. DOSTÁL (1966, 83) si kromě toho všiml skutečnosti, že keramika tzv. blučinského typu se objevuje i za hranicemi původního Poulikova vymezení (ovšem na základě stavu výzkumu z počátku 60. let, i když zčásti to bylo patrné již v práci Poulikově, avšak bylo to interpretováno jinak – POULÍK 1948, 84) a ani ve své „původní“ oblasti není na jednotlivých pohřebištích nijak převládajícím typem. Dokazuje navíc, že na počátku 9. století již byl kmenový vývoj ukončen a kmeny jako takové neexistovaly (DOSTÁL 1961; 1966, 83).

Prvním praktickým a pro obecné řešení problematiky keramiky blučinského rázu nesmírně důležitým dokladem toho, že pod poněkud zavádějícím názvem „blučinský typ“ se skrývá daleko složitější struktura vzájemně příbuzných nádob, která však hierarchicky překračuje termín typ, bylo vyčlenění specifické skupiny nádob z hradiště Staré Zámky u Líšně Č. STAŇOU (1960), který je označil jako typ 1/54. Tyto nádoby totiž charakterizuje jako geneticky svázané s nádobami blučinského typu, také na vysoké technologické úrovni, lišící se ale provedením výzdoby a keramickou hmotou. Dle Č. Stani není dále vyloučeno, že byly společně s nádobami „blučinského typu“ vytvářeny stejnými hrnčíři.

Mezitím však J. Poulík posunul datování počátku výroby nádob blučinského „typu“ na základě studia stratigrafie části nově objeveného mikulčického hradiště k polovině 9. století (POULÍK 1957, 284–289), aby se o více než třicet let později

ve svém posledním příspěvku věnovaném problému této keramiky vrátil na základě rozboru inventářů dvou hrobů (!?) z vranovického pohřebiště opět k původnímu datování z roku 1948 (POULÍK 1989–90).

V průběhu dalších let se postupně díky pokračujícímu archeologickému výzkumu ukázalo, že keramika tzv. blučinského typu nebo jí velmi podobná (a to v různých znacích, vždy však také podle charakteru výzdoby, která svou výraznou nápadností jako první indikuje vztah k BO, o tom viz dále), se nachází v různém počtu na širokém teritoriu zabírajícím převážnou část jižní Moravy (místy i severněji) a některé oblasti jižního a jihozápadního Slovenska, objevuje se však sporadicky také v Dolním Rakousku v blízkosti naší státní hranice (myslím, že je možno předpokládat větší zastoupení této keramiky v dolnorakouském materiálu, ale tato skutečnost je jistě ovlivněna současným stavem výzkumu a mírou zájmu rakouských badatelů o slovanskou problematiku). Zcela ojedinělá, ale pro historické interpretace důležitá je i její pravděpodobná přítomnost ve východních Čechách (ŠOLLE 1955, 70, obr. 51; 1959, 467; 1966, 196, obr. 59 – dle prosté typologické podobnosti, k tomuto výskytu viz závěr předkládané práce, oddíl VIII).

Důležitým objevem se stal nález baterie hrnčířských pecí v Nitře-Lupce (CHROPOVSKÝ 1959; 1962), ve kterých se našly zbytky nádob výrazně připomínajících právě keramiku „původní“ blučinské oblasti. V neposlední řadě je třeba připomenout i novější zásadní příspěvky Č. Stani k řešení problematiky keramiky BO (STAŇA 1990; 1995).

Od doby prvního Poulikova vymezení blučinského „typu“ uplynulo již téměř 50 let, a přestože na svou dobu provedl autor jeho zpracování v podstatě velmi moderním způsobem, kdy si správně všiml všech znaků charakterizujících keramické nádoby, je potřeba – a to i vzhledem ke značnému rozšíření nálezového fondu i novém náhledu na deskripci a třídění raně středověké keramiky – v první řadě nově definovat tuto skupinu nádob, načrtnout možnosti vedoucí k odhalení jejího vnitřního dělení, tedy nalezení kritérií, kterými se nádoby této skupiny odlišují od ostatní keramické produkce, ale i mezi sebou, popř. co a proč je naopak spojuje.

V tomto duchu je v první řadě nutné přestat dále hovořit o této osobité kolekci nádob jako o keramickém typu. Z výsledků 2. mikulčického kolokvia, zabývajících se kromě jiného z velké části i pokusem o sjednocení terminologie při popisu a třídění slovanské keramiky (zejména BUBENÍK – FROLÍK 1995; BOHÁČOVÁ 1995; dříve např. SMETÁNKA 1973; BUBENÍK 1988; TOMKOVÁ 1993; BOHÁČOVÁ 1993; BOHÁČOVÁ – ČIHÁKOVÁ 1994), jasně vyplývá, že dále již musíme keramiku tzv. blučinského typu chápat jako reprezentanta keramického okruhu (BUBENÍK – FROLÍK 1995, 130).

Kategorie keramického okruhu je chápána jako „výrobní teritoriální jednotka související i s distribucí keramiky“, která „je vytvářena na základě definicí kritérií (znaků) z jednoho či

několika typů a skupin“ (BUBENÍK – FROLÍK, tamtéž), u něhož „je třeba dále vyjasnit jeho vztah k oblastem nebo místům výroby a spotřeby, blíže charakterizovat okruhy výrobní a distribuční i upřesnit vztah k chronologii“ (BOHÁČOVÁ 1995, 125).

Ještě předtím, než se pokusím ukázat na možnosti řešení těchto otázek ve spojení s BO, které by prokázaly oprávněnost zavedení tohoto nového pojmu, je třeba si konečně podrobněji připomenout, jak vlastně původně definoval keramiku tzv. blučinského typu J. POULÍK v práci *Staroslovanská Morava* (1948), a naznačit, jakým způsobem by mělo být toto vymezení pozměněno v souvislosti s jejím zařazením do kategorie keramického okruhu.

IV.3.2 Charakteristika keramických znaků na nádobách BO na základě studia keramiky v Mikulčicích

J. Poulík popsal nádoby blučinského typu jako „dovedně robené na kruhu (...), jsou vesměs štíhlejší a ramenaté, to znamená, že největší výduť nádoby je posunuta značně vysoko. Okraj je u vyvinutých tvarů zvláště přehnutý a římsovitě ukončený. Povrch nádob je ve většině případů tmavohnědý nebo černohnědý, na omak jemně drsný. Lom je kovově šedý. Hlína obsahuje drobný ostrý písek. Dokonalost výroby potvrzuje i to, že stěny nádob blučinského tvaru jsou všude stejně silné a jsou nápadně tenké, porovnáme-li tloušťku stěny s výškou nádoby. Nádoby jsou velmi dobře vypáleny a na dně některých z nich jsou kruhové, většinou mělce vytlačené značky.“ (POULÍK 1948, 21)

Zřejmě nejnápadnějším a nejcharakterističtějším znakem této keramiky je její výzdoba. Ve své nejtypičtější podobě sestává ze dvou strmých jednoduchých vlnovek, jedné pod okrajem a jedné často na největší výduť, ale i pod ní, a ze dvou šroubovic rytých stejným rydlem – jednou mezi oběma těmito vlnovkami a druhou pod spodní z nich. Uvedené řazení motivů není v žádném případě určující, neboť jsem přesvědčen, že nemůžeme uvažovat o přísné záměrnosti v řazení jednotlivých dekorativních prvků s ohledem např. na hlubokou tradici a magické představy či o nějakém hlubším psychologickém záměru při případném vynechání jednoho z nich. To je podle mého názoru již konstruování něčeho, co ve skutečnosti neexistovalo, neboť lidská invence a vlastní vklad řemeslníka do jeho díla těžko může být takto spoutáván (přestože se tyto názory občas v literatuře vyskytují). Jak bude dále ukázáno, jsou klíčové keramické znaky pro tento okruh stejné jak u nádob s výše popsáním „klasickým“ řazením dekorativních prvků, tak u nádob s výzdobou, která např. jeden z prvků postrádá. Tímto jednoznačně souhlasím s J. Poulíkem, který považoval za keramiku svého blučinského „typu“ i nádoby s jiným řazením dvou již zmíněných základních výzdobných prvků (POULÍK 1948, 20,

obr. 5 – až na nádobu číslo 7, která je zdobena v kombinaci s hřebenovým nástrojem, což je podle mého názoru jistá zvláštnost, která však v určitých případech nebrání řazení takových nádob do BO; podrobněji o výzdobě a o výjimečných znacích dále).

Dále si autor všiml způsobu postupu tvorby výzdoby od horních částí nádob směrem dolů (podle častého překrývání se jednotlivých výzdobných prvků), což je však poměrně logický a očekávaný jev. Autor navíc předpokládá postupný vývoj vlnovky od velmi neuměle tvořených a nepravidelných (POULÍK 1948, 22, obr. 6 a dále tab. IX/4, 6) až po strmé, pravidelné a velmi jistě vedené (POULÍK 1948, tab. IX/5, 7). Myslím si, že tento popis vývoje dokumentovaný na uvedených nádobách je poněkud násilný (uvedené nádoby první i druhé skupiny spolu nemusí v podstatě souviset ani z hlediska místa jejich vzniku, ani z hlediska výrobní tradice) a navíc chronologicky nepodložitelný – nádoby obou skupin mohou být klidně výtvorem relativně stejného časového období, avšak výsledkem rozdílného řemeslného umu svých tvůrců.

V kapitole „Ostatní keramický inventář v blučinském typu – keramika na kruhu robená“ představuje J. Poulík správně nádoby, které jsou podle něj hlavně z technologického hlediska velmi podobné keramice jím úzce vyčleněného blučinského „typu“, tak jak byl popsán výše, avšak liší se jednak tvarem, jednak způsobem výzdoby (jedna z vlnovek nebo i obě chybí, vlnovky nejsou typicky strmé, ale pozvolné apod.), a soudí, že „není vyloučeno, že tyto nádoby pocházejí z rukou stejného hrnčíře nebo z téže dílny jako keramika blučinského typu“ (POULÍK 1948, 24).

Z předchozích vět je patrné, že problematika této skupiny nádob přesahuje při pokusech o její vymezení hranice typu, a žádá si zavedení kategorie vyšší, kterou pojem okruh ve své definici zcela dobře naplňuje (což by již jen z technického hlediska podporovalo správnost definování nádob blučinského rázu jako keramického okruhu). Představuje tak jakéhosi společného jmenovatele několika skupin „geneticky“ spřízněných nádob.

Již ze samé definice kategorie okruhu a přímo z podoby Poulíkem publikovaných nádob, ale i z pozdějších výzkumů vyplývá, že BO v sobě skrývá právě několik keramických typů nebo skupin (kategorie opět definuje BUBENÍK – FROLÍK 1995). Nabízí se tak otázka, čím vlastně BO spojuje tyto typy či skupiny. Půjde tedy – na základě znalosti větší kolekce keramiky BO, kterou jsem měl možnost studovat – o pokus o vymezení určitých, pokud možno zpočátku co nejširších typologicko-morfologických hranic BO, aby bylo možno vyčlenit ty nálezy, které sem spadají a s kterými může kdokoli dále pracovat v budoucnu při řešení mnoha otázek naznačených či představených v této práci a spojených s BO.

Prvotním klíčem k řešení zpracování keramiky BO je bezesporu její nápadná výzdoba, která jako jediná může

ihned indikovat reprezentanta tohoto okruhu při procházení v literatuře publikovaného materiálu (v textu totiž není vždy autory přímo zmiňována souvislost těch kterých nálezu s BO – v oněch publikacích ovšem je ještě „typem“), v čemž bohužel tkví i jisté úskalí. Je samozřejmé, že sama kombinace vlnovek s rytými liniemi (typická šroubovice nebývá v publikacích různých autorů prakticky na žádném z obrázků zvlášť vyznačována, ani popisována v textu) je velice jednoduchá, a tudíž hrozí reálné nebezpečí, že se vyskytnou nádoby s dekorem patřícím na základě vyobrazení do sféry BO, ale půjde přitom pouze o náhodnou podobu (kupříkladu vlnovky pod hrdlem a pod ní jen jednotlivé, od sebe oddělené ryté linie; v některých případech zase nelze z kresby rozpoznat, jde-li o jednoduché rytí či o několikanásobné vlnovky). Bez možnosti posouzení dalších keramických znaků (především z oblasti technologické) může v takových případech logicky dojít k nesprávnému zařazení takto vyobrazených nádob nebo jejich fragmentů do BO, protože může jít z hlediska původu a výrobních tradic o keramiku zcela odlišnou.

Tato skutečnost se také stala prvotní příčinou toho, že jsem si zvolil pro detailní studium keramiky BO, resp. pro její morfologicko-technologické vymezení, keramický materiál z jedné z nejvýznamnějších velkomoravských lokalit – z hradiště Valy u Mikulčic, jenž byl pro mě teoreticky snadno přístupný (prakticky ho však získat z obrovské masy mikulčické keramiky bylo nakonec velmi pracné a obtížné). V průběhu vyhledávání a třídění mikulčické keramiky jsem získal možnost zhlédnout depozitář Moravského zemského muzea v Heršpicích, takže jsem získal alespoň hrubý přehled o podobě a vlastnostech nádob z pohřebišť, na jejichž základě J. Poulík původně vyčlenil svůj blučinský „typ“. Tato konfrontace mi dobře posloužila k porovnávání a zpětné kontrole závěrů, které jsem učinil při studiu keramiky BO z mikulčického hradiště.

IV.3.2.1 Metoda postupu při výběru keramiky blučinského okruhu v Mikulčicích

Jak uvedl L. POLÁČEK (1999) ve své práci o rané tuhové keramice z Mikulčic, je poměrně obtížné čistě z technického hlediska vybrat v mikulčickém materiálu všechny reprezentanty zvolené skupiny keramiky z celkové masy všech keramických zlomků. Nejjednodušší způsob fyzického procházení veškerého keramického nálezového fondu je pro jeho obrovský rozsah prakticky nemožné uskutečnit (celkový počet všech střepů je odhadován na 500 tisíc, přičemž inventovaných – tím pádem i zakreslených – je asi 156 tisíc). Vybral jsem proto pouze inventární čísla všech střepů, jejichž kresby alespoň vzdáleně evokovaly výzdobu jednoduchých vlnovek v kombinacích se šroubovicemi (na obrázcích ovšem liniemi), a ty jsem pak přímo fyzicky posuzoval. Bylo mi jasné, že počet střepů získaných takto pomocí kreseb po jejich konfrontaci

se skutečnými nálezy výrazně poklesne (typicky šířeji ryté šroubovice, přecházející leckdy až v žlábký, byly kresleny někdy jako jednoduché čáry, jindy znázorňovány dvěma čarami; vlnovky někdy zase působily jako dvojité hřebenové vlnice, nebo byly naopak kresleny jednoduše a ukázalo se, že ve skutečnosti jsou vícenásobné atd.), což se nakonec potvrdilo. Nicméně šlo o způsob, kterým je možno sice pracně, ale velmi spolehlivě získat prakticky veškerý nálezový fond této keramiky. U celých nádob či větších fragmentů je však naštěstí riziko (tj. i procento) zkreslení daleko nižší. To je důležité proto, že u mnoha jiných lokalit jsem byl bohužel odkázán při zjišťování přítomnosti keramiky BO pouze na literaturu, tedy na kresby, popřípadě popis, či dokonce fotografie, což je mnohdy vůbec nejhorší.

Po opakované konfrontaci těchto kreseb (resp. takto vybraných inventárních čísel) již přímo s příslušným archeologickým materiálem zůstalo 1 397 kusů keramických fragmentů BO včetně celých nádob. Získal jsem tímto způsobem zřejmě doposud největší soubor keramiky BO z jedné lokality, který tvoří jistě reprezentativní vzorek, použitelný pro další zpracování. Na základě této kolekce (zejména sídlištní keramiky) z jednoho naleziště a ze studia nádob pocházejících z některých dalších moravských raně středověkých „venkovských“ pohřebišť bych chtěl nyní provést podrobnější charakteristiku jednotlivých keramických znaků typických pro keramiku BO.

Při zpracovávání tohoto keramického souboru jsem se rozhodl vytvořit jednoduchý popisný kód pro keramické znaky rozlišované na nádobách jako podklad pro počítačovou databázi. Ta by sloužila ve formě katalogu částečně jako náhrada kreseb nebo slovního popisu (kód byl volen tak, aby podle něho mohl kdokoli v základních rysech zpětně celou nádobu nakreslit), protože existuje jen několik málo stále se opakujících typů výzdoby tvaru i okrajů, které tvoří většinu keramického materiálu BO. Kód tedy řekne prakticky totéž co kresba, ovšem bez časové náročnosti. V rámci počítačové databáze navíc tento kód slouží zároveň přímo k třídění keramiky podle různých kritérií, statistickým výpočtům, případně k mapování. Systém kódování typů všech znaků, obecně na keramice rozlišovaných, bude popsán v následující kapitole v příslušných odstavcích týkajících se jednotlivých znaků. Tento popisný kód nemá rozhodně sloužit jako prostředek k poznání historické skutečnosti, ale jen jako pomocník při deskripci a třídění keramiky a při kvantifikaci jednotlivých keramických znaků, která by se měla stát východiskem pro celkovou charakteristiku či definici hranic BO.

IV.3.2.2 Popis jednotlivých keramických znaků BO

Všechny keramické nádoby lze posuzovat a třídit ze dvou základních hledisek. Z hlediska MORFOLOGICKÉHO, zahrnujícího výzdobu, profilaci okraje a tvar nádoby (i když by v tomto případě snad bylo lepší používat minimálně kvůli

výzdobě termínu TYPOLOGICKÝ), a z hlediska KERAMICKÉ TRÍDY, charakterizované hmotou, výpalem a technologií výroby (BUBENÍK – FROLÍK 1995, 129–130).

Morfologie

VÝZDOBA

Základní vlastností výzdoby nádob BO je, jak již bylo řečeno, přítomnost dvou výzdobných prvků – jednoduché ryté vlnovky a jednoduché ryté linie točené do šroubovice (příčemž například na počet otáček nereflktují a neshledávám potřebným zanášet tuto informaci do popisu nádob, neboť četnost otáček jistě nebyla řízena záměrem hrnčíře, ale pouze jeho estetickým cítěním, případně momentální velikostí volné plochy na nádobě podmíněné předešlým zdobením nádoby, nebo předpokladem kladení dalšího výzdobného prvku, podobně viz BUBENÍK – FROLÍK 1995, 130).

Vlnovky mohou být jak velmi strmé, tak i nízké a pozvolné, přičemž někdy v rámci jednoho patra výzdoby kolísavě co do výšky i šířky, v čemž spatřoval J. POULÍK (1948, 13) významný chronologický prvek, ale daleko jednodušší vysvětlení nabízí rozdílná řemeslná dovednost jednotlivých hrnčírů. Vlnovka se často při rytí po obvodu nádoby oběma svými konci částečně překrývá, což u keramických fragmentů činí dojem, že jde o dvě vlnovky v sobě. Vlnovky někdy bývají do keramické masy ostře vyryté a v některých případech se dolní nebo horní obloučky mění v špičky. Horní vlnovka bývá v porovnání s vlnovkou spodní o mnoho menší. Jednotlivé výzdobné dekory se také často navzájem překrývají, a to tak, že vyšší patro je překryto nižším (horní vlnovka překryta šroubovicí, která je zase překryta další vlnovkou nacházející se pod ní atd.), takže lze vysledovat, že hrnčír zdobil nádobu směrem shora dolů. Existují však také nádoby, na které byla vlnovka vyryta až nakonec tak, že překrývá dvě předem připravené šroubovice. Vyskytují se i případy, kdy je vlnovka celá vyryta přímo přes šroubovici (viz tab. 31:1). Pokud na nádobě dochází k překrývání jednotlivých výzdobných motivů, objevuje se při jejím popisu v kódu písmeno malé „x“ (i v případě, že se navzájem překrývají dvě pod sebou ryté vlnovky).

Pokud jsou jednotlivé obloučky vlnovek širší než vyšší, a mají tudíž pozvolný průběh (nejde tedy o vysoké vlnovky, které byly pro „blučinské“ nádoby v původní Poulíkově charakteristice typické), jsou v kódovém popisu značeny symbolem hvězdičky „*“. Vlnovky jsou často skloněny, někdy doslova překllopeny na jednu či druhou stranu. Sklon vlevo je v rámci kódu značen malým písmenem „l“, sklon vpravo „p“. Pokud označení „l“ nebo „p“ v kódovém popisu chybí, znamená to, že jednotlivé vlnovky jsou více méně rovnoběžné s podélnou osou nádoby (tj. beze sklonu). Objevují se i případy, kdy je horní vlnovka skloněna na jednu stranu a spodní na opačnou. V těchto případech bývá nádoba označena oběma značkami – tj. „l“ nebo „p“.

U nejdokonalejších nádob BO je šroubovice točena na-prosto pravidelně v malých odstupech jednotlivých obrátek, které se navzájem nepřekrývají (neplatí to však u technologicky hůře provedených nádob) a vlnovky jsou ryty v pravidelném rytmu jakoby velmi „vypsanou rukou“ (to předpokládá značnou řemeslnou dovednost či přímo grif). Obecně lze říci, že mezery mezi jednotlivými otáčkami šroubovice se směrem ke dnu nádob zvětšují. Toto jistě „uvolňování“ šroubovice může být způsobeno zřejmě ze dvou příčin. Čistě z technického hlediska musí výrobce při zdobení dolní části nádoby, kdy výduť ustupuje směrem dovnitř, změnit sklon rydla, čímž vznikají v čelním pohledu řidší linie. Navíc dochází k uvolňování výzdobného motivu zřejmě i samovolně s vědomím, že tento motiv ukončuje výzdobu na té které nádobě, a není tedy třeba „šetřit místem“.

Šířka ryté linie u vlnovek a šroubovic je na různých nádobách velmi variabilní a mění se – zejména u šroubovic – i v rámci nádoby jedné, a to právě při jejich uvolňování na spodních částech nádob, kdy se díky již zmíněné změně sklonu rydla ryté linie rozšiřují do té míry, že lze hovořit o žlábkách (toto rozšiřování ryté linie společně s uvolňováním šroubovice výrazně napomáhá v práci s keramickými zlomky při zjišťování původního umístění střepu v nádobě, viz kódování výzdobných schémat u keramických fragmentů BO). Nelze proto v žádném případě tvrdit, tak jak to napsal J. POULÍK (1948, 21), že rýhy blučinského typu lze lehce rozpoznat od rytí na mladohradištních nádobách (bez ohledu na ostatní keramické znaky té které nádoby je to rozhodně nemožné). Je obtížné to rozlišit na celých nádobách, natož na fragmentech. Obecně platí, že na velkých nádobách se objevují větší vlnovky a širší rytí. Tyto rýhy (žlábký) jsou většinou obdélníkového průřezu, ale občas se objevují i rýhy průřezu trojúhelníkového. Některá rydla byla na konci zřejmě roztřepena, což někdy činí dojem, že zejména vlnovky jsou ryty dvojitém hřebenovým rydlem (na některých nádobách nebo jen částech jejich obvodu vytváří roztřepení při určitém sklonu rydla jakoby průvodní druhou linií).

Pro určování výzdobného schématu u menších keramických zlomků jsou velmi důležitá dvě zjištění:

- V naprosté většině případů nebývají mezi jednotlivými výzdobnými pásy (např. mezi vlnovkami a šroubovicemi) ponechávány velké mezery (pokud se dokonce přímo nepřekrývají) a **spodní** z vlnovek, jež bývá o mnoho vyšší než vlnovka pod hrdlem, je umístěna až pod největší výduť nádoby (ovšem jen u převažujícího situlovitého tvaru; u nádob s největší výduť pod horní třetinou výšky je to složitější), která je na fragmentárním materiálu lehce rozpoznatelná (lze tedy u zlomků, pocházejících z těchto míst nádob, poměrně dobře zjistit přítomnost či absenci této spodní vlnovky na nádobě).
- **Horní** vlnovka, pokud je na nádobě použita, pokrývá vždy plece nádoby těsně pod hrdlem, někdy dokonce zasahuje

přes hrdlo částečně až na okraj (termínem „okraj“ je zde myšleno okraj celý, nikoliv jen jeho ukončení).

Protože se na všech nádobách BO vyskytuje vždy alespoň jedna šroubovice, můžeme sledovat ještě jeden velmi zajímavý úkaz související s výrobním procesem nádob – totiž směr točení šroubovic podle počátku jejich rytí. Ty mohou být logicky točeny dvěma směry – zprava doleva, tj. po směru hodinových ručiček (v databázi v poli „točení“ kód malé „l“), nebo zleva doprava, proti směru hodinových ručiček (v databázi v poli „točení“ kód malé „p“).

Při teoretickém předpokladu pravorukosti většiny hrnčírů (i když podíl praváků vůči levákům v minulosti, v době obecné negramotnosti, nemusel být tak převažující, jako je tomu dnes) a přirozené tendenci člověka ryt výtvarnou směrem „do středu“, tedy v případě praváka zdánlivě zprava doleva (i když ve skutečnosti se ruka nepohybuje – pohybuje se nádoba, díky otáčení kruhu), vzniká nutnost točit kruhem opačně, tj. zleva doprava (proti směru hodinových ručiček). V případě, že kruh roztáčela stejná osoba, která zároveň vytvářela i výzdobu, činila tak levou rukou. Potom je naprosto přirozené, že v tomto případě hrnčír točil kruhem proti směru hodinových ručiček – tj. jakoby „k sobě“. Je to stejný princip jako např. krájení chleba v ruce – těžko by ho někdo nožem krájel směrem od sebe – ovšemže mám na mysli pouze přirozený sklon člověka k provádění nějakého úkonu směrem „k sobě“ (na tomto principu jsou například založeny i pro praváky upravené kotouče na vytáčení čísel u klasických beztláčítkových telefonů), protože ve výsledném efektu jde u těchto dvou činností přesně o opačný pohyb; chleba krájí pravák až na výjimky pravou, kdežto kruh roztáčí při rytí výzdoby levou. V tomto případě vzniká na nádobě točení „l“ (a to i v hypotetickém případě, že by hrnčír zdobil nádoby dnem vzhůru, ovšem směrem od okraje), které by tím pádem mělo být daleko častější než točení „p“, jež by mohlo být způsobeno prací leváka – nebo i praváka, ale pouze za předpokladu, že by kruh roztáčela jiná osoba, což se jeví (na rozdíl od vlastního vytváření nádob) při rytí výzdoby celkem zbytečným. Každopádně by se toto točení šroubovic mohlo stát další dobrou pomůckou při hledání určitých keramických typů, zejména v kombinaci se sledováním odlišných stylů nebo „rukopisů“ provedení výzdoby (a pochopitelně porovnáváním všech základních keramických znaků), poměrně dobře pozorovatelných pro změnu zase na vlnovkách (navíc pokud jsou jednoduše ryté jako v případě nádob BO). Pomocí těchto zvláštností, které by mohly ukazovat na specifické postupy a zvyklosti při práci některých hrnčírů, popř. na jejich levorukost, bychom mohli rozlišovat dokonce konkrétní společné autory skupin něčím podobných nádob. V těchto případech totiž jde vlastně o nej-přirozenější keramický typ, jaký se vůbec může vyskytnout. Pokud je výše uvedený předpoklad platný, měl by být podíl pravotočivých šroubovic – točení „p“ – celkově výrazně nižší

než podíl šroubovic levotočivých (srov. výsledky kvantifikace keramických znaků, viz oddíl IV.3.2.3).

Velmi důležitým znakem „blučinských“ nádob je i to, že bývají pokryty výzdobou často až ze dvou třetin výšky a někdy i po celém povrchu (alespoň tedy více než z poloviny jejich výšky od hrdla po dno). Tato skutečnost bude mimochodem vždy výrazně ovlivňovat statistické hodnocení četnosti výskytu keramiky BO na tom kterém sídlišti v porovnání s ostatním materiálem, protože „typických“ (tj. většinou zdobených) střepů z výdutí bude vždy rozpoznáno víc např. oproti keramice pomoravského „typu“ (okruhu?), která je obecně velmi málo zdobena.

Počty vlnovek i řazení jednotlivých výzdobných motivů typických pro keramiku BO přitom může být, jak záhy ukáží, libovolné. Pro vytvoření kódu, který by byl zároveň univerzálně použitelný pro popis a třídění veškeré keramiky BO (nejen mikulčického materiálu), je třeba přirozeně vycházet z celých nádob a z jejich „nejtypičtější“ výzdoby (směrem od okraje): vlnovka – šroubovice / vlnovka – šroubovice. Rozdělme si podle tohoto schématu pomyslně nádobu nad spodní vlnovkou horizontálně na dvě části (horní část H, spodní část S), přičemž hranici bude tvořit nejčastěji plocha těsně pod největší výdutí (v případech, kdy má nádoba situlovitý tvar, který je nejběžnější), kam hrnčírů téměř pravidelně umísťovali spodní vlnovku – pokud je ovšem na nádobě přítomna. Takto můžeme vytvořit fakticky pouze pět následujících teoretických kombinací dvou typických výzdobných prvků, které se na keramice řazené k BO objevují nejčastěji, tj. vlnovky a šroubovice. Tyto kombinace, resp. výzdobná schémata, jsou tedy většinovými výzdobnými typy tohoto okruhu (popis vždy směrem od okraje ke dnu; viz výzdobná schémata na vložené kartě č. 1).

Typ A – v horní části vlnovka i šroubovice (část H), v dolní části také vlnovka a pod ní šroubovice (část S)

Typ B – v horní části vlnovka i šroubovice, v dolní části tato šroubovice pokračuje plynule až do konce (chybí spodní vlnovka)

Typ C – v horní části vlnovka i šroubovice, v dolní části jen vlnovka (chybí spodní šroubovice)

Typ D – v horní části začíná výzdoba šroubovicí (chybí horní vlnovka), v dolní části oba výzdobné prvky ve stejném řazení jako u typu A

Typ E – v horní části začíná výzdoba šroubovicí (chybí horní vlnovka), v dolní části pouze vlnovka (chybí spodní šroubovice)

Pro potřeby počítačové databáze však užívám vždy forem A1, B1, C1, D1, E1 (číslo rozlišuje počty vlnovek v obou pomocně horizontálně rozdělených částech nádoby, viz dále).

Všechny tyto teoreticky zavedené výzdobné typy se také na nádobách BO v praxi vyskytují, ovšem ve zcela rozdílném zastoupení (viz dále). Výjimky z tohoto schématu dostaly v databázovém kódu označení Y.

Ve snaze o zjištění, zda má vůbec v budoucnosti v archeologii smysl sledovat rozdíly v počtu výzdobných prvků (například vlnovek) nacházejících se na jednotlivých nádobách – tedy byl-li tento rozdílný počet vlnovek řízen racionálním záměrem tehdejšího hrnčíře, či šlo-li více méně o neuvědomělé konání způsobené momentálním psychickým rozpořádáním tvůrce, rozhodl jsem se sledovat i tuto skutečnost a zahrnout ji do popisného kódu. Domnívám se, že zvláště nádoby BO – se svým nepříliš komplikovaným výzdobným motivem s nemnoha možnostmi kombinování – by se mohly stát vhodným pokusným materiálem pro postižení tohoto problému.

Pokud u typu A zůstává horní část výzdoby stejná, ale ve spodní části se objeví dvě a více vlnovek pod sebou (vždy jde o jednotlivé vlnovky ryté jednoduchým rydlem!), jde o variantu A2, pokud se naopak v horní části nachází dvě a více vlnovek – dostává nádoba kód A3. Dvě a více vlnovek v obou částech nádoby pak tvoří variantu A4. Původní typ A (s jednou vlnovkou nahoře i dole) nabývá pro potřeby databáze tvaru A1. U typu B máme analogicky pouze varianty dvě B1 (tj. B) a B2 (se dvěma a více vlnovkami). Typ C by měl teoreticky existovat pouze ve variantách C2 a C4, protože u variant C1 a C3 by dolní část výzdoby tvořila jen jedna vlnovka, a nádoba by tak byla pokryta dekorem pouze z poloviny nebo ještě méně, což odporuje specifické vlastnosti keramiky BO (určitého „standardu“) – jak bylo zmíněno výše, tj. zdobení většiny povrchu vnější strany nádoby. Fakticky však i nádoby s výzdobou C1 a C3 existují (např. na pohřebišti v Dolních Věstonicích, kde se navíc zdobení pouze horních polovin nádob – nebo jen o něco více než poloviny – objevuje velmi často, a stává se tak jedním z charakteristických rysů tamější keramiky, vydělující, spolu s dalšími typickými znaky, tento soubor jako specifickou keramickou skupinu v rámci BO, podobně jako např. typ 1/54 a další, viz dále v části IV.3.4).

Na tomto místě jsem nucen vzhledem k předešlé problematice připomenout, že ve všech definicích keramických znaků, typů či například skupin budou samozřejmě existovat určité výjimky. Nepracujeme totiž s modely, nýbrž s reálnými výrobky člověka, s výtvoři podléhajícími všem náhlým neočekávaným nápadům, vnuknutím, abnormalitám, výstřelkům, ba i chybám neopakovatelné, jedinečné lidské osobnosti, která sotva podléhala nebo podřizovala se uměle tvořeným hranicím či kritériím (někdy se na tyto jaksi samozřejmě věci v archeologii pozapomíná, ve snaze vše roztřídit, zařadit a pojmenovat). Doufám, že toto memento důrazně prostupuje celou mou práci, i když – nebo snad právě proto – se zabírám problémem, který se bez zavedení určitých umělých pomocných kritérií zřejmě neobejde. Je třeba mít tyto přesahy ideálního „normálu“ stále na paměti, nevyhýbat se jim, neignorovat je, ale naopak je integrovat do vytvořených teorií a počítat s nimi i v konečných závěrech.

Typ D zahrnuje varianty D1, D2 analogicky k typu B, typ E by měl existovat pouze ve variantě E2 (tj. více vlnovek v dolní části nádoby), protože jde o stejný problém jako u typu C. Toto kódování se výborně hodí pro popis a třídění celých nádob nebo takových fragmentů, které zabírají většinu profilu nádoby tak, že nejsme na pochybách, jaký typ výzdoby k nim přiřadit. Pro menší zlomky je však nutné zavést kategorie jiné.

Opravdu malé keramické zlomky a střepy z určitých míst nádoby (zejména z okolí námi pomocně zavedené horizontální hranice mezi horní a dolní částí nádob) nelze pochoptelně co se týče výzdoby přiřadit nikam. Avšak u zlomků pocházejících z výrazně horních partií nádob (nejlépe z částí náběhu vyhnutí okraje nebo od hrdla), kdy lze identifikovat řazení výzdobných motivů v horní polovině nádoby, nebo naopak z míst okolo nejvyšší výdutí a níž pro rozeznání dekoru poloviny dolní, je možné zavést následující kódování.

Pro zlomky pocházející z horních částí nádob (část H):

H1 – jedna vlnovka, dále pod ní šroubovice;

H2 – více než jedna vlnovka, pod ní šroubovice;

H3 – jen šroubovice, přičemž musí být jasné, vzhledem k horní hraně střepu, že nad ní původně nebyla vlnovka – střep se šroubovicí musí být alespoň náznakem součástí hrdla (viz vložená karta č. 1).

Pro zlomky ze spodních částí nádob (část S):

S1 – jedna vlnovka, dále šroubovice;

S2 – více než jedna vlnovka, pod ní šroubovice;

S3 – jen šroubovice, přičemž keramický fragment musí zasahovat až do míst největší výdutě, neboť v těchto místech bývá ryta spodní vlnovka (která spadá při pomyslném dělení nádoby do spodní části), a je třeba nabyt jistoty, že zde v tomto případě chybí;

S4 – jen vlnovka, je potřeba mít naopak jistotu, že vlnovkou výzdoba na této nádobě končila;

S5 – jen více vlnovek.

Keramické zlomky pocházející z takových míst nádoby, že není možno určit ani typy H (1, 2, 3) nebo S (1, 2, 3, 4, 5) jsou pak označeny v databázovém poli „výzdoba“ symbolem „0“ (nula).

Tímto tříděním získáme následující informace:

střepy označené kódem H1 mohou patřit pouze k typům

A1 (A2), B1 a C1 (C2)

H2 – typy A3 (A4), B2 a C3 (C4)

H3 – typy D1 (D2) a E 1 (E2)

S1 – typy A1 (A3) a D1

S2 – typy A2 (A4) a D2

S3 – pouze typ B1 (B2)

S4 – typy C1 (C3) a E1

S5 – typy C2 (C4) a E2

Z toho je zřejmé, že vypovídací schopnost střepů, jež je možno rozlišovat těmito kódy (a tedy i vypovídací schopnost kódů užívaných při zpracovávání keramiky), musí být nutně

menší než u celých nádob a fragmentů, které lze mechanicky přiřadit výzdobným typům A až E (tj. celým výzdobným schémátům).

TVAR

Tvar považuji za znak asi nejméně určující, i když určité společné vlastnosti také vykazuje. Nádoby aspirující na zařazení do BO jsou z typologického hlediska v podstatě pouze hrnce (z mikulčického hradiště zatím znám pouze jedinou mísu ve fragmentech, jejíž výzdoba silně evokuje výzdobu blučinského charakteru, viz pole „poznámky“ v databázi), o jejichž dalším podrobnějším rozlišování a terminologii bylo již hodně napsáno, avšak jsou to názory často značně protichůdné. Za nejlepší a zároveň nejjednodušší považuji dělení B. DOSTÁLA (1966, 81, pozn. 39), které podle mě nejvíce odpovídá realitě možností tehdejšího hrncíře, neboť si nejsem jist, zda bylo vůbec v jeho silách při tehdejšímu způsobu výroby nádob (bez použití rychle rotujícího nožního kruhu) dodržet vždy takový tvar, jaký si přál. Je tedy potřeba si všimnout pouze podstatnějších shod v jednotlivých znacích, protože jistá snaha o stejnoměrné tvarování nádob může být na druhé straně opět výrazem jakési módy v určitém časovém úseku nebo na určitém území. Je totiž pravda, že nádoby, které J. Poulik označil jako blučinský typ, mají z valné většiny největší výduť ve své horní třetině (bývají označovány jako situlovité nebo ramenaté, dále jen situlovité); tento trend je možno pozorovat i na většině nádob z nalezišť ležících vně původně Poulikem vymezeného území. Za podnětné považuji též tvrzení V. ŠTAJNOCHRA (1998) o tom, že některé tvary (hovoří přímo o nádobách s největší výdutí v horní třetině) jsou přímo závislé na technologii výstavby nádob (viz dále), že tedy vznikají při tváření keramiky zcela přirozeně, resp. mimovolně.

Mám navíc za to, že podstatné rozdíly ve tvarech hrnců by mohly být způsobeny z velké části účelem, pro který byly vyráběny. Nádoby na vaření by měly mít zcela logicky podstatně širší hrdlo (které rozšiřuje manipulační prostor a umožňuje tak lepší přístup k procesu přípravy pokrmů; průměr okraje nádoby v tomto případě nehraje takovou roli) než nádoby sloužící např. k uchovávání syplých potravin nebo tekutin (pro udržování jejich stálé kvality je zase výhodné hrdlo užší). Ještě markantnější je to podle mého názoru u rozdílných velikostí nádob, neboť to je skutečně záležitost čistě praktická. Vždyť i dnes obsahuje každá kuchyně široký sortiment hrnců a nádobí různých objemů z důvodů rozličných požadavků na způsob úpravy a zejména množství připravované nebo uschovávané potravy a nikdo se nad tím nijak nepozastavuje. Dost pochybuji, že si nějaká hospodyňka vybírá nádoby pro přípravu potravy na základě jejich přesného objemu. Pouze v archeologii se občas objevují snahy o exaktní zjišťování objemů nádob (nehledě na jejich násilné aplikování na antické duté míry), a přitom ani my dnes neznáme přesné objemy hrnců, které užíváme, a při troše praxe nám stačí pouze

odhad, který hrnec (či jiná nádoba) se hodí co do velikosti k té které činnosti nebo potřebám (proto se mi zdají poněkud úsměvné „objevné“ experimenty z oblasti kulinářství – přehledně MACHÁČEK 2001a, 236–237 s lit.). Z tohoto důvodu se mi nejeví jako efektivní různé složité přeměřování nádob (občas dokonce i měření úhlů, které svírají stěny nádoby s vyhnutým okrajem [?]) a vytváření velmi složitých vzorců, neboť to podle mne nemůže vést k žádnému reálnému závěru kromě toho, že zjistíme, že nádoby zastoupené stejným výsledným vzorcem jsou si nakonec co do tvaru velmi podobné.

Jsem si samozřejmě vědom, že v určitých výjimečných případech existuje u slovanské keramiky vazba velikosti nádoby na některé další konkrétní keramické znaky – zřejmě v důsledku speciálního užití takových nádob (v jistém smyslu je to např. případ velkých zásobnicových hrnců s typickými kyjovitými okraji z doby mladohradištní), ale alespoň v moravském středohradištním materiálu se něco takového myslím neobjevuje (pokud nepočítáme např. nádobky antických tvarů, které jsou však v rámci celkové produkce slovanské keramiky na Moravě cizorodým elementem, přestože – jak víme – byly posléze vyráběny i zde).

Při posuzování tvarových rozdílů a proporcí nádob BO a jejich popisu si z výše uvedených důvodů všímám pouze dvou základních vlastností – polohy největší výduti na nádobě a průměru hrdla (viz vložená karta č. 2). Nesleduji však tyto parametry ani exaktním měřením ani pomocí různých délko-šířko-výškových indexů, neboť k zjištění těchto skutečností stačí pouze porovnání jednotlivých proporcí nádoby pouhým okem (nesleduji absolutní míry jednotlivých prvků, ale vždy pouze poměr jednoho prvku vzhledem k ostatním nebo vzhledem k celkové tektonice nádoby).

Vlastnost a) – umístění největší výduti vzhledem k výšce nádoby; v dvoumístném číselném kódu pro charakteristiku keramického tvaru zabírá tato vlastnost řád desítek; v jejím rámci rozlišuji dvě varianty, které jistě nemají žádný chronologický význam a ani opakovaně nevykazují nějaké častější vazby k jiným keramickým znakům – vlastnost „a“ tedy není **zásadní** pro vydělování keramických typů v rámci okruhu.

1 – hrnce s největší výdutí zhruba v horní třetině výšky nádoby (myšleno ode dna po hrdlo, které tvoří podle mého názoru přirozenější hranici „naplněnosti“ nádoby než horní hrana okraje a také přesnější hranici pro určování výšky nádoby; výška celého okraje je navíc přímo závislá na úhlu jeho vyhnutí), případně těsně pod touto hranicí, hrdlo strmě přechází do největší výduti – situlovitý tvar – v rámci BO většinový.

2 – hrnce s největší výdutí umístěnou níže než u varianty 1, blízkí se nebo přesahující polovinu výšky nádoby ode dna k hrdlu, přechod od hrdla k největší výduti je pozvolný

(do této varianty 2 se tedy řadí i známý soudkovitý tvar – pokud má největší výduť delší průběh a jeho střed leží zhruba v polovině výšky nádoby ode dna po hrdlo).

Vlastnost b) – pro vydělení nádob teoreticky použitelných k vaření; velikost průměru hrdla nádoby vzhledem k celkovým proporcím, zejména průměru největší výduti a k průměru dna; v dvoumístném číselném kódu pro tvar zabírá tato vlastnost řád jednotek (tj. je na druhém místě) a může nabývat opět – vzhledem ke dvěma variantám jako u vlastnosti „a“ – hodnot 1 nebo 2.

1 – průměr hrdla hrnce se blíží průměru dna, značně vysoký nárůst průměru směrem k největší výduti (průměr hrdla je výrazně menší než průměr největší výduti).

2 – průměr hrdla hrnce je vzhledem k ostatním proporcím nádoby velký, blíží se průměru největší výduté nádoby.

Hrnce BO lze tedy tvarově rozdělit prostou kombinací dvou variant dvou vlastností do čtyř základních tvarových typů, které jsou charakterizovány dvoumístným číselným kódem, v němž první místo patří vlastnosti „a“ a druhé vlastnosti „b“ (tj. typy označené kódy 11, 12, 21 a 22). Kód slouží k jednoduché charakteristice nádoby a i z databáze si lze podle něj udělat základní představu o celkovém profilu nádoby. Na fragmentárním sídlištním materiálu je možno hodnotit tento keramický znak jen u těch zlomků, které zabírají takovou část nádoby, že je možné z ní určit alespoň tendenci průběhu celkového profilu, a tudíž i obě sledované vlastnosti – „a“ i „b“ (většina střepů je tedy bohužel tvarově neurčitelná, a nese tak pro tvar kód nula „0“).

Podoby tvarových typů

Hrnc tvarového typu 11 – má největší výduť kolem horní třetiny výšky nádoby a relativně úzké hrdlo podobného průměru jako dno a zároveň mnohem menšího průměru, než je průměr největší výduté nádoby.

Hrnc tvarového typu 12 – má největší výduť kolem horní třetiny výšky nádoby a široké hrdlo (ústí) blízké se svým průměrem průměru největší výduté nádoby.

Hrnc tvarového typu 21 – má největší výduť pod horní třetinou až k polovině výšky nádoby a relativně úzké hrdlo podobného průměru jako dno a zároveň mnohem menšího průměru, než je průměr největší výduté nádoby.

Hrnc tvarového typu 22 – má největší výduť pod horní třetinou až k polovině výšky nádoby a široké hrdlo (ústí) blízké se svým průměrem průměru největší výduté nádoby.

Průběh celého profilu nádob má v absolutní většině případů plynulou esovitou profilaci, v případě, že největší výduť nádoby tvoří zlom – musí to být skutečně téměř

hrana, protože jak správně poznamenal B. DOSTÁL (1966, 81), dvoukóničnost lze jen těžko klasifikovat kvůli rozdílné výraznosti lomu na té které nádobě – objevuje se v popisech nádob v databázi keramiky BO v poli „poznámky“ termín **dvoukónický**.

V nejasných případech z hlediska zařaditelnosti nádoby do jednotlivých tvarových typů se opět nevyhneme jisté subjektivizaci, ale ta je obsažena i v exaktních metodách stanovování tvarových skupin nádob, protože na závěr je třeba stejně položit určité umělé hranice oddělující jednotlivé, měřením se vyhraňující typy. Překvapivé se možná zdá to, že nejasných případů kolísajících mezi variantami 1 a 2 ve vlastnosti „b“ (u nichž by se teoreticky mohlo zdát, že bude často obtížné rozhodnout se pro jednu z nich) je ve skutečnosti minimum.

Z čistě typologického hlediska používám pro tvarovou charakteristiku nádob BO ještě termín **mísovitý hrnc** (DOSTÁL 1966, 81, pozn. 39) v případě, že šířka nádoby (tj. průměr největší výduti nádoby) dosahuje nebo i lehce přesahuje výšku nádoby (v databázi mikulčické keramiky BO v rámci pole „poznámky“).

Velikost nádob se v popisu ani kódu z důvodů, které jsem uvedl výše, neobjevuje; vyděluji zvlášť pouze skupinu nádob o výšce zhruba 15 cm a menších (tato hranice je zvolena podle výsledků sledování výšky nádob z velmožského dvorce na Pohansku – DOSTÁL 1975, 142, a z mého vlastního pozorování), které se objevují daleko častěji na pohřebištích (zřejmě ryze z praktických důvodů). Tyto nádoby se totiž právě v hrobech vyznačují někdy velice zvláštními (často nesouměrnými až hybridními) tvary, u nichž lze jen těžko rozpoznat čtyři výše zmíněné základní tvarové typy, a to ve spojení s jejich velmi nízkou celkovou technologickou úrovní provedení.

OKRAJ

Při rozlišování různých druhů ukončení okrajů nádob je podle mého názoru potřeba věnovat se opět pouze základním rysům formování okraje, tedy tomu, jaký byl při jeho tvarování původní záměr každého hrncíře (stejně BUBENÍK – FROLÍK 1995). Jde tak o to, zda byl ponecháván bez úpravy, resp. zaoblen, jednoduše seřezáván, prožlaben, či složitěji profilován. Již v pracích B. Dostála a V. Hrubého bylo zcela jasně prokázáno, že určité typy okrajů jsou průběžné a bývají opakovaně vytvářeny v dlouhém časovém úseku (DOSTÁL 1975; HRUBÝ 1965), a to buď proto, že jsou tak jednoduše proveditelné, anebo proto, že jsou odrazem jejich vysoké obliby u spotřebitelů či výrobců. Celkově lze ve vývoji slovanské keramiky možná sledovat určité tendence přechodu od jednodušších okrajů ke složitěji profilovaným. Ale myslím, že v rámci středohradištního období, do jehož trvání BO v souladu se stávajícím datováním spadá, bychom neměli připisovat okrajům nádob takový chronologický význam v tom smyslu, že nelze v žádném případě automaticky

spojovat často v literatuře používaný pojem „vyspělý“ s pojmem chronologicky mladší a pojem „jednoduchý“ s pojmem starší. Toto zdánlivě logické tvrzení komplikuje existence různě erudovaných řemeslníků, současné působení vesnických hrnčírů a hrnčírů pracujících např. na hradištích, a v neposlední řadě i nepochybná „móda“ určitého druhu okrajů (což platí i pro ostatní keramické znaky) v určitých kratších časových úsecích a v různých geografických oblastech. Tady může být příkladem výskyt velmi složitěho a „pokročilého“ okraje nádob Klanicova mikulčického „typu“ 1 (ke kritice mikulčického třídění keramiky podrobně viz oddíl IV.2) – ovšem tak, jak ho prezentuje v jeho velkých formách L. POLÁČEK (1995, na obr. 6/2, 3 a 7/7–10) –, který, přestože vykazuje značnou kvalitu řemeslného zpracování, je prozatím datován do předvelkomoravského horizontu s litými bronzami (KLANICA 1970).

J. Poulík označil původně okraje nádob svého blučinského „typu“ jako „zvláště přehnuté a římsovitě ukončené“ (POULÍK 1948, 21), což je jistě nedostačující, těžko si lze pod tím něco určitého představit. První a v podstatě jedinou konkrétní definici okrajů keramiky BO v literatuře podal B. Dostál při popisu skupiny těchto nádob z velmožského dvorce na Pohansku (DOSTÁL 1975, 161). Tyto okraje autor charakterizoval jako „válcovitě seříznuté s mírně povytaženou spodní nebo horní hranou (případně oběma), přičemž horní bývá ještě někdy vodorovně seříznutá“. Problematika okrajů nádob BO je však poněkud složitější.

Stejně jako je pro keramiku BO typická vysoká řemeslná úroveň technologického zpracování nádob, pro jejich okraje musíme počítat zvláště s formami složitěji profilovanými, z nichž některé svým charakterem připomínají určité typy mladohradištní, ba i vrcholně středověké (toho si povšiml už Z. MĚŘÍNSKÝ 1985, 53).

Hodnocení okrajů nádob chápou, jak jsem uvedl výše, pouze jako jakési rozlišení základní tendence tvaru (profilu) okraje, odrážející záměr hrnčře vytvořit právě takový určitý okraj, bez zvláštního zřetele k menším odlišnostem v průběhu vnější a vnitřní linie okrajů nebo k rozdílům (větším či menším, třeba i milimetrovým) ve vyhnutí **celého** okraje od hrdla, způsobeném několikasupňovým vychýlením nástrojů, kterými hrnčír okraj profilel a hranil.

Pokud bychom neupustili od sledování detailů, vznikalo by obrovské množství „typů“ či „variant“ okrajů (neboť v podstatě nenajdeme snad ani dva okraje zcela ve svém průběhu totožné), které by bylo nutné jednotlivě složitě popisovat či kreslit a které by nás nakonec stejně donutilo k zobecnění na základě vyzdvižení některých zásadnějších společných znaků (nebo dokonce jen jednoho, např. sklonu seříznutí, čímž většinou tyto snahy v literatuře končívají). Tím by mohlo dojít k vytvoření skupin, jejichž jednotliví zástupci nemusejí mít z technologického hlediska a vzhledem k počátečnímu záměru hrnčře žádný společný původ.

Myslím, že při třídění okrajů je třeba vycházet z reálných možností technické podstaty vytváření jejich proporcí. Jsem přesvědčen, že tehdejší hrnčírů, neužívající rychloobrátkového dvoukotoučového nožního kruhu, dokázali s různou mírou úspěchu realizovat na nádobách v hlavních rysech svůj původní záměr vzhledu okraje. V žádném případě však nemohli opakovaně vytvářet takové v detailech se lišící varianty, o nichž jsem se zmínil výše (čistě z toho důvodu, že každé sebemenší vychýlení hrnčířových prstů, nástrojů a šablon při malých otáčkách – byť různých druhů ručních hrnčířských kruhů, způsobuje v konečném důsledku vznik další takové „varianty“, nehledě na to, že utváření okraje velmi často není stejné po celém obvodu ani na jedné konkrétní nádobě), a které se nakonec objevují v mnoha publikacích, často bez genetických souvislostí, sloučené do různých skupin (viz DOSTÁL 1975, 146–147, obr. 15, ještě jako jeden z lepších případů).

Je jasné, že pokud naopak sledujeme jen základní rysy okrajů, objeví se některé konkrétní případy, které se pohybují na hranici mezi takto šířeji vymezenými typy. Je však nutné takové okraje posuzovat jednotlivě a řadit je k určitým typům především na základě jejich celkové výstavby i za cenu porušení některých dílčích kritérií zavedených pro ten který typ okraje.²⁸

Na základě studia keramiky BO z Mikulčic jsem rozlišil šest nejčastějších typů okrajů. Přesněji řečeno **ukončení okrajů**; dále používám v případě definice BO pro zjednodušení – pokud není uvedeno jinak – jen pojmu **okraj**, i když to terminologicky není zcela správné. Tyto typy se objevují na nádobách, které nesou i ostatní pro BO typické keramické znaky, tak jak je postupně popisují v této kapitole. Všechny tyto typy (v databázi označované číselným kódem 1 až 6) se vyznačují právě složitější profilací, svědčící o důkladném provedení, tedy zvládnutí technologie jejich vytváření. Z toho je zřejmé, že jsem k těmto typům od počátku neřadil zcela záměrně „tradiční“ typy okrajů (VÁŇA 1968, 136–138; DOSTÁL 1975, 151) nebo lépe „jednoduše profilované“ (PAVLŮ 1971, 31), tzn. vyhnuté a pouze zaoblené nebo jednoduše válcovité, kuželovité a trychtýřovité (nebo také nálevkovité – opět

28 Např. okraje charakteristické trojúhelníkovým průřezem ukončení a kuželovitým seříznutím, které v případě některých nádob může při větším vyhnutí celého okraje lehce přecházet zdánlivě vzhledem k podélné ose nádoby v seříznutí válcovité, přestože celkový vzhled okraje i trojúhelníkový průřez zůstává zachován, viz dále, okrajový typ 1. Jako další podobný příklad mohou sloužit okraje č. 48 a 110 na obr. 15 ve zmiňované publikaci B. DOSTÁLA (1975), z nichž první je řazen do skupiny III – válcovitě seříznuté okraje, a druhý do skupiny XI – zesílené bohatě profilované. Okraj č. 110 je dvojnásobně hraněn – nahoře vodorovně, z boku kuželovitě, zevnitř nádoby odsazen; okraj č. 48 je také zevnitř odsazen a ačkoliv je charakterizován jako válcovitě seříznutý, je v podstatě také dvakrát hraněn, tedy i nahoře, i když je tato ploška na rozdíl od okraje č. 110 mírně prožlabena. Při jen o něco menším vyhnutí okraje by se pak válcovitě seříznutí jevílo také jako kuželovité. V mém dělení by oba patřily k typu 2 – viz dále –, a mohly by tak představovat dva zcela typické okraje BO.

v souhlasu s podle mého názoru vhodně zvolenou terminologií I. Pavlů) seříznuté, bez veškerých dalších úprav, jakými jsou vytažení hran, různá prožlabení, odsazení či podříznutí okrajů. I nádoby s takovými okraji však mohou být, jak jsem již uvedl v části o výzdobě, za předpokladu přítomnosti ostatních „typických“ keramických znaků řazený k BO (viz dále, oddíl IV.3.4). Na technologicky nejvyspělejších nádobách se však prakticky nevyskytují. Všechny tyto okraje spolu s dalšími, které se vymykají charakteristice šesti základních okrajů, tak jak budou popsány dále, jsou řazený do skupiny výjimečných, a podobně jako u výzdoby, jsou v databázi v poli „okraj“ značeny velkým písmenem „Y“. Existují i další typy okrajů, které se vyskytují ve více než jednom exempláři. Počty jednotlivých kusů v rámci jednoho typu jsou však natolik nízké (většinou dva, tři), že jsem je i s ohledem na statistiku a mapování zahrnul raději pod skupinu „Y“.

Okraje s ukončením typu 1 až 6 (toto číselné kódování je opět, podobně jako u výzdoby, použitelné obecně pro celý nálezový fond keramiky BO), které lze považovat za většinový jev v rámci celého BO, se v naprosté většině případů vyznačují prohnutým hrdlem (PAVLŮ 1971, 31), tedy plynulým esovitým přechodem mezi výdutí, hrdlem a celým okrajem nádoby (tj. nikoliv kalichovité prohnutí okraje, odsazení od výdutě a hrdla ani značné vyhnutí okraje; pokud se v jednotlivých případech vyskytuje, je to vždy zdůrazněno v popisu – v databázi mikulčické keramiky pak v poli „poznámky“), takže při jejich charakteristice půjde jen o stanovení typů ukončení okrajů (srov. vložená karta č. 3, typologie okrajů).

U jednotlivých okrajů jsou vždy nejprve popsány převažující znaky, v části Modifikace pak další možnosti.

Okraj 1

- na průřezu vždy vytváří trojúhelník
- ve své nejtypičtější podobě je kuželovitě hraněn
- zespodu bývá podříznut*
- spodní hrana mírně vytažena*

Modifikace – při větším vyhnutí celého okraje lze ukončení klasifikovat jako válcovitě seříznuté, podříznutí je pouze naznačeno, stejně jako vytažení spodní hrany, boční (kuželovitě seříznutá) ploška bývá někdy mělce prožlabena, jindy naopak ovalena při zachování ostré horní a dolní hrany.

* Alespoň jedno z těchto kritérií musí okraj splňovat (byť jen v náznaku jako modifikace), čímž se odlišuje od jedno-duše hraněných okrajů.

Okraj 2

- na průřezu vytváří lichoběžník
- je dvojnásobně hraněn – nahoře vodorovně a z vnější strany kuželovitě
- vytažení spodní hrany
- odsazení ukončení okraje z vnitřní strany

Modifikace – při větším vyhnutí celého okraje by byla vnější (boční) ploška zdánlivě válcovitě seříznuta, objevuje se slabé podříznutí spodní hrany, vytažení spodní hrany je pouze naznačeno, vnitřní odsazení okraje chybí, jedna z plošek nebo obě jsou mírně prožlabeny.

Okraj 3

- na průřezu vytváří úzký obdélník
- je nahoru vytažený (někdy výrazně)
- dvojnásobně hranění²⁹ – díky většímu vyhnutí celých okrajů, než jaké je u typů 1 a 2, jde vzhledem k podélné ose nádoby ve výsledku nahoře o seříznutí kuželovitě, vnější boční ploška je pak seříznuta nálevkovitě, přestože ukončení okraje jako celek si stále drží tvar obdélníku (pro lepší pochopení viz vysvětlující tabulka popisu okrajů č. 3)
- z vnitřní strany je odsazen od těla nádoby, u více nahoru vytažených forem toto odsazení nabývá prakticky podoby třetího hranění, tentokrát tedy z vnitřní strany, vodorovně s ploškou vnější (okraj dodržuje hlavní znak, tj. obdélníkový průřez)
- vyskytuje se úzké hluboké podříznutí spodní hrany okraje a v tom případě zároveň vždy i její kolmé seříznutí (vytváří se tím jakoby čtvrtá ploška na okraji)
- hrany nejsou nikdy vytaženy

Modifikace – chybí odsazení (seříznutí) vnitřní strany okraje, horní ploška je někdy mělce prožlabena (nikdy však boční vnější), u některých okrajů je vnitřní odsazená strana prožlabena, vnější strana pak v tomto případě vždy toto prožlabení respektuje ovalením této plošky tak, že šířka okraje zůstává na průřezu stejná (vzniká tím jakoby kalichovité prohnutí okraje, které by možná zasluhovalo zavedení dalšího zvláštního typu, protože jsou však zatím tyto okraje v minimálním počtu – a svým celkovým charakterem odpovídají typu 3, řadím je zatím sem).

Okraj 4

- na průřezu tvoří obdélník se spodní zaoblenou stranou
- je dvojnásobně hraněn, horní ploška je seříznuta vodorovně, boční vnější pak válcovitě
- z vnitřní strany je okraj vždy odsazen od stěny nádoby
- spodní hrana je vždy více či méně vytažena a zaoblena
- horní ploška bývá někdy mírně prožlabena

Modifikace – při větším vyhnutí se okraj jeví vzhledem k podélné ose nádoby jako z vnějšku lehce nálevkovitě seříznutý, nahoře pak kuželovitě (podobně jako u typu 3), spodní hrana je někdy slabě podříznuta, v některých případech je spodní hrana šikmo z obou stran seříznuta do špičky.

²⁹ Minimálně dvojnásobně, neboť u více vzhůru vytažených okrajů vytváří odsazení další plošku (nehledě na občasné seříznutí spodní hrany).

Okraj 5

- na průřezu má tvar trojúhelníku
- při obvyklém větším vyhnutí celého okraje (podobně jako u typu 3) je nálevkovitě hraněn z vnější boční strany
- silné vytažení horní hrany³⁰
- slabé podříznutí nebo vytažení spodní hrany

Modifikace – silné vyhnutí celého okraje, mírné prožlabení boční seříznuté plošky, zaoblení horní vytažené hrany, spodní hrana není vytažena, silnější podříznutí spodní hrany.

Okraj 6

- na průřezu má tvar oválu
- okraj je v principu podobný typu 1 (průběh ukončení okraje, tedy lépe řečeno jeho svislá osa svírá s podélnou osou nádoby stejný úhel jako u kuželovitě hraněných okrajů)
- vnější boční strana však není kuželovitě seříznuta, ale „kuželovitě“ ovalena (včetně horní i spodní hrany)

Modifikace – vnější boční strana není ovalena, ale naopak prožlabena (obě hrany zůstávají zaobleny).

Keramická třída

Při hodnocení keramické třídy jsem mohl bohužel vycházet pouze z **makroskopického** posuzování jednotlivých znaků charakterizujících keramickou třídu. Zejména z tohoto důvodu a kvůli specifčnosti problematiky nádob BO a jejich derivátů jsem byl nucen pozměnit strukturu popisu keramické třídy, tak jak ji stanovili J. BUBENÍK a J. FROLÍK (1995), kteří rozlišují šest elementárních znaků keramické třídy (1. obtáčení/lepení; 2. charakteristika povrchu na vnější straně; 3. ostřívo – druh; 4. ostřívo – množství; 5. výpal; 6. stopy technologie vytváření nádoby), a omezit keramické znaky pouze na dva, schopné jistým způsobem existovat celkem nezávisle na sobě. Používám termíny „**hmota**“ (jiný častý termín „materiál“ bývá ovšem užíván synonymně obecně pro keramiku, tedy jako pojem „keramický materiál“, a jeho použitím by mohlo docházet k nežádoucím záměnám významu) a „**technologie vytváření nádob**“, přestože jsem si vědom, že budu muset často slučovat jednotlivá kritéria, charakterizující keramickou třídu, do sebe.

Pokud bych totiž použil výše předložené struktury popisu, jsem si jist, že bych nedokázal při makroskopickém rozboru vyčlenit nějaké skupiny (tj. přímo jednotlivé keramické třídy) shodné ve všech šesti znacích. V ostatních případech lze asi jen těžko stanovit, v kolika znacích a v kterých kombinacích by se měly jednotlivé nádoby a keramické fragmenty

shodovat, aby je bylo možné považovat za určitý typ keramické třídy. Například keramika z mikulčického hradiště, kterou jsem měl možnost blíže a dlouhodobě studovat (na rozdíl od jiných lokalit), je – pokud ji bereme jako celek – natolik podobná v těchto elementárních znacích keramické třídy a s natolik pozvolnými přechody v jejich změnách, že by ji bylo možné v podstatě charakterizovat jako jeden typ keramické třídy, i když je i při zběžném pohledu zřejmé, že se jednotlivé nádoby a zlomky od sebe liší nejen v morfologických kategoriích.

Charakterizovat bez exaktních metod například kvalitu výpalu se mi jeví v případě absence přesného posuzování keramických znaků třídy jako irrelevantní; pouze u některých nádob ho mohu hodnotit jako „tvrdý“ nebo „špatný“. Výpal, jako kategorie technologická, zčásti určuje i barvu nádob, která však může být zároveň i přímo závislá na složení materiálu – je tedy vlastně ve výsledku obsažen v obou sledovaných znacích keramické třídy, a proto jej při charakterizování jednotlivých skupin třídy nevyčleňuji jako zvláštní znak (k teoretickým problémům vypalování nádob ve zkratce v závěru této části o keramické třídě).

Naopak barvu povrchu nádoby, kterou oba zmiňovaní autoři nepovažují (podle mého názoru zcela správně) za podstatný znak, do svého popisu zahrnuji, neboť je to při posuzování keramické třídy pouhým okem jedna z mála vlastností, kterou lze ještě nějakým způsobem rozlišit, i když popis barvy je obecně velmi subjektivní záležitost. Je jasné, že jednotlivé barevné odstíny mají různý původ, a tudíž lze jen těžko odhadnout, zda jsou způsobeny povahou keramického těsta, při procesu vypalování, či druhotně – např. při požárech, ale mohou nám přeci jen alespoň někdy pomoci při stanovování materiálových skupin keramické třídy. Při jejich vyčleňování se pak v případech pouhého makroskopického pozorování nelze vyhnout jistému směřování všech kategorií užívaných pro keramickou třídu (materiálové skupiny, tj. jednotlivé typy keramického znaku „hmota“ – viz dále, jsou stanovovány na základě posouzení všech makroskopicky postižitelných vlastností keramické třídy popsanych v úvodu této kapitoly – včetně barvy, přičemž u těchto jednotlivých typů hmoty, resp. materiálových skupin může být některá z vlastností více vyzdvížena).

HMOTA

Hmota je keramický znak, kterým se snažím jednoduše popsat pouze na základě makroskopického subjektivního pozorování složení a charakter hliněného materiálu, druh ostříva, vnější povrch nádoby a jeho barevné odstíny.

Skrývá v sobě zřejmě největší úskalí ze všech znaků, jimiž je keramika hodnocena, zvlášť při řešení problémů v rámci keramického okruhu:

1) Pro správné závěry by byl v ideálním případě nutný exaktní přírodovědecký rozbor keramického materiálu, což

30 Potíže způsobují formy, které mají horní vytaženou hranu okraje seříznutou kolmo na svislou osu ukončení okraje (pak se okraj velmi podobá typu 3, na rozdíl od něho se však v případě typu 5 na průřezu tělo ukončení okraje dosti zužuje). V těchto případech jde skutečně o subjektivní řazení k tomu či onomu tvaru, proto jsem většinou tyto okraje raději hodnotil jako výjimečné; v databázi jsou tedy značeny kódem Y.

ale při zpracovávání většího souboru keramiky naráží na nepředvídatelné a pravděpodobně nesplnitelné – zejména finanční – požadavky.

2) Ve většině případů tak zbývá makroskopický popis hmoty každého jednotlivého kusu keramiky (v lepším případě už tak náročné přímé přiřazování k již rozbořeným typům materiálu), který však naráží na značně obtížný způsob sdělení zjištěných skutečností – tj. na terminologii a popis keramického materiálu (je to stejný problém, jaký se vyskytuje např. při popisu složení a zbarvení vrstev při archeologickém terénním výzkumu), jedinou možností řešení zůstává zavedení jakéhosi „vzorníku“, v němž by byla hmota fyzicky prezentována.

3) Zdá se přitom, že keramický materiál by měl teoreticky hrát největší úlohu při rozlišování výrobních center, jejich lokalizaci, určení odbytišť i principů distribuce hrnčířských výrobků do okolí – bude tedy nejdůležitějším znakem odhalujícím alespoň zčásti členění BO na keramické typy a skupiny, které by měly představovat jednotlivé dílny či přímo hrnčíře. Právě významu hmoty při studiu problematiky BO si povšiml Č. STAŇA (1960), který se také jako první zabíral otázkou odnoží „klasického“ blučinského typu – ve smyslu původního Poulikova vymezení – a vyčlenil v podstatě první keramický typ BO – tzv. typ 1/54 – ze slovanského hradiště Staré Zámky u Líšně. Tento typ se vyznačuje kromě částečného pozměnění jednotlivých morfologických znaků – vlnovky jsou většinou pozvolné, pravidelné a nízké, někdy bývá přítomna pouze jedna, charakteristický je i štíhlejší tvar nádob – zejména specifickým složením keramické hmoty.

Morfologické znaky nádob se prakticky vždy dají s větším či menším úspěchem napodobit, keramické znaky zahrnuté pod kategorii třídy ovšem nikoliv. Nelze proto vytvořit obecnou strukturu popisu těchto znaků – obecné popisné kódy, tak jako je tomu v oblasti morfologické. Je logické, že hlínu k přípravě hrnčířského těsta získávali řemeslníci přímo někde v blízkosti svého působiště, čímž by se v ideálním případě dalo lokalizovat místo vzniku určité keramické nádoby, která by se, např. díky exportu na větší vzdálenosti,³¹ stala v tomto prostoru, co do složení materiálu, a někdy i díky lepší úrovni zpracování a výpalu, naprosto cizím elementem.

Rozlišení keramické hmoty nádob BO z mikulčického hradiště zahrnuje čtyři typy. Přiřazování konkrétních fragmentů k těmto skupinám však bylo velmi obtížné, neboť hranice mezi nimi nejsou příliš ostré.

Typ 1

- **materiál** hlinitý, poměrně jemně ostřený drobnými kaménky, zdánlivě měkký, na omak jakoby mastný
- **povrch** krupičkovitý
- **barva** šedočerná až černošedá, místy s oranžovými až oranžovočervenými skvrnami

Typ 1a

- **materiál** jako typ 1
- **povrch** hladký, jakoby kovově matný
- **barva** jako typ 1

Typ 2

- **materiál** silně ostřen pískem, příměs jemné slídy, na omak drsný, jakoby suchý
- **povrch** hladký
- **barva** hnědá (odstíny) až černohnědá

Typ 3

- **materiál** částečně písčité s příměsí větších kamének (často kolem 1 mm, někdy i více), oproti typu 1 na omak velmi tvrdý (tvrdě vypálený)
- **povrch** krupičkovitý
- **barva** šedá (odstíny), často na povrchu do oranžova až oranžovočervena; u tohoto typu je zřejmé, že barva je většinou odrazem výpalu (na lomu patrný sendvičový jev)

Typ 4

- **materiál** hlinitý jemný
- **povrch** hladký
- **barva** hnědá (odstíny)

U nádob a keramických zlomků, jejichž hmota nespadá ani do jednoho z výše uvedených typů, je v databázi uveden kód „Y“. V případech, kdy je typ hmoty nezjistitelný (především u keramiky získané v bývalém řečišti Moravy a v jeho okolí – zkoumané plochy „K“ a „P“), je tato keramika v databázi značena kódem nula „0“.

U keramické hmoty nejsem až na výjimky schopen přiřadit k jednotlivým typům i střepy bez výzdoby, neboť materiálově se keramika blučinského okruhu z rámce celkové hrnčířské produkce mikulčického hradiště příliš nevymyká (naprosto opačný jev sledoval Č. Staňa u typu 1/54 např. na hradišti Staré Zámky u Líšně; což jsem měl možnost kdy si osobně posoudit při několika společných setkáních nad touto keramikou, uloženou v areálu mikulčického archeologického pracoviště).

TECHNOLOGIE VYTVÁŘENÍ NÁDOB

O tomto problému už toho bylo v minulosti napsáno mnoho, a i dnes je stále nejčastěji akceptován názor, že keramika byla ve středohradištním období vyráběna na jednoručním

31 J. SLÁMA (1970) – hovoří o 40 km, I. VLKOLINSKÁ (1995) dokonce až o 100 km – jde zčásti i o otázku možnosti přepravy křehkých keramických nádob, v souvislosti s tím by se možná dalo uvažovat i o jejich transportu po vodě.

kruhu (který mohl být různé konstrukce a s různou rychlostí otáček) technikou obtáčení hrubého polotovaru vyrobeného nálepem z tzv. válek (a to zejména v horních partiích nádob z vnější strany), což údajně dokládají stopy po nedokonalém spojení těchto hliněných válečků uvnitř nádob. Je však nutno říci, že takové technologické detaily, alespoň na keramice BO, nejsou vůbec patrné. Nádoby mají relativně velmi tenké stěny pravidelné tloušťky, uvnitř i vně velmi dobře upravené. Jediná spára je občas patrná na místě nejvyšší výduti, kde dochází ke značnému ohnutí směřujícímu k hrdlu. Utváření dna je také dokonale provedeno, a to i v místech přechodu k výduti. Na lomech je patrné tažení zrn ostřiva směrem šikmo vzhůru, což je absolutně v rozporu s použitím technologie pasivní úpravy stěn primárně tvořených z válek. O tenkosti a pravidelnosti stěn hovoří i J. POULÍK (1948, 21) a údaje o technologické vyspělosti výroby těchto nádob jsou zdůrazňovány prakticky v každém článku, v němž je zmiňována keramika „blučinského typu“. Domnívám se, že tento jev nesvědčí o používání nožního rychloobrátkového kruhu (jeho rozšíření je v naší literatuře kladeno až do období vrcholného středověku, např. ČERNOHORSKÝ 1952; 1953), hovoří proti tomu i sice nepříliš časté, ale přesto se vyskytující značky na dnech (ať už technické – kruhové důlky po ose hrnčířského kruhu, nebo plastické, jejichž existence je všeobecně spojována s ručním kruhem). Soudím, že uvedené skutečnosti spíše ukazují na to, že nádoby byly vyráběny na jednotalířovém ručním kruhu (zřejmě různých typů a konstrukcí), avšak nikoliv z válek, ale procesem „hnětení“. Tento proces v praxi vyzkoušel a popsal ve zcela zásadním článku týkajícím se této problematiky V. ŠTAJNOCHR (1998), na základě etnografických dokladů W. HOLUBOWICZE (1950; 1957). Pro raný středověk v podmínkách fungujícího státního zřízení s mocenskými centry a vnitřním i dálkovým trhem lze počítat s velkými rozdíly v kvalitativní úrovni řemesel na těchto centrech – hradištích – a v jejich zázemí, popř. v periferních oblastech osídlení. Řemeslná dovednost hrnčířů pracujících ve specializovaných dílnách, umístěných např. na hradištích, byla jistě na vysoké úrovni, která zřejmě výrazně přesahovala nejen schopnosti, ale také možnosti samostatně pracujících hrnčířů ve vesnickém prostředí, stejně jako i znalost progresivních technologií výroby nádob. Nástroje a zařízení včetně hrnčířského kruhu mohly být v těchto dílnách také mnohem dokonalejší.

I když je při výrobě keramiky na ručním kruhu jedna ruka zaměstnávána jeho roztáčením, není tomu tak neustále, a při konstrukčním zajištění určité míry setrvačnosti může pracovník využívat i druhé ruky k vytváření nádoby. Pokud připouštíme existenci keramických dílen, předpokládáme jistě, že zde pracovalo více hrnčířů a jejich pomocníků (něco na způsob mistrů a tovaryšů v středověké cechovní struktuře). Lze si tedy docela dobře představit, že hrnčíři mohli pomáhat roztáčet pracovní desku jiná, dostatečně poučená osoba, takže ten mohl pracovat i oběma rukama.

V. ŠTAJNOCHR ve své práci (1998, 103) na základě vlastních experimentů uvádí, že neexistuje přímá závislost kvality hrnčířských výrobků na rychlosti otáček hrnčířského kruhu. Pro výrobu tak kvalitní keramiky, jakou představují nádoby BO, je důležité pouze zajištění setrvačné nebo alespoň déle trvající rotace v kombinaci s vhodnou technologií, kterou představuje způsob vytváření nádob technikou analogového hnětení, popř. za určitých podmínek (možnosti práce oběma rukama) s využitím polotovaru – tzv. kachlice (podrobně jsou tyto techniky hnětení nádob popsány ve zmiňované práci V. Štajnochra). Pro tuto technologii by svědčila pravidelnost a relativní tenkostěnnost nádob, stopy po tažení nebo vymačkávání hmoty směrem vzhůru i občas se vyskytující nezapravené spáry uvnitř nádoby v místech její největší výduti, což by mohlo ukazovat na nasazení nově naložené rezervy keramické hmoty (tyto termíny vysvětleny ve výše citované práci). Vzniklá nádoba pak mohla být dále různým způsobem povrchově upravována a po částečném zatuhnutí zdobena.

Popis **technologických detailů** (shlazování stěn, různé otisky na nádobách, stopy svědčící o rozdílných způsobech vytváření nádob apod.) je obecně pro hodnocení keramiky velmi důležitý. Může hodně napovědět o rozdílech v technologii výstavby nádob u různých hrnčířů, a dále tak napomáhat v odhalování produkce jednotlivých řemeslníků nebo hrnčířských dílen. Myslím, že tato snaha by měla být jedním ze stěžejních úkolů studia slovanské keramiky, minimálně velkomoravského období. Znalost rozsahu sortimentu a dosahu spotřeby jednotlivých hrnčířů nebo dílen považuji za rozhodující krok k pochopení rozdílů, nebo naopak výskytu podobných znaků na keramických nádobách. Pokud bychom v ideálním případě znali autora nebo místo původu jednotlivých nádob, pomohlo by to k řešení mnoha otázek týkajících se jejich výroby a organizace hrnčířství vůbec. Technologické detaily jsou, pokud se na nádobách objevují, uvedeny v databázi keramiky BO v poli „poznámky“.

V souvislosti s těmito otázkami je potřeba všimnout si i možného výskytu totožných plastických značek na dnech nádob, které určují rozsah sortimentu keramické produkce vyráběné na jednom hrnčířském kruhu (nebo při jiném vkladu procesu vzniku těchto značek alespoň vyráběné jedním nebo skupinou výrobně spřízněných hrnčířů), neboť to může přispět k poznání rozsahu odbytiště řemeslnického centra vyrábějícího takto společné nádoby (SLÁMA 1970). Problematika existence a významu značek na dnech slovanských nádob není stále (přes značný zájem archeologické literatury) uspokojivě vyřešena a sama o sobě by mohla být předmětem samostatné studie. V rámci BO je vlastních pozitivních značek (technické – negativní se nevyskytují vůbec) celkově poměrně málo a dosud se nevyskytly dvě identické. Jisté je jen to, že nádoby BO s plastickými značkami se nijak neliší v zastoupení určitých typů základních keramických znaků od nádob bez těchto značek, přičemž značky jsou v rámci BO

častější na nádobách nižší technologické úrovně. K obecné diskusi o funkci plastických značek na nádobách bych chtěl pouze podotknout, že hypotéza o jejich vytváření z důvodu přesnějšího vycentrování nádob na kruhu (někdy se v literatuře vyskytující) je mylná, neboť tyto značky jsou na dnech nádob umístěny i značně excentricky.

VÝPAL

Kvalitu výpalu, jak již bylo řešeno výše, lze bez exaktního ověření posuzovat jen velmi ztěžně. Hovoříme-li však o nádobách BO jako o výrobcích vyspělých hrnčířských dílen, musíme uvažovat také o existenci speciálních hrnčířských pecí, zaručujících vysokou kvalitu výpalu. J. Poullík charakterizuje nádoby klasického blučinského typu jako velmi dobře vypálené, tmavých odstínů (černohnědých až hnědých) na lomu šedých. Na mnoha nádobách i na střepovém materiálu z Mikulčic, který je možno řadit do BO, a na většině nádob z pohřebišť, které jsem měl možnost reálně prohlédnout, je však patrné velmi nerovnoměrné vypálení s červenohnědými až s červenými skvrnami a velmi často i sendvičovým lomem. Zajímavé je, že podobné pozorování učinil také B. Dostál na nádobách BO z velmožského dvorce na hradišti Pohansko u Břeclavi (DOSTÁL 1975) i V. Chropovský na nádobách z hrnčířských pecí a z pohřebišť v Nitře-Lupce (CHROPOVSKÝ 1962). Zdá se, že buďto nebyl kladen požadavek na dokonalé vypálení nádob (neboť až teploty kolem 1 200° C zaručují nepropustnost keramiky), nebo postupný přechod k jisté sériovosti výroby a možné zvětšení jejího objemu vedl ke zhoršení výpalu (podobnou „degradaci“ lze pozorovat i na jiných znacích, viz dále). Celkově však výpal působí tvrději než u keramiky MO, rozhodně se však liší barevnými odstíny povrchu.

Morfologické znaky keramiky a úroveň jejího řemeslného provedení od sebe nelze v žádném případě oddělovat. Vždyť vlnovky, spadající do oblasti morfologie, jsou vytvářeny s různou mírou schopností a zkušeností svého tvůrce, která se pak odráží v jejich konečné vizáži. Podobně se tyto vlastnosti tvůrce promítají např. do celkového tvaru a způsobu vytvoření dna, výdutě i hrdla a okraje nádob. Vysoká a často i silně skloněná vlnovka je výrazem značných řemeslných dovedností raně středověkých hrnčířů a tyto sklony vlnovek (ať už doleva nebo doprava) by mohly ukazovat na rukopis jednotlivých hrnčířů (pokud ovšem nejde o věc zcela prozaickou, tedy o to, jak se výrobce k nádobě postavil a na které její části právě výrobu prováděl, viz dále). Podobně technologickou záležitostí je i zmíněná rozdílnost ve směru točení šroubovic na nádobách BO.

Při popisu keramických znaků se v některých případech samozřejmě nelze vyhnout i značné subjektivitě při řazení rozličných forem keramických znaků na konkrétních nádobách do jednotlivých (již při jejich stanovování určitou mírou subjektivity postižených) typů obecných keramických

znaků, rozlišitelných na nádobách. Tato subjektivita se projevuje i při posuzování, zda lze určité celé nádoby přiřadit k BO (tj. do kvalitativních stupňů I nebo II, viz oddíl IV.3.4), či nikoliv. Je třeba vždy připustit, že už ze samé povahy těchto archeologických hmotných pramenů, jež jsou výsledkem lidské práce, musíme s jistou dávkou subjektivity při archeologické práci vždy počítat a snažit se vyrovnávat se s ní (například eliminací sporných subjektivních prvků hodnocením početně velkých souborů).

IV.3.2.3 Kvantifikace keramických znaků BO

Primární východisko pro jakoukoliv další práci s keramickým materiálem BO (tj. úzce pojatým, bez kvalitativního stupně III – derivátů, viz dále v oddílu IV.3.4) z mikulčického hradiště představuje databáze, jež je obsahem elektronické verze této práce (vyobrazení vybraných nádob a fragmentů keramiky BO z Mikulčic viz tab. 22–31). Jsou v ní zaznamenány všechny nádoby a veškerý v současnosti dostupný střepový materiál tohoto okruhu. Z celkového počtu 1 397 kusů je jen 25 celých nádob – 15 sídlištních a jen 13 nádob z pohřebišť, což v případě tohoto hradiště nepřekvapuje (jde o jedno z nejdůležitějších center Velké Moravy, tedy jistě i o primární centrum šíření křesťanství), vyjma nálezů z ploch S1960, T 1960, P1963–64 a P1971, jež nejsou zahrnuty do mého zpracování (tyto plochy neměly kreslené inventáře, nálezy z plochy P1971 nebyly dohledatelné). Kvalitativní stupeň III je na hradišti zastoupen velmi málo, má poněkud jiný charakter než na venkovských pohřebištích (viz oddíl IV.3.4) a není do databáze ani výsledků zpracování zařazen (viz tab. 31 s některými ukázkami keramiky tohoto stupně z mikulčického hradiště). Takto vymezený keramický soubor byl podroben rozboru zastoupení jednotlivých typů a vlastností keramických znaků pro posouzení jejich frekvence výskytu na keramice BO.

Každá nádoba nebo střep jsou popsány kódem pro morfologické znaky, kódem pro materiál (viz oddíl IV.3.2.2) a zaneseny do databáze BO (viz elektronická příloha) s následující strukturou.

Popis struktury databáze BO

inv. č. – pořadové číslo zainventování keramiky v rámci jednoho roku

a – některá inv. č. bývají v jednom roce dublována – jsou odlišena písmenem za číslem

rok – rok zainventování keramiky

zlomek – nabývá hodnot „o“, „v“, „d“, „n“ (viz vložená karta č. 3) – „o“ značí jakkoliv velký střep, jehož součástí je celý okraj i s ukončením, „v“ je střep z výdutě, který neobsahuje ani celý okraj (může to však být hrdlo i s částí vyhnutí okraje) ani dno, „d“ je střep ze dna i s jakoukoliv částí výdutě i hrdlem a částí vyhnutí okraje (bez jeho ukončení), „n“ celá nádoba (celý průběh profilu nádoby)

výzdoba – nabývá hodnot **A1 až S4** (viz vložená karta č. 1), **Y** – zvláštní výzdoba – vysvětlení těchto zvláštností v poli „poznámky“ (termín „více pásů výzdoby“ v tomto poli značí více než dvě a dvě vlnovky a šroubovice na jedné nádobě; toto výzdobné schéma se koncentruje většinou na nádoby větších rozměrů), nebo „0“ (nula), pokud je zlomek tak malý, že nelze určit výzdobné schéma, následuje „I“ – vlevo skloněné vlnovky, „p“ – vpravo skloněné vlnovky (nebo obě písmena, pokud je na určité nádobě jedna z vlnovek skloněná vlevo a druhá vpravo), jestliže se neobjevuje „I“, ani „p“, jsou obloučky vlnovek víceméně rovnoběžné s podélnou osou nádoby, následuje „x“, pokud se výzdobné pásy překrývají, dále „*“, jestliže jsou vlnovky ryty pozvolně (obloučky jsou zhruba širší než vyšší), a nakonec „z“, pokud se na střepu nebo nádobě objeví na dně značka (myšlena plastická, neboť technickou jsem na keramice BO z Mikulčic nenašel ani v jednom případě)

okraj – nabývá hodnot **1–6** (viz vložená karta č. 3), **Y** nebo **0** (u zlomků „v“ a „d“, pokud nejsou slepeny či nepatří ke střepům s okrajem, tedy „o“)

tvar – nabývá hodnot **11, 12, 21, 22** (viz vložená karta č. 2), pouze u celých nádob a tak velkých keramických fragmentů, že lze určit tento tvarový typ

ksI – zahrnutím označena keramika stupně I blučinského okruhu, ostatní nádoby patří stupni II

hmota – nabývá hodnot **1 (1a) až 4**, „Y“ – pokud neodpovídá žádné z těchto materiálových skupin, nebo „0“ (nula), pokud je hmota díky přepálení či uložení střepu (nádobu) ve vlhkém prostředí nejistitelná

točení – nabývá hodnot „I“ nebo „p“, „I“ u střepů s točením šroubovic doleva (po směru hodinových ručiček), „p“ u střepů s točením šroubovic doprava (proti směru hodinových ručiček), nebo „0“ v případě, kdy směr točení není zjištěnitelný

poznámky – vysvětlení zvláštních prvků a čísla hrobů (jen u hrobové keramiky)

Z celkového počtu asi 156 tisíc inventovaných střepů a celých nádob na lokalitě Mikulčice – Valy tvoří soubor keramiky BO 1 397 ks, což je asi 0,9 %. Jeho procentuální zastoupení bude každopádně vyšší (k tomu exaktněji viz dále v oddílu V této práce). Bylo by nutné oddělit starší starohradištní keramiku a mladší mladohradištní a středověkou, navíc některé střepy BO jsou již ztraceny, resp. nenalézají se na patřičných místech uložení v depozitáři. Na druhé straně je však, jak již bylo zdůrazněno výše, díky značnému pokrytí povrchu nádob výzdobou u keramiky tohoto okruhu inventováno, tj. vybráno mezi „typické“ daleko více střepů v porovnání s jinou keramikou. Mnoho stovek menších fragmentů keramiky BO se tedy, podobně jako v případě keramiky MO, nachází ve stovkách beden s tzv. atypickou keramikou, která byla navíc z prvních několika sezón, kdy co do objemu terénních

prací bohužel docházelo k nejintenzivnější terénní činnosti, kompletně či částečně skartována. Vzájemně porovnatelná kvantifikace zastoupení velkomoravských keramických okruhů v Mikulčicích i s komentářem je představena dále v oddílu V.

V následujícím souhrnu bude představeno procentuální zastoupení výše stanovených typů jednotlivých keramických znaků. Z poznání míry jejich frekvence výskytu by pak měla vzejít obecná charakteristika nejtypičtější podoby keramiky BO.

Výzdobné schéma

Z celkového počtu 1 397 kusů keramiky BO z mikulčického hradiště bylo možno určit celé výzdobné schéma pouze u 159 nádob a větších keramických fragmentů.

A	82 ks	51,5 % (A1 – 52 ks, A2 – 19 ks, A3 – 5 ks, A4 – 6 ks)
B	18 ks	11,3 % (B1 – 15 ks, B2 – 3 ks)
C	1 ks	0,6 % (pouze C1)
D	28 ks	17,7 % (D1 – 22 ks, D2 – 6 ks)
E	2 ks	1,3 % (pouze E2)
Y	28 ks	17,6 %

Pokud oddělíme, vzhledem k základním kódovaným výzdobným schémátům, zvláštní výzdobu Y a zcela výjimečná schémata C a E, získáme následující míru zastoupení pouze v rámci často se objevujících typů A, B, D.

A, B, D	celkem	128 ks
Z toho	A	64 %
	B	14,1 %
	D	21,9 %

Z tabulek je zřejmé, že výzdobné schéma A, tj. vlnovka – šroubovice – vlnovka – šroubovice, je naprosto převládajícím výzdobným typem – statisticky každá druhá nádoba BO z hradiště nese tuto výzdobu –, při porovnání s dalšími dvěma nejčastějšími schématy (B a D) vykazuje až dvoutřetinové zastoupení.

Následující výpočet se týká všech výzdobných schémat s výskytem jedné vlnovky v rámci jednoho výzdobného pásu (typy A1, B1, C1, D1, E1, H1, S1, S4) oproti schémátům s použitím dvou a více vlnovek jako jednoho výzdobného motivu (typy A2, A3, A4, B2, C2, C3, C4, D2, E2, H2, S2, S5). Z následující tabulky vyplývá, že výzdobné typy s použitím dvou a více vlnovek namísto jedné v rámci jednoho výzdobného pásu jsou daleko méně početné (pouze ve čtvrtině případů ze všech 1 029 celých nádob a střepů, u nichž bylo možno zjistit některý z výzdobných typů A až S, ovšem tedy u inv. č., kde není v databázi v poli „výzdoba“ uveden kód nula „0“, a také bez typů H3, S3, které nenesou vlnovku žádnou).

Typy s jednou vlnovkou	777 ks	75,5 % z 1 029
Typy s více vlnovkami	252 ks	24,5 %

Okraje

Pro výpočet procentuálního zastoupení jednotlivých typů okrajů keramiky BO z hradiště Valy u Mikulčic bylo použito upravené databáze, v níž každá nádoba i každý keramický fragment s okrajem, byť slepený z více střepů s vlastními inventárními čísly, je brán jako jeden okraj – jedna mapovatelná položka. Díky detailnímu sledování keramických zlomků s okrajem a následnému vyčlenění (popř. přímo kompletaci) střepů pocházejících ze stejné nádoby lze každý okraj v této upravené databázi považovat za jednu samostatnou nádobu (na rozdíl od značně unifikovaných okrajů MO je to v případě keramiky BO ještě možné provést – pouze s minimálním nebezpečím mylného posouzení jednotlivých okrajů). Takto jsem získal typy okrajů 480 různých nádob patřících k BO. Šest rozlišených typů okrajů 1 až 6 tak tvoří 94,2 % všech okrajů (veškeré další typy okrajů nezařaditelné do těchto šesti typů, značené kódem Y, tvoří pouze 5,8 %), přičemž jen typy 1 a 2 jsou zastoupeny v 72,3 % případů, tj. jen jeden ze čtyř okrajů nádob BO na mikulčickém hradišti má jinou podobu než typy 1 a 2. Tyto výsledky dokazují značnou sevřenost či jakousi „jednotnost“ keramiky BO i v rozmanitosti provedení okrajů (po jisté uniformitě ve výzdobě a nevyrovnaném výpalu na jednotlivých nádobách další jev ukazující spíše na hromadnou „velkovýrobu“ až sériovost ve vytváření těchto nádob, tj. na jejich dílenský původ). Jednotlivé typy okrajů 1 až 6 jsou si ostatně velmi blízké (stačí jen změna ve vyhnutí okraje nebo jiný směr či počet seříznutí hran a okraj přechází z typu do typu), ovšem v porovnání s celkovou soudobou produkcí jsou technologicky na výši.

Celkový počet okrajů (různých nádob)	480
typ 1	170 ks 35,4 %
typ 2	177 ks 36,9 %
typ 3	27 ks 5,6 %
typ 4	31 ks 6,5 %
typ 5	38 ks 7,9 %
typ 6	9 ks 1,9 %
Y	28 ks 5,8 %

Keramická hmota

Keramická hmota BO na mikulčickém hradišti je velmi nesnadno makroskopicky rozlišitelná (jsou jen malé rozdíly mezi vyčleněnými typy 1 až 4, viz oddíl IV.3.2.2). Ze všech nádob a keramických zlomků BO na hradišti (1 397 ks) jich bylo materiálově neurčitelných (kód „0“) 209, což činí 15 %.

typ 1	393 ks	33,1 % z 1 188 materiálově určitelných ks
typ 1a	120 ks	10,1 %
typ 2	25 ks	2,1 %
typ 3	287 ks	24,2 %
typ 4	132 ks	11,1 %
Y (jiné)	231 ks	19,4 %

Z předešlé tabulky vyplývá, že jedna pětina všech zlomků BO, u nichž byl zjistitelný keramický znak „hmota“, je vyrobena co do keramické třídy natolik odlišným způsobem (složení keramického těsta, výpal, povrchová úprava), že není zařaditelná do žádné ze stanovených materiálových skupin (tj. keramika značená kódem Y – výjimečná typem keramického znaku hmota). I když jde o poměrně velký soubor, nelze v jeho rámci vyčlenit žádnou další – z hlediska keramické třídy – něčím specifickou skupinu. Více než dvě třetiny všech fragmentů BO (67,4 %) jsou materiálově charakterizovány jako typ 1 (1a) nebo 3.

Na závěr si všimněme ještě absolutního a procentuálního zastoupení některých dalších vlastností keramických znaků.

Z celkového počtu 1 370 kusů keramiky, u níž bylo rozeznatelné provedení, resp. sklon vlnovek (všechny střepy a nádoby BO bez těch, na nichž není žádná vlnovka, tedy bez výzdobných typů H3, S3, a bez některých exemplářů keramiky s výzdobou výjimečnou – kód Y, jejichž jediným motivem je šroubovice), byly zjištěny následující skutečnosti:

sklon doleva	kód „l“	623 ks	45,5 % z celkového množství
sklon doprava	kód „p“	88 ks	6,4 %
vlnovky pravidelné	bez kódu	659 ks	48,1 %

Velkomoravští hrnčíři tedy ryli vlnovky na nádobách BO v drtivé většině případů se sklonem doleva nebo se stranově souměrnými obloučky. Nabízí se otázka, zda by tato až zarážející recesivita v pravém sklonu vlnovek nemohla svědčit o jejich provádění levorukými hrnčíři.

Ze stejného celkového počtu kusů keramiky jako v předešlém případě (1 370) vychází i procentuální podíl výzdobné vlastnosti „*“ – vlnovek rytých natolik pozvolně, že šířka jejich obloučků přesahuje výšku. Takových střepů nebo celých nádob bylo zjištěno 153, tj. 11,2 %. Zdá se tak, že pro „blučinské“ nádoby je opravdu typičtější vyšší vlnovka, jak o tom psal už J. POULÍK (1948, 21); neplatí to však např. pro „líšeňský“ typ 1/54.

Z celkového počtu 1 381 kusů keramiky, u nichž se teoreticky může objevit více než jeden pás výzdoby (vyjma některých střepů se zvláštní výzdobou – kód Y, kde byla zjištěna pouze jedna nepřerušovaná šroubovice), bylo 292, tj. 21,1 % s výzdobnou vlastností „x“ – s částečným překrytím výzdobných pásů (vlnovky přes šroubovice a naopak).

Směr točení šroubovic byl zjistitelný ve 118 případech, z toho točení „l“ bylo na 115 nádobách a zlomcích, což činí 97,5 %, točení „p“ pak pouze ve třech (!) případech (2,5 %). O tomto jevu platí totéž, co v případě pravého sklonu vlnovek.

Tvarové typy bylo možno určit ze 149 keramických fragmentů (samozřejmě včetně celých nádob).

typ 11	68 ks	45,7 %
typ 12	51 ks	34,2 %
typ 21	23 ks	15,4 %
typ 22	7 ks	4,7 %

Typy 11 a 12 představují situlovitý tvar nádob. Ten se objevuje v 79,9 % případů, tj. v průměru u čtyřech z pěti (!) nádob BO v Mikulčicích. Jde tedy skutečně o většinový tvarový typ tohoto keramického okruhu. Nádoby s tvarovou vlastností „b“ s kódem 1 – s užším hrdlem v poměru k ostatním proporcím nádoby – jsou zastoupeny v 61,1 % případů, typ 2 v tvarové vlastnosti „b“ (typy 12 a 22), oproti předchozí skupině potenciálně daleko vhodnější pro přímou přípravu pokrmů, se objevuje pouze zhruba u dvou z pěti nádob BO v Mikulčicích.

Keramický fragmentární materiál k poznání frekvence jednotlivých výzdobných typů nijak nepřispívá, protože u něj nelze zjistit celé výzdobné schéma (pouze v lepším případě pomocné typy H a S – tj. horní část schématu u střepů pocházejících z vrchní části nádoby, nebo spodní část schématu u zlomků z dolních partií nádoby). Tento materiál by bylo možné využít pouze k posouzení zastoupení podoby výzdobného motivu pro horní a dolní část nádoby zvlášť (bez ohledu na počet vlnovek v rámci jednoho výzdobného pásu, tedy bez variant x2, x3, x4).

H1	563 ks
H2	59 ks
H3	11 ks
S11	23 ks
S21	52 ks
S3, S	50 ks
S4	1 ks

Již z pouhého součtu keramických fragmentů z horních partií nádob je vidět značný kvantitativní rozdíl oproti počtu střepů ze spodních částí. Je to bezesporu způsobeno výběrem střepů pro inventarizaci. Fragmenty s okrajem, resp. z oblasti pod okrajem byly jistě pro inventování vybírány častěji než např. střepy s částmi den, na nichž se navíc z celého výzdobného schématu téměř vždy objevuje – jako nejnižší položený motiv – šroubovice či její část v podobě izolovaných linií, pro inventarizaci přece jen méně zajímavých. Podstatně nepříznivější je ovšem skutečnost, že výše uvedená menší šance takových rytých linií (ve skutečnosti často šroubovic, což se na fragmentech nádob bez hlubší obecné znalosti keramického fondu jen velmi těžko rozeznává³²) na zařazení

do inventované keramiky (o procesu inventarizace střepů na mikulčickém nalezišti blíže viz oddíl IV.3.2.1) výrazně zkresluje a vzhledem k četnosti zastoupení potlačuje v rámci výzdobných typů H a S, používaných pro popis a třídění keramických zlomků, výzdobná schémata B a D (jimž odpovídají právě nejvíce „postižené“ varianty H3 a S3).

IV.3.3 Vymezení základních morfologicko-technologických hranic u nádob BO

Při pokusu o řešení problematiky keramiky BO (jeho vzniku, vnitřního vývoje, trvání, a vůbec smyslu existence tak svérázné skupiny nádob, a především přínosu pro poznání historie) musí být nejprve tento okruh jasně popsán, obsahově vymezen, a tím vydělen z masy ostatní, jak bývá často zdůrazňováno, zdánlivě jednotné středohradištní keramiky.

Pro výše zmíněné historické závěry a výklad, co vlastně vyskyt skupiny nádob, jež nazýváme BO, ve své době znamenal, bychom však měli minimálně vědět, které nádoby byly vlastně vyráběny už s tím záměrem, že budou „blučinské“ – tedy něčím specificky odlišné (že ve výrobě těchto nádob určitý jednotný záměr či jakýsi společný jmenovatel byl, vyplývá už ze značného geografického rozsahu jejich výskytu a přitom určité sevřenosti ve vzhledu a vlastnostech tohoto souboru keramiky), a které nádoby se této specifickosti podobají pouze náhodně, bez jakéhokoli hlubšího genetického vztahu. Nejhorší je však to, že kvůli samé povaze archeologického materiálu a nedostatku vhodných písemných pramenů, tedy kvůli neznalosti jakéhosi pohledu zevnitř (jenž je hmotnými prameny jen těžko zprostředkováván) odhalujícího reálnou podobu takových jevů, je zjišťování zmíněných skutečností téměř nemožné.

Tento problém můžeme celkem s úspěchem připodobnit k sociálně-antropologickým pohledům emik a etik. Již zmiňovaný vnitřní pohled na nějaký historický jev – tedy emický (v etnologii užívaný termín pro chápání funkce, struktury a významu nějakého jevu objevujícího se nebo užívaného určitou skupinou lidí z jejich vlastního pohledu) – je z archeologicko-historického hlediska jen velmi těžko odhalován. V tomto procesu nám může obecně pomoci jediné určitá část písemných pramenů, jejichž autor pochází zevnitř takové skupiny, které si v textu všímá, a navíc jedná v jejím zájmu, nebo je alespoň dobře a pravdivě obeznámený s postojem této skupiny ke sledovanému jevu. V jistých případech jsou použitelné i samy hmotné prameny objevené archeology, ovšem pouze v určitých specifických nálezových kontextech či v kombinacích s jinými předměty. V ostatních případech už bohužel jde jen o pohled zevnějšku – pohled etický, který bývá (i když nemusí vždy být) zkreslen nesprávným chápáním nebo úplným nepochopením (v případě písemných pramenů i záměrným překroucením) existence a vlastností výše uvedeného jevu člověkem nepocházejícím zevnitř této

32 I když se při studiu středohradištní keramiky ukazuje, že při rytí ryh jednoduchým rydlem je v podstatě jen minimum opravdu soustředných, spojených linií, většina jsou skutečně šroubovice, což však neplatí u rytí hřebenevého, kde je situace opačná.

skupiny (někdy však i může jít o původního člena takové skupiny, ovšem nějaký čas žijícího mimo vlastní komunitu a odtrženého od jejích problémů), tedy jakýmsi pozorovatelem. Přitom znalost, užívání nebo chápání funkce tohoto jevu může být pro členy té které skupiny úplnou samozřejmostí.

Archeolog je však díky povaze vlastních hmotných pramenů – lidských výrobků a pozůstatků životních projevů člověka, s kterými jedinými v drtivé většině případů pracuje, ale někdy i pramenů environmentální povahy (nalézáných společně ve stejných vrstvách či objektech) – na tento etický pohled odkázán. Je tak postaven do role vnějšího pozorovatele a posuzovatele, protože bez zmiňovaného archeologicko-historického pohledu „zevnitř“ (v našem případě hlavně fakticky bez písemných pramenů pro raný středověk ve spojení s keramikou a hrnčířstvím) možná dokážeme zjistit, jak se keramika vyráběla, k čemu sloužila, kde všude – snad i k jakým účelům – byla užívána apod., ale těžko asi přímo zjistíme, co si lidé (členové skupiny) kupříkladu v raném středověku vůbec o keramice a hrnčířství (tedy o tomto jevu) mysleli. Jak vnímali existenci keramiky, její rozdílnosti (odlišnosti jednotlivých prvků na nádobách), jak, kde a za jakých podmínek si ji opatřovali, jakou pro ně měla cenu, jaká byla organizace její výroby, jak vlastně vypadaly hrnčířské dílny a jak byly organizovány, jakým způsobem fungovala distribuce keramiky, jak se projevovala konkurence mezi jednotlivými výrobci nebo dílnami, jaké bylo sociální postavení hrnčířů v rámci společnosti, jaký byl vztah hrnčířství k dalším řemeslům a jaký mělo vůbec hrnčířství status a (z toho vyplývající) význam v rámci ekonomiky raně středověkého feudálního státu.

To jsou otázky, jejichž poznání by mělo být cílem archeologické práce, a právě proto zavádíme pojmy jako keramický okruh, typ, znak ad., protože můžeme vytvářet jen takové kategorie, které vycházejí přímo z omezených možností, jež nám dávají archeologické hmotné prameny, a z našich představ a odhadů skutečného významu funkce a postavení keramiky a hrnčířství v rámci společnosti, ekonomiky, či dokonce struktury státní správy. Následný popis a třídění archeologického materiálu do takto vyčleněných kategorií však musí sloužit jen jako prostředek nebo pomůcka k řešení všech historických otázek vznesených v předešlém textu. Nikoliv jako cíl archeologické práce, i když jediné na základě dobré znalosti materiálu (ze kterého vždy musíme zprvu vycházet) a hledání cest, jak využít informací v něm skrytých (ale i informací terénních, vyplývajících z uložení jednotlivých nálezů a ze vztahů mezi nimi, na což vlastně poukazuje kontextuální archeologie), můžeme takové otázky řešit. Je jasné, že tím odhalujeme historickou realitu jakoby z „druhé strany“, ale je to zřejmě jediná cesta, jak se jí dopátrat; a když už není zaručeno, že je to v praxi možné, alespoň se jí co nejvíce přiblížit. Bez snahy o řešení těchto problémů se archeologie vrací vlastně do dob starožitnictví, jehož cílem bylo třídění, popis a prezentace těch „nejhezčích“ a nejpritažlivějších nálezů.

Myslím, že jednou z možností, jak nalézt cestu ze zajetí etického pohledu, a zodpovědět tak několik otázek uvedených výše, je odhalit metodiku (ať už archeologickou, nebo s využitím znalostí a za pomoci jiných oborů) rozlišování již výše zmíněných „přirozených“ typů – tedy nádob vytvořených jedním a tímž výrobcem. Odhalení výskytu stejné keramické třídy na různých lokalitách by totiž bylo velmi důležitým poznatkem, neboť v konfrontaci s morfologickými vlastnostmi bychom si mohli udělat lepší obrázek o celkové šíři keramické produkce jednotlivých výrobních center a mohlo by to pozměnit i celý náš náhled na problematiku chápání významu okrajů tvarů a zejména výzdoby při určování keramických typů a skupin. Mohli bychom tak ukázat, jak široké typologické spektrum těchto morfologických znaků mohl používat jeden hrnčíř nebo společná dílna či jaké jsou rozdíly mezi hrobovou a sídlištní keramikou stejného „genetického“ původu. To vše by mohlo výrazně změnit dnešní názory na metodologii zpracování raně středověké keramiky a zejména náš pohled na interpretační složku problematiky keramických okruhů a vlastně i na strukturu, vztahy, význam, možná i organizaci řemeslné výroby raně středověkého státního útvaru – v tomto případě Velké Moravy.

K řešení výše uvedených otázek, týkajících se obecně výskytu keramiky v archeologických pramenech a historie hrnčířství, by mohlo přispět právě studium skupiny nádob, které nazýváme BO. Tyto nádoby jsou díky své relativně snadné odlišitelnosti (v porovnání s jinou středohradištní keramikou) výborným příkladem, na němž lze ukázat, jak obecně pracovat s keramikou, s čím lze při jejím zpracovávání počítat, co je třeba sledovat a co naopak můžeme přestat pokládat za důležité apod. Můžeme tak dobře zkorrigovat naše představy o tom, co to je keramický okruh, typ, stejně jako oprávněnost používání těchto klasifikačních pomůcek při archeologické práci s keramickým materiálem. Na tomto místě je třeba opět připomenout, že keramika BO je svým charakterem velmi nápadná a zdánlivě se jeví jako lehce oddělitelná od zbytku keramické masy. Přesto není jednoduché pojmenovat, v čem vlastně spočívají její odlišnosti a jak vypadají její jednotlivé keramické znaky. Výsledek prozkoumání velkého množství materiálu je popsán v předchozí kap. IV.3.2.

Rozhodování, zda konkrétní nádoba patří či nepatří k tomuto okruhu, je rovněž nesnadné. Každá nádoba je charakterizována několika keramickými znaky pro morfologii a technologii; pokud tedy všechny tyto znaky odpovídají popisu většinových keramických znaků BO v předešlé kapitole, je příslušnost k BO naprosto zřejmá. Složitější situace nastává, když se na nádobě vyskytnou některé prvky, které jsou něčím výjimečné. Pro rozhodování o příslušnosti k nějakému keramickému okruhu obecně není důležité **kolik** keramických znaků je odpovídajících, ale **které**. Vypovídací hodnota a důležitost jednotlivých keramických znaků rozlišovaných na nádobách totiž nemůže být v tomto procesu stejná. Současně je

třeba přihlídnout hlavně k formě a provedení „čistých“ typů těchto keramických znaků (tj. typů, jež můžeme nazvat většinovými a které plně odpovídají obecnému vymezení keramických znaků toho kterého okruhu, tak jak jsem to učinil pro BO). Stěžejními keramickými znaky, které primárně určují příslušnost nádob k BO, jsou technologie vytváření nádob a výzdoba.

Pokud se snažíme podat definici hranic BO, musíme vycházet přímo z keramického materiálu, tak jak se ve skutečnosti ve všech směrech projevuje bez ohledu na všechny teorie a hypotézy týkající se otázky vlastního významu výskytu nádob tohoto okruhu. Zároveň také ovšem musíme pro tuto definici použít těch nejfrekventovanějších (již zmíněných většinových) typů jednotlivých keramických znaků, abychom odlišili, co je pro BO typické a co je pouze ojedinělým jevem.

Při studiu literatury zmiňující se nebo týkající se keramiky tzv. blučinského typu a při práci s vlastním keramickým materiálem je výrazně patrná existence dvou kvalitativně odlišných skupin, které zásadně ovlivňují vymezení, a tím i celkové pojetí BO.

1) Nádoby a střepový materiál, který se liší od standardu popsaného v předchozí kapitole této práce v některých keramických znacích, přičemž „celkový vzhled“ nádob a zejména vysoká technologická úroveň jejich vytváření je totožná (chybí například vlnovka jako jeden ze dvou základních prvků výzdoby, nebo se objevují přímo prvky jiné, doplňující typický „blučinský“ motiv, jako vrypy, hřebenová vlnice apod., vyskytují se jednodušší či přímo jiné typy okrajů atd.).

2) Nádoby, které nesou všechny nebo většinu morfologických keramických znaků charakteristických pro BO, ale v kvalitativně nižším až primitivním technickém provedení a keramické třídě, ve které dominuje hrubé technologické zpracování nádob samé (nepravidelnosti v celkové stavbě nádob, nepoměr jejich jednotlivých proporcí, značná masivnost stěn a dna, popř. nedostatečná povrchová úprava, apod.) často v kombinaci s hrubým složením materiálu.

U první skupiny nádob můžeme předpokládat jejich stejný genetický původ s keramikou, jejíž všechny typy keramických znaků odpovídají intervalům obecně vymezeným pro jednotlivé keramické znaky nádob BO v oddílu IV.3.2.2. Lze je proto považovat za výrobek stejných dílen či hrnčírů, neboť jsou prakticky totožné v celé keramické třídě (v mém pojetí nejen v technologii výroby nádob, ale i v keramické hmotě v rámci jedné lokality nebo určitého mikroregionu). Musíme tedy pouze najít způsob, jak odhalit mechanismus jejich včlenění do rámce BO, resp. stanovit, za jakých podmínek tak lze učinit.

V případě druhé skupiny nádob, jejichž celkově nižší technologická úroveň provedení jednotlivých keramických znaků nabádá k domněnce o jiném původu vzniku těchto

nádob než v rámci specializované dílenské „velkovýroby“ či z dílny samostatně pracujících, leč profesně zdatných hrnčírů, je pak třeba vysvětlit existenci rozdílů oproti keramice bezpečně náležející BO, objasnit důvody vzniku takových nádob a odhalit jejich vztah ke keramice BO a postavení v rámci celého soudobého keramického horizontu (vysvětlení tohoto pojmu viz BOHÁČOVÁ 1995, 125; BOHÁČOVÁ – ČIHÁKOVÁ 1994, 176, 179).

Existence těchto dvou skupin nádob, dále nádob, které nesou všechny keramické znaky v provedení plně odpovídajícímu obecné definici jednotlivých keramických znaků, a nádob, u kterých se této definici vymyká například jen jeden keramický znak, vede k tomu, že je třeba zavést určité „kvalitativní stupně“. Jejich prostřednictvím bude možné vymezit vlastní hranice BO a jeho postavení vzhledem ke keramice, která pouze svými jistými symptomy evokuje „blučinský ráz“.

Pro keramiku BO jsou, jak bylo uvedeno výše, stěžejní dva základní keramické prvky – technologická úroveň zpracování a výzdoba. Nádoby spadající do tohoto okruhu musí být tudíž charakteristické vysokou kvalitou zpracování, přesnou tektonikou nádob a stejnoměrnou tloušťkou stěn, svědčící o dokonalém zvládnutí určitých výše zmíněných technologií výroby nádob na hrnčírském kruhu, vynikající povrchovou úpravou a často technicky rutinovaným ztvárněním morfologických prvků (tj. v případech, kdy se morfologie prolíná s technologií, jak už zde bylo řečeno) – složitější „ostrou“ profilací okrajů a pravidelností v provedení výzdoby, které je zřetelně na vyšší úrovni v porovnání s ostatní běžnou keramikou (vyjma MO a snad i skupiny nádob pomoravského okruhu). Výzdoba se vyznačuje kombinací výrazných vlnovek a šroubovic provedených jednoduchým rydlem – tedy motivů, které se na ostatním soudobém keramickém materiálu na Moravě v podstatě neobjevují –, představujících tak v rámci středohradištního období určité novum.

Kromě nádob splňujících obecnou definici v jednotlivých keramických znacích, jak byla podána v oddílu IV.3.2, musíme tedy k BO přiřadit i všechny nádoby, u kterých byly shledány oba výše zmíněné znaky (výzdoba + technologická úroveň vytváření), ale vykazují rozdíly ve znacích ostatních (např. jednoduše hraněné okraje, nádoby s níže položenou nejvyšší výdutí – tj. typy 21 a 22 apod.).

Dále pak i nádoby, které vykazují určité výjimečnosti ve výzdobě při zachování celkového pojetí typické „blučinské“ výzdoby (tj. výzdobných typů A až E) a zároveň typického provedení všech dalších keramických znaků. Jde například o následující výzdobné varianty (ve výčtu jsou zohledněny publikované i dosud nezveřejněné nádoby BO z velkomoravských pohřebišť mimo mikulčické hradiště):

- doplnění výzdoby šikmými vrypy (typ „Prušánky 1“, viz dále);
- doplnění výzdoby vypíchanými krokvicemi (nádobka z hrobu III v Blučině – POULÍK 1948, tab. XLVI, 1, 1a);

- nahrazení typické jednoduše ryté vlnovky jiným výzdobným prvkem – mnohonásobnou vlnovkou (nádoba z hrobu 29 ve Velkých Bílovicích – MĚŘÍNSKÝ 1985, obr. 24), vrypy (nádoba z hrobu 1177, inv. č. 1029/70 z mikulčického hradiště);
- nahrazení ryté vlnovky vlnovkou vypíchanou z jednotlivých bodů (nádoba z pohřebiště v Rebešovicích – POU-LÍK 1948, tab. LXXI, 6);
- úplné vypuštění vlnovky (vlnovek), přičemž výzdobu nádoby tvoří pouze šroubovice (viz např. nádoba inv. č. 3965/87 z hrobu č. 1804 z mikulčického hradiště);
- více než dvojnásobné střídání pásů vlnovek a šroubovic (jako u výzdobného typu A), které se váže v podstatě jen na velké nádoby, takže může jít o jakési zmnožení výzdobného typu A (nebo přechodu mezi typem A a C – poslední výzdobný motiv může být i vlnovka při doplnění schématu výzdobného typu A o další, třetí pás vlnovky/vlnovek), snad z důvodu větší plochy potenciálně vhodné k pokrytí výzdobou – logicky však může vycházet i z výzdobného typu A nebo C;
- výzdoba nepřesahuje polovinu nádoby za dodržení všech ostatních typických keramických znaků (často například u nádob z Dolních Věstonic zařaditelných k BO).

Je zřejmé, že tím je jakoby popíráno vymezení keramického znaku výzdoby u blučinských nádob, s kterým jsme se seznámili výše, ale nebýt těchto výzdobných zvláštností, řadily by se díky ostatním souhlasným keramickým znakům takové nádoby k BO jednoznačně, bez jakýchkoliv pochyb. Nejsložitější rozhodování nastává v případech nádob, které při zachování stejné technologické úrovně výroby a uvedených zvláštnostech ve výzdobě postrádají více typických keramických znaků BO (jak vyplývá z definice v oddílu IV.3.2.2), přestože tyto jsou ještě poměrně dobře technicky provedeny.

Jsmo totiž opět u toho, že předměty a nástroje vyráběné lidskou rukou a řízením lidského mozku jsou koneckonců jedinečné a neopakovatelné. Právě proto v archeologii – jako společenské vědě, která s těmito lidskými výrobky převážně pracuje – musíme chápat termín definice poněkud jinak než například v matematice či jiných exaktních vědách. Protože asi těžko přesně odstupňujeme zkušenost a zručnost jednotlivých výrobců, tedy v našem případě hrnčířů a nelze si (alespoň zatím) dost dobře představit, že bychom někdy dokázali převést do matematické podoby jejich momentální psychické rozpoložení při výrobě té které nádoby (což jsou bezpochyby dva nejdůležitější momenty ovlivňující „výjimečnost“, resp. odlišnosti ve vzhledu, vlastnostech či fungování lidských výrobků od „většiny“, ať už dané tradicí, či vznikající z jakéhokoliv jiného důvodu). Nelze se tak vyhnout určité subjektivitě, neboť při rozhodování o příslušnosti nádob k BO musíme postupovat jednotlivě případ od případu a posuzovat sporné nádoby s přihlédnutím k jejich celkovému vzhledu

v porovnání s keramikou ze stejné lokality či ze stejného přirozeného regionu, u níž není pochyb, že ji lze k BO řadit.

Je sice možné zavést určitá pevná kritéria pro všechny keramické znaky, stanovit kolik těchto znaků z celkového počtu zaručuje příslušnost ke keramickému okruhu bez ohledu na to, o které znaky jde (např. jakoukoliv kombinaci čtyř definici odpovídajících keramických znaků z celkového počtu šesti, jež budeme na keramice rozlišovat), toho se striktně držet a ostatní nádoby z úvah vyřadit. Myslím si však, že nebezpečí zkreslení skutečnosti je v takovém případě daleko větší, než pokud svolíme k jisté subjektivitě při posuzování jednotlivých „sporných“ nádob vedoucí k rozhodnutí o jejich příslušnosti či nepřislušnosti k určitému keramickému okruhu. I za cenu toho, že v některých konkrétních případech se rozhodneme nesprávně a takto označený výrobek, potažmo nádoba nemá, z hlediska historické skutečnosti, s ostatním vyčleněným keramickým zbožím žádné logické ani genetické spojení (další budoucí podrobný výzkum může tyto chyby výrazně zkorigovat). Při používání prvního způsobu totiž uměle přiřazujeme výsledkům lidského konání spíše vlastnosti strojní výroby, a hrozí tak schematizování, zjednodušování a vytváření modelů, které potírají původní mnohotvárnost až neopakovatelnost některých prvků. Pokud jsou pak takto získané výsledky součástí dalších interpretací, mohou díky této nežádoucí objektivizaci zkreslovat historické závěry (týkající se nejen sledovaného problému, ale i problémů jiných) výrazněji, než je tomu v případě druhém.

IV.3.4 Shrnutí vymezení BO

Základním předpokladem je shoda s definicí (viz oddíl IV.3.2.2) v technologické úrovni výstavby nádob včetně vysoké kvality provedení morfologických znaků a za dodržení celkového výzdobného schématu (v rámci typů vymezených v definici keramického znaku výzdoby, viz tamtéž). K blučinskému okruhu tedy můžeme řadit nádoby, které:

- splňují výše zmíněné podmínky a ve všech morfologických znacích vykazují většinové typy vyplývající z definice v oddílech IV.3.2.2 a IV.3.2.3 (výzdoba A až E, okraje 1 až 6, tvar 11, 12);
- splňují výše zmíněné podmínky, v morfologických znacích vykazují většinové typy vyplývající z oddílů IV.3.2.2 a IV.3.2.3 (výzdoba A až E, okraje 1 až 6, tvar 11, 12), přičemž jeden z těchto znaků může mít zvláštní provedení (buďto zvláštnosti ve výzdobě, jiné typy okrajů včetně jednoduše seříznutých, tvar jakýkoliv);
- splňují výše zmíněné podmínky, ve výzdobě se objevují zvláštnosti a jeden ze dvou zbývajících morfologických znaků vyazuje většinový typ vyplývající z definice v oddílech IV.3.2.2 a IV.3.2.3 (okraje 1 až 6, tvar 11, 12), druhý může být jakýkoliv.

Za splnění shora uvedených podmínek lze řadit k BO i nádoby s ostatními kombinacemi, avšak až po zhodnocení celkového vzhledu těchto nádob a jejich porovnání s nádobami (nejlépe ze společného naleziště), u nichž je příslušnost k tomuto okruhu jasná.

Nejlépe lze prokázat šíři keramické produkce úzce geneticky svázané s keramikou BO (nebo zcela přirozeně vyráběné hrnčíři zároveň s tím, co my oddělujeme a chápeme samostatně jako BO), a tím i oprávněnost řazení nádob s výjimečnými znaky k tomuto okruhu, na přirozených keramických typech, tedy na skupinách nádob, u kterých lze předpokládat jednoho konkrétního společného výrobce. Při studiu nálezového fondu keramiky (které nebylo bohužel z mnoha mnou neovlivnitelných důvodů dostatečné, ani co do šíře záběru ani z hlediska časových možností), jež by mohla být dle literatury řazena k BO, se mi podařilo vydělit tři následující keramické typy.

Typ „BO – Prušánky 1“ – pohřebiště Prušánky, čtyři nádoby (KLANICA 2006, tab. 29 – hrob 52; tab. 32:29 – hrob 100; tab. 45 – hrob 269; tab. 58 – hrob 372)

Je charakteristický zvláštností ve **výzdobě** – k většinovému schématu (třikrát A1, jednou B1 u malé nádoby) jsou přidány jednotlivé vrypy, narůstající zleva doprava, umístěné vždy nad horní vlnovkou, resp. tvořící nejhořejší výzdobný motiv, **okraj** vždy typ 1, **tvar** různý, **hmota** jemná, povrch hladký, barva tmavohnědá až černá s hnědými až oranžovými skvrnami (velmi se blíží mikulčickému typu hmoty 1a – liší se jen barvou, jež je více dočerna).

Typ „BO – DV 1“ – pohřebiště Dolní Věstonice, Mušov, šest nádob

Keramika BO z pohřebiště v Dolních Věstonicích „Na pís-kách“ by mohla tvořit jistou keramickou skupinu „Věstonice“ (ve smyslu pojetí J. BUBENÍKA – J. FROLÍKA 1995), charakteristickou masivnějším provedením těla nádob (např. na rozdíl od hrobové keramiky Mikulčic – Valů, Panského, Prušánek či Josefova i v porovnání s některými lokalitami z Poulíkovy „blučinské oblasti“), výzdobou, jež je často ukončena kolem poloviny výšky nádoby, jednodušším provedením (jednoduchým hraněním) okrajů, spojeným s jejich častým velkým vyhnutím, a dvěma variantami jednoho typu hmoty:

- hmota „**Věstonice 1**“ – silně ostřená pískem s příměsí slídy, jemná až na větší kaménky – nad 1 mm – jen velmi řídko rozptýlené, barva béžová, hnědorůžová až světle hnědá s šedými až černými skvrnami, povrch krupičkovitý,
- hmota „**Věstonice 1a**“ – kód „**v1a**“ – stejná, jen povrch je jemnější na omak.

Typ „DV 1“ z Dolních Věstonic podléhá této keramické skupině – vyznačuje se především nezaměnitelným specifickým rukopisem výzdoby (v rámci lokality) a hmotou Věstonice 1a.

Typ „DV 1“ z Mušova nese stejné rukopisné provedení výzdoby jako nádoby z Věstonic, hmotu lze podle popisu v publikaci („na omak jemně drsná“) spojit také s typem Věstonice 1a.

Typ „BO – Mik 1“ – Mikulčice – Valy, sedm nádob a střepový materiál (viz tab. 29–30), k tomu jedna nádoba z Dolních Věstonic (!)

Vyznačuje se především nezaměnitelným provedením vlnovek, jež jsou abnormálně strmé, vysoké a někdy i značně překlopené, výzdobnými schémata D a E (tj. začínající šroubovicí, nikoliv vlnovkou), jednotným typem okraje (!) 3, charakteristickou kóničností tvaru nádob, avšak nikoliv sevířeností v použití keramické hmoty. K tomuto typu je třeba přiřadit i dvě nádoby (tab. 29:4, 5), které nesou naprosto shodné znaky s výše uvedenými, ovšem s odchylkami ve výzdobném schématu. Jedna z nádob je zdobena jen šroubovicí, druhá také – navíc s šikmými (zleva doprava rostoucími) vrypy v podobě konvexních čítek pod hrdlem (nejvýše položený výzdobný prvek). S velkou mírou pravděpodobnosti lze k tomuto typu přiřadit i nádobu 105/48 z hrobu 388 na pohřebišti v Dolních Věstonicích (!), která má také onen charakteristický tvar, její hmota je prakticky shodná s materiálovou skupinou 1a z Mikulčic (materiálově se tato nádoba absolutně odlišuje od ostatní keramiky z Dolních Věstonic), okraj typu 3, výzdobné schéma C2 se zvláštním provedením šroubovice.

Výskyt těchto vyhraněných typů jasně podporuje teoreticky zvolená kritéria řazení nádob k BO popsaná výše, tedy včetně nádob, nesoucích některý ze zvláštních typů keramických znaků, při zachování ostatních ve většinovém provedení (například často se na keramice s jinak typickými „blučinskými znaky“ objevuje výzdoba pouze šroubovicí po celé obvykle jinou výzdobou pokryté ploše nádoby, právě jako u typu BO-Mik 1).

K těmto typům v rámci BO je třeba jednoznačně přiřadit i již zmiňovaný „typ 1/54“ z hradiště Staré Zámky u Líšné a některých dalších okolních lokalit, jestliže ne jako typ, pak minimálně v podobě keramické skupiny.

Podobně je nutné chápat jako součást BO i soubor nádob z Nitry-Lupky (CHROPOVSKÝ 1959; 1962; nověji VLKOLINSKÁ 1995). Díky vstřícnosti I. Vlkolinské jsem měl možnost přímo porovnat tyto nádoby s keramikou BO z Moravy. Hlavním rozdíly jsou zcela bez překvapení v technologické složce. Složení keramické hmoty a způsob výpalu se odráží v hnědých odstínech nitranských nádob, čímž se výrazně odlišují např. od černošedých až šedočerných odstínů typických pro keramiku z Mikulčic. Stejně tak technologická úroveň provedení nádob, které jsem měl možnost zhlédnout, leží v jakémsi průměru v rámci BO, ovšem ani v jednom exempláři nedosahuje kvalit nejlépe provedených kusů z Moravy (tj. kvalitativního stupně I, viz dále). Výraznou podobnost

představuje technologický detail zapravování přechodu hrdla v okraj na vnitřních stranách nádob, který se objevuje i na mikulčické keramice BO. Typologická shoda keramiky z Nitry-Lupky s keramikou BO byla viditelná již jen z publikovaných obrázků.

Jak jsem uvedl výše, je třeba zavést v rámci BO tzv. kvalitativní stupně, které vyjadřují celkovou úroveň provedení všech keramických znaků na nádobách (termín technologická skupina by zněl možná lépe, ale byl by poněkud zavádějící, neboť nejde jen o kvalitativní úroveň technologických znaků rozlišovaných na nádobách, ale i o technické provedení znaků morfologických, tedy o jakýsi průnik technologické stránky do morfologické složky posuzování keramiky). Prostřednictvím těchto kvalitativních stupňů pak lze oddělit vlastní keramiku BO a nádoby, které sice vykazují určité podobnosti s tímto okruhem, ale ve skutečnosti mohou mít jiný genetický původ.

Kvalitativní stupeň I blučinského okruhu představuje zatím jen pracovní vyčleněný soubor nádob s nejvyšší úrovní provedení jednotlivých keramických znaků (naprosto přesná stavba nádob, pravidelnost v tloušťce stěn, složitěji profilované okraje v modifikacích s vytaženými hranami a prožlabeními, vysoké pravidelné vlnovky – nikoliv tedy v provedení s kódem „*“ – viz výše – a husté stejnoměrně ryté šroubovice), v typech, které podléhají definicím keramických znaků v oddílu IV.3.2.2 a které jsou navíc většinové (výzdoba A až E, okraje 1 až 6, tvarové typy 11 a 12 apod.). Jde ve všech směrech o nejkvalitnější (a „nejtypičtější“) nádoby v rámci BO vůbec. Pro řazení nádob k této skupině, která svou celkovou kvalitou provedení vyčnívá již v rámci vlastního BO, natož pak v porovnání s ostatní keramikou soudobého keramického horizontu, je absolutně nutná bezprostřední fyzická znalost keramického pramenného fondu BO (nelze jej posuzovat jen na základě vyobrazení a popisu nádob v literatuře). Měl jsem však dosud možnost seznámit se pouze s jeho menší částí, a proto nechci o této skupině nádob zatím vynášet soudy (domnívám se, že vydělení této skupiny nádob z ostatní keramiky BO odpovídá, alespoň v této fázi poznání, jejímu zvláštnímu postavení v rámci tohoto okruhu). Rozpoznat kvalitativní stupeň I v rámci BO se mi podařilo zejména na základě sídlištního materiálu z mikulčického hradiště, ale ojedinele se tyto nádoby vyskytují i na pohřebištích.

Všechny ostatní nádoby, nesoucí keramické znaky jak plně ve shodě s definicí v části I, tak ve variantách zmíněných v této kapitole, lze tedy řadit k BO jako kvalitativní stupeň II (včetně výše uvedených keramických typů a skupin). Oba kvalitativní stupně I a II pak tvoří vlastní BO.

Je však třeba si ještě všimnout, jak již bylo zmíněno výše, nádob, které svými morfologickými znaky spadají do BO (dokonce jsou mnohdy totožné – co do vnější podobnosti, nikoliv co do kvality provedení – s většinovými typy). Z technologického hlediska jde v porovnání s nádobami vlastního BO stupňů I a II o neovládnutí souměrnosti těla nádob

a jednotlivých proporcí, nedokonalou úpravu povrchu nádob vně i uvnitř, značnou tloušťku stěn vzhledem k výšce nádoby, nezpracované technologické stopy po výrobě apod. Velká část nádob je přímo dělána v ruce, nebo jen zhruba obtáčena (zvnějšku a často jen v horních partiích nádob). Provedení jednotlivých morfologických znaků vykazuje v některých případech až křečovitou snahu po napodobení těch nejkvalitnějších nádob vlastního blučinského typu (nepravidelně ryté vlnovky i šroubovice, někdy až hybridní tvary nádob, okraje neuměle napodobující modifikace složitě profilovaných typů 1 až 6). Pro příklad mohou sloužit dvě nádoby z Dolních Věstonic – 205–635/8/56 z hrobu 635 (tab. 32:2) a D.V. 164–106/47 z hrobu č. ? (číslo hrobu nečitelné, tab. 32:3) nebo nádoba z hrobu č. 7 z pohřebiště v Bukovanech (tab. 32:1).

Pro tyto nádoby zavádím termín kvalitativní stupeň III, který však už není součástí vlastního BO, ale je k němu jaksi přimknutý, protože sice vykazuje jisté shodné prvky, ale kvůli snaze o vnější podobnost jednotlivých keramických znaků, avšak nízké úrovni jejich technologického provedení (což je ostatně velmi typické při procesu napodobování; lze to dobře srovnat například s lidovou plastikou a jejím napodobováním originálních předloh vyššího umění) můžeme u ní předpokládat jiný genetický původ než u nádob vlastního BO – tj. kvalitativních stupňů I a II.

Při řazení nádob ke kvalitativnímu stupni III lze vycházet jediné z podobnosti v „blučinském“ výzdobném schématu, neboť vesměs jde o nádoby robené v ruce nebo nedokonale vytvářené na kruhu. To jsou symptomy typické pro „podomáckou“ výrobu, u níž se nepředpokládá žádný vnitřní vývoj a která je v podstatě kvůli izolovanosti a prakticky mizivému vlivu na okolní výrobu netříditelná (POULÍK 1948, 30; MĚŘÍNSKÝ 1985, 55; MACHÁČEK 2001a, 166, 219, 221), neboť je neopakovatelná v každém jednotlivém exempláři. Je však nutné sem alespoň prozatím zařadit i nádoby, které byly vytvářeny relativně kvalitně na hrnčírském kruhu, ale nesou více zvláštních typů keramických znaků, než je vymezeno pro vlastní BO výše. Je jasné, že i zde existuje riziko, že jisté nádoby budou řazeny (zejména pokud jde o hodnocení keramiky pouze na základě literatury) k III. stupni BO, například jen pro podobnost v celkovém výzdobném schématu, přestože ve skutečnosti mohlo jít o naprosto náhodnou shodu ve výzdobě (o náhodný nápad hrnčíře), která nemá geneticky, popř. ani chronologicky žádný vztah k BO (srov. STAŇA 1960).

Kvalitativní stupeň III je více méně záležitostí venkovských pohřebišť, protože např. z materiálu mikulčického hradiště, který jsem měl možnost podrobněji studovat, pochází jen několik keramických fragmentů zařaditelných do tohoto stupně. Pro celkové nedostatečné poznání sídlišť odpovídajících středohradištním pohřebištím je těžké rozhodnout, zda je tato skutečnost odrazem rozdílné kvalitativní úrovně keramiky sídlištní a hrobové, či zda je to výraz rozdílu

v keramické produkci center a venkovského prostředí (srov. HRUBÝ 1955, 141; STAŇA 1960, 286). Každopádně je keramika ze sídlišť řazena ke III. stupni BO kvalitativně (zejména co do technologie utváření nádob) na celkově vyšší úrovni než keramika stejného stupně nacházená v hrobech. Podobně i průměrná kvalita nádob v rámci stupně II (tj. celého BO vyjma málo početného kvalitativního stupně I) je v sídlištním materiálu vyšší než na pohřebištích (dobře je to patrné např. na materiálu ze sídliště v Dolních Věstonicích – KLÍMA 1985).

K samému BO tedy skutečně můžeme řadit pouze nádoby kvalitativních stupňů I a II, zvláště když se všeobecně v literatuře předpokládá (a vyplývá to jednoznačně i z mé vlastní znalosti keramického materiálu), zejména díky celkové kvalitě zpracování, výroba nádob BO v organizovaných hrnčířských dílnách (neberme nyní ohled na to, jaký má tato keramika původ a kde). Protože vysoká technologická úroveň výstavby nádob a kvalita v provedení jednotlivých morfologických keramických znaků je to, co tuto skupinu nádob vyděluje z ostatního materiálu jako určitou zvláštnost – a co ji vlastně také dostalo do popředí zájmu archeologie raného středověku –, a jen tak můžeme zatím uspokojivě vysvětlit jejich tak vysokou celkovou technickou úroveň zpracování. Pro nádoby kvalitativního stupně III bychom mohli užít označení deriváty BO – tedy termín, který v literatuře dříve nebyl vždy uváděn ve stejném významu –, a to vesměs pro nádoby blučinského „typu“ (chápaného většinou velmi úzce prakticky v rozměrech nynějšího kvalitativního stupně I) právě se zvláštnostmi v keramických znacích či pro nádoby blučinský typ připomínající, ovšem s nízkou technologickou úrovní provedení (pojem deriváty blučinského typu v sobě tedy zahrnoval jak nádoby kvalitativního stupně II, tak i III). Pokud se v budoucnu potvrdí, že kvalitativní stupeň I netvoří žádnou organickou keramickou skupinu, ale jde pouze o prostý výběr nejvyšších nádob BO, vyrobených jednoduše zdatnějšími hrnčíři – nebude tedy již vyčleňován jako samostatný soubor –, bude možno dále pracovat jen s termíny „vlastní keramika BO“ (nynější stupeň I a II) a její „deriváty“ (stupeň III).

Při vymezení BO prozatím vycházejme z předpokladu, že nádoby, které tímto termínem (v rámci snahy o archeologicko-historické zhodnocení významu keramiky, jejího místa v tehdejší společnosti a mechanismů její výroby, užívání a zacházení s ní) nazýváme, vznikaly jako produkty specializovaného hrnčířského řemesla. Přestože nelze jednoznačně prokázat původ této svérázné keramiky, je neoddiskutovatelným faktem, že její vysoká kvalita zpracování, poměrně jednoduchý až invenčně chudý (ČERNOHORSKÝ 1953, 228), avšak technicky dobře provedený výzdobný motiv i zdánlivý nevelký sortiment typů okrajů odpovídá spíše typickému charakteru určité profesionální velkoprodukce až sériovosti při výrobě než výrazu „lidového“, v jednotlivostech originálního umění prostých obyvatel určité oblasti Moravy (viz teorie J. POULÍKA 1948).

IV.4 Mikulčický keramický okruh

IV.4.1 K historii bádání

Na rozdíl od BO, který byl alespoň nějakým způsobem popsán vlastně již v první soubornější práci, která se přímo této keramice věnovala (POULÍK 1948), je geneze vydělení MO podstatně komplikovanější a orientace v této nepřehledné problematice je bohužel dosud velmi nesnadná.

Není zřejmě náhodou, že poprvé si specifika keramiky MO (znovu zdůrazňuji, že pod tímto termínem do roku 2001 nikde v literatuře nefigurovala a často ani potom, viz dále) povšiml, podobně jako v případě BO, opět J. Poulík ve své první souborné práci, představující výsledky prvních tří sezón mikulčického výzkumu (POULÍK 1957). První publikovaná kolekce této keramiky (tamtéž, obr. 107 – foto z nárysu a 108 – profily) je, možná jen náhodou, poměrně signifikantní ukázkou její základní charakteristiky. Hlavním problémem je autorovo mylné datování této keramiky. V roce 1957, na počátku budoucích zásadních objevů velkomoravské kultury, nemohl mít J. Poulík představu o technologické úrovni velkomoravského hrnčířství, přestože se keramikou dříve zabýval. Jeho poznání však bylo spojeno s hrobovou keramikou, která z globálního pohledu zdaleka nedosahuje technologické úrovně spotřební keramiky deponované v prostoru sídlišť. Zástupce keramiky MO spojil Poulík s jeho VII., nejmladším horizontem osídlení v prostoru II. kostela, který měly představovat relikt dřevo- a nejspíše srubových staveb s kamennými podezdívkami a krby, stratigraficky ležících nad hroby (patřící podle autora ke II. kostelu) i nad destrukcí kostela (POULÍK 1957, 258, 260). Při Poulíkově pokusu o absolutní dataci jím vydělených horizontů na zkoumané ploše v okolí II. kostela (tamtéž, 332), který však byl v té době jednoznačně předčasný (znalost celkové struktury hradiště, specifík nálezových situací na mikulčickém hradišti, nevyhodnocené stratigrafie – především hrobů) a postavený na odvození tehdejší příliš vysoké datace některých vybraných hrobových nálezů, „zbyl“ na závěrečný VII. horizont až interval 975–1100. Keramiku MO tak autor, vzhledem k její vysoké technologické úrovni (tehdy pro Poulíka neslučitelné s úrovní středohradištní keramiky), interpretoval jako místní specifický hrnčířský projev mladohradištního období, zcela odlišný od již tehdy známé typické moravské mladohradištní keramiky s vytaženými okraji z hradišť moravských údělníků. Tato keramika se na mikulčickém hradišti také vyskytuje (v některých později zkoumaných plochách poměrně hojně, viz POLÁČEK 1998), její celkové rozšíření a množství však ukazuje již jen na sporadické osídlení mikulčického hradiště v této době. Později J. Poulík, patrně již pod vlivem rozšířeného pohledu, který umožnil další extenzivní výzkum, své původní datování zástupců MO poněkud přehodnotil (a zároveň zamlžil – jde o situaci pod troskami VI. kostela, některé

jedince keramiky MO již Poulík považuje za velkomoravskou keramiku, viz POULÍK 1963, 68–69). Stratigrafická pozorování spojená s prvními nálezy keramiky MO, publikovaná J. Poulíkem, by v obou případech ukazovala na velmi závažné skutečnosti týkající se strukturálních změn na velkomoravském hradišti, způsobu jeho zániku,³³ a přeneseně tudíž i historických otázek spojených s koncem velkomoravského státu (horizonty, které Poulík vydělil a spojoval je s keramikou MO, mají v obou případech stratigraficky nasedat na vlastní velkomoravskou fázi osídlení, resp. na destrukci kostelů, při pozorném čtení výše citovaného textu na straně 68 je však již J. Poulík v této interpretaci zdrženlivější). Otázkou zůstává, zda jsou Poulíkova tvrzení skutečně podložena správným postupem při terénním výzkumu a zda taková podrobná pozorování mohla být učiněna při metodice tehdejšího terénního výzkumu a způsobu dokumentace. Publikované popisy jsou jen velmi obecného charakteru a stav dokumentace a evidence nálezů jen těžko umožní revizi (stejně tak jsou obě plochy natolik „obkopené“, že by nebylo možné provést ani revizní terénní výzkum v těchto místech). V každém případě později tato pozorování upadla v zapomnění či byla úmyslně odsunuta stranou, což by tak trochu svědčilo o autorově vlastní korekci původní hypotézy, a tudíž i o patrně nepřilíživé velké opoře ve způsobu výzkumu, resp. stratigrafickém hodnocení prvních mikulčických zkoumaných (a je třeba říci, že i na dnešní poměry velmi komplikovaných) terénních situací.

Další poznání keramiky MO je spojeno s jinak velmi rozporuplnou prací Z. Klanici spočívající v „pokusu“ o rozřazení (bohužel) veškeré do té doby odkryté mikulčické keramiky do keramických „typů“ (KLANICA 1970). Díky J. Macháčkovi, který ve své studii podrobněji zhodnotil veškerou do té doby publikovanou kritiku tohoto díla a přidal nově svou vlastní kritiku dalších prací navazujících na Z. Klanicu (MACHÁČEK 2001a, 224–226 s lit.), již není třeba tuto záležitost podrobněji rozebírat. Jen ve zkratce chci ještě zdůraznit dle mého názoru hlavní problémy.

Především je to otázka typů. Dle autora je **veškerá** obrovská mikulčická obecně velkomoravská produkce keramiky zahrnuta pod **dva** „typy“ (2, 3) a (snad) předvelkomoravská do jediného (1). Mnohem horší však je velmi obecné a vágní definování těchto „typů“, postavené spíše na keramické třídě (což zdánlivě vypadá jako moderní, v té době progresivní pojetí), které však při tak širokém nastavení definicí jednotlivých skupin (a to prokazatelně i v chronologické rovině) a především při problémech, jaké jsou spojené s makroskopickým hodnocením keramické hmoty a výpalu, bylo veskrze kontraproduktivní.³⁴ Velmi odvážná je i Klanicova

výtka k subjektivitě při morfologickém hodnocení (autor zde zmiňuje typologické hodnocení, ale z kontextu je zřejmé, že má na mysli morfologickou složku), kterou kupodivu nespatřuje v „nesnadno zaměnitelných“ znacích keramické třídy. Další komplikaci přineslo zavedení jakýchsi variant u tří zmiňovaných „typů“ (a, b). Problém je v tom, že již v Klanicově původní práci se z hlediska autorova vymezení odlišných typů spíše než těmto typům varianty podobají sobě navzájem (2b má být blízký 1a, „některé“ 3a se blíží 2a). Důsledkem tohoto zvláštního „upřesnění“ bylo, kromě již zmiňovaného velmi obecného a nevyrovnaného „definování typů“, nesterilné „typování“ jednotlivých keramických zlomků v praxi. Tento proces jednak vykonávalo více osob s přirozeně rozličným osobním chápáním nejasného, a ještě v důsledku přítomnosti „variant“ překombinovaného způsobu třídění (vyhýbám se záměrně slovu systém, které ostatně nepoužil ani sám autor), a jednak byly určovány všechny zlomky (KLANICA 1970, 103), tedy i ty, které z důvodu např. absence dostatečné míry morfologických znaků neměly být do „typování“ zařazeny (srov. POLÁČEK 1995, 137, pozn. 10, 148, pozn. 2). V rámci korektního zhodnocení popisované práce Z. Klanici je třeba objektivně uznat, že sám autor považoval svůj přístup za pokus, „první krok, pomůcka pro další orientaci ve složité problematice mikulčické keramiky“ a členění keramiky označil za „velmi hrubé“ (KLANICA 1970, 110). Ovšem na druhé straně mu to nebránilo v zavedení tohoto „pokusu“ do každodenní praxe při zcela mechanickém „otypování“ všech střepů získávaných při mikulčických výzkumech.

Pro Klanicův „pokus“, který, tak jak byl prezentován, stěží mohl být, především z hlediska samého stanovení Klanicových „typů“, obhajitelný jako přínosný již v době svého vzniku, je charakteristická jakási dvojsečnost. Projevuje se v na jedné straně pozitivním vydělení charakteristických skupin keramiky, označených autorem jako „typy“ 1 a 3 (viz dále), které je však v kontrastu s celkovým značně nešťastným pojetím typologické definice všech Klanicových typů, které mělo za následek budoucí chaos v praktickém používání tohoto pokusu o systemizaci. Přitom jsou zde uvedeny správné postřehy k metodologii práce s keramickými soubory, ty však autor v Mikulčicích nikdy neuplatnil (tento dluh se pokoušela napravit až B. KAVÁNOVÁ – 1996; 2001; 2003, ale její poctivé zpracování a správné postupy byly sráženy neustálou, až nepochopitelně úpornou vazbou na Klanicovy typy, v té

33 Některé kostely by již na konci velkomoravského období mohly ležet v troskách (?), anebo se pohybujeme i při správném stratigrafickém čtení v chronologickém rámci řádově jednotlivých let (?).

34 Je nutné si připomenout značnou variabilitu jak morfologických, tak technologických znaků vyskytujících se v tak obrovském nálezovém fondu, jakým je

kolekce keramiky z mikulčické raně středověké aglomerace čítající odhadem až milion kusů. Kromě místní před- a velkomoravské keramiky, vyráběné zde nejméně po 200 let, se zde objevují, alespoň v malé míře, i jiné „lokální“ typy známe z jiných regionů Moravy. Makroskopické rozlišování keramické třídy na teritoriu jižní Moravy je každopádně značně problematické (viz dále v této práci) a způsob míchání keramického těsta se při představě tolika hrnčírů v tak dlouhém časovém úseku může několikrát opakovat bez ohledu na morfologii či chronologii.

době již dávno překonané). Pokud bychom odmysleli celé nepřilíš šťastné „stanovení“ typu 2, dalo by se původní chápání typů 1 a 3 brát jako volnější stanovení vydělení jakýchsi skutečně přirozených skupin keramiky. Typ 1, pokud by byl precizován, by patrně představoval zástupce místní výroby v určitém časovém horizontu (na základě podloženého stratigrafického rozboru by poté konečně bylo možné definitivně určit minimálně relativní chronologické řazení tohoto typu; důležitá by byla i jeho kvantifikace v příslušném keramickém horizontu, k pojmu viz BOHÁČOVÁ – ČIHÁKOVÁ 1994, 176, 179; BOHÁČOVÁ 1995, 125). Pod typem 3 (a patrně i 2a, lze-li se v těchto variantách vůbec orientovat) se skrývá celý MO, jehož problematika je předmětem předkládané práce. Bohužel však k „typu“ 3 byla řazena i keramika, která nemá geneticky s MO žádnou spojitost.

Přínos popisovaného třídění lze ještě vidět v tom, že globální hodnocení keramiky přinutilo autora všimnout si stratigrafie (a to jak vertikální, tak horizontální), čímž v hrubých obrysech došlo i k rámcovému chronologickému odlišení těchto typů (autorův pokus o absolutní dataci ponechávám stranou jako – dle mého názoru – nedostatečně podložený), a to především u „typu“ 3. Ovšem tento časový aspekt zároveň později působil negativně, neboť v praktickém zacházení s tříděním navrženým Klanicou, při pokusech o jemnější typologizaci původních „typů“, již jen jejich označení předjímalo datování, takže případné rozpory při konfrontaci typologie a stratigrafie byly vysvětlovány stratigrafickými anomáliemi (někdy nepřilíš přesvědčivé podloženými postdepozicičními procesy, jindy intenzivním sídlením, majícím za následek míchání různě starých artefaktů, a to vždy jen v jednom „nehodícím se“ konkrétním případě, především v pracích B. Kavanové, viz dále).

Po zhruba 25 let trvající pauze v otázkách hodnocení keramiky z mikulčických výzkumů (zapříčiněné jednoznačně orientací tehdejšího vedoucího výzkumu Z. Klanici na „atraktivnější“ složky slovanské hmotné kultury a rezignací na jakékoliv skutečné, tím myslím především stratigraficky podložené vyhodnocování bohužel kontinuálního a proklamovaného, údajného systematického výzkumu na lokalitě) došlo od poloviny 90. let k určité renesanci zájmu o tento druh nálezů, spojené se jmény L. Poláčka a především B. Kavanové. Jejich práce však, každá jiným způsobem, nedokázaly překonat nevhodnost Klanicova třídění (a především zcela pomýlené praktické zacházení s tímto tříděním při určování – „typování“ jednotlivých fragmentů).

L. POLÁČEK (1995) sice přesně kriticky shrnul všechny nedostatky uvedeného pokusu o třídění keramiky, byl však nucen, při snaze o celkové postižení mikulčické keramiky bez objektivní možnosti využití stratigraficky vyhodnocených nálezových situací většiny zkoumaných ploch (ještě nyní nejsou k dispozici, což je bohužel signifikantní pro dřívější strategii mikulčického archeologického výzkumu, viz výše)

na Klanicovu práci určitým způsobem navázat. Výsledkem je kombinace typologie a kartografické metody (horizontální stratigrafie), která ukazuje na rozptyl Klanicových typů a typů nově stanovených L. Poláčkem (které jsou – na rozdíl od Klanicových – typologicky natolik sevržené a s tolika shodnými znaky, že je lze brát jako reálné keramické typy). Bez vyhodnocení stratigrafie, a především různé míry postdepozicičních procesů v jednotlivých částech mikulčického hradiště, a s ohledem na již popsanou značnou problematičnost Klanicových typů (včetně provádění skartace) mohla tato práce patrně jen těžko přinést natolik exaktní a podložené závěry, aby na nich bylo možné dále stavět (srov. MACHÁČEK 2001a, 224). L. Poláček ovšem jednoznačně připomíná, že klíč k řešení problematiky mikulčické keramiky leží ve stratigrafii, ve stanovení nových reálně definovaných keramických skupin, především tedy v ukončení využívání nevhodného a v podstatě nepoužitelného Klanicova modelu třídění keramiky (POLÁČEK 1994; 1995).

Práci B. KAVÁNOVÉ (1996) podrobně rozebral J. MACHÁČEK (2001a, 241–242). Svou kritiku směřuje dle mého názoru přesně, avšak některé autorčiny závěry ponechává bez komentáře, třebaže je z jeho textu zřejmé, že se s nimi nelze v mnoha ohledech ztotožnit. Jako člověk pohybující se mimo mikulčický výzkum ani nemůže jinak, když je nucen spoléhat na adekvátnost v kostce předkládaných závěrů, především s ohledem na stratigrafii. Způsob a možnosti prezentace archeologických závěrů často nedovolují podrobněji dokládat některá tvrzení, což se ale může stát velkým kamenem úrazu. Všeobecně se očekává, že za monografickými pracemi (např. KAVÁNOVÁ 2003, viz dále) či ve zkratce představovanými stratigrafickými rozbory zkoumaných ploch (KAVÁNOVÁ 1996; 2001), které vypadají jako jednoznačné a podrobně vyhodnocené, by měly, nelze-li to řešit přímo v publikaci, stát nepochybné doklady zanesené alespoň v nálezových zprávách. Pokud má ovšem badatel čas, či ho okolnosti přimějí k ověřování těchto zdánlivě jasných závěrů v nálezových zprávách, či přímo v originální dokumentaci, dojde často k udivujícímu závěru, že nelze dohledat výchozí data, na jejichž základě může být zmiňovaný stratigrafický rozbor takto jednoznačně interpretován (k tomu podrobněji HLADÍK, 2013; MAZUCH 2013). Obávám se, že ačkoliv může mít stratigrafické dělení mikulčických souvrství učiněné B. Kavanovou snad hrubou obecnou platnost, v jednotlivostech (při určení jednotlivých vrstev a objektů) nebude ani zdaleka tak pevné, jak by se z jejích publikací zdálo.

Přestože se B. Kavanová, jako jediná z dřívějších mikulčických badatelů, metodicky správně pokoušela nejprve vyřešit stratigrafii a na tomto základě posléze keramiku hodnotit, nakonec vždy do závěrů bohužel dosadila zmiňované vágně určené typy. Autorka je navíc ještě rozšířila do dílčích variant, bez bližšího podrobného vymezení (slovního, natož obrazového), čímž celý pokus ještě víc zamlžila do takové

míry, že se její nové „objevy“ staly nepřenositelnými, a tudíž není na co navazovat. V interpretační a chronologické rovině se pak často ocitá v kruhu, neboť víra v Klanicovy typy, které jsou již předem v jejím myšlení časově usazeny, leckdy dosazuje do stratigrafických anomálií, a naopak reziduální působení (v některých areálech hradiště lokálně jistě velmi silné) či intruze promítá do chronologie svých typologických skupin, které se tak datačně rozšiřují. To je přesně případ keramiky MO, ovšem k tomu je ještě třeba připomenout dvě nejzásadnější vady tohoto přístupu. Autorka při snahách o kvantifikaci či při prostém sledování zastoupení keramiky v různých kontextech pracuje kromě se svými, byť třeba i správně vydělenými keramickými skupinami (variant původních mikulčických „typů“) i s již dříve „otypovanými“ kusy, které však nekorespondují s jejími novými poznatky (plošné typování probíhalo strojově, konalo ho vícero jedinců s různými pohledy na původní, velmi volné definice těchto typů; typovány byly i takové fragmenty, které mají tak slabý typologický potenciál, že by neměly být hodnoceny). Ačkoliv B. Kavanová správně rozpoznala existenci keramického okruhu, jež nyní nazýváme mikulčickým, přibírala do svých celkových hodnocení, činěných s dobrým úmyslem na základě stratigrafie, i spousty fragmentů, které reálně nemají s MO nic společného. Tato zásadní chyba se tudíž projevuje v nesrovnalostech ve všech složkách další interpretace, které pak autorka vysvětluje případnými stratigrafickými anomáliemi (druhotné zásahy, smíchání materiálu), tedy jaksi opačně, než je přirozené.³⁵

IV.4.2 Charakteristika keramických znaků na nádobách MO na základě studia keramiky v Mikulčicích

Charakteristika jednotlivých znaků keramiky MO je výsledkem studia několika tisíců fragmentů z výzkumů mikulčického hradiště. Pro tento účel jsem více než rok systematicky

vyhledával všechny okrajové střepy tohoto okruhu z inventované keramiky a vyčleňoval ty kusy, na nichž bylo možno posuzovat většinu keramických znaků.³⁶ Původní databáze tak čítala několik tisíc okrajů, jež měly sloužit k vyhodnocení zastoupení této keramiky v jednotlivých areálech hradiště, a okolo 500 větších keramických kusů s okrajem (pro vlastní typologické stanovení MO), z nichž bylo asi 300 připraveno pro kreslení do tabulek (šlo o fragmenty, na nichž především měla být stanovena definice keramického okruhu; tedy o střepy s netypičtějšími znaky, resp. jejich kombinacemi, a naopak o zvláštní, popř. hraniční jedince). Tyto střepy, dislokované ke zmiňovanému účelu z jejich původního uložení, podlehy buďto zcela požáru z roku 2007 (viz předmluva – oddíl I této práce), nebo byly značně zdeformované, spálené či rozdrcené. Navíc neexistuje ani zmiňovaný soupis vyčleněných keramických zlomků náležejících MO. Analyzováno tak bylo znovu zbylých 171 větších fragmentů z tzv. dolepků³⁷ a celých nádob, které byly v původní databázi, ale nebyly natolik ukázkové, aby byly zařazeny do skupiny určené ke kreslení, a proto ušly požáru (vyobrazení vybrané keramiky MO z Mikulčic viz tab. 43–63). Analýza byla provedena i na nádobách z pohřebišť v okolí mikulčického hradiště zkoumaných mikulčickým pracovištěm – Mikulčice „Panské“ (dosud jen předběžně POLÁČEK – MAREK – ŠKOJEC – SKOPAL 2000; 2001), Josefov „Záhumenica“ (v přípravě k publikaci), Prušánky a Nechvalín (KLANICA 2006) a Čejč „Za hřbitovem“ (dosud nepublikováno). Přestože původní záměr musel být kvůli zmíněným problémům redukován, nemá tato změna, vzhledem k dřívějšímu posuzování velkého množství keramických zlomků, zásadní vliv na charakteristiku jednotlivých keramických znaků, resp. typologické definice keramiky MO. I statistické zhodnocení tohoto souboru celkově základních rysech odpovídá zjištěním, která byla ztracena při požáru. Je jisté, že největší změna nastala v poměru zastoupení kvalitativního stupně I (viz dále), neboť velká část těchto technologicky nejlépe provedených nádob padla za oběť zmiňovanému požáru. Zastoupení morfologických znaků však není přímo vázáno na technologickou kvalitu (což ukazuje i rozbor předkládaného keramického souboru), takže ostatní keramické znaky by neměly být podstatně zkresleny (kvalitativní stupeň je velmi pomocné kritérium, rozdíly mezi stupněm I a II mohou být v některých případech velmi malé a zatížené subjektivizací, viz stať o BO).

³⁵ Ve svém posledním zpracování keramiky přistoupila B. Kavanová (KAVÁNOVÁ – HLOŽEK 2003) k exaktní deskripci na základě návrhu J. MACHÁČKA (2001a). Bohužel se v následných četných kvantifikacích zabývá jen odděleně jednotlivými keramickými znaky (promítá je do předem „připravených“ Klanicových typů obohacených o její vlastní, již dříve publikované, leč nejasně vydělené varianty, přičemž poněkud uniká smysl této metodiky) a jevy, které nemají v procesu třídění keramiky žádnou důležitost (např. usazeniny uvnitř nádob, reparační otvory). Ačkoliv se na první pohled zdá, že jde o exaktní rozbor, nedaří se mi odhalit, k čemu vlastně směřují (nejsou povětšinou ani autorkou samou nijak komentovány). Výsledek je opět zcela podobný jako v případě starších publikací autorky (průmět všeho do mikulčických „typů“). Dosti překvapující je absence „velkomoravské“ keramiky již v názvu citovaného příspěvku (KAVÁNOVÁ – HLOŽEK 2003), přestože v závěru se (pokud jsem dobře pochopil) hovoří o velkomoravské fázi v souvislosti s keramikou velmi často (?). Z celého textu je tak patrně nejčtenější myšlenkou závěrečná věta o potřebě obecného sjednocení pojmů rozdělujících středohradištní období pro potřeby relativní chronologie. V každém případě doporučuji tuto stať k prostudování už jen z důvodu zamyšlení nad přístupem k práci s keramikou (k tomu je ovšem třeba i paralelního studia předchozích prací B. KAVÁNOVÉ – 1996; 2001).

³⁶ Způsob vyhledávání byl podobný jako v případě BO (nejprve přes inventární knihy a posléze fyzická konfrontace s takto vybraným materiálem, viz oddíl IV.3.2.1).

³⁷ Jde o interní termín původně pro větší fragmenty, slepené ze střepů z různých náleзовých čísel (z rozdílných náleзовých situací), popř. dodatečně z více inventovaných střepů. Později byly tyto střepy, uložené šetrněji zvlášť od ostatní keramické masy, doplňovány i o jednoduše větší kusy, kterým hrozilo rozbití při běžném uložení v dřevěných bednách depozitáře.

Popis jednotlivých keramických znaků mikulčického okruhu³⁸

Morfologie

OKRAJ

Zatímco v případě keramiky BO je vůdčím znakem jednoznačně charakteristická výzdoba, keramika MO je nápadná v první řadě utvářením okraje. Kromě nejvýraznějšího prožlabení konce okraje (odtud i někdy používaný termín „keramika s prožlabeným okrajem“) je typickým prvkem vysoký okraj a jeho úprava šablonami (tento jednoznačný hrnčířův úkon, spadající do technologických detailů, ale projevující se v morfologické stránce – opět další doklad provázanosti námi striktně oddělovaných kategorií – poprvé a dosud jako jediný vzpomíná B. DOSTÁL – 1975, 163). Jako další typický znak okraje keramiky MO bývá často připomínáno jeho kalichovité prohnutí. Jak uvidíme dále, ve skutečnosti tomu tak není, stejně jako v případě nutnosti přítomnosti prožlabeného ukončení okraje.

Na celém okraji, a to speciálně u keramiky MO, je možno dobře pozorovat několik pracovních úkonů hrnčíře, z nichž některé jsou přípravné a posléze byly převrstveny jiným (např. seříznutí okraje a následné prožlabení). Zastoupení těchto úkonů je různé, jejich počet však nedeterminuje kvalitativní úroveň provedení celé nádoby. Je otázkou (která bude asi navždy těžko zodpověditelná), zda jde při použití určitého počtu těchto úkonů o grif (výrobní know-how) konkrétního hrnčíře, či o jeho momentální řemeslný projev na konkrétní nádobě. Pestrá škála kombinací těchto úkonů s jinými keramickými znaky spíše hovoří o druhé variantě, ale tyto otázky by měly být spíše řešeny na menších náleziscích, kde je předpoklad existence menšího počtu výrobců, a tudíž i jejich lepšího rozpoznání.

Ukončení okraje (UO)

V případě jakkoliv upraveného ukončení okraje (které je provedeno téměř na stu procentech velkomoravské sídlištní keramiky) bývá často vzpomínán způsob (směr, sklon) seříznutí. Tato poměrně jednoznačná charakteristika podléhá minimálně v případě keramiky MO do značné míry předchozímu podmínění, které představuje vyhnutí okraje. Často užívané pojmy jako vodorovně, šikmo kuželovitě či nálevkovitě seříznutý okraj jsou vztahovány k horizontále stojící nádoby. V tom případě jde u okrajů MO v drtivé většině o okraje seříznuté kuželovitě nebo horizontálně. Často je to však v podstatě seříznutí kolmé na průběh okraje, tudíž sklon seříznutí je (vzhledem k horizontále stojící nádobě, tak jak bývá běžně popisován) determinován mírou a způsobem vyhnutí. Např.

kalichovité prohnutí okraje „vrací“ přirozené šikmé vyhnutí ukončení okraje (ve směru šikmo od horizontály, resp. osy dna nádoby) zpět do vodorovné roviny (tj. vodorovně s horizontálou, resp. kolmo k ose dna nádoby). Některé okraje před prožlabením evidentně ani nebyly seřezávány – prožlabení bylo provedeno na přirozeně zaobleném konci. Pokud bychom tedy brali za osu průběh okraje, většina ukončení bude upravena (seříznuta, prožlabena) kolmo na tento průběh.

Typické prožlabení je provedeno mnoha způsoby – od náznakového (které je téměř přehlédnutelné, a to může být problém při publikaci keramiky, kdy kreslíř není poučen či nevidí, že je nutné prožlabení na kresbě naznačit, popř. nedostane takovou informaci od archeologa) až po velmi výrazné, popř. po proříznutí ještě čerstvé hmoty, která se zpětně časově zavřela, čímž vzniká spíše jakási spára než prožlabení.

Důležitým zjištěním vyplývajícím z mého studia velkého počtu keramických fragmentů zařaditelných k MO je skutečnost, že existuje početná skupina nádob vykazující jednoznačné znaky keramiky MO (v různém počtu i kombinacích v případě okraje, výzdoby, materiálu či technologického provedení), ale postrádající jediný hrnčířský úkon, totiž závěrečné prožlabení ukončení okraje, tedy onen nejtypičtější znak, na základě kterého bývá tato keramika nejsnáze rozpoznatelná.³⁹ Toto zjištění však jednoznačně ukazuje na to, že i tyto nádoby (fragmenty) je nutné počítat k MO; při větší znalosti keramiky MO lze tyto okraje rozpoznávat (a zařazovat je k tomuto okruhu např. při kvantitativních hodnoceních, viz dále v oddílu V) i pokud jsou odlomeny např. již u hrdla.

V popisném kódu charakterizujícím znak ukončení okraje mohou nést hodnocené okraje následující hodnoty (viz vložená karta č. 4).

- 1 – ukončení okraje prožlabené, vodorovně orientované
- 2 – ukončení okraje prožlabené, šikmo kuželovitě orientované
- 3 – ukončení okraje prožlabené, šikmo dovnitř nádoby orientované – jen málo případů (viz tab. 34:4, 6)
- N1 – ukončení okraje neprožlabené nebo jen s náznakem (N), vodorovně orientované seříznutí
- N2 – ukončení okraje neprožlabené nebo jen s náznakem (N), šikmo kuželovitě orientované seříznutí

Průběh okraje (OKR)

U keramiky MO je možné hodnotit způsob vyhnutí a úpravu vnitřní a vnější strany průběhu okraje (prsty, šablonou). Typickou vlastností, která je na této keramice provedena s různou mírou téměř pravidelně, je zúžení celého okraje, způsobené buďto prstem nebo spíše oblou šablonou, a to jak

38 Dataze sídlištní a hrobové keramiky MO je součástí elektronické verze této práce.

39 Jde tak o jakýsi paradox, kdy nádoby s tímto neprožlabeným okrajem patří do okruhu, jenž bývá též označován jako keramika s prožlabeným okrajem (tedy keramika s prožlabeným okrajem bez prožlabení).

z vnějšku, tak z vnitřní strany (nejčastěji z obou stran). Tím vzniká typický, oproti průběhu okraje rozšířený konec okraje. V případě silnější úpravy vnější či vnitřní strany (nebo obou) šablonou dochází k tak výraznému ubrání hmoty na okraji, že se projevuje jakýmsi falešným odsazením pod hrdlem. Pokud je toto „odsazení“ na nádobě přítomno, je též sledováno formalizovaným popisem (jde o snahu postihnout, jak typický je tento znak pro keramiku MO).

Popisné kategorie s kódováním – kategorie okraj (pole **okraj-tvar+ods**) zahrnuje **průběh (tvar) okraje** a **odsazení** (zvnějšku, zevnitř, z obou stran):

Průběh (tvar) okraje

1 – okraj kalichovitě prohnutý (sem řazeny i okraje s náznakem prohnutí)

2 – okraj šikmo vyhnutý – přímý (rovný)

Úpravy průběhu okraje

0 (nula) za kódem tvaru okraje – odsazení zvnějšku

00 za kódem tvaru okraje – odsazení zevnitř

000 za kódem tvaru okraje – odsazení z obou stran

Kód kategorie okraje tedy nabývá následujících hodnot: 1, 2 (při absenci odsazení); 10, 100, 1000 (kalichovitě prohnutý s různým odsazením); 20, 200, 2000 (rovný, přímý, šikmo vyhnutý okraj s různým odsazením). Profilování vnější i vnitřní strany okrajů, projevující se nápadně v podobě zmiňovaného odsazení, má za následek typický způsob fragmentarizace nádob MO. Velká část okrajů tohoto okruhu je odlomena právě v tomto nejužším místě nádob, v přechodu hrdla k okraji. Jsem přesvědčen, že to je hlavním důvodem statisticky doložené relativně menší hmotnosti střepů keramiky MO, jak zjistil J. MACHÁČEK (2001a, 92). Další negativa vyvstávající při archeologickém hodnocení keramiky, která vyplývají z tohoto způsobu fragmentarizace, jsou popsány níže.

Okraje MO jsou typicky poměrně vysoké (od hrdla po ukončení běžně nad 3 cm), nižší (kratší) okraje (okolo 2 cm) jsou v databázi MO v poli **nízký** okraj (typ ano/ne) označeny zaškrtnutím.

VÝZDOBA

Popisný kód znaku **výzdoba (V)** u keramiky MO sestává z následujících složek (v tomto pořadí): rozlišení **druhu** použitého **nástroje**, **typu** zvoleného **dekoru**, **výšky** a **sklonu vlnic**, **překrývání výzdobných prvků**, **rozlišení celého** výzdobného **motivů od částečně zachovaného** na hodnoceném fragmentu.

Již dříve bylo v literatuře vícekrát vzpomenu, že keramika MO je zdobena převážně hřebenovými nástroji. Pro ověření tohoto tvrzení slouží první položka v popisu výzdoby.

Druh rytí (druh nástroje)

1 – hřebenové rytí

2 – kombinované rytí

3 – rytí jednoduchým rydlem (jen výjimečně, např. tab. 33:5 – střep vzhledem k dalším keramickým znakům na samé hranici vymezení MO)

Typ dekoru (viz vložená karta č. 4)

A – motiv začíná vlnicí – kombinace vlnice pás

A1 – vlnice – pás – vlnice (**A2** – více než jednou vl-pás-vl; **A3** – pouze vlnice a pás)

B – motiv složen jen z vlnice (– c)

B1 – více vlnic (**B2** – jedna vlnice)

C – motiv složen jen z horizontálních pásů (– u)

C1 – více horizontálních oddělených pásů (**C2** – jeden pás)

D – motiv začíná pásem – kombinace pás vlnice

D1 – pás – vlnice – pás (**D2** – více než jednou pás-vl-pás; **D3** – pouze pás a vlnice)

Žádný jiný výzdobný motiv než předešlé varianty jsem při dlouhodobém studiu keramiky MO nezaznamenal (zcela chybí šikmé vrypy, plastické lišty – až na jediný exemplář, zdobení vnitřního okraje apod.).

V případech, kdy z důvodu menšího fragmentu nebylo jasné, jak pokračuje dále výzdobný motiv směrem od okraje, bylo použito kombinace dvou kódů (**AB** či **CD**). Jelikož byly pro stanovení typologie keramiky MO použity z logických důvodů jen okrajové střepy, odpadá kódování spodních partií výdutí, jako je tomu např. v popisném kódu výzdoby u keramiky BO, vložená karta č. 1).

Pokud nebylo zcela jasné bližší rozlišení dekoru u jednotlivých výzdobných typů (např. na **A1**, **A2** či **A3**), je na konci popisného kódu výzdoby použit symbol „**n**“ (něco následuje). Kódování **bez** tohoto **označení** ukazuje na **jistotu** přítomnosti **celého** výzdobného **motivů** (např. pod posledním užitým dekorem je již příliš prázdného prostoru na to, aby následoval ještě další). Jakákoliv výjimečnost ve výzdobě je kódována jako „**Y**“ a blíže charakterizována v databázovém poli „poznámka“.

Dalšími sledovanými kategoriemi jsou **výška**, **sklon** a **překrytí vlnic**.

Na rozdíl od keramiky BO je pro MO vysoká vlnice netypická, proto je v popisném kódu výzdoby zvlášť označována. Přesně naopak oproti BO je tedy vlnice, jejíž **výška** jednoho obloučku zhruba **přesahuje** jeho **šířku**, zapsána v kódu jako „**v**“ (vyšší). Bez tohoto označení jde o častější vlnici nízkou a pozvolnou. Extrémně pozvolné vlnice a vlnice nepravidelně ryté jsou vzpomenuy u příslušného hodnoceného střepu či nádoby v poli „poznámka“.

Sklon vlnice

(sledován a kódován podobně jako u keramiky BO)

„l“ – sklon vlevo

„p“ – sklon vpravo

bez kódu – vlnice beze sklonu, zhruba kolmá na rovinu podstavy nádoby

Překrytí, byť jen okrajové, jednotlivých výzdobných **motivů** (vlnice přes pás, vlnice přes vlnici apod.) je stejně jako u keramiky BO kódováno v rámci výzdoby „x“.

TVAR (T)

Kódování keramického znaku **tvár** u MO je shodné se způsobem užitým v případě keramiky BO (viz oddíl IV.3.2.2, zde podrobný popis; nebo viz vložená karta č. 2). Nabývá tedy hodnot **11, 12, 21, 22** (popř. doplněných otazníkem, pokud je tvarové zařazení téměř jisté). V případech, kdy část nádoby nedovoluje jednoznačně určit jeden z těchto čtyř tvarových typů, resp. **nelze určit tvar výdutě** (situlovitý/soudkovitý), je uvedena alespoň dílčí informace, zda jde o nádobu s úzkým či širokým hrdlem (v kódu je v řádu desítek „3“; v řádu jednotek pak příslušné číslo **1** nebo **2**). Pokud byl okrajový fragment natolik malý, že **nebylo možno rozpoznat tvarový typ**, je v poli tvar vyplněna „0“.

Keramická třída**HMOTA (M)**

Posuzování keramické hmoty je v případě velkomoravské keramiky, vyráběné z jílovitých říčních sedimentů, velmi svízelnou a značně subjektivní činností. Jestliže je keramická třída v některých regionech hlavním rozlišovacím prvkem keramických skupin, v případě moravských nivních hradišť, jakým jsou právě Mikulčice (podobně např. Pohansko), není složení keramického těsta příliš signifikantním znakem. V rámci jedné lokality lze jen těžko pomoci keramické hmoty rozlišovat keramické typy, či dokonce chronologizovat keramiku. Podobně problematické je i posuzování způsobu a kvality výpalu (viz polemika v práci J. MACHÁČKA 2001, 225, kde je vše shrnuto i s příslušnou kritikou jiných autorů). Myslím, že ačkoliv je otázka způsobu výpalu velkomoravské keramiky (redukční vs. oxidační) důležitá, není z hlediska typologizace keramiky zásadní. Zásadní je, zda, a pokud ano, tak jak se rozdílné postupy či způsoby výpalu projevují na samých nádobách a střepích. Zcela protichůdné názory na zmiňovanou problematiku dokresluje moji domněnku o tom, že dosud nejsme příliš schopni tyto staré techniky rozpoznat na základě výsledného produktu (odkryté keramiky). V zásadě je teoreticky správné výše zmiňované tvrzení J. Macháčka. Ostatně tomu napovídají i výsledky mikulčických pokusů o archeologické experimenty s napodobováním výroby raně středověké keramiky a jejím výpalem, které prováděli L. Poláček

a J. Dvorská; nepodařilo se jim ani namíchat hliněné těsto tak, aby odpovídalo starým originálům, ani vypálit keramiku, která by byla, co do povrchu a barvy, vizuálně podobná velkomoravským nádobám. Jakékoliv hodnocení výpalu je při makroskopickém posuzování stejně závislé na barvě střepu, která je jakousi výslednou směsicí použité keramické hmoty, způsobu výpalu, zacházení s keramikou v době její funkce a míry a formy postdepozicičních procesů. Myslím, že poslední dvě charakteristiky mohou hrát při hodnocení tohoto keramického znaku mnohem větší úlohu, než jsme si ochotni připustit. Je to barva, jinak znak, který bývá asi právem považován za málo nosný (z důvodu známého subjektivního rozlišování odstínů), jež hraje paradoxně poměrně velkou roli v rozlišování obou v této práci řešených keramických okruhů. Zatímco pro BO je typická černošedá až šedočerná barva, pro nádoby MO jsou to naopak světlejší odstíny okrové až šedé s oranžovými až oranžovočervenými skvrnami. Výpal, ať už byl prováděn jakkoliv, se u nádob BO v některých případech jeví kompaktnější a obecně tvrdší než v případě keramiky MO (viz posouzení materiálůvých typů u BO). Oba okruhy lze velice dobře materiálův od sebe odlišit, a to i na malých zlomcích. Při větší zkušenosti lze rozpoznat keramiku BO v Mikulčicích, pokud je tvořena některým z většinových materiálůvých typů (viz oddíl IV.3.2.2), jenom podle hmoty (tj. i nezdobené výdutě), podobně i keramiku MO.

Na základě předchozích úvah rozlišuji na keramice MO v rámci znaku **keramická hmota** jednoduše pouze dvě hlediska.

Složení keramické **hmoty** v řádu desítek nabývá následující hodnoty:

- 1 – jemná hmota se slabou příměsí slídy, povrch hladký
- 2 – krupičkovitý povrch, v písčitém ostrivu kaménky do 1 mm
- 3 – hrubá hmota, ostrivo větších rozměrů

Barva povrchu v řádu jednotek nabývá hodnoty:

- 1 – světlé béžové až šedohnědé odstíny s růžovými až oranžovými skvrnami
- 2 – černošedá až šedočerná (blíží se hmotě BO)
- 3 – světle šedá (většinou patrně druhotně přepálené střepy)

Keramický znak hmota v rámci MO tak nabývá hodnoty mezi 11 a 33 (11–13, 21–23, 31–33).

V případě povrchově znehodnocených střepů, většinou uložených v nižších polohách opakovaně se nacházejících pod hladinou spodní vody (typicky jde o keramiku ze zkoumaných zaniklých koryt a podhradí), není často typ hmoty hodnocen – nese tedy kód „0“; takto „vyluhované“ střepy s narušeným povrchem se makroskopicky jeví hrubší (jemné částice z povrchu nádoby jsou vyplaveny).

TECHNOLOGIE PROVEDENÍ

Pro postižení celkové úrovně **technologického provedení** nádob MO byly zavedeny, podobně jako v případě BO (viz oddíl IV.3.4, zde podrobný popis) **kvalitativní stupně (KS) I až III**. Jde opět o pomocné, do velké míry subjektivní dělení, založené na hodnocení provedení všech sledovaných keramických znaků. Tyto stupně jsou vnitřním kvalitativním rozdělením v rámci jednotlivých okruhů, nelze je poměřovat mezi sebou, i když celkově jde o podobná kritéria. Do kvalitativního stupně I můžeme řadit nádoby s perfektním provedením jednotlivých úkonů na okraji, pravidelnou výzdobou, pravidelnou výstavbou těla a kvalitním výpalem (přičemž nesmí být protežována např. zdánlivá estetičnost některého znaku – např. kalichovité prohnutí okraje oproti přímému šikmo vyhnutému).

Kvůli již zmiňovanému zničení velké části větších keramických kusů MO při požáru klesl výrazně počet zástupců kvalitativního stupně I a III (původně byly pro kreslení vyčleněny především ty nejlépe provedené kusy a zároveň i nádoby, dokumentující hranice tohoto keramického okruhu, tj. stupeň III). Jak velké je ovlivnění poměru skupin I a III ke „standardu“ skupiny II, však bohužel nedokážu exaktně vyčíslit.

Technologické stopy na vnitřní straně nádoby

Velmi častým jevem, zcela v protikladu ke keramice BO, je i vnitřní úprava stěn nádob. Na keramice MO byly z hlediska **vnitřní úpravy (VU)** sledovány následující kvality:

a) Stopy po druhu nástroje, kterým byla úprava provedena (řád desítek v kódu)

1 – širší, hlubší a výraznější rýhy po dřívku s nezapra-
veným koncem (různé šířky)

2 – žlábký po silnějším zapravování prsty

3 – jemné, ale výrazné rýžky po papírách prstů, popř. jiný neznámý jemný materiál vytvářející takové stopy (textil, kůže?)

b) Směr, kterým byla úprava prováděna (řád jednotek v kódu)

1 – svisle

2 – šikmo

3 – horizontálně

4 – horizontálně, rýhy nepravidelně přes sebe

c) Míra pokrytí nádoby zevnitř, směrem od hrdla ke dnu (písmeno za dvoucifernou číslicí)

C – po celé nádobě, popř. přes polovinu nádoby

H – jen pod hrdlem (do poloviny nádoby)

Pokud se na nádobě prokazatelně žádné stopy nenacházely (dostatečně velký, resp. vysoký fragment), je v příslušném poli kód „0“.

Pokud se na střepu nedalo určit, zda byly či nebyly na nádobě stopy po vnitřní úpravě (menší, nižší fragmenty, odlomené hned pod hrdlem, nebo vyluhované střepy), je v deskripci použit kód „n“. Kód „n“ se nachází i za kódem „H“ (stopy v podhrdlí či do poloviny nádoby), a to v případech, kdy je střep odlomen tak, že nelze zjistit, zda stopy po vnitřních úpravách pokračují dál pod polovinu nádoby, či zda končí v podhrdlí (tj. H?, C?).

Velikost nádoby (VL) neshledávám podstatným znakem (viz oddíl IV.3.2.2 – TVAR, srov. naopak např. MACHÁČEK 2001a, 252–253). Podobně jako na Pohansku lze však sledovat zvláštnost ve výrazně malé míře nádob o průměru okraje 15–20 cm oproti nádobám menším (průměr okraje 10–15 cm – je jich až třikrát více) a nádobám s průměrem 20–25 cm (až pětikrát více než nádob s průměrem v intervalu 15–20 cm). Ještě i nádob s průměrem okraje 25–30 cm je asi třikrát více než nádob s průměrem okraje 15–20 cm. Je otázkou, zda jde o záměrný výběr samých hrnců, odrážející potřeby žen hospodyněk, případně užití keramiky z hlediska funkce (do 15 cm např. na pití a teprve podstatně větší nádoby, třeba od 20–25 cm pro vaření nebo jinou úpravu pokrmů), či o blíže zatím nespecifikovaný odraz technologické stránky výroby nádob.

Pro potřeby přehledného obrazu charakteru nádob MO (a jejich rozdílu na sídlištích a pohřebištích) jsem zjednotil rozlišování keramiky z hlediska jejich velikosti na tři skupiny. V databázovém poli **velikost** se tak mohou objevit následující kódy:

M – malé nádobky s průměrem okraje do 15 cm, přičemž je logické a očekávané, že existuje přímá závislost na průměru a výšce nádoby – ze zkušenosti lze u hrnců počítat s nádobami do 15 cm výšky (výjimečně více)

0 (nula) – střední nádobky, převážující, s velikostmi, které začínají okolo 15 cm průměru okraje, až po 25 cm, odpovídající výšce okolo 20–35 cm

V – velké až obří (vždy patrně původně sídlištní) **nádoby**, průměry jejich okrajů začínají na hodnotě okolo 25–30 cm (těch je též poměrně hodně); vyskytují se však i exempláře obřích nádob s průměry okrajů mezi 30 a 40 cm

Případné **značky na dnech (ZN)** nádob jsou uvedeny v databázovém poli **značka** takto:

P – skutečné plastické značky různých tvarů (v poli poznámka je zaznamenán bližší popis)

T – negativní otisky po ose kruhu, tzv. **technické značky**

V poli **poznámka** jsou pak slovně uvedeny doplňující údaje k jednotlivým keramickým znakům, detaily či výjimky, jako např. popis nepravidelnosti vlnic, označení vyluhovaných střepů nevhodných pro kategorizaci hmoty a barvy, popis plastických značek na dnech nádob apod.

IV.4.3 Vymezení základních morfologicko-technologických hranic u nádob MO

Podobně jako v případě BO lze nyní charakterizovat typické znaky keramiky MO a podpořit je kvantitativními údaji z databáze (databáze keramiky MO je součástí elektronické verze předkládané práce). Ta je postavena na 172 nádobách a větších kusech keramiky (které nepodlehly ohni při požáru mikulčického archeologického pracoviště) ze sídlištních situací a hrobů z mikulčického hradiště a na 69 nádobách MO z pohřebišť Mikulčice „Panské“ (v databázi kód lokality M), Prušánky I a II (kód P), Nechvalín I (kód N), Čejč „Za hřibovem“ (kód C), Josefov „Záhumenica“ (kód J).⁴⁰

Databázová deskripce keramiky MO (viz elektronická verze této práce) je složena z následujících kategorií (polí):

Identifikační část

inv č – inventární číslo (identifikační číslo každého inventovaného střepu)

nález č – číslo odkazující na konkrétní terénní situaci, ze které střep pochází (lokalizace, hloubka, při kritickém vyhodnocení – v ideálním případě příslušný kontext)

Hodnocení okraje

ukončení okr – způsob a sklon ukončení okraje vůči rovině podstavy nádoby

okraj-tvar+ods – popisuje průběh (tvar) okraje, případně způsob odsazení okraje od hrdla

nízký – zatrhnutím označeny střepy s nízkým (krátkým) okrajem (od hrdla po ukončení okraje)

Další znaky

výzdoba – komplexní hodnocení výzdoby (nástroj, motivy, detaily výzdoby)

tvar – charakteristika tvaru (umístění největší výduti na nádobě; poměr průměru ústí vůči největší výduti)

celá – zatržením odlišeny celé nádoby (profil od okraje až po dno)

materiál – rozlišení kvality hmoty a barvy povrchu

vnitřní úprava – charakteristika úpravy vnitřní strany nádoby

technol úroveň – jednoduché rozlišení kvality celkové technologické úrovně provedení nádoby (dle jednotl. značek) – tzv. kvalitativní stupně

velikost – odlišuje výrazně malé a velké nádoby od běžných „středních“ velikostí

značka – sleduje výskyt a typ značek na dnech nádob

poznámka – další údaje o keramice (bližší údaje o jednotlivých znacích, detaily či výjimky)

Nejcharakterističtější znakem keramiky MO není jen – jak by se na první pohled mohlo zdát – vyšší okraj s prožlazeným ukončením, ale i typická výzdoba, prováděná téměř výlučně hřebenovým rydlem.

Okraje jsou celkově poměrně vysoké (výška okraje od hrdla po ukončení) a silněji vyhnuté. Nízké okraje tvoří v sídlištním materiálu naprostou menšinu (7,56 % všech okrajů), ovšem na nádobách hrobových plnou jednu čtvrtinu. Souvisí to dozajista s větším výskytem malých nádob na pohřebišťích (55 % oproti 15 % na sídlišťích), jejichž proporce jsou přirozeně umenšeny vzhledem k velikosti. Nápadně náhlý přechod je patrný zejména u okrajů s kalichovitým prohnutím (tyto okraje, pokud jsou odlomené v hrdle nádoby, bývají často méně poučenými kreslíči zobrazovány stranově převrácené, čímž se jeví jako vyhnuté s prožlazenou boční ploškou). Často zmiňované kalichovité prohnutí však není převažujícím znakem okraje. Příčný šikmo vyhnutý okraj je zastoupen zhruba v 54 % případů, zatímco kalichovité prohnutí má 46 % okrajů (i jen slabé prohnutí bylo řazeno mezi kalichovité prohnutí).

Typickým rozlišovacím znakem keramiky MO je i častá přítomnost vnější, vnitřní či oboustranné úpravy okraje pomocí šablon. Někdy je tato úprava provedena méně výrazně, je patrné pouze typické pozvolné oslabení stěny nádoby v okolí hrdla oproti ostatním částem nádoby; při silnějším formování šablonou dochází k vzniku jakýchsi odsazení (hran) na podhrdlí, či zevnitř okraje. Tato odsazení jsou v různé míře a v různých formách přítomna na více než polovině všech nádob (asi 55 %), přičemž tři čtvrtiny z těchto odsazení jsou provedeny zvějšku okraje (téměř 75 %), asi u 16 % okrajů je to jen z vnitřní strany a zbylých 9 % okrajů má odsazení z vnější i vnitřní strany. Hrobová keramika v podstatě kopíruje zastoupení odsazení, jaké je na sídlištních nádobách, ovšem s jednou velkou výjimkou. Odsazení zvějšku i zevnitř (000) je na nádobách z pohřebišť přítomno u plné čtvrtiny nádob, u nichž je zjištěno vůbec nějaké odsazení (*0*). Pro malý počet jedinců (v případě pohřebišť), který vstupuje do tohoto výpočtu, však může jít o statistický problém. Přítomnost a druh odsazení není nijak ovlivněn typem okraje (kalichovitý/přímý – poměr odsazení je u obou typů okrajů podobný). Dalším dokladem užití šablon při úpravě hrdla a okraje je i občasné zřetelné smazání horní amplitudy nejsvrchnější vlnice, pokud jí začíná celý výzdobný motiv na nádobě. Úpravy šablonou tedy probíhaly, alespoň v některých případech, až po provedení výzdoby.

Vysvětlivky k následujícím tabulkám zastoupení jednotlivých keramických značek (kódování dle oddílu IV.4.2, popř. viz vložená karta č. 4)

I* – počítáno ze všech, obsahujících 1, podobně i jinde (např. u výzdoby A*)

VU ano – jen z určitelných (bez „n“)

40 Některá pohřebiště dosud nebyla publikována, proto nejsou nádoby vyobrazeny, pouze charakterizovány popisným kódem v databázi. Citace publikovaných pohřebišť viz výše, oddíl IV.4.2.

„bez n“ – jen kódy bez „n“, tj. s jistotou, že je na střepu poznatelná míra pokrytí sledovaným znakem (větší kusy)

VU – typy – bez „n“ a „0“ (jen z nádob s vnitřní úpravou)

vlastnosti keramických znaků	% zastoupení – Mikulčice – sídlištní keramika	% zastoupení – souhrn pohřebišť
OKR – 1* (z 1* + 2*)	45,61	32,35
OKR – 2* (z 1* + 2*)	53,8	67,65
OKR – odsaz*	55,23	47,06
OKR – odsaz 0 z 0*	74,47	65,63
OKR – odsaz 00 z 0*	15,96	9,38
OKR – odsaz 000 z 0*	9,58	25
OKR – 1 (z 1*)	44,87	36,36
OKR – 10 (z 1*)	43,59	36,36
OKR – 100 (z 1*)	7,69	4,55
OKR – 1000 (z 1*)	3,85	22,73
OKR – 2 (z 2*)	45,65	60,87
OKR – 20 (z 2*)	39,13	28,26
OKR – 200 (z 2*)	9,78	4,35
OKR – 2000 (z 2*)	5,44	6,52
OKR – nízký	7,56	25

V souvislosti s úpravami okraje a hrdla je třeba zmínit jedno specifikum okrajů MO. Profilování šablonou způsobuje oslabení tloušťky střepu, které má, spolu s často větším vyhnutím okraje, v postdepozicičním procesu jednoznačný vliv na typickou fragmentaci keramiky MO. V kontextech se nachází velké množství okrajů MO odlomených těsně nad hrdlem, resp. v oblasti hrdla, a částí výdutí, na nichž bývá patrné typické odsazení zvnějšku. Tento způsob odlamování okrajů může mít pro práci s mikulčickou keramikou fatální důsledky, především v kvantitativně-typologických hodnoceních. Tyto malé keramické fragmenty bez výdutě s výzdobou nebyly řazeny mezi inventované střepy a zůstávaly hromadně uloženy v sáčcích podle nálezových čísel mezi tzv. atypickou keramikou (vysvětlení pojmů viz oddíl IV.3.2.1). Atypická keramika v některých pracích vůbec nevstupovala do hodnocení, a co je ještě horší, z mnoha zkoumaných ploch, především v prvních letech výzkumu, byla bohužel skartována. Poté, co jsem zjistil, že mezi atypickou keramikou je uložena valná většina okrajů MO právě v podobě zmiňovaných malých okrajových fragmentů odlomených u hrdla nádob (při absenci skartace jde o zcela pravidelný jev; opačný případ viz oddíl VI – stav keramického souboru plochy P1962–68), jsem přesvědčen, že hodnocení této keramiky pocházející ze starších výzkumů nemá bez zahrnutí atypických střepů v podstatě žádný smysl (např. POLÁČEK 1995 při užití kartografické metody, znázorňující rozptyl typu 3 na lokalitě a úvahách o míře zastoupení této keramiky v jednotlivých zkoumaných plochách). Myslím, že tento specifický způsob fragmentace keramiky MO má přímý odraz v anomálii,

zjištěné na Pohansku J. MACHÁČEK (2001, 92), totiž v o něco nižší průměrné hmotnosti fragmentů této keramiky (na Pohansku keramika MO představuje typologické skupiny D2, E1, E2).

Ukončení okraje nádob MO je provedeno v naprosté většině prožlabením předtím neupraveného kulatého konce, v některých případech i předpřipraveného seřezaného konce. Avšak vyskytují se i okraje, které jsou seřezány, a prožlabení na nich není provedeno (typ ukončení N; viz např. tab. 33:4; 34:1–3; 35:1, 2, 4–5). Jsou seřezány buď šikmo (kuželovitě) vzhledem k rovině podstavy nádoby (N2), anebo vodorovně – kolmo na rovinu podstavy nádoby (N1). Jejich zastoupení v poměru k prožlabeným ukončením není zanedbatelné. Jde o asi 15 % všech okrajů MO (a to jak na sídlištní keramice, tak na pohřebišťích). Každý zhruba sedmý okraj MO tedy není vůbec, nebo jen v náznaku prožlaben (ostatní znaky jednoznačně řadí takto ukončené okraje k MO, chybí jen závěrečný hrncířův úkon při vytváření okraje). V rámci N ukončení oproti prožlabeným okrajům jednoznačně převažuje horizontální seříznutí, a to výrazně – v 80 % případů (tj. jen 20 % N okrajů je seříznuto šikmo kuželovitě).

Orientace ukončení okraje vzhledem k podstavě nádoby u prožlabených kusů (tvoří u keramiky MO téměř 86 % všech okrajů) je téměř v polovině případů kuželovitě šikmá, zatímco asi třetina všech ukončení okrajů je orientována horizontálně. Šikmo dovnitř nádoby orientované ukončení okraje se projevuje jen v zanedbatelné míře (asi 3,5 % okrajů u sídlištní keramiky, resp. 6 % okrajů na pohřebišťích).

vlastnosti keramických znaků	% zastoupení – Mikulčice – sídlištní keramika	% zastoupení – souhrn pohřebišť
UO 1	33,92	35,29
UO 2	48,54	42,65
UO 3	3,51	5,88
UO – prožl. (1+2+3)	85,97	83,82
UO – N*	14,04	16,18
UO – N1 z N*	79,17	nehodnoceno
UO – N2 z N*	20,83	nehodnoceno

V souvislosti s prožlabeným okrajem je ještě třeba zmínit názor Z. KLANICI (1970, 104), který uvádí, že toto prožlabení je provedeno z důvodu úpravy okraje pro používání pokličky. Jelikož nenacházíme ve velkomoravských kontextech keramické pokličky, mělo by jít o pokličky dřevěné, jež jsou tedy součástí archeologie nenalezaného. Nedovedu si ovšem dost dobře představit dovednost řemeslníků, vytvářejících takové pokličky, které by měly přesně zapadat do leckdy úzkých žlábků nádob, které ani nemají vždy ideální kruhový tvar ústí, resp. hrany okraje (nehledě na těžko uvěřitelnou úzkou spolupráci těchto řemeslníků s hrncířem). Pokličku lze přece z praktického hlediska jednoduše umístit kamkoliv

do ústí nádoby na vyhnutý okraj (bez nutnosti milimetrové strojového měření). Nelze v současnosti zřejmě nabídnout jinou alternativu, než že je tento, jinak velmi specifický znak keramiky MO pouze záležitostí estetickou.

Jak již bylo předesláno výše, překvapivě jednoznačně uniformní je užití hřebenového rydla při výzdobě keramiky MO (limitně se blíží 100 %). Ze všech hodnocených fragmentů měl kombinovanou výzdobu (jedna vlnice, jedna jednoduchá vlnovka) pouze jeden, zcela jednoduché rytí je přítomné jen na dvou nádobách. Obě nesou výzdobné schéma C, které je na nádobách MO nejvýznamnější (viz dále), a jedna z nich má vícero necharakteristických znaků MO, takže je dobrým příkladem keramiky ležící na pomyslném okraji definice tohoto okruhu.

Nejtypičtější výzdobným schématem keramiky MO je **typ A**, kombinace vlnic a hřebenových pásů (v tomto pořadí směrem od hrdla), které je přítomno asi **na dvou třetinách** všech hodnocených **fragmentů** (u nádob z **pohřebišť** jsou to dokonce plné **tři čtvrtiny**!). Při fragmentárnosti jednotlivých keramických kusů sídlištní keramiky je téměř nemožné kvantifikovat všechny varianty v rámci jednotlivých výzdobných schémat (tj. např. A1, A2, A3) pro malý počet natolik velkých střeptů, které by zaručovaly jasné rozpoznání přesné podoby výzdobného schématu (statisticky by měly výhodu varianty, které „nepotřebují“ větší plochu, resp. větší část profilu nádoby (varianty A3, B2, C2, D3, viz vložená karta č. 4). Proto nejsou ve statistice zahrnuty. Tento poznatek je nahrazen hodnocením výzdoby celých nádob z pohřebišť. Náhodně ovšem patrně nebude zjištění, že v rámci výzdobného schématu A na hrobové keramice poměrně překvapivě výrazně **převládá varianta A3** (přes 67 % z A), tedy výzdoba složená pouze z vlnice a hřebenového pásu. Nezdá se, že by na tuto skutečnost mohl mít vliv větší počet malých nádob na pohřebištích. Tato varianta je zastoupena i na nádobách velkých a velikost výzdobných prvků je obecně hrncířem úměrně přizpůsobována velikosti nádoby (u menších nádob menší a hustší vlnice, popř. přímo užití jemnějšího hřebenového rydla v případě pásů, a naopak). I zde je však třeba, opět pro malý počet jedinců jednotlivých variant, brát procentuální výsledky pouze orientačně.

Druhým nejčastějším výzdobným schématem je typ B – pouze vlnice (jeden či víc pásů) –, zastoupený téměř u čtvrtiny nádob MO (u hrobových nádob je to jen o něco víc než desetina, vzhledem k větší převaze typu A).

Projev výzdobných schémat C a D je již pak prakticky totožný jak na sídlištní, tak na hrobové keramice, typ D (pás horizontálních rýh a teprve potom vlnice) se vyskytuje asi na každé desáté nádobě, typ C (pouze hřebenový pás/v) pouze jen asi ve 3 % případů.

Velmi důležitým zjištěním pro charakteristiku MO je tedy naprostá převaha výzdobného schématu začínajícího motivem vlnice (typ A+B). Takto je zdobeno 87–88 % všech nádob MO. Pásem horizontálních rýh (typ C+D) tak začíná výzdobné schéma pouze asi u 12–13 % nádob MO.

vlastnosti keramických znaků	% zastoupení – Mikulčice – sídlištní keramika	% zastoupení – souhrn pohřebišť
V – 1 (hřebenová)	98,25	100
V – 1 (kombinovaná)	0,58	0
V – 1 (jednoduchá)	1,17	0
V – A* bez AB, CD	65,71	75,36
V – A z A* bez n	nehodnoceno	32,69
V – A2 z A* bez n	nehodnoceno	0
V – A3 z A* bez n	nehodnoceno	67,31
V – B* bez AB, CD	22,14	11,59
V – B z B* bez n	nehodnoceno	87,5
V – B2 z B* bez n	nehodnoceno	12,5
V – C* bez AB, CD	2,86	2,9
V – C z C* bez n	nehodnoceno	nehodnoceno
V – C2 z C* bez n	nehodnoceno	nehodnoceno
V – D* bez AB, CD	8,57	10,15
V – D z D* bez n	nehodnoceno	85,71
V – D2 z D* bez n	nehodnoceno	14,29
V – D3 z D* bez n	nehodnoceno	0
V – A*B* (vln)	87,85	86,96
V – C*D* (pás)	11,43	13,04

Zcela převažující je pozvolná vlnice (často až extrémně nízká s dlouhým obloučkem), objevující se asi v 90 % případech. Pouze každá desátá nádoba nese v některém místě výzdoby vyšší vlnici (kód „v“). V případě celých nádob z pohřebišť nebyly vyšší vlnice dokonce registrovány ani jednou. Překlopení vlnic vlevo je u keramiky MO častější než vlnice bez stranové asymetrie. Sklon vlevo mají vlnice u více než poloviny všech nádob (asi 56 %). Symetrické vlnice se u sídlištní keramiky vyskytují asi ve 40 % (sklon vpravo či kombinace obou sklonů „l“ i „p“ se objevuje v zanedbatelném počtu), ovšem na keramice hrobové mají velmi překvapivě nejmenší zastoupení (méně než 10 %)! Každá pátá nádoba z hrobů nese vlnici se sklonem vpravo. Dokonce i nádoby s kombinovaným sklonem vlnic jsou v případě pohřebišť častější než symetrické vlnice (14 % případů). Překrývání jednotlivých výzdobných prvků přes sebe (vlastnost „x“) není u keramiky MO příliš častá (asi 13 %, resp. 16 % u hrobové keramiky).

vlastnosti keramických znaků	% zastoupení – Mikulčice – sídlištní keramika	% zastoupení – souhrn pohřebišť
V – v	9,88	0
V – l	56,4	56,52
V – p	3,49	20,29
V – lp	1,75	14,49
V – x	12,79	15,94

Jednoduché hodnocení tvaru nádob přineslo také zajímavé poznatky, především při porovnání sídlištní a hrobové keramiky. Plně tvarově určitelných (do čtyř výše popsaných tvarových typů 11, 12, 21, 22) bylo v případě sídlištní keramiky 72 % fragmentů, u nádob z hrobů (vesměs celých či téměř celých) 100 %. Převažující je v obou případech jednoznačně typ 12 (61 %, resp. 52 % u hrobové keramiky). U sídlištní keramiky pak jsou ostatní typy (11, 21 a 22) zastoupeny poměrně rovnoměrně (mezi 10–15 %). U hrobové keramiky se však typy 11 a 21 vyskytují shodně vždy asi u pětiny nádob, zatímco typ 22 se téměř neobjevuje (jen asi 4 %). Ještě více vynikne charakteristika tvaru, pokud rozložíme jednotlivé vlastnosti. Je zcela zřejmé, že u keramiky MO jednoznačně převažuje situlovitý tvar s nejvyšší výdutí v horní třetině nádoby. Ve vzácné shodě, jak u sídlištní, tak u hrobové keramiky, mají situlovitý tvar (vlastnost 1 v řádu desítek – typy 11 a 12) plně tři čtvrtiny všech nádob, soudkovitý tvar (vlastnost 2 v řádu desítek – typy 21 a 22), tedy jen asi čtvrtina.

vlastnosti keramických znaků	% zastoupení – Mikulčice – sídlištní keramika	% zastoupení – souhrn pohřebišť
T – určitelný	72,1	100
T – 11 (z určitelných)	15,32	21,74
T – 12 (z určitelných)	61,3	52,17
T – 21 (z určitelných)	10,48	21,74
T – 22 (z určitelných)	12,9	4,35
T – *1 (úzké hrdlo)	26,58	43,48
T – *2 (široké hrdlo)	73,42	56,52
T – 1* z určitelných (situlovité)	76,61	73,91
T – 2* z určitelných (soudkovité)	23,39	26,09

V sídlištní keramice bylo zjištěno shodně 15 % zastoupení malých (průměr okraje do 15 cm) i velkých (nad 25 cm) nádob (zbytek tvoří logicky nádoby středních velikostí o průměru okraje asi 15–25 cm a odpovídající výšce asi 15–35 cm), zatímco na pohřebišťích je podíl malých nádob plných 55 %, avšak velkých jen asi 7 %. U sídlištní keramiky MO v Mikulčicích je střední průměr okraje 22 cm.

vlastnosti keramických znaků	% zastoupení – Mikulčice – sídlištní keramika	% zastoupení – souhrn pohřebišť
VL – M	15,12	55,07
VL – V	15,07	7,25

Určit typ hmoty (se všemi obtížemi, které byly zmíněny výše v oddílu IV.4.2) se u sídlištní keramiky podařilo v 96,5 % případů (především proto, že u posuzovaných jedinců šlo o větší fragmenty), u keramiky z hrobů u všech nádob.

Zastoupení jednotlivých materiálových typů je v obou případech v podstatě podobné. Jednoznačně převládá typ 21 (u více než 50 % všech kusů), tj. keramika ostřená pískem se zrnky do 1 mm, vytvářejícími pravidelný krupičkový povrch, se světlými šedohnědými tóny s růžovými až oranžovými skvrnami. Ostatní typy jsou takřka rovnoměrně rozloženy a až na jednu výjimku (typ 11) nepřesahují hodnotu 10 %. Pokud si budeme všimnout složení těsta, pak je vlastnost 2 (v řádu desítek; středně hrubě ostřený materiál, krupičkový povrch) detekována na 70 % nádob, vlastnost 1 (jemný materiál) asi na 18 % nádob, vlastnost 3 (hrubé provedení) pouze na 10 %. U hrobové keramiky je pouze poměr hrubé a jemné hmoty obrácen. Poměry barevnosti povrchu nádob v podstatě kopírují zastoupení typů hmoty. Přes 70 % nádob má barevnost 1 (světlé šedohnědé či hnědošedé tóny s růžovými až oranžovými skvrnami), 17 % barevnost 2 (tmavě šedá až šedočerná, u hrobových nádob asi 22 %), barevnost 3 (světle šedá) je zanedbatelná a v podstatě dokládá předběžnou hypotézu, že jde spíše o druhotné přepálení nádob, u nichž již původní barva výpalu není zjištělná.

vlastnosti keramických znaků	% zastoupení – Mikulčice – sídlištní keramika	% zastoupení – souhrn pohřebišť
M – určitelný	96,51	100
M – 11	14,46	10,15
M – 12	3,62	0
M – 13	0,6	0
M – 21	51,2	53,62
M – 22	9,64	14,49
M – 23	10,24	4,35
M – 31	6,02	8,7
M – 32	4,22	7,25
M – 33	0	1,45
M – 1* (jemný)	18,68	10,15
M – 2* (střední)	71,08	72,46
M – 3* (hrubý)	10,24	17,39
M – *1 (růžová)	69,88	72,46
M – *2 (šedočerná)	17,47	21,74
M – *3 (šedá)	10,84	5,8

Úprava vnitřní strany nádoby je na keramice MO přítomna ve více než 80 % případů (z těchto fragmentů, jejichž povrch nebyl narušen uložením pod hladinou spodní vody), ať už je provedena jakýmkoliv způsobem. V horní části nádoby, od hrdla zhruba po polovinu nádoby (vlastnost H), se vyskytuje častěji než na celém profilu nádoby, a to asi u tří čtvrtin nádob. V případě hrobové keramiky je to jen u dvou třetin nádob; větší zastoupení vnitřních úprav provedených na nádobách i níže než na horní polovině nádoby může souviset s větším množstvím malých nádob, případně s jejich horším technologickým provedením. Nejčastější způsob

vnitřní úpravy byl prováděn slabým působením prstů, které zanechalo stopu jemných rýžek po papilární kresbě. Tyto stopy jsou patrné asi na 73 % stěpů (na 60 % v případě hrobových nádob). Druhý nejčastější způsob je silnější působení, po němž zůstávají žlábkové o šířce jednotlivých prstů. Zajímavý je rozdíl v zastoupení tohoto typu vnitřní úpravy u sídlištní a hrobové keramiky. U sídlištní keramiky je zachycena u 18 % fragmentů, ovšem v případě nádob z pohřebišť je to plných 40 %. Třetí způsob, úprava dřívkem, je zastoupen v 15 % případů (resp. 12 % u hrobové keramiky). Dalším hodnoceným kritériem je směr, kterým byly vnitřní úpravy prováděny. Poměrně překvapivě více než polovina všech hodnocených sídlištních nádob má vnitřní výzdobu provedenu šikmo, téměř 30 % pak svisle a jen čtvrtina vodorovně (pravidelně či nepravidelně přes sebe). Některé nádoby nesou vnitřní úpravu provedenou kombinací směrů (proto součet jednotlivých druhů vnitřních úprav přesahuje 100 %). Jedna z nádob byla uvnitř upravována dokonce všemi třemi zmiňovanými směry, postupně směrem od hrdla ke dnu od vodorovného přes šikmé až ke svislému. Na nádobách hrobových je zastoupení směrů provedení vnitřní výzdoby poněkud jiné. Všechny tři orientace jsou zastoupeny téměř stejně, šikmý směr, nejčastější na sídlištních nádobách, je však v tomto případě nejméně častý!

vlastnosti keramických znaků	% zastoupení – Mikulčice – sídlištní keramika	% zastoupení – souhrn pohřebišť
VU – ano	81,82	84,06
VU – ne (kód „0“)	18,18	15,94
VU – H	73,74	67,24
VU – C	26,26	36,21
VU – 11*	5,05	0
VU – 12*	7,07	5,17
VU – 13*	3,03	6,9
VU – 14*	0	0
VU – 21*	8,08	31,04
VU – 22*	4,04	1,72
VU – 23*	4,04	6,9
VU – 24*	2,02	0
VU – 31*	17,17	6,9
VU – 32*	41,41	25,86
VU – 33*	7,07	24,14
VU – 34*	9,09	3,45
VU – 1* (dřívko)	15,15	12,07
VU – 2* (žlábký)	18,18	39,66
VU – 3* (rýžky)	72,73	60,35
VU – *1 (svisle)	28,28	37,94
VU – *2 (šikmo)	52,53	32,75
VU – *3 (vodorovně)	14,14	37,94
VU – *4 (vodor. neprav.)	10,1	3,45

Technologická úroveň výroby nádob, tedy celkové hodnocení technologického provedení jednotlivých hodnocených znaků na nádobě, včetně celkové kvality výstavby nádoby a její pravidelnosti, je sice poměrně subjektivní a obtížně „přenosné“. Ovšem při hodnocení jedinou osobou s konstantním pohledem na „pravidla“ tohoto hodnocení a při zavedení pouze tří kvalitativních stupňů (I – nejkratší až III – nejméně kvalitní, tzv. derivát okruhu – viz oddíl IV.3.4) je možné získat zajímavý obecný pohled, především při porovnání sídlištní a hrobové keramiky. Do technologicky nejvyspělejšího stupně I patří v případě sídlištní keramiky asi 43 % nádob, kdežto na pohřebišťích je to jen asi 23 % nádob. Do stupně II, představujícího jakýsi standard daného okruhu, lze zařadit 52 % fragmentů, resp. 61 % u keramiky hrobové. Stupeň III, jenž by měl představovat již okraj definice keramického okruhu (viz oddíl IV.3.4), je zastoupen na sídlišťích pouhými 4 %, na pohřebišťích však 16 %. Značná část technologicky vyspělejších nádob, objevujících se na pohřebišťích, je při možnosti současného hodnocení všech nádob z dané lokality na první pohled odlišitelná od zbytku. Tyto nádoby jsou často větší, a přesto graciálněji, vykazují pravidelnou stavbu těla a vyváženou proporcionalitu a vyznačují se technicky dobře zvládnutou výzdobou. Většina takových nádob byla do světa zemřelých patrně přenesena z běžného užívání, což nelze říci o nádobách ostatních.

vlastnosti keramických znaků	% zastoupení – Mikulčice – sídlištní keramika	% zastoupení – souhrn pohřebišť
TS určeno	96,51	100
TS 1 (z určitelných)	43,37	22,58
TS 2 (z určitelných)	52,41	61,29
TS 3 (z určitelných)	4,22	16,13

Sama výstavba stěn nádob je pravidelná, povrchová úprava nádob MO je však poněkud méně pečlivá než v případě BO (vnější povrch bývá často zvlněný, hrboletý, jsou na něm patrné i stopy po prstech tvořící lokální zúžení nádob; u keramiky BO tyto jevy prakticky nenajdeme). Troufám si tvrdit, že názor B. Kavanové o užívání engob při úpravě povrchu nádob v tomto období (KAVANOVÁ 1996, 139 – snad měla na mysli alespoň zčásti i keramiku MO, ale z jejího textu je to těžko dešifrovatelné) je značně odvážný, z vlastní zkušenosti si nedovedu představit, jak rozlišit engobu od stop po druhotném přepálení (minimálně by měl být představen způsob, jakým autorka tento jev rozpoznává a dokládá, srov. BUKO 1990, 121–122).

Thloušťka stěn nádob přirozeně roste se zvětšujícím se objemem, ovšem i velké a obří nádoby MO mají velmi často vzhledem ke své velikosti relativně tenké stěny a jsou proporcionálně vyrovnané (velikost a provedení okraje, síla dna, přechod hrdla), což svědčí o dokonalém zvládnutí výstavby

nádob. Doklady způsobu vytváření (formování nádob) se však bohužel na keramice sledovaných okruhů neprojevují takovým způsobem jako např. na mladší polské keramice (např. RZEŽNIK 1993; 1995, 66–78). Nelze tedy touto cestou obohatit naše představy o práci s ručním kruhem ani uvažovat o jeho možných podobách.

Znáмым fenoménem raně středověké keramiky jsou značky na dnech. „Pravé“ značky, tj. plastické symboly a vyobrazení na dnech nádob, jsou na keramice MO naprostou výjimkou; na sídlištní keramice se plastická značka objevila pouze jednou, což činí asi 3 %, ⁴¹ na keramice hrobové poněkud častěji (12 %). Zmiňovaná jediná sídlištní nádoba s plastickou značkou (ve tvaru kosočtverce půleného jednou úhlopříčkou) je zvláštní i tím, že (opět) jako dosud jediná zjištěná nádoba MO nese i plastickou výzdobu – lištu, která však vzhledem k velikosti této nádoby měla jistě i praktický význam při jejím přenášení. Na keramice hrobové se objevují na dnech opakující se motivy hvězdice, kříže či hvězdice v kruhu, popř. snad trojzubce. Pozoruhodná je nádoba z hrobu 282 v Prušánkách, která je technologicky nepřilíši na výši (kvalitativní stupeň III) a nese jak plastickou značku, tak značku technickou (technická značka překrývá plastickou). Technické značky byly u keramiky MO (shodně u sídlištní i hrobové) zaznamenány téměř na pětina nádob.

vlastnosti keramických znaků	% zastoupení – Mikulčice – sídlištní keramika	% zastoupení – souhrn pohřebišť
ZN – T (z celých nádob)	18,18	18,18
ZN – P (z celých nádob)	3,03	12,12

IV.4.4 Shrnutí vymezení MO

Poté, co byly popsány a statisticky představeny typické i vzácné podoby jednotlivých keramických znaků na nádobách MO, lze tedy shrnout nejtypičtější projevy, jež by měly charakterizovat keramiku tohoto okruhu, a vydělit ji tak vůči keramice ostatní.

Ukončení okraje nádob MO je v naprosté většině provedeno **prožlabením** (až 85 %) a je patrně jedno, zda je ukončení orientováno **šikmo** či **horizontálně**. Okraj je celkově vyšší, buď **kalichovitě** prohnutý, **nebo rovný** a přímý od hrdla po ukončení, a to zhruba v poměru 1:1 (u hrobových nádob tvoří rovné okraje až dvě třetiny). Asi 15 % nádob může mít okraj bez prožlabení (seříznutý oběma zmiňovanými

směry), popř. s náznakem prožlabení – okraje typu N. V tomto případě jednoznačně převažují kalichovitě prohnuté okraje. Na více než polovinu nádob je znát **úprava hrdla šablonou**, způsobující odsazení pod hrdlem. Pokud je přítomno, je v drtivé většině **na vnější straně** nádoby.

Výzdoba keramiky MO je takřka výlučně **hřebenová**. Téměř v 90 % začíná hřebenovou vlnicí. Nejčastější výzdobné schéma tvoří **vlnice** a **hřebenový pás** (popř. další vlnice) – u sídlištní keramiky u dvou třetin, u hrobové dokonce u tří čtvrtin. **Sklon vlnic** je o něco více než v polovině případů **vlevo**, jinak je stranově vyrovnaný (přes 40 %). U hrobových nádob je však pětina vlnic skloněna vpravo, zatímco u sídlištních pouze minimum.

U sídlištních nádob převládá **široké hrdlo** blízké se šířce nejvyšší výdutě a zároveň průměrem přesahující dno (nádobky vhodné k přípravě pokrmů), u hrobových nádob je výrazně větší zastoupení nádob s úzkým hrdlem vzhledem k nejvyšší výduti (vhodnější např. k uchování tekutin?). Tři čtvrtiny nádob MO jsou **síťlovitého tvaru**, jen čtvrtina soudkovitého.

Keramická **hmota** je asi u 70 % nádob **střední zrnitosti s krupičkovitým povrchem**, typická barevnost je charakterizována (opět asi v 70 % případů) **světle béžovými až šedohnědými odstíny s růžovými až oranžovými skvrnami**.

Více než 80 % nádob má **technologické stopy vnitřní úpravy**, převládají **jemné rýžky** po úpravě prsty, prováděné u více než poloviny nádob **šikmo** (u sídlištní keramiky; u hrobové je orientace stejnoměrně rozložena mezi svislou, šikmou a horizontální, více jsou zastoupeny žlábků po silnější úpravě prsty). Značky na dnech nádob nejsou typické. U hrobové keramiky tvoří malé nádoby (s průměrem okraje do 15 cm) více než polovinu všech nádob náležejících MO.

Posouzení toho, kolik a které keramické znaky budou na konkrétních nádobách rozhodovat o příslušnosti k danému keramickému okruhu, je nejednoduché a velmi těžko je lze formalizovat. Myslím, že v tomto ohledu bude hrát archeologova intuice i v budoucnu vždy rozhodující úlohu, a nejsem si proto jist, zda je tento bod, predikovaný v teorii keramikologie (BUBENÍK – FROLÍK 1995), splnitelný jakoukoliv exaktní kvantifikací. I hranice klastřů obtahuje člověk tužkou na základě vlastního úsudku. V případě fyzického hodnocení konkrétních nádob máme možnost přímého posouzení a zvažení charakteristiky jednotlivých keramických znaků na nádobě či fragmentu – tento způsob umožňuje posoudit keramiku celkově a přímo. Protože sami vytváříme skupiny na základě větší či menší podobnosti námi vybraných a sledovaných znaků – aniž víme, s jakým záměrem je vytvářel hrnčíř, zda je dělil, pojmenovával, resp. chápal stejně jako my – jako něco společného a zároveň specifického vůči skupinám ostatním, bude naše definování hranic keramických skupin či okruhů a rozhodování o tom, které nádoby tam ještě patří a které již ne, poněkud umělé a vždy tu bude možnost toho, že neodrážejí historickou realitu. Ani

⁴¹ Pro malý počet jedinců (33 kusů), které bylo možno vzhledem k přítomnosti dostatečného úseku dna nádoby zahrnout do statistiky, nelze brát výsledný podíl zastoupení plastických značek u keramiky MO závazně, ovšem ze zkušenosti z hodnocení stovek souborů s keramikou MO se domnívám, že toto číslo se blíží realné situaci.

v základních a nejtypičtějších znacích nikdy nebudeme mít jistotu, zda některou jinou variantu jednoho znaku nevydělujeme z daného okruhu omylem. Dobrým příkladem může být skupina nádob BO (typ BO-Mik 1, viz oddíl IV.3.4 a vyobrazení na tab. 29), jejichž znaky jsou shodné a jednoznačně „blučinské“ do té míry, že patrně můžeme usuzovat na jednoho a téhož výrobce, přičemž na některé nádoby chybí vlnovka a na jiné je blučinská šroubovice doplněna zcela ojedinělými vpichy (tab. 29:4, 5). Podobně hraniční problém představuje v případě MO výskyt nádob s mnoha znaky typickými pro tuto keramiku, ovšem s okrajem, na jehož konci nebylo provedeno prožlabení, ani nebyl okraj pro tento úkon předpřipraven (okraje typu N). I tyto nádoby (kterých však není mnoho, podrobněji viz dále v oddílu VII.1) mohly být vytvářeny stejnými výrobci ve stejných dílnách jako keramika MO. Jde pouze o to, že jeden z nejtypičtějších keramických znaků je výrazně pozměněn. „Genetická“ příbuznost této keramiky s MO je však neoddiskutovatelná. Je otázkou, zda jde o specifickou skupinu v rámci MO (stejný původ, mikrochronologický rozdíl), či zda jde o náhodný prvek neprovedení závěrečných řemeslných úkonů na nádobě. S přihlédnutím k dalším znakům na takových nádobách jsem přesvědčen, že platí druhá možnost. Toto mé prozatímní oddělení nemůže být do budoucna chápáno jako neměnné (je třeba prověření ještě většího množství okrajů keramického horizontu MO i v jiných areálech mikulčického hradiště, či dokonce na jiných lokalitách v okolí).

V. KERAMICKÝ HORIZONT SEVERNÍHO A VÝCHODNÍHO PODHRADÍ – KERAMIKA MLADŠÍ VELKOMORAVSKÉ FÁZE

V předchozích kapitolách byly vymezeny dva výrazné velkomoravské keramické okruhy, jež jsou jednoznačným dokladem civilizačního jevu, nazývaného regionalizace keramiky, spojeného s profesionalizací výroby keramiky. Stratigrafickým rozbořem byl představen areál severního podhradí mikulčického hradiště včetně jeho hmotné náplně. Severní podhradí – jako jednovrstevný, patrně relativně krátkodobě osídlený areál s absencí superpozic – skýtá při studiu keramiky na první pohled překvapivou, leč jednoznačnou výhodu. Keramický horizont (k tomuto termínu BOHÁČOVÁ – ČIHÁKOVÁ 1994, 176, 179; BOHÁČOVÁ 1995, 125), kterým je sídliště charakterizováno, je totiž vzhledem k délce trvání a patrně násilnému zániku osídlení v tomto prostoru, které již prokazatelně nebylo obnoveno, velmi úzký, prakticky „čistý“ (není zde starší keramika ani kontaminace mladším materiálem). Takto je tedy možné představit soubor keramiky, která byla užívána v jednom časovém úseku, jehož trvání je vzhledem k současným možnostem datování velmi krátké a dále chronologicky podrobněji nerozlišitelné. Samozřejmě chybí naopak možnost vytvářet relativně chronologické řady keramických skupin (okruhů, typů) na základě vertikální stratigrafie v kombinaci s typologií. Faktická absence vertikální stratigrafie, ve smyslu souvrství a superpozic objektů, je ovšem ve fázi vydělení a představení „mladší“ velkomoravské keramiky výhodná. Sídliště v severním podhradí lze dle předchozích dokladů datovat do vrcholné fáze velkomoravské éry. Keramický horizont tohoto sídliště tak bude nejlepším (a nekontaminovaným) představením a dokladem technologické úrovně a typologické škály vyspělé velkomoravské keramiky. Je proto na místě tento keramický horizont nyní obrazově představit na konkrétním materiálu.⁴²

V.1 Představení keramického horizontu S podhradí – Velká Morava, 2. polovina 9. století – přelom 9. a 10. století

Keramický soubor z výzkumů 46 a 79 je bohužel velmi poznamenán dlouhotrvajícím uložením pod hladinou spodní vody, což zásadně ovlivňuje hodnocení keramické hmoty, popř. výpalu. Mezi typické příznaky tohoto tzv. vyluhování patří určitá barevná uniformita v odstínech světle šedé až béžové, nápadná zrnitost povrchu stěpů a časté částečné setřetí výzdoby.

Ke keramice MO ze svrchních partií souvrství (hor. 1 a 2) můžeme bezpečně řadit okraje z tab. 1:7, 11, 12, 19–29, u výdutí je rozpoznání složitější, k charakteristickým patří zlomek 1:36, 43, 47. Na úrovni zánikového horizontu hradiště (hor. 3, 4) můžeme vybrat např. okraje tab. 3:8, 11, 12, 15, 16, 18–48, 51–53, 56 a 57, výdutě s výzdobou tab. 3:50, tab. 4:16, 17, 19, 20, 22. Z hor. 5, 6, 7, 10 lze jmenovat okraje na tab. 5:18–20, 22–24, 34, tab. 6:17, 24–32, zdobené výdutě např. 5:26–28, 30–31, tab. 6:41. Z mladší výplně jámy 1342 (kontext 12) lze přiřadit k popisovanému okruhu okraje na tab. 7:19, 20, 23, 35–39, 41–50, zatímco ze spodní výplně (kontext 13) nemáme jediný zlomek okraje nádoby MO. V navázce podlahy 892 (kontexty 14, 20 a snad 17) bylo jen několik okrajů náležejících MO, tab. 8:20, 45–48, 50 (poněkud osobitý, technologicky sem však patří), 52–55, tab. 9:2, tab. 11:6, 19, 25, 31, výdutě 10:5, 12, 14. Z podlahové úpravy, složené z jílové navážky 15 a povrchového nášlapu 3, přimykající se k SZ hraně domu 892, pocházejí prožlabené okraje MO vyobrazené na tab. 12:9, 11 (kontext 3), 12 (kontext 15) a z celého výzkumu největší zkompletovaný fragment nádoby s tímto okrajem s velkou částí hřebem ryté výzdoby – tab. 12:14 (kontext 15).

Ukázku okrajů MO s neprovedeným prožlabením (ukončení okraje typu N) představují vyobrazení na tab. 1:13–15, 17, 20, 22, tab. 3:4, 6, 7, 51, tab. 5:8–9, 12, tab. 6:7, 24–27, tab. 7:26–28, 36–37, 50, tab. 12:12.

V keramické kolekci z výzkumů 46 a 79 v S podhradí je třeba si ještě povšimnout zástupců BO. Vedle zlomků s náznaky „blučinského“ výzdobného stylu (jednoduchým rydlem ryté širší rýhy až žlábků, jednoduché, převážně vyšší vlnovky, viz tab. 1:38, 40, 45, tab. 2:21, 27, 30, tab. 4:21,

⁴² Na tabulkách keramiky v příloze jsou vyobrazeny všechny okraje z výzkumu 79 a výběr zdobených výdutí, popř. den nádob. Z výzkumu 46 není bohužel v současné době možné představit žádné vyobrazení, originály kreseb byly zničeny při požáru mikulčického pracoviště, stejně jako keramický materiál, jenž byl jejich předlohou.

tab. 10:4, 7, tab. 11:34) a jednoznačných kusů s typickým dekorem (tab. 6:37, 39, 42, tab. 10:6, 13, tab. 12:2) je ještě možné zmínit okraje, u nichž sice tento výzdobný motiv chybí, ale jejichž ukončení jsou zcela typická právě pro keramiku tohoto okruhu, viz tab. 8:56, tab. 11:17, 21. Na sídlišti v S podhradí se keramika BO jako malá příměs (okolo 2–6 % všech keramických zlomků bez ohledu na stratigrafii, tj. relativní chronologické rozdíly, viz dále) vyskytuje jak v relativně starších (o kolik?), tak i v mladších kontextech sídliště, aniž by byly pozorovány patrné typologické či technologické rozdíly (ve výzkumu 79 např. viz již zmiňované zlomky na tab. 8 a 10 z vrstvy 20 či tab. 12:2 z vrstvy 17, oproti např. nálezům stratigraficky mladším ze zánikového horizontu 3, popř. z hor. 2 a 10 – tab. 1, 3, 5, 6, 9).

Jelikož před sebou máme soubor keramiky, o němž se dá hovořit jako o chronologicky relativně současném, je vhodné všimnout si i některých zlomků s výraznějšími keramickými znaky (především v případě okrajů), které by mohly být vodítkem k identifikaci dalších lokálních typů keramiky, minimálně pro geografickou oblast přímého vlivu mikulčického hradiště (srov. s východním podhradím v oddílu V.4.5).

1) Typ s pracovním názvem **KZ** (kalichovité zaoblené) – okraje, které jsou v podstatě shodné s prožlabenými (kalichovité prohnutí, zúžení střepu v přechodu hrdla a okraje, resp. zesílení okraje oproti hrdlu), ovšem samo ukončení okraje prožlabením zcela chybí a okraj je ukončen protažením a zaoblením; okraj se zužuje, je zřetelně a vždy kalichovitě prohnut a na konci zaoblen, tedy bez jakýchkoliv stop po úkonu vytvářejícím po obvodu nádoby žlábek, přičemž některé technologické znaky i celková technologická úroveň se často shodují s exempláři s prožlabením (tab. 1:1–4, tab. 2:4, 6, tab. 5:7, 11, tab. 6:8, 10). Je možné jejich budoucí přiřazení k MO.

2) Typ s pracovním názvem **ZP** (zaškrbené profilované) – krátké silné okraje zhruba oválného průřezu, někdy složitěji tvarované, na vnitřní straně profilované jemnými žlábkami či rýhami (tab. 1:9, 16, tab. 2:10, 11, 13–15, tab. 8:35).

3) Typ s pracovním názvem **OO** (ostrý okraj) – patrně malá skupina nádob s nápadným zaoblením vnější strany ukončení okraje a jemným vytažením horní hrany do špičky. Z výzkumu 79 v S podhradí pochází pouze jeden okraj (viz tab. 1:18; na ploše 46 jich bylo 6), tyto okraje jsem však registroval i v materiálu z jiných poloh mikulčického hradiště.

Zlomky, které vykazují relativně horší ztvárnění či provedení jednotlivých keramických znaků (jednoduché okraje, masivní stěny, celková proporcionální „těžkopádnost“, horší úroveň výstavby nádoby apod.), a kterým tak obecně většinou přisuzujeme i vyšší chronologické stáří v rámci středohradištního období, se vůbec nenacházejí v destrukčním horizontu 3. Z ostatních pomocných horizontů hlavní kulturní vrstvy sídliště (kontext 1) stratigraficky pod destrukčním horizontem 3 (hor. 5, 6, 7, 10) můžeme k takto klasifikované

keramice přiřadit snad pouze několik zlomků z tab. 5:35 a tab. 6:11, 12, 21–23. Její výskyt je však mnohem častější v úrovních ležících stratigraficky nejnižší, tj. v navázkách podlahy 892 a ve spodní části zásypu jámy 1342 – kontexty 13, 14, 15, 17, konkrétně např. tab. 8:16–18, 21, 22, 25–33, 36–39, tab. 9:1–3, 6, 15, 19, tab. 11:10–12, 20, 23, 24, 27–29, 32, 33. Zcela obdobná situace byla prakticky ve všech sledovaných jevech zjištěna i na ploše 46.

V.2 Zastoupení MO a BO na plochách 46 a 79

Typickými představiteli keramického horizontu S podhradí jsou oba popisované keramické okruhy, ale keramika MO především. Je velmi překvapujícím a závažným zjištěním, jak značné je její zastoupení v tomto horizontu. Kvantitativní vyjádření výskytu keramiky MO (ale i keramiky BO) v náleзовých situacích sídliště v severním podhradí bude náplní této kapitoly.

Na poměry mikulčického výzkumu podrobná dokumentace a popis nálezové situace plochy P1974-II a nový revizně zjišťovací výzkum P2005 v dotyku s první jmenovanou plochou, prováděný již metodikou kontextuální archeologie, přizpůsobenou specifikům a možnostem rozlišování raně středověkých kontextů (s obtížným rozpoznáváním jejich nepřítomných barevných a konzistenčních rozdílů, resp. s absencí výrazných přechodů mezi nimi), umožnily rozdělit vyzvednutou keramiku podle jejího uložení v přirozených kontextech (vrstvách, jednotlivých výplních objektů) či – především v případě staršího výzkumu – alespoň do určitých horizontů, které určují její relativně chronologickou posloupnost (ačkoliv může jít, a ve většině případů asi skutečně půjde, o chronologické rozdíly pod hranicí rozlišitelnosti současnými datovacími metodami). Hlavní stratigrafickou rozlišovací úroveň, na jejímž základě je poté možné rozdělovat keramiku v případech homogenních vrstev (nepřítomnosti rozlišitelných přirozených kontextů) či nedostatečné dokumentaci starších výzkumů, tvoří zánikový horizont sídliště charakterizovaný četnou kamennou destrukcí. Tyto časté koncentrace kamenů se nacházejí v úrovni těsně nad podlahovými úpravami, překrývají zahloubené objekty či se do těchto objektů propadají. Pomyslné propojení nivelační úrovně bází těchto kamenů představuje úroveň povrchu v době zániku sídliště na sledovaných plochách (ve starších výzkumech vzhledem k řídnější prováděné nivelaci, či obvyklé, leč nic neříkající nivelaci nejvyšších bodů měřených objektů – kamenů, lebek apod., je tato hranice o něco obtížněji rekonstruovatelná⁴³).

43 Nová metodika mikulčického terénního výzkumu je z velké části založena právě i na provádění podrobné nivelace nejen hran přirozených kontextů, ale i případného destrukčního horizontu sídliště, tvořeného často nejen

Kameny a jiný movitý materiál přitom při destrukci sídliště nemohl ležet „ve vzduchu“, čili přesné měření nivelace spodních hran těchto objektů umožňuje s přesností na centimetry určit ve smyslu vertikální stratigrafie linii, která je rozhodující pro odlišení artefaktů z doby života sídliště (pod její úrovní), z doby odpovídající zhruba momentu zániku sídliště (na její úrovni), a nálezu nad touto úrovní, která ukazuje opět na předměty z doby kolem zániku sídliště, avšak silněji postižené postdepozičními procesy (stále však, vzhledem k výše zmiňované absenci následného mladšího osídlení, bez nebezpečí přesunu hmoty a s tím spojené chronologické kontaminace artefaktů oběma směry). Je samozřejmé, že nejde o nijak zásadní ostrou hranici pro zcela exaktní rozdělení archeologického materiálu. V konkrétních jednotlivých případech tato hranice nemůže být brána jako striktní a jednoznačně něco dokazující (což je třeba mít neustále na paměti, aby nedocházelo k nežádoucím zjednodušujícím interpretacím na základě jednotlivostí, které mohou být výjimečné, a nikoliv typické, o což ve skutečnosti musí v archeologii jít). Avšak v opakujících se jevech, posuzovaných jako tendence, (srov. FROLÍK 1995, 118) je v tomto dělení velký potenciál, pokud při takovém způsobu odlišování vyzvednutých artefaktů zjistíme, že jejich kvalitativní zastoupení či kvantitativní poměry jsou v jednotlivých kontextech (horizontech) rozdílné, ale zároveň se tato pozorování v rámci konkrétního kontextu (horizontu) opakují se stejným výsledkem ve více posuzovaných případech. Takto lze dojít k velmi závažným závěrům.

Pro vyhodnocení zastoupení keramiky MO v jednotlivých kontextech, resp. horizontech sídlištních situací v S podhradí, ale i v jiných areálech (viz dále), byla zvolena velmi jednoduchá metoda výpočtu poměru okrajů tohoto okruhu (popř. i BO a dalších lokálních typů) vůči všem okrajům ve stejných stratigrafických jednotkách. Riziko zkreslení výsledků z důvodu rozdílného způsobu fragmentarizace jednotlivých keramických skupin (např. rozdílná hmota a úroveň výpalu) je dle mého názoru zanedbatelné. V keramickém horizontu S podhradí jednoznačně nejsou pozorovány natolik markantní rozdíly v těchto technologických znacích (k tomuto problému např. MACHÁČEK 2001a, 92). Ani zjištění o něco větší lámavosti keramiky MO, projevující se zřejmě poněkud menší vahou jeho průměrného fragmentu, nemůže výrazně ovlivnit celkové tendence (MACHÁČEK, tamtéž – jde o typickou lámavost v oblasti hrdla, která pouze způsobuje častější podobu okrajového zlomku keramiky MO, jemuž chybí oblast podhrdlí, čili plece; viz další důsledky, odrážející se ve způsobu výběru k inventarizaci a míře skartace). Stejně tak, pokud srovnáváme podíl okrajů různých keramických skupin vůči všem přítomným okrajům (nikoliv jejich absolutní počet), a to vždy zvláště ve stejných stratigrafických jednotkách,

nemohou vadit jinak prokazatelné a existující rozdíly v míře fragmentarizace v závislosti na postdepozičních procesech (druhotný odpad, n transformace apod.). Ačkoliv jsem si vědom, že ne vždy množství posuzovaných jedinců v jednotlivých kontextech či horizontech dosahuje hodnot potřebných pro statistické výpočty, považuji za důležité všimnout si určitých tendencí (budou na patřičných místech komentovány), které se opakují nejen v jednotlivých kontextech S podhradí, ale – jak bude ukázáno dále – i v jiných částech mikulčického hradiště.⁴⁴

První hodnocenou plochou je nový výzkum P2005 (podrobně viz oddíl III). Podíl okrajů v úrovni nad destrukčním horizontem sídliště (hor. 1, 2), přímo v zánikových horizontech (hor. 3, 4, 6) spolu s úrovní nášlapu podlahy 892 (k. 2A, B) a v horizontu „života“ sídliště – stratigraficky pod zánikovým horizontem (hor. 5, 7, 10, k. 14, 17, 20, 8), je zobrazen v následujících tabulkách.

hor. 1, 2		
p okrajů	MO	BO
65	43	0
100 %	66 %	0 %

destrukční hor. 3, 4, 6 + k. 2A, B		
p okrajů	MO	BO
130	72	4
100 %	55 %	3 %

celkem: relativně mladší horizont – fáze konce sídliště		
p okrajů	MO	BO
195	115	4
100 %	59 %	2 %

hor. 5, 7, 10		
p okrajů	MO	BO
54	20	1
100 %	37 %	2 %

VR 14, 17, 20, 8		
p okrajů	MO	BO
53	12	1
100 %	23 %	2 %

celkem: relativně starší horizont – trvání sídliště před zánikem		
p okrajů	MO	BO
107	32	2
100 %	30 %	2 %

⁴⁴ V následujících tabulkách budou zobrazeny i případy pod hranici statistického minima z důvodu následného zařazení těchto malých souborů do celkových výpočtů. Při nezveřejnění těchto případů by absolutní součty okrajů neodpovídaly uvedenému, což by mohlo být matoucí.

zmiňovanou kamennou destrukcí, ale i koncentrací odpadu v okolí příbytků.

obj. 1342

k. 12		
p okrajů	MO	BO
40	24	0
100 %	60 %	0 %

k. 13		
p okrajů	MO	BO
8	1	0
100 %	13 %	0 %

Celkem jasně se ukazuje tendence, která se bude opakovat, jak ještě uvidíme, i v dalších výzkumech. Ve stratigraficky nejstarších vrstvách je keramika MO zastoupena asi jednou třetinou, na konci existence sídliště je počet zastupců MO až zhruba dvojnásobný. Okraje keramiky MO tak v tomto horizontu tvoří téměř 60 % všech přítomných okrajových střepů. Podobně se chovají i konzistenčně, barevně i stratigraficky odlišné výplně jediné zachycené jámy JA 1342.

Způsob výzkumu plochy 46 umožnil rozdělit hlavní kulturní vrstvu 1 (viz oddíl III.4.1.1) s určitou opatrností na čtyři úrovně – **1-1**, odpovídající hor. 1 a 2 ve výzkumu 79; **1-2**, zhruba v úrovni destrukce sídliště, tedy srovnatelné s hor. 3, 4, 6 výzkumu 79; a úroveň **1-3** a „**nad podloží**“, nacházející se níže, odpovídající hor. 5, 7, 10 a k. 14, 17, 20, 8. Nejobtížnější bylo rozlišení hor. 1-3, kde v některých náleзовých situacích (u některých náleзовých čísel) nejvíce hrozí smíšení s hor. 1-2 (při absenci většího množství kamenů). Přesto i v tomto starším výzkumu, zejména díky výborně volené a provedené dokumentaci a nezvykle podrobným komentářům (vzhledem k poměrům mikulčického výzkumu – zásluhu je třeba připsat jednoznačně vedoucímu výzkumu R. Skopalovi), jsou výsledky kvantifikace velmi podobné – viz následující tabulky.

otvírání čtverců + VR 1-1		
p okrajů	MO	BO
110	65	4
100 %	59 %	4 %

VR 1-1		
p okrajů	MO	BO
66	41	4
100 %	62 %	6 %

VR 1-2		
p okrajů	MO	BO
727	420	22
100 %	58 %	3 %

celkem – zánikový hor. a výše		
--------------------------------------	--	--

p okrajů	MO	BO
903	526	30
100 %	58 %	3 %

VR 1-3		
p okrajů	MO	BO
533	260	16
100 %	49 %	3 %

nad podloží		
p okrajů	MO	BO
30	8	1
100 %	27 %	3 %

úroveň pod zánikovým horizontem (1-3 + „nad podloží“)		
p okrajů	MO	BO
563	268	17
100 %	48 %	3 %

Opět zjišťujeme nejmenší zastoupení keramiky MO nad podloží a v úrovni pod zánikovým horizontem sídliště (27 %, resp. 49 %, celkem 48 %), naopak v destrukčním horizontu a nad ním podíl keramiky MO výrazně stoupá (celkem 58 %).

V případech zahloubených objektů byly jednotlivé úrovně, či přímo kontexty výplně, propočítávány z hlediska zastoupení MO samostatně a poté konfrontovány se stratigrafickou situací. Snahou bylo ověřit, zda stoupající poměr keramiky MO v závislosti na vertikální stratigrafii odpovídá předpokladům o míře zaplnění jam, učiněným na základě pozorování výplní a jejich vztahu k zánikovému horizontu (destrukci, povrchovým hrobům, pokud překrývají objekt či se propadají do měkčích výplní, např. až ke dnu). Doplnění kontextů výplní objektů starších výzkumů je provedeno kombinací terénních popisů jednotlivých náleзовých situací (náleзовých čísel) a realizovaných a dokumentovaných řezů. Ne všechny náleзовé soubory (náleзовá čísla – tj. náhodné skupiny náleзовů odkrytých společně a společně evidovaných a uložených) však lze jednoznačně přiřadit jednomu určitému kontextu. Při vybírání zásypu po umělých horizontech, či přímo naráz, došlo často k smíšení archeologického materiálu z několika vrstev. Takové soubory jsou bohužel pro detailnější rozlišení podílů keramiky MO v závislosti na stratigrafii logicky nepoužitelné.

Stratigraficky nejnižší položené výplně jam (kontexty 34, 41, 42, 44) opakovaně u všech objektů **vykazují nejnižší zastoupení MO** (viz následující tabulky). Bohužel ve více případech již ex post není možné rozlišit, ze které konkrétní výplně náleзовé soubory (náleзовá čísla) pocházejí (náleзовý soubor pak musí být řazen ke dvěma výplním, čímž je pro kvantifikaci většinou nepoužitelný). V některých případech lze díky propadenému destrukčnímu horizontu rozlišit v zahloubených

objektech i dílčí horizonty vrstvy 1 (podobně jako při hodnocení keramiky z vrstvy), ležící vždy nad k. 34. Podíl keramiky MO ve výplni tvořené vrstvou 1 oproti k. 34 výrazně vzrůstá.

obj. 46/4, kont. 1		
p okrajů	MO	BO
4	1	0
100 %	25 %	0 %

obj. 46/17, kont. 1		
p okrajů	MO	BO
19	12	0
100 %	63 %	0 %

obj. 46/19, kont. 1		
p okrajů	MO	BO
12	10	2
100 %	83 %	17 %

obj. 46/26, kont. 1		
p okrajů	MO	BO
2	1	0
100 %	50 %	0 %

obj. 46/29, kont. 34		
p okrajů	MO	BO
1	1	0
100 %	100 %	0 %

obj. 876, kont. 1-1		
p okrajů	MO	BO
28	19	1
100 %	68 %	4 %

obj. 876, kont. 1-2		
p okrajů	MO	BO
11	4	1
100 %	36 %	9 %

obj. 876, kont. 1 (celkem)		
p okrajů	MO	BO
39	25	2
100 %	64 %	5 %

obj. 876, kont. 34		
p okrajů	MO	BO
1	1	0
100 %	100 %	0 %

obj. 876, kont. 36 (37)		
p okrajů	MO	BO
65	32	5
100 %	49 %	8 %

obj. 877, kont. 34		
--------------------	--	--

p okrajů	MO	BO
20	7	0
100 %	35 %	0 %

obj. 878, kont. 34		
p okrajů	MO	BO
14	8	1
100 %	57 %	7 %

obj. 879, kont. 42		
p okrajů	MO	BO
7	2	1
100 %	29 %	14 %

obj. 880, kont. 1-2		
p okrajů	MO	BO
4	3	0
100 %	75 %	0 %

obj. 880, kont. 1		
p okrajů	MO	BO
18	8	0
100 %	44 %	0 %

obj. 880, kont. 34, 44		
p okrajů	MO	BO
36	2	0
100 %	6 %	0 %

obj. 881, kont. 1+34		
p okrajů	MO	BO
33	21	0
100 %	64 %	0 %

obj. 881, kont. 34?		
p okrajů	MO	BO
21	11	1
100 %	52 %	5 %

obj. 882, kont. 1		
p okrajů	MO	BO
53	44	3
100 %	83 %	6 %

obj. 883, kont. 1 (1-1)		
p okrajů	MO	BO
64	43	5
100 %	67 %	8 %

obj. 883, kont. 34		
p okrajů	MO	BO
50	19	5
100 %	38 %	10 %

obj. 884, kont. 1		
-------------------	--	--

p okrajů	MO	BO
24	12	1
100 %	50 %	4 %

obj. 884, kont. 1, 34		
p okrajů	MO	BO
30	19	2
100 %	63 %	7 %

obj. 885, kont. 1		
p okrajů	MO	BO
13	4	1
100 %	31 %	8 %

obj. 886, kont. 1, 34		
p okrajů	MO	BO
5	1	0
100 %	20 %	0 %

obj. 887, kont. 1		
p okrajů	MO	BO
22	9	1
100 %	41 %	5 %

obj. 888, kont. 1		
p okrajů	MO	BO
46	18	5
100 %	39 %	11 %

obj. 890a, kont. 1+38		
p okrajů	MO	BO
13	9	1
100 %	69 %	8 %

obj. 891, kont. 41		
p okrajů	MO	BO
8	2	0
100 %	25 %	0 %

Objekty celkem

k. 1 (neurčeno) +1-1		
p okrajů	MO	BO
308	179	18
100 %	58 %	6 %

k. 1-2		
p okrajů	MO	BO
15	7	1
100 %	47 %	7 %

k. 34, 1 (smíšené soubory, dále nepoužitelné)		
p okrajů	MO	BO
90	48	2
100 %	53 %	2 %

k. 36, 37, 38		
p okrajů	MO	BO
75	39	5
100 %	52 %	7 %

k. 34, 41, 42, 44		
p okrajů	MO	BO
158	53	8
100 %	34 %	5 %

výplně mladší k. 1 (1-1, 1-2), 36, 37, 38		
p okrajů	MO	BO
398	225	23
100 %	57 %	6 %

výplně starší k. 34, 41, 42, 44		
p okrajů	MO	BO
158	53	8
100 %	34 %	5 %

Některé objekty, zcela zaplněné jinými výplněmi (kromě hlavní kulturní vrstvy 1), případně překryté destrukční vrstvou (kamení, koncentrace kostí, kosterní pozůstatky), pak mohou být – podle míry výskytu okrajů MO – klasifikovány z hlediska relativní chronologie (ta může ovšem být ve skutečnosti jakousi „mikrochronologií“, pohybující se jen v řádech týdnů až roků). Takto je možné říci o výplních k. 36, 37, 38, že patří do konce existence sídliště v S podhradí, zatímco výplně 34, 41, 42, 44 naopak vznikly již v průběhu jeho existence, popř. na počátku. Porovnáním stratigrafické situace objektů s těmito výplněmi ve vztahu k destrukčnímu horizontu, jak bylo uvedeno výše, se ukazuje, že se předpoklady zaplnění jam (a tudíž jejich relativního stáří) kryjí s podílem keramiky MO. To svědčí o tom, že míra zastoupení keramiky MO v jednotlivých kontextech či sídlištních horizontech skutečně nese chronologickou informaci, jen nebude možné ji absolutně vyjádřit. Vzhledem k patně nepřilíš dlouhému trvání sídliště v S podhradí (z hlediska možností archeologicko-historického datování) jsme tedy nejspíše svědky enormního dynamického nárůstu výroby a užívání nádob tohoto keramického okruhu na konci velkomoravského období, které bylo – dle hodnocení celkové nálezové situace v S podhradí, ale i v jiných areálech (viz dále) a podobně

jako ostatní řemeslná produkce – náhle přerváno patrně náslinným zánikem hradiště někdy na počátku 10. století.

Zcela opačný obraz ukazuje keramika BO. Ve všech hodnocených horizontech i stratigraficky rozdílných kontextech je podíl keramiky BO v podstatě konstantní a pohybuje se mezi 2 až 6 %. Nižší zastoupení – přes 2 % – je zjištěno ve výzkumu 79 (a to jak u stratigraficky nejstarších, tak nejmladších úrovní), ve výzkumu 46 je to téměř 6 % a opět nezávisle na stratigrafii. Jak uvidíme dále, naprosto shodná situace je i v dalších hodnocených výzkumech.

V.3 Zastoupení MO a BO na ploše P1974-I (č. 45) v severním podhradí

Pro kontrolu jsem se rozhodl provést kvantifikaci zastoupení keramiky MO a BO i na poslední ploše v S podhradí, jejíž dokumentace umožňuje podrobný stratigrafický rozbor (ke stavu dokumentace ploch v S podhradí viz oddíl III.1), a to v případě výzkumu P1974-I, č. 45 (MAZUCH 2009b).

V.3.1 Archeologická situace na ploše 45

Zkoumaná plocha 45 (viz plán 7) se nachází v JZ části podhradí. Východní hranou navazuje na výzkum K1972-III, č. 42, na západní straně se nacházejí plochy K1972-75, č. 43; P1975-76, č. 49; a severozápadně pak plocha P1981-82, č. 58. Plocha 45, jež čítá jedenáct standardních čtverců 5 × 5 m o celkové výměře 275 m², leží přímo na hraně bývalého řečiště Moravy, které oddělovalo S podhradí od vlastního opevněného centra. Rozpoznání podloží je v terénu velmi obtížné, podobně jako v případě ploch 46 a 79. Přejít kulturní vrstvy (silně prostoupené jílem) do jílového podkladu je pozvolné bez jasných hran. Na ploše 45 je tento problém umocněn přítomností břehu říčního ramene, jehož určení v dynamicky se měnícím vodním toku je obtížné už jen v 2D prostoru, natož ve vertikální rovině. V jižní části výzkumu, v okolí zachyceného břehu říčního ramene, podloží klesá spolu se ztenčující se kulturní vrstvou, resp. již jen jednotlivými nálezy, svažující se do tehdejšího koryta.

Specifické podmínky říční nivy, ve které zřejmě nedošlo k utvoření půdního horizontu, často neumožňují plně využívat jinak běžný efekt barevného kontrastu nadloží a podloží, resp. vykreslení zásypů jam, popř. hrobů, protože jsou zaplněny nadloží humusovitou vrstvou. Na ploše 45 je barevné rozlišení zásypů jam, i když jen slabě patrné, umožněno nejspíše přeměnou organických látek především intencionální povahy (z odpadu). Mnohem obtížnější je snaha o rozlišitelnost kulturní vrstvy samé od již intaktního podloží (v podmínkách říční nivy by bylo patrně lepší hovořit o úrovni jílu, na kterém počalo osídlení toho kterého areálu). Ve vrstvě směrem do hloubky velmi pozvolna ubývá hlinité složky, takže určení

podloží spíše závisí na úbytku artefaktů, resp. jejich absenci v určité hloubkové úrovni. Možnost odlišitelnosti tohoto jevu prudce klesá s mírou intenzity osídlení toho kterého prostoru (lepší podmínky skýtají např. plochy 46 a 79 – MAZUCH 2005a, b, srov. opačný případ např. u plochy B2006-08 – HLADÍK 2008; plocha 45 se v tomto ohledu nachází někde uprostřed). Zmiňovaný problém se opakuje v ještě komplikovanější podobě v případech přítomnosti břehu zaniklého řečiště. Možnost určení hrany břehu řečiště a jeho profilu, jak se ukázalo na více místech při výzkumech zaniklých koryt v Mikulčicích, závisí především na přítomnosti a na způsobu uložení většího množství artefaktů (nejspíše v podobě odpadu), hromadících se na tehdejší „funkčním“ břehu. Dle klesajících absolutních nadmořských výšek jednotlivých nálezů lze v těchto případech do určité míry rekonstruovat průběh břehu, avšak je třeba podotknout, že jde o časový úsek odpovídající pouze době uložení těchto předmětů. Značně kolísající vodní režim řeky způsobuje rychlé, nepředvídatelné a nevyrovnané dynamické změny, odrážející se právě na průběhu a charakteru řečiště, tudíž i na lokalizaci a tvaru břehů.

Artefakty kopírující hranu koryta byly ve většině případů (úsek mezi opevněným jádrem hradiště a S podhradím nevymáje) následně převrstveny mocným horizontem čistého písku (pouze s ojedinělým místním výskytem slabého zvrstvení organického původu). Ten způsobil částečné zaplnění koryta (v různé míře v jednotlivých úsecích). Charakter a míra tohoto zanesení, opakovaně pozorovaného při mikulčických výzkumech zaniklých koryt, ukazuje na mocný a patrně náhlý a rychlý proces, který musel způsobit faktický zánik řečiště v těchto místech. Otázkou zůstává rámcové datování tohoto jevu, na němž závisí další zásadní interpretace dotýkající se zániku hradiště, případně jeho podoby a funkce v velkomoravském období. Na písčitéch naplaveninách překrývajících artefakty velkomoravského stáří, které kopírují břeh koryta, se opět objevují nálezy velkomoravské proveniencce. Ty jsou nakonec spolu s písčitou naplaveninou překryty povodňovými jíly (výrazně nižšího stáří, středověk, novověk?), jež zni-velovaly bývalé řečiště téměř do roviny tak, že z velké části dnes není v terénu vůbec patrné. Nálezy na písčité náplavě mohou mít dva zcela odlišné původy. Pokud by šlo o přímé pozůstatky lidského sídlení, znamenalo by to jednoznačně datování silných záplav ještě rámcově do počátku 10. století, a otevíralo by to možnosti alternativního pohledu na historický výklad konce mikulčického velkomoravského centra, či dokonce celého státního útvaru (oslabení mocenského centra v důsledku přírodní katastrofy?). Druhá možnost, dle mého soudu reálnější, avšak dosud blíže nepopsaná, představuje zmiňované nálezy jako „rozplavené“, resp. přemístěné předměty z okolí po zániku sídliště při opakujících se rozlivech říčních ramen Moravy (tento jev a jeho síla byla běžně pozorovatelná při každoročních záplavách Moravy před její regulací v polovině 70. let minulého století). Nelze je tudíž brát

jako datovací pomůcku, ani je zahrnovat do stratigrafických hodnocení. Proti první teorii je možné postavit i absenci archeologických objektů (především jam) v místech zaniklého koryta, jež by byly zahloubeny do povrchu zmiňované písčité vrstvy, stejně jako destrukci čelní kamenné plenty hradby, která se v některých zkoumaných úsecích nachází částečně i pod písčitémi náplavami (stejně tak i na nich, což ovšem druhé verzi neodporuje). V případě této teorie však zůstává datace záplav otevřená, mohlo jít o jev jak spojený zhruba s dobou zániku hradiště jako v prvním případě (jistě však nepříliš dlouho předtím), tak také s dobou mnohem pozdější. Na druhé straně byla při výzkumech říčních koryt pozorována úporná snaha obyvatel hradiště odolávat agresivnímu vodnímu živlu (bohužel celkové vyhodnocení těchto výzkumů stěžejních pro poznání vývoje a proměn hradiště doposud chybí), každopádně však nikdy nelze jednoznačně doložit způsob uložení rozptýlených předmětů na zaplavené vrstvě, tudíž dle nich, jak již bylo řečeno, chronologicky posuzovat příslušné nálezové situace. Na první verzi s intencionalitou ostatně spoléhá i Z. KLANICA (např. 1985, 488–489, 522 – obr. 34; 1997, 103–104; 2007) při své interpretaci „kruhového“ objektu na plochách K1972–75 a P1975–76 (sousedící s popisovanou plochou 45) v ohybu řečiště mezi opevněným hradem a S podhradím. Celá tato myšlenková konstrukce by měla být – vzhledem k postupnému „ukotvování“ nedostatečně archeologicky doložené interpretace tohoto objektu (ležícího zčásti právě na povrchu záplavové vrstvy) v odborné literatuře – podrobena kritice v samostatné studii.

Zahloubené objekty na ploše 45 jsou pozorovatelné až v úrovni promíseného podloží, neboť (jak je zřejmé z popisu výše) byly v horních partiích vyplněny stejnou uloženinou (45/1), která tvoří v podstatě kulturní vrstvu na celé ploše 45 (podobně jako při výzkumech 46 a 79). Tato skutečnost poněkud zkresluje prvotní pohled na stratigrafii výplní jednotlivých zahloubených objektů, protože je neregistrujeme výše než v úrovni podloží (až na výjimky), přestože byly původně jistě zahloubeny z vyšší absolutní nadmořské výšky. Nelze je pouze v nadloží barevně rozlišit.

Úroveň tehdejšího pochůzného terénu na ploše 45 lze odhadnout jen obtížně. Chybí větší koncentrace odpadu a především kamenů, které by vymezovaly destrukční horizont sídliště (jako tomu bylo na plochách 46 a 79). Přesto lze na základě několika málo pozorování v některých čtvrcích odhadovat, že by mělo jít o úroveň asi 10–20 cm nad podloží. Tento interval by tak měl představovat skutečnou mocnost kulturní vrstvy narostlé v době sídlení v tomto prostoru. V průměru je jen o něco slabší než na nedalekých výše zmiňovaných plochách, kde však byla prokázána přítomnost obydlí, tudíž i vyššího potenciálu „výroby“ odpadu.

Podlahové úpravy na ploše 45 postrádáme. Teoreticky je možné, že při hrubém způsobu terénních prací nebyly rozpoznány. Zvláště když poprvé byly takové podlahy v rámci

areálů na jílových naplaveninách mimo opevněný hrad rozpoznány, jako naprosté novum, až ve výzkumu 46, který byl realizován prakticky současně s výzkumem 45, a zkušenosti s tímto fenoménem byly tedy minimální. Přesto se spíše přikláním k názoru, že zde příbytky nebyly. Svědčí pro to celá řada nepřímých důkazů – bezprostřední blízkost břehu řeky, popis „velmi chudé a kompaktní“ kulturní vrstvy 45/1 (kvalitativně odlišné od VR 46/1 či 79/1, na jejichž vzniku se bezpochyby podílela přeměna destrukcí dřevěných domů v humus, absence větších koncentrací KM na rozdíl od ploch 46 a 79). Tato otázka je řešitelná pouze revizním výzkumem. Vzhledem k tomu, že oblast Z i V od plochy 45 již byla zkoumána (z výzkumu východního, plocha K1972-III, postrádáme jakoukoliv dokumentaci), jedinou alternativou by byl prostor hrany zaniklého řečiště SV od plochy K1972-III.

Kromě již zmíněného objektu 865 s nálezy tyglíků a olověných součástí (viz oddíl III.6) bylo na ploše 45 prozkoumáno dalších dvanáct zahloubených objektů, z nichž deset bylo číslováno již při výzkumu (864, 868–875) a dva (45/3, 45/6) byly dočíslovány při zpracování plochy pro nálezovou zprávu. Číslo 866 a 867 byla zrušena po korekci původní interpretace těchto „objektů“ (v obou případech jde o počátek svažujícího se břehu říčního koryta).

Pět jam nebylo prozkoumáno v celém objemu – 868, 869, 871, 45/3, 45/6; u objektu JA 45/6 postrádáme jakékoliv informace v dokumentaci, vyjma jeho zakreslení.

Jen dva objekty (864 a 868) z celkového počtu byly patrně dle dokumentace vyplněny až po zachytitelnou horní hranu jámy jinou vrstvou než VR 45/1. U zbylých deseti objektů (45/6 postrádá informace o charakteru výplně) je pak VR 45/1 vždy alespoň zčásti (někdy zcela) součástí zásypu. U většiny z těchto objektů s výplní VR 45/1 nelze jednoznačně určit, zda byly otevřeny ještě v době zániku sídliště (a byly pak postupně zaplněny hlínou a nálezy z okolí), či zda nebyly zaplněny již v průběhu existence sídliště v důsledku nejrůznějších lidských aktivit, jen se výplň makroskopicky jeví shodná s VR 45/1 (původně vyčleněná výplň 45/22 byla ztotožněna s 45/1). Totéž platí i o mobilních nálezech uvnitř těchto výplní. Navíc nálezy z oblasti těsně nad horní zaznamenanou hranou objektů mohly být přirozeně též součástí uvedených jam, neboť ty byly v terénu rozpoznány až na úrovni podloží, ačkoliv lze odhadnout, že úroveň tehdejšího terénu, a tedy i předpokládaná úroveň, ze které byly objekty zahlubovány, ležela o něco výše. Další úskalí přináší skutečnost, že ačkoliv mají některé jámy více přirozených výplní (a mohou být i dobře dokumentovány), samy zásypy jam byly vybírány po mechanických vodorovných vrstvách – materiál z těchto výplní je tak smíchaný a potenciální chronologická pozorování jsou tím velmi komplikovaná. Absence většího množství kamenné destrukce (úroveň zánikového horizontu sídliště) oproti již dříve hodnoceným plochám 46 a 79 (způsobená patrně nepřítomností příbytků na ploše 45)

též zhoršuje možnosti rozlišování skutečné výplně z doby fungování sídliště od následného postdepozicičního procesu.

Jediný hrob na zkoumané ploše HR 1278 představuje skelet v neanatomické poloze, umístěný v zásypu obj. 875. Mrtvý padl nebo byl vhozen patrně do ještě nezaplňené jámy. S ohledem na podobná zjištění na plochách 46 a 79 jde nejspíše o další doklad násilného zániku sídliště v S podhradí. K tomu je ještě třeba přičíst větší počet podobných povrchových hrobů z výzkumu P1981–82, č. 58, bohužel nelze uvést bližší podrobnější údaje kvůli chybějící dokumentaci.

V.3.2 Zastoupení MO a BO na ploše 45

Dokumentační práce na ploše 45 byly prováděny standardním způsobem terénní dokumentace mikulčických výzkumů. Celkové řezy na okrajích zkoumané plochy 45 však nebyly vůbec dokumentovány (!). Existuje pouze šest pomocných řezů uvnitř zahloubených objektů, jejich výplně však nejsou jednotně popisovány a důsledně ohraničeny. Informace v originální textové dokumentaci se v drtivě většině případů týkají až úrovně podloží a zachycených výplní zahloubených objektů. O nadloží máme jen kusé informace, ale zřejmě neobsahovala žádné významnější archeologické struktury – ani co se týče shluků kamenů či odpadu.

Z těchto důvodů nelze v kulturní vrstvě rozlišit pomocné horizonty (jako na ploše 46). Jelikož se celá plocha na břehu zaniklého toku svažuje k jihu do koryta, nelze reálně využít ani prostého mechanického rozdělení podle hloubek jednotlivých nálezů od povrchu. Přesto jsem se pracovní o toto umělé rozdělení alespoň na dvě hloubkové úrovně pokusil, a to podrobně v rámci každého čtverce. Určitá tendence

vyššího podílu MO ve výše položené úrovni (hor. 1-1) oproti úrovni nad podloží (hor. 1-2) je sice patrná, ale jde skutečně jen o zanedbatelný rozdíl a zároveň pokus bez patřičné exaktnosti. Způsob výzkumu a jeho dokumentace a evidence při řešení tohoto problému bohužel víc neumožňuje. Kvantifikace zastoupení keramiky MO ve vrstvě je tedy nakonec provedena celkově pro VR 45/1. Podíl okrajů MO vůči všem vyzvednutým okrajům je více než dvoutřetinový, opět podobně jako u ploch 46 a 79.

VR 1 – celkem		
p okrajů	MO	BO
636	449	11
100 %	70,60 %	1,76 %

svrchní horizont (1-1)		
p okrajů	MO	BO
258	195	4
100 %	75,58 %	1,55 %

horizont nad podloží (1-2)		
p okrajů	MO	BO
378	254	7
100 %	67,20 %	2,00 %

Doplnění kontextu výplní jam bylo velmi obtížné kvůli nejednotnosti jejich popisu a absenci řezů. Stejně tak zpětně vztahování sáčků s nálezy (nálezy čísel) do původních kontextů. Proto je třeba brát toto dělení s rezervou. Malý počet jedinců v některých výplních ostatně bohužel ani neumožňuje provést relevantní statistiku – viz následující tabulky.

Popis výplní zahloubených objektů na ploše 45

č. kont. (VR)	č. JA, ve kterých se výplně objevují	kontext pod	kontext nad	popis
45/1	865, 865a, 869, 870, 871, 872, 873, 874, 875, 45/3	všechny	§	tmavá hlinitá až jílovito-hlinitá, s hloubkou přibývá jílovité složky
45/21=1?	864	podloží	45/1	tmavě šedá až černá s uhlíky, jílovito-hlinitá až hlinito-jílovitá; VR 1 s větším množstvím UH (?)
45/22=1	****	****	****	původně zavedena, později ztotožněna s VR 45/1
45/23	865, 868, 870, 871	45/25, podloží	45/24	promísený jíl (hlínou), jílovitá (promísené podloží)
45/24	868	45/23	45/1	tmavě šedá jílovito-hlinitá s obsahem nápadného množství rozmělněné mazanice a uhlíků
45/25	865	podloží	45/1, 45/23	šedá jílovitá s uhlíky (nad dnem – promísené podloží)

Dle stratigrafie snad pouze výplně 45/23 a 45/25 by mohly odpovídat kontextu 46/34, a představovat tak nejstarší odpad v této části sídliště. Skutečně se zdá, že podíl MO je zde nižší, ovšem ani absolutní součet okrajů z obou kontextů nepřekračuje hranici statistického minima. Při celkovém porovnání zastoupení okrajů MO v objektech (ať už v jakýchkoliv výplních) a ve vrstvě se však přece jen ukazuje rozdíl. Nižší podíl MO v objektech by měl signalizovat podobnou tendenci, jaká se projevovala v případě ploch 46 a 79. Keramika BO je na ploše opět zastoupena asi 3 %, a to jak ve vrstvě, tak v objektech (srov. tabulky níže).

obj. 864, kont. 21		
p okrajů	MO	BO
12	12	0
100 %	100 %	0 %

obj. 864, kont. 21, 23		
p okrajů	MO	BO
3	1	0
100 %	33 %	0 %

obj. 865, kont. 1		
p okrajů	MO	BO
115	59	3
100 %	51 %	3 %

obj. 865, kont. 1+25		
p okrajů	MO	BO
4	2	0
100 %	50 %	0 %

obj. 865, kont. 25		
p okrajů	MO	BO
11	4	2
100 %	36 %	18 %

obj. 865a, kont. 1		
p okrajů	MO	BO
5	4	0
100 %	80 %	0 %

obj. 868, kont. 23, 24		
p okrajů	MO	BO
16	12	0
100 %	75 %	0 %

obj. 870, kont. 1		
p okrajů	MO	BO
25	17	1
100 %	68 %	4 %

obj. 870, kont. 1, 23		
p okrajů	MO	BO
16	12	0
100 %	75 %	0 %

obj. 871, kont. 1		
p okrajů	MO	BO
104	45	0
100 %	43 %	0 %

obj. 871, kont. 1, 23		
p okrajů	MO	BO
21	11	1
100 %	52,38 %	5,00 %

obj. 871, kont. 23		
p okrajů	MO	BO
6	3	0
100 %	50,00 %	0,00 %

obj. 872, kont. 1		
p okrajů	MO	BO
11	8	0
100 %	72,73 %	0,00 %

obj. 873, kont. 1		
p okrajů	MO	BO
22	21	0
100 %	95,45 %	0,00 %

obj. 874, kont. 1		
p okrajů	MO	BO
8	4	0
100 %	50,00 %	0,00 %

obj. 875, kont. 1		
p okrajů	MO	BO
41	26	1
100 %	63,41 %	3,85 %

obj. celkem		
p okrajů	MO	BO
420	241	8
100 %	57,38 %	2,00 %

výplně 23, 25 dohromady		
p okrajů	MO	BO
44	21	2
100 %	47,73 %	5 %

V.4 Východní podhradí mikulčického hradiště – výzkum C1991⁴⁵

Vedle plochy DV1961–64, jediné zkoumané (mimo menší sondáže) v nížeji položené JZ části opevněného jádra hradiště (tzv. Dolní Valy), jejíž dokumentace je skutečně velice špatná a keramický materiál je silně poškozen skartací, jsem byl již od prvního kontaktu s mikulčickým výzkumem neustále upozorňován na areál V podhradí, resp. výzkum sídliště v trati „Rubisko“, plocha C1991, č. 69, jako na zástupce nejmladší fáze velkomoravského osídlení hradiště. Zpracování této plochy (resp. jedné ze tří dokumentovaných sond, situovaných v poloze, kde nikdo příliš neočekával stopy po osídlení z důvodu zdánlivě nižší absolutní nadmořské výšky a mocného nánosu povodňových jílovitých sedimentů) chtěl provést nejprve Č. Staňa, který výzkum v roce 1991 oficiálně vedl, leč nestalo se tak (jedinou zmínku v literatuře tak dosud tvořil článek O. MARKA 1993). Později jsem od něj tuto možnost dostal já. Bohužel naděje, které jsem do tohoto výzkumu vkládal, především z hlediska jeho zdánlivě moderního pojetí dokumentace (jakési rané aplikace kontextuální metody) a též vzhledem k datu výzkumu, vzaly brzy za své poté, co jsem blíže rozebral metodiku terénních prací a konfrontoval popisný komentář s kresebnou dokumentací (souhrnně viz dále; podrobné stratigrafické zpracování plochy C1991 ve východním podhradí viz MAZUCH 2005c; v tisku b). Definitivně mě v mé skepsi utvrdil revizní výzkum C2007 (MAZUCH 2008a), v dotyku se zmiňovanou plochou C1991, který ukázal značně rozdílný obraz mocnosti kulturní vrstvy v tomto areálu vzhledem k původním zjištěním.

Přesto je velmi důležité představení keramické i akera-mické náplně tohoto sídliště spolu s ukázkou míry zastoupení velkomoravských keramických okruhů podobným způsobem jako v případě ploch v S podhradí. Cílem této snahy je poukázání na nápadnou podobnost sídliště východního podhradí s podhradím severním (především v rovině archeologického materiálu, zejména právě keramiky), která je téměř jistě způsobena chronologickou současností obou areálů. Výzkum sídliště ve V podhradí byl tedy vybrán jako kontrolní bod pro kvantifikaci keramiky MO a BO, jako srovnávací paralela ke keramickému horizontu S podhradí. Při podobnosti keramického projevu v obou od sebe značně vzdálených areálech (které ovšem v obou případech svojí polohou představují sídliště přímo pod hradbami centrálního opevněného hradu) by bylo možno tento keramický horizont skutečně považovat za představitele keramické produkce vrcholné a s jistotou i závěrečné fáze velkomoravského osídlení mikulčického hradiště, tudíž patrně i velkomoravské epochy vůbec. Nejprve je nutné ve zkratce pojednat o celkové archeologické situaci zmiňovaného

výzkumu C1991, č. 69, ve východním podhradí (umístění areálu V podhradí viz plán 1).

V.4.1 Archeologická situace výzkumu C1991 ve východním podhradí

Výzkum C1991 v poloze „Rubisko“ (plán 5) se nachází pouhých 100 až 200 metrů od východního výběžku mikulčického hradiště (ovšem v současnosti je tento areál od hradiště oddělen uměle vyhloubeným kanálem, kterým protéká voda) a asi 200 metrů od ohbí bývalého koryta řeky Moravy (dnes slepého ramene). Terén zde do roku 1991 nebyl nikdy zkoumán, protože jej pokrýval vzrostlý les. Niveleta současného povrchu se pohybuje v rozmezí zhruba 159,80 až 160,00 m n. m., což mimochodem téměř přesně odpovídá hodnotám naměřeným v areálu S podhradí.

Roku 1989 byl v trati „Rubisko“ vymýcen lesní porost na ploše pěti hektarů. Tento prostor měl značně protáhlý tvar s delší osou asi 600 metrů, šířka mýtiny se pohybovala mezi 45 a 130 metry (viz plán 5). Následná rekultivace mýtin se prováděla podle tehdejší technologie: pařezy byly těžkou mechanizací vytrhány a pak shrnuty do hlubokých vybagrová-ných jam, které byly nakonec přihrnuty vytěženou zeminou. Na celé ploše pak byla provedena hluboká orba.

Jednotlivé rýhy pro zahrnování pařezů jsou číslovány jako sondy I, II, III, IV. Sonda I nebyla prozkoumána, protože byla zavezena ještě před příjezdem archeologů, průzkum sond II a III spočíval pouze v jakémsi zhlédnutí plochy, identifikování kulturní vrstvy a sběru materiálu (viz foto 5.A). Pouze sonda IV měla tedy charakter regulérního archeologického terénního výzkumu (foto 5.B). V dalším průběhu rekultivace byl v sondě III zjištěn okraj osídlené plochy a v dalších jamách směrem k SV již jen povodňové náplavy a sterilní jíl (proto nebyly číslovány).

Jak již bylo naznačeno v úvodu, lze za největší pozitivum výzkumu plochy 69 považovat bezpochyby skutečnost, že bylo – v rámci mikulčických výzkumů vůbec poprvé – přikročeno k číslování vrstev. Ovšem toto důsledné číslování dovoluje jednoznačné identifikování vrstev pouze v případě řezů. I když byly na počátku výzkumu sondy IV položeny pomocné sondičky kolem profilu, a byla tak – podle mě velmi správně – předem zjištěna základní stratigrafie a možná i očíslována zachycená souvrství, byl podle popisné části dokumentace i podle charakteru dokumentace kresebné (bez podrobnějších komentářů) výzkum dále kopán „tradičním mikulčickým“ způsobem, po umělých úrovních, bez jakékoliv provázanosti horizontálních plánů s profily. Stejně tak archeologický materiál lze jen velmi zhruba zpětně přidělit jednotlivým přirozeným kontextům dokumentovaným na profilech. U nálezů uváděné hloubky mohou vykazovat značný rozptyl, protože původní povrch byl v okolí sond porušen buldozerem. Mají tedy jen orientační hodnotu.

45 Podrobné zpracování výzkumu včetně katalogu nálezů viz MAZUCH v tisku b.

Ostatně ani kontextuální pojetí dokumentace profilů není v některých partiích prostě značně diskutabilních jevů. Sled vrstev na sebe v přechodu jednotlivých hlavních obvodových profilů někdy nenavazuje, číslování není vždy logické. Po kritickém rozboru dokumentovaných profilů jsem provedl jistou opravu a redukci (viz dále) a s výslednou podobou dále pracuji i v přehledech „kontextů“ či nálezů. Zda můj výklad odpovídá realitě odkryté v terénu, bylo možné doložit jedině novým ověřovacím výzkumem (viz dále). Původní verze dokumentace profilů je bez detailního doprovodného textu, který se v originální dostupné dokumentaci sledované plochy nevyskytuje, každopádně jen těžko akceptovatelná a především nedůvěryhodná.

V.4.2 Stručný popis nálezové situace

Sonda I

Sonda byla zahrnuta ještě před příchodem archeologů, je však nejvýš pravděpodobné, že sídliště zachytila. V okolí zahrnuté sondy se totiž objevily četné známky sídlištní aktivity, které se dostaly na povrch při jejím hloubení.

Sonda II

Sonda má rozměr 20 × 8 m. Na jejím SV výchozu byly zjištěny stopy porušené kulturní vrstvy, která byla na zbývajících ploše dna sondy buldozerem již vyhrnuta. Na bočních stěnách byly začištěny úzké svislé pásy se záměrem zjistit základní stratigrafickou situaci (označené jako úseky B, D, F, G, A, nebyly dokumentovány, nebo se dokumentace ztratila, viz výše). Na všech takto získaných profilech zasahovala od povrchu až do hloubky zhruba 60 cm hnědá jílovito-hlinitá vrstva homogenních náplav, archeologicky sterilní (středověké až recentní „povodňové“ hlíny). Níže ležela tmavá až černá hlinito-jílovitá mazlavá vrstva s rozmělněnými uhlíky, zlomky keramiky a rozmočených kostí. Mocnost této kulturní vrstvy se pohybovala mezi 20 a 30 cm. Byla analogicky se situací v regulérně zkoumané sondě IV označena jako vrstva 4 (viz dále v přehledu kontextů a v celkovém zhodnocení nálezové situace). U západního rohu sondy se ve sterilním jílovitém podloží objevila oválná výplň jámy o rozměrech 100 × 60 cm, jejíž kotlovité dno dosahovalo hloubky až 150 cm pod povrch (opět nedokumentovaná, dodatečně jsem ji označil jako obj. 69/18).

Sonda III

Jáma dlouhá 39,40 metru o šířce mezi 8,60 (SV) a 9,65 (JZ) metry, byla vyhloubená až 2,5 metru pod dnešní povrch. Tmavá až černá jílovitá kulturní vrstva (VR 4) byla zachycena pouze v JZ části sondy v hloubce 80–100 cm. Ve vzdálenosti 4–5 metrů od JZ okraje sondy se tato vrstva vytratila a přešla ve vrstvu písčito-jílovitou, archeologicky téměř sterilní. Dále k SV pokračoval již jen tuhý, místy mazlavý sterilní jíl (podloží). I s ohledem na povrchový sběr v okolí je zřejmé, že někde

v těchto místech se nachází SV, resp. V okraj osídlené plochy východního mikulčického podhradí.

Sonda IV

Na základě zjištění v sondě III byla západně od ní již záměrně za účelem archeologického průzkumu rozměřena sonda IV s cílem získat podrobnější představu o stratigrafii areálu zjištěného sídliště. Buldozerem byla odebrána jen horní vrstva povodňových náplav, od hloubky 40–50 cm se pokračovalo ručně.

Sonda má rozměry 18,65 × 5,60 m. Plocha byla rozdělena na „čtverce“ o délce pěti metrů, které byly číslovány od JZ k SV písmeny A, B, C, D. Délka posledního „čtverce“ D byla tedy jen 3,65 metru.

Již při snižování plochy buldozerem se počaly v hloubce 40–50 cm v žlutošedé jílovité vrstvě promísené pískem objevovat jednotlivé kameny, zejména na rozhraní čtverců B a C a v SV části čtverce D (vrstva 2 a 3).

V hloubce 60–65 cm se takřka na celé ploše objevila černá jílovitá vrstva s uhlíky a drobků mazanice, která obsahovala poměrně velké množství zlomků keramiky (vrstva 4). Teprve v této úrovni došlo k zmiňovanému rozdělení plochy na jednotlivé čtverce A až D.

Po celé délce sondy IV byla nejprve podél SZ i JV profilu vyhloubena pomocná sonda, široká 50 cm, k zjištění stratigrafické situace; pak měla být plocha čtverce skrývána plošně v souladu se získanými poznatky. Tento metodicky správný postup však nebyl dodržen. Následný podrobný „popis nálezové situace“, stejně jako jednotlivé plošné plány ukazují, že terén dále nebyl snižován ani dokumentován podle přirozeného zvrstvení, které bylo zmiňovanými pomocnými sondami zachyceno. Jednotlivé dokumentované úrovně tudíž neříkají naprosto nic o zkoumaných strukturách (do plošných plánů, které představují umělé snížené a „znivelované“ úrovně, nebyly ostatně kontexty ani zapsány). Nejcennějším z celé výzkumné akce tedy zůstávají poměrně dobře zdokumentované celkové profily a sám archeologický materiál, který je naštěstí až na výjimky kontextován (pokud se ovšem skutečně postupovalo důsledně).

Čtverec A

Pod tmavou až černou jílovitou hlavní kulturní vrstvou (VR 4) se objevila světlejší jílovito-písčítá vrstva číslo 5 (viz dále popis vrstev), obsahující řídce drobné uhlíky. Do této vrstvy byly zahloubeny dvě kúlové jamky s tmavší výplní o průměru asi 10 cm, vzdálené od sebe asi 40 cm. Na okraji severnější jamky je svisle postaven menší plochý pískovec. Vrstva mírně klesala směrem do jižního rohu čtverce, kde se objevily přepálené pískovce a také několik zlomků i větších částí žernovů, rovněž se stopami žárů. Bez dalšího výzkumu lze pouze uvažovat o této vrstvě jako o možném zachycení podlahové úpravy.

V podložním jílu byly zahlobeny dvě mělké, nepravidelné prolákliny (opět žádná dokumentace, žádné označení), jedna zhruba uprostřed, druhá v severním rohu čtverce. Obě hluboké asi jen 15 cm (rozměry neznámé).

Čtverec B–C

Obj. 1320 (tab. 19; výplně viz soupis kontextů níže). Jáma má téměř pravidelný obdélný tvar se zaoblenými rohy. Její delší osa je orientována ve směru západ–východ, západní část jámy mizí pod JZ profilem sondy v nezkoumané ploše. Boční stěny jámy se svažují pozvolna šikmo, její dno je mísovitě, ale poměrně ploché, dosahuje hloubky asi 70 cm pod úroveň okolního podloží. Šířka jámy je v úrovni podloží 340–350 cm, délka odkryté části jámy 460 cm.

Čtverec D

V terénu se podařilo zachytit plošku rozdrobené a shora vyhlazené přepálené mazanice o velikosti asi 30 × 50 cm (dodatečně označena kvůli přehlednosti jako obj. 69/16). Jižně od ní je zachycena podobná ploška, ale v úrovni o 15 cm hlubší (obj. 69/17). Patrně bylo i ožehnutí zeminy v okolí. Obě plošky lze interpretovat jako zbytky dvou ohnišť v superpozici.

V.4.3 Základní stratigrafie – komentář k hlavním profilům

Zkoumané sídliště je založeno na jílovitém terénním podkladu. Rozlišování jednotlivých vrstev bylo většinou velmi obtížné, neboť tyto se často lišily jen bohatší či chudší písčitou příměsí a nevýrazným barevným odstínem, přechod mezi jednotlivými vrstvami byl plynulý a jejich rozhraní nevýrazné. Výjimku tvoří vrstvy požárové a vrstvy dochované v zásypu jámy ve čtverci B. Při sběru nálezů, který prováděli postupně různí autoři, nebyla dodržena „jednotnost“, stejně jako při definování zbarvení vrstev, které se postupným vysycháním měnilo (tato tvrzení pocházejí přímo z dokumentačních podkladů pro nálezovou zprávu).

Popis vrstev v sondě IV je v originální dokumentaci zaznamenán na dvou místech. První část – „přehled vrstev v sondě IV“ udává kromě základního popisu i informaci, ve kterém čtverci sondy IV se příslušná vrstva nachází. Část druhá – „komentář k vrstvám“ – je pokusem o interpretaci jednotlivých vrstev s náznaky stratigrafických vztahů. Bohužel jsou zde na několika místech opět patrné značné rozdíly mezi oběma verzemi, nikde nevysvětlené a patřičně

VR číslo	popis			pracovní interpretace	poznámka
1	zbytečně zavedena		pouze činnost buldozeru		vyřazena
2	jemný jíl	světle okrová		náplava	
3	hlinito-jílovitá	světle šedá		náplava	
4	jílovito-hlinitá	tmavá až černá s uhlíky	horizont horní vrstvy kamenů, plynule přechází ve VR 5	kulturní vrstva A	
5	jílovito-písčítá	s uhlíky		podlahová úprava (?)	
6	jílovito-písčítá		přechází v písčito-jílovitou až v podložní jíl	přechod do podloží až podloží	sloučeno s č. 8
7	jílovito-písčítá	šedá s vrstvičkami uhlíků	kalová	kulturní vrstva B (?), zahlobený objekt (?)	
8	jíl			podloží	
9	jílovito-hlinitá	promísená uhlíky a mazanicí		požárová (?)	
10	písčítá			výplň jámy 1320	
10A	hlinito-písčítá	světlá	nad 10 – přechází v ni	výplň jámy 1320	sloučeno s č. 10
10B	jílovito-písčítá	světlá		výplň jámy 1320	
11	hlinitá	tmavá s uhlíky mazanicí	zrnka jílu	výplň jámy 1320 (?) druhotný zásah do výplně (?)	
12	hlinito-písčítá	šedá	na povrchu vrstvička uhlíků		sloučeno s č. 15
13	uhlíková			požárová (?)	
14	jílovitá mazlavá	světle šedá	bahno?	výplň dna jámy 1320	
15	písčito-jílovitá	šedá		? – nejasná dokumentace	
15A	jílovitá		těsně pod hor. přepálených kamenů		sloučeno s č. 15

nekomentované. Po rozboru jednotlivých dokumentovaných řezů jsem se pokusil o vlastní výklad kontextů v sondě IV. Následující tabulka představuje zjednodušený přehled vrstev, vycházející z dokumentovaných řezů sondy IV.

Celkový zrekonstruovaný pohled na hlavní profily sondy ukazuje plán 6. Nejasná místa jsou buď logicky doplněna nebo odhadnuta vzhledem ke stratigrafickým zjištěním v jiných, lépe dokumentovaných místech. Nejproblematictější partie, v kresebné dokumentaci nedořešené a dodatečně doplnitelné jen hypoteticky, jsou označeny obdélníkem.⁴⁶

V.4.4 Sídlní vývoj areálu východního podhradí – pokus o interpretaci

Objev sídliště, zachyceného při rekultivaci vymýcené lesní plochy, v prostoru mezi mikulčickým hradiskem a bývalým řečištěm řeky Moravy (do regulace toku) ukázal, že prostor okolo hradiště byl osídlen nejen na vyvýšených písčitých návrších v okolí, ale i na (v současnosti) plochém rovinatém terénu s jílovitým podloží. Dosud bylo takové osídlení známo jen v prostoru severního podhradí. Průzkumu východním (ale i J a JV) směrem bránil jednak lesní porost, ale především poměrně mocné povodňové sedimenty.

Současný povrch terénu v diskutované oblasti se pohyboval mezi 159,80 a 160,00 m n. m., úroveň sterilního podloží jílu, na němž bylo sídliště založeno, má hodnotu 158,90, dno jámy č. 1320 pak 158,20 m n. m. Během osídlení terén postupně narůstal a poslední stopy osídlení shledáváme v horní části vrstvy 4 (v sondě IV 159,40 až 159,60 m n. m., v sondě II 159,25 až 159,40 m n. m.). Výše uložené vrstvy jsou povodňové sedimenty, které narůstaly prakticky až do doby regulace řeky Moravy. V oblasti sledovaných sond měly tyto sedimenty mocnost 40–70 cm.

Charakteristickou pro toto sídliště se dle původní dokumentace jeví tmavá jílovito-hlinitá vrstva (číslo 4), která byla zjištěna ve všech sledovaných sondách (II, III a IV). Vrstvu 4 by podle všeho bylo možno srovnat s existencí VR 46/1, resp. VR 79/1 z výzkumů v S podhradí (viz kapitoly o S podhradí v této práci). Spodní partie těchto vrstev snad může pocházet z doby fungování sídliště, ovšem situace v S podhradí ve výzkumech 46 a 79 ukazují spíše na to, že i po zániku sídliště se barevnost a konzistence vrstvy na úrovni destrukce po nějaký čas neměnila a dále poněkud „narůstala“. Proč tomu tak bylo a kdy a z jakého důvodu potom došlo k barevným a konzistenčním změnám této vrstvy či jejího náhlého převrstvení jinou uloženinou, to je již problém za hranicemi archeologie. Tyto jevy by mohly objasnit pouze přírodní vědy, např.

pedologie či paleohydrologie, pokud je to ovšem v možnostech těchto oborů. Vyšší partie zmíněné vrstvy jsou již bez jakýchkoliv archeologických struktur a obsahují jen malé množství nálezů. Podle srovnání nivelace řezů a plošných plánů se zdá, že vrstva s větší destrukcí kamenů a množstvím nálezů (ostatně je to i úroveň, která byla evidentně vždy zvolena pro plošný plán v tom kterém čtverci sondy IV – i to svědčí o tom, že výše toho asi moc k dokumentování nebylo) se nalézá až v nejspodnější části VR 4, těsně nad stykem s níže položenou VR 5 (niv. okolo 159,20 m n. m.). Závažný doklad, potvrzující tuto domněnku, přinesla revizní sondáž C2007, č. 83 (MAZUCH 2008a), v dotyku s popisovanou plochou C1991. Ačkoliv dokumentace i archeologický materiál z tohoto výzkumu padly za oběť zničujícímu požáru mikulčického archeologického pracoviště v září 2007 (nálezy z tohoto výzkumu byly v té době právě v procesu inventarizace), je třeba na tomto místě vzpomenout alespoň hlavní poznatky.

Do hloubky asi 80 cm od povrchu nebylo pozorováno nic, co by mohlo být ztotožněno s kulturní vrstvou, pouze asi dva malé úlomky novověké keramiky. Přítomnost mocné vrstvy VR 4, či dokonce další zvrstvení nad ní (VR 2, 3) revizní výzkum nezaznamenal. Teprve na této úrovni se zcela jednoznačně a nápadně od předešlé, archeologicky negativní jílové vrstvy oddělila tmavší hlinito-jílovitá šedočerná vrstva s kousky mazanice a uhlíků, obsahující početný archeologický materiál. Společně s nálezy (šlo o keramiku a v jednom případě o přeslen a pěkně zachovaný železný nůž) ležely na styku těchto dvou vrstev i různě rozptýlené kameny, které však jednoznačně patřily spodnější kulturní vrstvě a byly horní sterilní jílovitou pouze překryty. Bohužel z autopsie už jen mohu vzpomenout, že tato vrstva v průměru neměla více než 15–20 cm tloušťky. Specifické půdní podmínky – jílovité podloží a jeho pozvolný přechod v kulturní vrstvu – velmi ztěžovaly rozhodování o tom, kde se nachází báze této kulturní vrstvy. Tam, kde jsme již pocítovali rostlé podloží, se ještě místy vyskytovaly střepy, což plně koresponduje se zkušenostmi při výzkumu v S podhradí. Zásadním rozporům tedy zůstává skutečnost, že při starším výzkumu bylo rozlišeno v nadloží souvrství (VR 2, 3, 4 a další lokální vrstvy 5, 6, 9), které se v revizním výzkumu v bezprostřední návaznosti na původně dokumentovaný profil vůbec nenachází. V nivelační úrovni VR 2, 3 a svrchní části VR 4 byla registrována jednodolitá jílovitá vrstva archeologicky zcela jednoznačně sterilní! Rozdíl mezi revizním zjištěním a původní dokumentací je až zarážející. Myslím, že tento rozpor je důkazem nesmyslnosti metodického postupu z roku 1991, jenž – jako určitý hybrid – zůstal na hranici mezi kontextuální archeologií a „tradiční“ mikulčickou terénní technikou, která vůbec neregistrovala vztah konkrétního nalezeného archeologického materiálu k terénním pozorováním (chybělo rozlišování jednotlivých vrstev a příslušných nálezů v rovině vertikální a podrobnější sledování rozptýlu nálezů

⁴⁶ VR 4 je v některých částech dokumentace JV profilu rozdělena plnou čarou na dvě části (jedna je černě vybarvena tužkou), obě však nesou číslo 4 (?). Ačkoliv je to očividně nelogické (chybí vysvětlení, zda jde o barevnou odlišnost, proč tedy stejné označení?), pro zajímavost jsem v celkovém zobrazení hlavních profilů tuto linii ponechal.

v rovině horizontální). Při náhodném snižování umělých horizontů na ploše totiž nebylo sledováno, z kterých konkrétních kontextů nálezy pocházejí (včetně jejich přesných nivelací),⁴⁷ a tak mohly být artefakty přisouzeny výše ležícím „kulturním vrstvám 2, 3“. Mocnost hlavní kulturní vrstvy 4, tak jak byla dokumentována, je ovšem nevysvětlitelným jevem. Jihovýchodní profil revizního výzkumu 83 odpovídá severozápadnímu profilu plochy 69 ve čtverci A. Úroveň zjištěné kulturní vrstvy v revizním výzkumu 83 však odpovídá maximálně dolním partiím VR 4, spíše však VR 9. Celková mocnost této vrstvy činila nejvýše 20 cm, spíše méně, kdežto kulturní souvrství 4 a 9 na SZ profilu plochy 69 mělo mít dle dokumentace až 60 cm, což je naprosto nemožné. Další vrstvy těsně nad podloží, v původním výzkumu stratigraficky pod VR 4 (jako např. 5, 7), jsou patrně lokálního charakteru a v místech revizní sondáže se dle původní dokumentace ani neobjevovaly. Tmavé až černé zbarvení kulturní vrstvy, bohatý obsah uhlíků a častý výskyt ohořelých kamenů vyvolává domněnku, že sídliště pravděpodobně zaniklo požárem, podobně jako osídlení S podhradí.

O struktuře sídliště ve V podhradí nelze na základě výsledků průzkumu mnoho říci. Byla zachycena jedna rozsáhlejší zahloubená jáma č. 1320 (sonda IV, čtverce B, C) nejspíše odpadního charakteru. Za pozornost stojí poměrně mocná písková vrstva v její výplni (10), neboť písek je v bezprostředním okolí zeminou cizí a musel být transportován z blízkosti řeky či z nejbližší pískové duny (v dokumentaci nebylo určení původu písku, ačkoliv vátý písek by měl být poměrně dobře rozeznatelný od písku fluvialního). Na mikulčické poměry má jáma poměrně složitou stratigrafii, což ale může být způsobeno tím, že pracovníci na ploše 69 si oproti starším výzkumům dali větší práci s „čtením“ a dokumentací řezů.⁴⁸ Další menší zahloubená jáma byla zjištěna v sondě II – JA 69/18 (v originální dokumentaci nečíslována, nijak blíže nepopsána), nepočítáme-li nevýrazné deprese v podloží ve čtvercích A a C.

Dvě přepálené plošky v superpozici v severní části čtverce D (obj. 69/16 a 69/17) představují jediné zbytky topeňské, které se podařilo zjistit. Stejně tak dvě kúlové jamky ve čtverci A jsou jediné skrovné stopy nadzemní konstrukce na zkoumané ploše. V případě, že by se dalším výzkumem potvrdila domněnka o interpretaci vrstvy 5 jako písčito-jílovité podlahové úpravy, tyto kúlové jamky (pokud měly skutečně intencionální původ) by mohly představovat např. stopy po vnitřním zařízení domu.

V sondě III byl podle informací autora popisné části dokumentace výzkumu 69 zachycen konec osídlení. Je jen

škoda, že neexistuje žádný profil této sondy (zjevně ani nebyl proveden – neexistuje žádný zakreslený „úsek“ jako v případě sondy II). Bylo by jistě zajímavé a užitečné mít srovnání řezů z míst zasažených raně středověkým osídlením a z míst v bezprostřední blízkosti, ovšem lidskou činností nenarušených. Mohlo by to přinést i některé odpovědi na otázky spojené s nárůstem nadloží, rozlišováním úrovně podloží, stejně jako úrovně povrchu terénu v 9. století. Podobně jako v případě sondy III byl údajný úbytek sídlištní aktivity patrný i v SV části sondy IV ve čtverci D. Jak povrchový sběr na celé vymýcené ploše, tak i dalších osm jam na pařezy – zcela sterilních co se týče osídlení –, vyhloubených dále SV směrem od sondy III a IV, ukazuje na to, že nejzazší východní hranice osídlení V podhradí končí právě v místech těchto dvou sond (MAREK 1993, 73–74).

Posuzujeme-li intenzitu osídlení na tomto sídlišti podle množství dochovaných artefaktů a odpadu, lze ji srovnávat se sídlištními vrstvami v oblasti S podhradí. Dosti zkráceně je však množství odpadu zvířecích kostí, neboť půdní podmínky na lokalitě brání jejich dochování; v mokřem jílovitém prostředí jsou kosti natolik rozmočené, že se při odkryvu prakticky rozpadají. Počet vyzvednutých kostí je tedy jen těžko vyčíslitelný, ale je jistě pouze malým zlomkem jejich celkového množství. Tento jev je znám i z nejnovějšího výzkumu v SZ podhradí (plocha B2006–08, č. 82; HLADÍK 2008; 2009), podobně i z výzkumů na písčitých dunách, kde nedošlo k vytvoření humusovité kulturní vrstvy (sídliště na duně Trapíkov, SZ od mikulčického hradiště; POLÁČEK – RUTAR 2004; POLÁČEK 2008a). Také keramika je poznamenána dlouhodobým uložením v mokřem prostředí, po většinu času prakticky pod hladinou spodní vody. Povrch střepů je silně vyluhovaný a výrazně vystupuje písčité ostřívo. Téměř naprostá absence mazanice, která jinak patří ke zcela běžným druhům nálezu, může být také odrazem působení mokrého prostředí na slabě vypálenou hlínu.

K datování objeveného sídliště může nejspíše přispět pouze keramika. Je až v nápadně velké míře reprezentována vyspělejšími typy, jak je známe z jiných míst mikulčického areálu. To znamená, že výrazně převažují střepy náležející MO (viz dále – oddíl V.4.5), reprezentujícímu vrcholnou, popř. závěrečnou fázi velkomoravského osídlení lokality. Zdejší nálezková situace opět potvrzuje dřívější pozorování poukazující na to, že v oblasti mikulčického hradiště a okolí vznikalo nejstarší osídlení ve výhodnějších polohách – na vyvýšených pískových dunách či aspoň na místech výše položených. Níže situované polohy vesměs s jílovitým podloží, což je i případ plochy 69, byly využívány k osídlení až v pozdějším období, kdy si to snad vynucoval narůstající počet obyvatelstva. Jedním z nabízejících se důvodů by mohla být rozsáhlá záměrná reorganizace sídelní struktury opevněného centra hradiště v souvislosti s budováním

47 O tom svědčí i popis postupu výzkumu v originální dokumentaci, ze kterého jasně vyplývá, že začistění profilů – tedy i „kontextování“ vrstev proběhlo až v samém závěru výzkumu, kdy byl terén již plošně snížen na podloží (!).

48 Otázkou zůstává, zda nebylo rozlišování údajných vrstviček až přehnané, ve snaze „postoupit“ na úroveň nové kontextuální metody.

kostelů s okrsky určenými k pohřbívání, která mohla vytlačit jiné sídlištní aktivity (bydliště služebníků, popř. výrobců) mimo opevněnou plochu do předtím neosídlených nižších poloh.⁴⁹

V tomto ohledu je zajímavé, že zánikový horizont sídliště na S podhradí lze lokalizovat podle destrukce kamenů do absolutní nivelety zhruba mezi 159,25 a 159,45 m n. m. (báze kamenů leží v niv. okolo 159,30 m n. m., vyšší niveleta ovšem představuje povrch podlahových úprav, asi mírně vyvýšených nad tehdejší okolní terén), průměrná niveleta bází kamenů zachycených výzkumem 69 se pohybuje zhruba mezi hodnotami 159,10 až 159,20 m n. m., což je v případě S podhradí již bezpečně niveleta podloží. Sídliště ve východním podhradí tedy leželo v podstatě stejně „vysoko“ jako sídliště v podhradí severním. I niveleta 159,10 m n. m. tak obyvatelům nejbližšího „zázemí“ hradiště dovozovala někdy v období po polovině 9. století ještě bezpečné sídlení (tj. bezpečné minimálně v době vzniku sídliště). Při jakékoliv povodni však bylo východní podhradí ohroženo dříve než jiné dosud archeologicky prozkoumané areály v nejbližším zázemí hradiště.

Závěrem lze říci, že pouze souhra okolností, spojená s těžbou lužního lesa, umožnila zjistit a orientačně prozkoumat dosud neznámé sídliště, které by za jiných okolností čekalo na své objevení zřejmě ještě dlouhou dobu. Jestliže sídliště ve V podhradí nebylo úplnou výjimkou, je možné očekávat podobnou míru raně středověkých sídlištních aktivit, skrytých pod mocnou vrstvou mladších jílůvých náplav, i v místech, která dosud nejsou označována jako osídlená (např. Z a JV od opevněného centra).

V.4.5 Keramický horizont východního podhradí a kvantifikace MO a BO

Keramický soubor z plochy C1991 vykazuje zcela shodné rysy s keramikou získanou při výzkumech sídliště v S podhradí. To je zatím – vedle podobného charakteru souvrství a poloze vzhledem k opevněnému centru hradiště – jeden ze základních pilířů podobné funkční i časové interpretace osídlení těchto dvou poloh. Střepy jsou bohužel značně poznamenány dlouhotrvajícím uložením pod hladinou spodní vody. Mezi typické příznaky tohoto tzv. vyluhování patří určitá barevná uniformita v odstínech světle šedé až béžové, nápadná zrnitost povrchu střepeů a časté částečné setření výzdoby. Vzhledem k problematičnosti rozlišování materiálů podle jednotlivých vrstev nelze vždy přesně a jednoznačně stratigraficky zařadit všechny sáčky s keramikou.⁵⁰ To platí

především pro vrstvy 5, 7, 9 (tab. 16). Keramikou z těchto vrstev stratigraficky pod hlavní kulturní vrstvou 4 je tudíž nutné brát jako jeden celek. Kromě početné kolekce z vrstvy 4 (tab. 14, 15) pak má cenu představit ještě keramiku z výplní jámy č. 1320 (tab. 16 až 19). Jde o výplně 11, 10 (10A), 15, 13 (stratigraficky od nejmladší), přičemž ovšem ještě existují nálezová čísla, u nich jde opět o smíšení dvou vrstev (10+15 a 13+15), podobně jako v případě kontextů 5, 7, 9. Paradoxně největší a nejlépe hodnotitelné keramické zlomky pocházejí ze zcela nestratifikovaných situací (sondy I až III, hloubené těžkou mechanizací) s velkou pravděpodobností druhotného přenosu materiálu (keramika ze svrchních náplav VR 2, 3, tj. z vrstev vzniklých až postdepozicičními procesy, případně nálezová čísla smíšených vrstev 3, 4) či ze sběru při rekultivačních pracích (tab. 20, 21).

Celkový ráz keramiky z výzkumu 69 ve V podhradí je typicky velkomoravský. Zcela dominujícím prvkem jsou zde střepy keramiky MO. Markantní je to zejména u vrstvy 4 (okraje tab. 14:1, 4, 5, 7, 9, 15, 17, 19, 22, 23, 26, 28, 29, 36, 42, 44–49, tab. 15:2, 5, 6, 9, 13, 14, 16, 18, výdutě s typickým častým odsazením pod hrdlem tab. 15: 22, 24–27, 32, popř. s charakteristickou výzdobou 15:29, 31). Ze sběru a z nestratifikovaných poloh lze ke keramice MO řadit okraje na tab. 20:1, 4, 6, tab. 21:1, 4–7, 11, 14, 16, 17, 19, 22, 24–26, 30, 31, 36–38, 40–42.

Ukázku okrajů MO s neprovedeným prožlabením (ukončení okraje typu N) z VR 4 představují vyobrazení na tab. 14:7, 8, 14, 16, 21, tab. 15:4, 7, 8, 17, 19; z VR 11 tab. 16:17, 21 tab. 18:7 či ve velkém exempláři tab. 17:2, ze sběru pak okraj tab. 21:35.

Z vrstev 5, 7 a 9 bylo vyzvednuto bohužel výrazně méně keramiky než z vrstev stratigraficky mladších (vrstvy 4, 3), tudíž existuje i méně zlomků hodných vyobrazení. Každopádně i v těchto vrstvách se objevují okraje MO (tab. 16:8, 10). Kromě nich zde však jsou zastoupeny i zlomky vykazující relativně starší keramické znaky, jako jednoduché okraje, masivní stěny, dokonce výzdoba starohradištního rázu (např. tab. 16:3, 4). Taková keramika se ve vrstvách mladších nevyskytuje (srov. s keramikou ze S podhradí). Výplně objektu č. 1320 obsahují keramiku celkově odpovídající hlavní kulturní vrstvě 4. Ve vrstvách 11, 10, 15 i 13 (přičemž je potřeba připomenout smíšení materiálu z vrstev 10, 13, 15, viz výše) rovněž převažuje keramika MO (tab. 16:14–16, 18, 22, 23, 25, tab. 18:2–4, 13–16, 20, tab. 19: 11, 12, některé zdobené výdutě tab. 17:5, 6, tab. 18:1, tab. 19:1, 3).

Jelikož před sebou máme soubor keramiky, o němž se dá hovořit jako o chronologicky relativně současném, je vhodné všimnout si (podobně jako v případě rozboru keramiky ze

49 Tímto zřejmým předělem ve vývoji mikulčické akropole se dosud bohužel nikdo blíže nezabýval – otázka datování tohoto procesu je ostatně nezodpověditelná bez detailního stratigraficko-materiálového rozboru jednotlivých příkostelních pohřebišť.

50 Jeden sáček představuje jedno tzv. nálezové číslo. Nálezové číslo je imaginární jednotkou, na níž byla velmi nešťastně postavena celá klasická metodika

terénního výzkumu mikulčického hradiště, resp. na ni byly navázány všechny terénní informace, a byla to také výchozí jednotka evidenčního systému pro vztah nálezů k terénu.

S podhradí) i některých zlomků s výraznějšími keramickými znaky (především v případě okrajů), které by mohly být vodítkem k identifikaci dalších lokálních typů keramiky, minimálně pro geografickou oblast přímého vlivu mikulčického hradiště (srov. oddíl V.1).

1) Typ s pracovním názvem **KZ** (kalichovité zaoblené) – VR 4 tab. 15:3, 11, 15; VR 11 tab. 16:26; VR 10+15 tab. 18:6; VR 13+15 tab. 18:9, 10 a z nestratifikovaných poloh tab. 21:27, 29.

2) Typ s pracovním názvem **ZP** (zaškrbené profilované) – VR 4 tab. 14:27, 31; tab. 15:10; VR 11 velký střep na tab. 16:28 i s výzdobou; VR 13+15 tab. 18:18.

V keramické kolekci je třeba si ještě povšimnout zástupců BO. Vedle jednoznačných kusů s typickým pravidelným a s jistotou provedeným dekorem v podobě jednoduchých vyšších vlnovek střídaných jednoduše rytými šroubovicemi, často poměrně širokými (tab. 15:34, 35, tab. 16:12, tab. 17:8, tab. 20:5, 11, tab. 21:13), je ještě možné zmínit okraje, u nichž sice tento výzdobný motiv chybí, ale jejichž ukončení jsou zcela typická právě pro keramiku tohoto okruhu (tab. 14:6, 35, 40, tab. 16:24, tab. 21:9, 12; ve zvláštní, ale u „blučínských“ nádob ne ojedinělé variantě i tab. 20:3).

Kvantifikaci keramiky MO a BO nemá význam – vzhledem k pochybnému kontextování – řešit v jednotlivých vrstvách. Důležitá je hlavní kulturní vrstva 4 (k ní by měly být připojeny i fragmenty z vrstev 2 a 3), zvláště můžou být hodnoceny vrstvy 5, 7 a 9 (pokud vůbec byly přirozenými kontexty, jsou ovšem stratigraficky níže než VR 4) a nakonec výplně objektu č. 1320.

VR 2, 3, 4		
p okrajů	MO	BO
111	66	4
100 %	59,46 %	3,60 %

VR 5, 7, 9		
p okrajů	MO	BO
9	3	1
100 %	33,33 %	11,11 %

obj. 1320, výplně 10–15		
p okrajů	MO	BO
50	31	4
100 %	62,00 %	8,00 %

celkem výzkum 69, stratifikované soubory		
p okrajů	MO	BO
179	108	10
100 %	60,34 %	5,59 %

Zastoupení okrajů keramiky MO ve V podhradí tedy opět překračuje hranici 60 %.

Podíl keramiky BO ve V podhradí tvoří necelých 6 % (vzhledem k malému počtu jedinců je výpočet učiněn pro všechny kontexty dohromady).

VI. MOŽNOSTI POZNÁNÍ KERAMIKY MLADŠÍHO VELKOMORAVSKÉHO HORIZONTU V MIKULČICÍCH

Keramický horizont severního podhradí se podařilo identifikovat i v podhradí východním, jak bylo ukázáno v předchozí kapitole. Již dříve bylo zřejmé, že se vyskytuje i v okolí VII. kostela (podrobnější publikace nových výzkumů je v přípravě) a areálu tzv. Dolních Valů (POLÁČEK 1995, 168–169), tedy v JZ, níže položené části opevněného jádra hradiště, ležícího však mimo písčitou dunu na jílech.⁵¹ Nelze vůbec pochybovat o tom, že tento keramický horizont, charakterizující osídlení mikulčického hradiště v mladší a pozdní velkomoravské fázi, je přítomen i v centrální opevněné části hradiště, na tzv. akropoli, i v areálu opevněného předhradí. Velkým problémem však bude jeho rozpoznání. Ačkoliv jsou Mikulčice obecně brány za málo druhotně poškozenou lokalitu (což skutečně oproti např. Nitře, Uherskému Hradišti či Olomouci platí), není zdejší situace až tak ideální. Severovýchodní část akropole se známými sakrálními stavbami a palácem byla silně narušena dlouhotrvající orbou a celková konfigurace terénu je mnohem plošší, než byla v raném středověku. Nejvíce poškozena je centrální část, která dříve tvořila vyvýšený hřbet. Zde došlo k značnému odnosu kulturní vrstvy, o čemž se v literatuře příliš nehovoří. Je třeba si uvědomit, že např. v prostoru paláce či III. kostela byl terén při zahájení výzkumu na úrovni základů těchto staveb, čili až pod jejich bývalou podlahou. Naopak místa blíže k okraji opevněné plochy mají zachovanou vyšší stratigrafii, což je patrné např. v případě II. kostela. Ovšem ani zde nebyla zachycena podlaha mladší fáze stavby (interpretace několika pískovců, vydávaných J. Poulíkem za podlahu, je dle mého názoru stěží udržitelná – POULÍK 1957). A byly to právě

plochy v centrální části akropole v okolí kostelů a především přilehlých pohřebišť, které byly zkoumány hned v prvních letech tzv. systematického výzkumu neobyčejně extenzivním způsobem v obrovských plochách a ve velmi krátké době (např. plochy Z1955–56, III. kostel – 1956–57, Z1957–59). Cílem bohužel v té době bylo především odkrývání reliktů kostelních staveb a získání unikátních nálezů z hrobů, tedy ona evidentní preference archeologie pohřebišť zmiňovaná v úvodu této práce. Sídlištní situace ve vertikálně stratigrafických vztazích s hroby (ať už jakýmkoliv směrem), a především návaznost hranic pohřebišť s okolními sídlištními situacemi (v rovině horizontální stratigrafie) byla přehlížena či podceňována. Existují informace o tom, že v prvních letech výzkumu byla tzv. mladá keramika, tedy jistě značná část mladohradištních střepů, ale bezpochyby i keramika MO (která byla, jak již zde bylo vzpomenu, dlouho považována též za mladohradištní), přímo při terénním výzkumu čas od času likvidována jako podřadný artefakt. Nálezové situace v těchto prostorech jsou téměř „dokonale“ obkópany a neumožňují revizi z hlediska sídlištních situací. Na druhé straně právě zde muselo dojít k postdepoziciční destrukci stratigraficky nejmladších vrstev z důvodu zmiňované dlouhodobé zemědělské činnosti již mnoho let před archeologickým výzkumem. Takto se horizont z konce velkomoravského osídlení dostal do přeorané horní vrstvy spolu s lokálně omezeným mladohradištním sídlením. Není divu, že po takto datovatelných strukturách nemohlo zůstat kromě smíšeného keramického materiálu prakticky nic.

V těchto místech, v centrální části akropole, je i při prostém vynesení výskytu keramiky BO a MO jasně patrná její výrazná absence (viz POLÁČEK 1995 – alespoň pro „typ 3“; MAZUCH 2000 – pro keramiku BO). I tato skutečnost představuje jeden z dalších nepřímých dokladů svědčících o tom, že výroba a užívání keramiky BO a MO spadá do mladší či vrcholné fáze velkomoravského období, neboť v tomto prostoru, jak již bylo řečeno, může chybět svrchních 40 až 50 cm historického terénu. Tato hodnota klesá od středu akropole směrem k opevnění (s klesající absolutní nadmořskou výškou). Jižní část akropole byla v určité době, kterou zatím nelze přesněji určit (ačkoliv toto rozlišení je stěžejní otázkou, kterou by se mělo bádání o archeologii Velké Moravy intenzivně zabývat), vyčleněna pro sakrální účely a od sídliště (nobility,

⁵¹ Velmi zajímavá je otázka funkce tohoto zdánlivě prázdného areálu, kde oproti vyvýšené SV části nebyla zjištěna jediná kamenná stavba. Nabízí se možnost, že šlo o do jisté míry prázdnou plochu, sloužící jako refugium či místo pro trh. Ovšem existují i další možnosti výkladu. Zprv je nutný ověřovací výzkum v tomto areálu, neboť se může ukázat, že zde jsou přítomny přesně ty jílové podlahy, jaké známe ze sídliště v S podhradí, přičemž tyto byly poprvé rozpoznány až po více než deseti letech od výzkumu na Dolních Valech (DV1961–64). Zadrhu se může ukázat, že jde o dynamicko-chronologický jev, tedy jev, který se nachází pod hranicí rozlišovacích možností archeologické datace. Nelze totiž vyloučit, že toto místo bylo opevněno až dodatečně, ovšem snaha o rozšíření osídlení centrální chráněné části hradiště mohla být ihned v počátku přerušena zánikem celého hradiště, spojeným s koncem Velké Moravy jako státního útvaru. Pro účely zjištění zastoupení velkomoravských keramických okruhů je však tento výzkum nepoužitelný, opět z důvodu částečné skartace keramiky.

popř. jejich služebnictva) v severní části byla oddělena komunikací, jež byla z obou stran lemována palisádou (rozpoznána byla např. na plochách Z1968-I a Z1969-II, viz celkové plány POLÁČEK – MAREK 2005, 175, obr. 158; 198, obr. 190; ve starších výzkumech nebyla vůbec zaregistrována).

Jedině revizní výzkum těchto míst v dotyku obou „světů“ může ukázat, zda poslední zachovaný horizont sídliště (v tomto případě s písčitymi podlahami),⁵² zčásti též možná postižený orbou, zčásti zachovaný minimálně v podobě podlah propadajících se do starších zahloubených objektů, není oním horizontem mladšího či pozdního velkomoravského úseku s keramikou MO. Jsem přesvědčen, že tomu tak je. Vedou mě k tomu dvě zjištění.

První vychází ze závěrů rozboru keramiky dvou čtverců plochy Z1982, nacházející se v severní části akropole. V horních partiích tohoto výzkumu výrazně převládá keramika MO, zatímco stratigraficky pod útržky podlahy a v zahloubených objektech na úrovni podloží již nebyla přítomna (s využitím poznatků V. HADRAVY 2008). Právě v tomto prostoru (v S i SV části 9 hlavního opevněného jádra) jsou nejlépe zachovaná souvrství, z nichž by bylo možno získat informace o charakteru a chronologickém zařazení tohoto sídliště. Výzkumy, které zde dříve probíhaly, jsou kvůli dosti špatné dokumentaci téměř nepoužitelné, ovšem dosud značně velká neprozkoumaná plocha skýtá do budoucna velký potenciál pro moderní exaktní terénní výzkum.

Druhým důvodem jsou pak zjištění učiněná při drobném výzkumu Z2002-I (MAZUCH 2003) v SZ části akropole – v důležitém prostoru se zachovanou stratografií – západně od brány a mostu spojujícího knížecí hrad s předhradím a v podstatě naproti II. kostela stojícího u tehdejší hlavní komunikace. Zrovna zde byla bohužel v počátku mikulčického výzkumu založena archeologická expedice. Kvůli její mnohaleté existenci spojené s výstavbou různých budov a inženýrských sítí, došlo v těchto místech k mnoha neomluvitelným a odborně neošetřeným zásahům do unikátních terénních situací. Sondáž z roku 2002 byla též vyvolána stavební úpravou, ale v rámci možností byla dokumentována s oddělováním materiálu podle přirozených kontextů, i když důsledná aplikace kontextuální metody nemohla být dodržena z důvodu havarijní povahy sledovaného výkopu – jeho omezené šířky a značné časové tísně.

Těsně nad podloží se v sondě Z2001-I (vrstva 3) nacházely slovanské nálezy spolu s pravěkou keramikou. Z vrstvy 3 byly patrně zahloubeny všechny zjištěné jámy. Vrstva 2 (na hranici s vrstvou 3) pak obsahovala všechny písčité či jílovité úpravy zjištěné ve zkoumaných sondách.⁵³ Nad těmito úpravami,

v některých místech přesně na hranici mezi vrstvami 2 a 1, se objevuje horizont kamení (někdy až skládaných do jakési „dlažby“) s množstvím nálezu a mazanícovými vrstvičkami (ohniště?). Při výzkumu plochy 1969-I pod depozitářem se projevila shodná stratigrafie – nejjasněji v případě superpozice ve čtv. –11/+2; kamenná destrukce (v hloubce asi 60 cm pod povrchem) překrývala písčitou podlahovou úpravu – obj. 743.

Podlahové úpravy v popisované sondě Z2002-I do objektů propadají, stejně jako horizonty kamení a nálezy z vrstev 2 a 1. Právě v těchto vrstvách s jedinými zjištěnými písčitymi podlahami (níže nejsou pozorovány ani v útržcích) zcela převládá keramika MO (tvoří opět až 66 %), zatímco ve stratigraficky níže se vyskytujících objektech je možné chápat její výskyt jako intruzi (viz následující tabulka). Zastoupení keramiky BO je podobné jako v případě S i V podhradí.

vrstvy	MO	BO
vrstvy 1 až 3	52,26 %	2,84 %
vrstvy 1 a 2	66,45 %	3,38 %
objekty pod podlahami	8,21 %	0,79 %

V této souvislosti je třeba zmínit unikátní mincovní nález z plochy Z1969-I, těsně sousedící se sondou Z2002-I. Objev tří lombardských brakteátových mincí, tzv. širokých denárů, ražených v Pavii a v Miláně mezi lety 894–895, resp. 896–898 (KUČEROVSKÁ 1998, 156–157, obr. 6, kat. č. 19–21), byl učiněn ve čtv. –9/+2 a –10/+2, přičemž jednotlivé mince byly uloženy ve stejné relativní hloubce 70 cm pod povrchem. Tato hloubka v nedaleké popisované sondě Z2002-I (při nesvažitém terénu) odpovídá v průměru právě vrstvě 2 (či hranici mezi vrstvami 2 a 1) se zjištěnými podlahovými úpravami a keramikou obou velkomoravských okruhů BO a MO (ke kritice dosavadních historických interpretací nálezů zmínovaných mincí viz podrobně MAZUCH 2012). Výlučnost tohoto sídliště v blízkosti brány a mezi II. a III. kostelem je podložena i archeologicky zachyceným žlábkem, jenž je patrně pozůstatkem po ohrazení areálu pohřebiště náležejícího ke III. kostelu (tzv. bazilice). Tento žlábek má totiž v místech výzkumu Z1969-I přerušení, které ukazuje na skutečnost, že z tohoto sídliště vedl skrz pohřebiště zvláštní vstup přímo ke vchodu do kostela číslo III.

Značně problematické je poznání stratigrafie opevněného předhradí. Celý tento důležitý a specifický areál v rámci mikulčické raně středověké aglomerace zasluhuje nové celkové zpracování či alespoň korekci dosud publikovaných závěrů o jednotlivých částech opevněného předhradí (srov. blíže MAZUCH 2012; HLADÍK 2013 pro prostor SZ brány). Podobně jako v případě akropole i zde orba poškodila svrchní vrstvu, patrně je i poškození nejmladšího horizontu podlah. Ačkoliv relativně velká míra prokopanosti tohoto areálu zdánlivě naznačuje dobrou znalost stratigrafických situací

52 Na rozdíl od S podhradí – vždy záleží na charakteru podloží, z něhož byl použit materiál na navršení podlahy.

53 Při odkrývání situace na ploše Z1969-I v těsném sousedství popisované sondy Z2002-I byly objeveny ve stejném horizontu dvě takové podlahové úpravy téměř v celém půdorysu – obj. 734 a 735.

a struktury sídliště na předhradí, jsou možnosti archeologického vyhodnocení jednotlivých zkoumaných ploch značně komplikované. Největší plochy S1960 a P1963–64 jsou vzhledem k zcela nedostatečnému způsobu dokumentace prakticky nehodnotitelné. Výzkumy P1973, P1976–77 v severní části předhradí jsou sice alespoň – co do archeologického vyhodnocení – dovedeny k nálezovým zprávám, o zcela přesvědčivý stratigrafický rozbor však nejde. Jednou z těchto ploch je i výzkum P1973, který použila B. Kavánová pro svoje – zde již vzpomínané – hodnocení mikulčické keramiky (KAVÁNOVÁ 1996). Postup a metoda stratigrafického hodnocení této plochy, kterými by mohla doložit své závěry (dělení na horizonty A až D), je popsán dosti obecně. Globálně sice působí přesvědčivě, otázkou však zůstává způsob přidělování jednotlivých objektů k stanoveným horizontům. Jsem přesvědčen, že je ke škodě autorčiny velké snahy, že nevěnovala konkrétnímu stratigrafickému rozboru samostatnou studii (včetně uveřejnění postupu, jakým pracovala s vyčleněním těchto horizontů osídlení, metodiky, jakou přiřazuje jednotlivé objekty k těmto horizontům, a konkrétních grafických dokladů stratigrafie z originální dokumentace).⁵⁴ Bohužel autorčino případné, byť i relevantní stratigrafické vyhodnocení je sráženo rozbohem a chronologizací keramiky vztaženými ke Klanicovu – v této práci již podrobně kritizované – třídění mikulčické keramiky (viz oddíl IV.2).

Kromě posledně zmiňované plochy mohly být veškeré naděje na poznání stratigrafie a chronologie sídliště na předhradí vkládány asi již jen do ploch P1962–68 a P1971 (odtud jednoznačně i výběr ploch L. POLÁČKA [1994] pro jeho pokus). Jejich dokumentace, především množství realizovaných řezů (na ploše P1962–68 je to však případ jen posledních sezón, tj. pásů čtverců –J a –K), umožňuje při částečné konfrontaci s plošnými plány (kterých však není dostatečný počet a které bohužel dokumentují momentální stav snížené plochy v době pořizování dokumentace, tedy začištěnou ideální rovinu, a nikoliv povrch ve třetím rozměru kolísajících přirozených kontextů, zde zejména podlah) rozpoznat obecně strukturu osídlení v jednotlivých horizontech osídlení. Nicméně tato konfrontace je ztížena nezotožněním v řezech odlišených vrstev s plošně zakreslenými útvary. Takto je stratigraficky vyhodnocen výzkum P1971 (POLÁČEK – MAREK 1993) s kritickým zhodnocením míry vypovídacích schopností jednotlivých nálezových celků (nálezových čísel), tj. jejich „čistoty“ v rovině intruzí a reziduí, a především v podstatě jakési „druhotné“ kontaminace, způsobené samou metodou terénní práce. Došlo totiž k smíchání materiálu z více kontextů do jednoho sáčku zcela nezávisle

na velmi podrobné dokumentaci zvrstvení (bohužel k rozlišování a popisu souvrství docházelo vždy až na závěr výzkumu po snížení plochy odečtem z profilů, a jak již bylo řečeno, nedošlo ke konfrontaci těchto zjištění s plošnými plány; zde je možné pouze mechanické přiřazení plánů k profilům pomocí nivelet). Ačkoliv tedy lze dosáhnout stratigrafického vyhodnocení celkové nálezové situace z těchto výzkumů, je vzhledem k metodice snižování terénu bohužel po mocných mechanických vrstvách téměř nemožné pracovat se stratigrafickým relokalizováním a chronologií odkrytých artefaktů, z nichž nejzásadnější je keramika. Na tento problém upozornil při svém pokusu o stratigraficko-chronologické hodnocení mikulčické keramiky i L. POLÁČEK (1994; na příkladu plochy P1971 na opevněném předhradí). Na stejná úskalí jsem narazil i já při snaze o odlišení stejného horizontu osídlení, jaký je přítomen v S podhradí (tj. včetně rozpoznání keramického horizontu s keramikou MO), i na opevněném předhradí. Stratigrafický rozbor pásů –K a –J na ploše P1962–68, které jsem zvolil za zkušební, ukazoval na velmi zajímavé skutečnosti, především ve vztahu k strukturálním změnám na sídlišti. Jasně se ukazovalo, že v poslední fázi života sídliště na předhradí došlo ve více případech k jakémusi „sclení parcel“. Nad místem, které zabíraly dvě podlahy, byla znovu navržena už jen jedna, odpovídající výměře obou převrstvených podlah, popř. byly její rozměry ještě větší. Avšak pouze v některých případech bylo možné s určitou mírou pravděpodobnosti ztotožnit podlahy, jež byly funkční ve stejné době (dle nivelační úrovně jejich povrchu). Některé podlahy byly obnovovány až ve třech, dokonce snad i ve čtyřech fázích nad sebou, jiné pouze ve dvou, navíc někdy nešlo o stejné rozměry. V některých případech, především na styku s neprokopanou plochou, nebylo možné rozpoznat přesné rozměry a orientaci podlah (a to jednoznačně z důvodů již zmiňované nedostatečné plošné dokumentace a provázanosti s profily). Přesto však bylo možné rámcově rekonstruovat strukturu a hustotu obydlí v jednotlivých fázích sídliště, které nebyly tak statické, jak se doposud jevílo při publikování celkových plánů bez rozlišení třetího rozměru (průmět různých horizontů osídlení do jednoho celkového plánu ukazuje hustou „pravidelnou a ulicovitou“ zástavbu).

Pro studium velkomoravské keramiky je však důležité, že se již při zběžném pohledu na materiál a jeho rámcovou zpětnou lokalizaci ve smyslu stratigrafické pozice jasně ukazovalo, že keramický horizont, známý ze S podhradí či z již zmíněného sídliště v blízkosti II. a III. kostela u SZ brány hlavního hradu, je přítomen i na předhradí, a to v drtivě většině v prostoru kolem a nad nejmladšími fázemi podlah jednotlivých domů, zatímco ve spodních partiích se objevoval jen sporadicky. Ono vzpomínané smíšení materiálu z různých vrstev – způsobené metodikou výzkumu – však znemožňuje exaktnější hodnocení. Téměř hotový stratigrafický rozbor spolu s originální dokumentací podlehl požáru

⁵⁴ Podobně je tomu i v další autorčině publikaci, která se sice primárně věnuje archeologickému obhájení existence tzv. XII. kostela u SV brány mikulčické akropole, ovšem značná část studie je věnována stratigrafickému hodnocení celé velké zkoumané plochy Z1977–81 (KAVÁNOVÁ 2003; ke kritice jejích závěrů viz MAZUCH 2013).

v roce 2007; s černobílými nepříliš kvalitními kopiemi dokumentace (kvalita bohužel odpovídá technickým možnostem doby, v níž k procesu pořizování kopií docházelo), které se dochovaly v záložním archivu, bude opětovné získání výše uvedených poznatků téměř nemožné (bez barevného rozlišení písčitých – žlutá – či jílovitých – oranžová – navážek a uhlíkových vrstev – černá). Jelikož získání kopií bylo dlouho po požáru nemožné, pokusil jsem se o opačný postup, kterým bych alespoň kvantifikoval množství MO ve vztahu k vertikální stratigrafii (k jednotlivým fázím obydlí). V možnostech roku 2008, kdy po požáru nebylo k dispozici téměř nic z dokumentační ani evidenční složky mikulčických výzkumů, jsem využil náhodně zachovaný soupis okrajů MO ze sezóny 1967.⁵⁵ Analýza všech nálezových celků, v nichž se vyskytovala tato keramika, jasně ukázala, že jde o soubory ze stratigraficky nejmladších vrstev. Bohužel terénní informace u jednotlivých nálezových celků (sáčků s keramikou) dokládají snižování svrchních vrstev jednorázově v mocnosti až 60 cm, čímž docházelo k neúměrnému smíchání materiálu z různých sídlištních fází. Především však keramiky vázající se na stratigraficky nejmladší podlahy a fragmentů patřících mezivrstvě pod nimi, resp. k výbavě starších domů. Způsob popisu nálezových situací, který byl v Mikulčicích vždy vázán na soubory nálezů, nikoliv na přirozené kontexty, byl často nedostatečně podrobný ve smyslu přesnější lokalizace. Nejdůležitější nálezové celky, prokazatelně ležící přímo mezi (pod) podlahovými úpravami, a tudíž do jisté míry „uzavřené“ a odolnější proti nechtěné kontaminaci, ve většině případů nelze z těchto popisů identifikovat. Stratigrafická hodnocení komplikuje i nedostatečně podrobná nivelace. Uvádění hloubek, z kterých byly nálezové soubory vyzvedávány, bylo prováděno pouze odečtem od povrchu, tj. velmi hrubým a nepříliš exaktním způsobem. V situacích, kdy pouhé centimetry rozhodují o poloze artefaktů vzhledem k jejich skutečnému uložení v tom kterém kontextu, jsou takové informace nepoužitelné. Kvantifikace poměrného zastoupení okrajů MO a BO, povětšinou tedy výše uvedeným způsobem smíšených souborů, logicky musí být nižší než v případě jednofázových sídlišť, která byla představena v předchozích kapitolách, a to i v případech, kdy by ve skutečnosti původně odpovídala vysokým hodnotám v těchto areálech zjištěným. Značně negativní roli, absolutně rozostřující jakékoliv možnosti odhadu skutečného stavu, sehrává kromě špatné metodiky snižování souvrství při terénním výzkumu i částečná skartace keramiky, která postihla i tuto zkoumanou plochu. Již jen zběžný pohled na atypický materiál, který ušel skartaci, jasně ukazuje, že zachovány byly pouze velké střepy (to je úplně opačný

obraz, než je běžný u mikulčické „atypické“ keramiky, kde byly ponechány povětšinou menší a hůře hodnotitelné málo zdobené střepy, zlomky ode den nádob, menší okraje bez výzdoby apod. – vše bohužel bez obecně stanovených pevných a neměnných kritérií výběru). Velké množství keramiky a přítomnost průměrně větších fragmentů ze stratigraficky starších situací na této ploše⁵⁶ mělo za následek skutečnost, že menší zlomky končily v sáčcích s atypickou (neinventovanou keramikou), a padly tak za obět skartaci, ačkoliv jinde by byly jednoznačně součástí výběru určeného k inventarizaci. Takto nutně musely být postiženy především okraje MO (viz blíže v oddílu IV.4.3). Exaktně to ukazuje i tabulka se zastoupením této keramiky, rozlišené na okraje pocházející z inventované keramiky a na okraje ze zachované části atypických zlomků. Zcela netypicky se totiž mezi inventovanou keramikou objevuje větší množství fragmentů MO, než je tomu v sáčcích s keramikou atypickou, ačkoliv obraz z jiných posuzovaných výzkumů, nepostižených částečnou skartací, je **vždy naprosto opačný**.

celkem okrajů invent	MO – invent	BO – invent	celkem okrajů atyp	MO – atyp	BO – atyp
198	83	11	431	117	49
100 %	41,92 %	5,56 %	100 %	27,00 %	11,37 %

Vzhledem k neodhadnutelné míře a způsobu postižení keramického souboru z tohoto výzkumu (kombinace skartace, zcela nepřipustné metody snižování terénu při výzkumu a evidence získaného materiálu vzhledem k skutečným stratigrafickým jednotkám, obtížné lokalizaci těchto jednotek v 3D prostoru a těžko kvantifikovatelné míry přirozených postdepozicičních procesů, především reziduální povahy) má však toto vyčíslení jen orientační povahu. Při srovnání s jinými výzkumy a množstvím okrajů keramiky MO, ponechané v sáčcích s atypickou keramikou, bychom se bez problémů dostali k hodnotám přesahujícím 50% zastoupení této keramiky v nejsvrchnějších partiích sídliště v této části předhradí. Ostatně i letmý pohled na publikovaný materiál v nálezové zprávě z již výše zmiňovaného výzkumu P1973 v severní části předhradí zcela zřetelně ukazuje jednoznačnou převahu této keramiky v souborech nejmladšího horizontu A (KAVÁNOVÁ 1994), nikoliv nepodobnou situaci v S podhradí. Dalším dokladem přítomnosti keramického horizontu „S podhradí“, tj. mladší velkomoravské fáze, na předhradí je i zjištěný výskyt typů KZ, ZP či OO (viz oddíl V.1; V.4.5).

⁵⁵ Tyto soupisy, činěné na základě posuzování kreseb v inventárních knihách, měly sloužit jako podklad k sestavení úplné databáze všech inventovaných okrajů MO, která měla být v původním záměru mé práce východiskem pro typologické posouzení celého mikulčického nálezového souboru tohoto keramického okruhu a jeho lokalizaci a stratifikaci.

⁵⁶ Při předpokládaném dynamickém navyšování pochůzně úrovně sídliště, spojeném s vertikálním nárůstem kulturní vrstvy v uzavřeném prostoru mezi hradbami a vyvolávajícím zřejmou nutnost budování nových podlah pro obydlí, patrně nedocházelo k větší fragmentarizaci keramiky.

Pokud by tedy bylo možné (nyní pouze na základě nového moderního terénního výzkumu s metodikou MARS, viz oddíl III.3) oddělit celý horizont osídlení mikulčického předhradí charakterizovaný představeným keramickým horizontem typu „S podhradí“, a chronologicky tudíž srovnatelný, může se výrazně měnit poněkud zkreslující a zjednodušující pohled na intenzitu osídlení opevněného předhradí v porovnání např. právě se severním podhradím. V obecných hodnoceních těchto aspektů bylo v minulosti vždy patrné jakési stlačení celého souboru artefaktů z různých vrstev, a jednoznačně i z různých fází osídlení tohoto areálu, resp. chronologicky odlišných, jakoby do plochy bez třetího rozměru, které se pak projevovalo jakousi „bohatostí“ kulturní vrstvy, svádějící k sociálně orientovaným interpretacím funkce tohoto sídliště (nesmyslnost tohoto postupu je již jen v tom, že je srovnáváno souvrství o mocnosti přes jeden metr s kulturní vrstvou S podhradí, která má mocnost do 30 cm). Pokud bychom však připustili, že nejmladší fáze podlah na předhradí patří horizontu závěru velkomoravského osídlení, neshledáme ve struktuře obou sídlišť ani v kvantitě a kvalitě jejich materiální náplně v podstatě výraznější rozdíly.

K problematice opevněného předhradí mikulčického hradiště je ještě třeba připomenout jednu skutečnost. Jižní část předhradí je – jak bylo již řečeno v úvodu – stratigraficky skutečně dosti odlišná od severní. V jižní části (např. v případě plochy P1962–68) je souvrství složitější a hustota objektů a fázovost podlah mnohem intenzivnější než v části severní. Tato skutečnost svádí k otázce, zda ve starších fázích sídliště nebylo předhradí prosto opevnění a osídlení se nekonzentrovalo zpočátku pouze do J části, což by se mohlo odrážet v oné intenzitě, nicméně vertikální nárůst kulturní vrstvy se tím nevysvětluje. Takové zvyšování, ne nepodobné situacím ve středověkých městech, totiž svědčí o uzavřeném prostoru, kde např. již jen vršení odpadu jiný způsob udržení osídlení než postupné zvyšování pochůzná úroveň terénu (tj. i podlahových úprav domů) neumožňuje. Budoucí terénní výzkum by tedy měl odpovědět mimo jiné i na otázku, zda předhradí nebylo ve starších fázích osídlení opevněno v menší ploše, čili zda jeho severní ukončení nebylo původně posunuto více směrem k jihu. Převrstvování podlah, často na stejných místech a v podobném rozsahu, též vyvolává otázku, zda nemohla být již v prostředí Velké Moravy v tomto konkrétním případě nějakým způsobem zachována určitá „parcelace“ prostoru, např. na základě dědičnosti (zásadní je v tomto ohledu ovšem poznání rychlosti procesu zmiňovaného vrstvení podlah, tj. jeho dynamiky, resp. šířky jeho chronologického rozpětí, což je prozatím absolutně nemožné).

Keramický okruh nejmladší velkomoravské fáze je dozajista přítomen i ve zbylých dosud známých areálech mikulčické aglomerace, a to na Kostelisku JZ od hlavního hradu a v tzv. Těšickém lese, rozsáhlém areálu ležícím naopak JV směrem od akropole (viz plán 1). Zatímco sídlištní situace

na Kostelisku dosud nejsou podrobněji zpracovány, kompletní revize starších výzkumů na tzv. Klášteřsku, právě v Těšickém lese, již byla provedena (viz HLADÍK v tisku a; b). I zde je přítomnost keramiky MO patrná opět v horních partiích kulturní vrstvy, otázkou je pouze v jaké míře, což by měl – vzhledem k nedostatečné dokumentaci starších výzkumů – doložit ověřovací terénní výzkum nový.

Případ Kosteliska či areálu Těšického lesa, kde nad objekty s keramikou MO snad ještě leží horizont hrobů (HLADÍK – MAZUCH – POLÁČEK 2008;⁵⁷ HLADÍK v tisku a), býval zjednodušeně interpretován jako doklad povelkomoravského vývoje hradiště (a onoho temného 10. století). S ohledem na výsledky pozorování v severním podhradí bych však byl s tímto soudem velmi opatrný. Stratigraficky „nad“ může logicky v některých případech znamenat rozdíl nikoliv let, ale třeba jen měsíců, což nabourává v archeologii raného středověku stále bohužel velmi živou a běžnou představu o časově velmi vzdálených jevech. Z tohoto pohledu může zmiňovaný horizont hrobů stejně dobře představovat hromadné pohřbívání po násilném zásahu do života velkomoravského centra, či dokonce svědčit přímo o jeho náhlém zániku. Tyto hroby jsou převážně mělčí, bez nálezů. Velmi důležitými se v této souvislosti jeví antropologická vyhodnocení kosterních pozůstatků ve vztahu např. k stopám po násilné smrti jednotlivých zemřelých. Takové hroby však dosud plošným antropologickým hodnocením unikaly, patrně pro svou archeologickou „podřadnost“ (absence hrobové výbavy). Podobně se jeví pohřby jsou přítomny i na akropoli, jde však pouze o situace útržkovitě zachované, uchráněné před recentní orbou, jen v místech, kde se tyto svrchní vrstvy propadají do starších objektů. Nejvýmluvnějším dokladem „neuklizenosti“ důsledků katastrofy, způsobené násilným útokem na hradiště, a tedy i dokladem poslední fáze jeho skutečného fungování v intencích raně středověkého mocenského centra (nikoliv již jen lokálního a sporadického osídlení lokality např. v mladohradištním období, viz POLÁČEK 1999) jsou kosterní pozůstatky obránců hradeb, odkryté vícekrát při výzkumech opevnění. Jejich poloha a stratigrafické umístění svědčí o poslední neúspěšné obraně velkomoravského hradiště, a především o jasném ukončení jeho existence jako takové, neboť mrtví fakticky nejsou pohřbeni a leží přímo na tehdejší povrchu, podobně jako v případě S podhradí (podrobně k této hypotéze HLADÍK – MAZUCH 2010; MAZUCH 2012; viz dále).

57 Podrobný rozbor – především situací na Kostelisku – však dosud nebyl proveden, ani stratigraficky, ani s ohledem na relevantní práci s keramickými soubory.

VII. SROVNÁNÍ MIKULČICKÉHO A BLUČINSKÉHO KERAMICKÉHO OKRUHU

Úkolem této části práce je srovnání obou velkomoravských okruhů v Mikulčicích, které byly z různých hledisek předmětem předchozích kapitol, a ve zkratce ukázat jejich geografické rozšíření.

VII.1 Typologické srovnání MO a BO a srovnání míry jejich zastoupení ve shodných kontextech mikulčických stratigrafií

Nejprve si všimněme **shodných rysů** obou keramických okruhů, sledovaných na keramice z mikulčického hradiště. Jsou to především velká sevřenost v typové škále okrajů i výzdoby a výrazná menší tloušťka stěn, odrážející obecně vysokou kvalitu technologického provedení jednotlivých keramických znaků, převyšující kvalitu jiné soudobé keramiky (i když v pravidelnosti rytí výzdoby a výstavby nádob i v kvalitě výpalu je keramika BO přece jen na poněkud vyšší úrovni). Společným znakem je i velmi přísně dodržovaný způsob rytí výzdoby. I když jsou oba okruhy charakterizovány přesně opačným typem výzdoby (jednoduché rytí proti hřebenovému), téměř se v obou případech nevyskytuje míchání různých rycích nástrojů na jedné nádobě a také je téměř nemožné nalézt nádobu BO zdobenou hřebenem a jen zcela ojediněle naopak nádobu MO s jednoduchým rytím. Nádobu obou okruhů též ve více než třech čtvrtinách případů mají situlovitý tvar (tvarová vlastnost „a“, hodnota 1), zatímco tvar soudkovitý (tvarová vlastnost „a“, hodnota 2) je přítomen jen u pětiny až čtvrtiny nádob. Předkládaná práce navíc opět a definitivně prokázala společný výskyt obou okruhů ve shodných kontextech, což jednoznačně svědčí o jejich alespoň částečné chronologické současnosti.

Poměrně zajímavý je i souhrn **rozdílností** mezi těmito okruhy. Nejnapadnější je absolutní odlišnost použitého zdobícího nástroje (jednoduché rydlo u BO, resp. hřeben u MO). Překvapivě se ukazuje, že dosti výrazné rozdíly jsou i v oblasti metrické a tvarové. Keramika BO vykazuje globálně daleko menší počet velkých nádob, a to i v sídlištním materiálu. K tomu je třeba přidat i patrně nejzávažnější rozdíl spočívající v poměru sídlištních nádob s úzkým hrdlem ku

nádobám s hrdlem širokým (tvarová vlastnost „b“, hodnota 1, resp. 2). Úzké hrdlo, nehodící se např. k přípravě stravy (tvarová vlastnost „b“, hodnota 1), se vyskytuje u keramiky BO ve více než 60 % případů, zatímco u keramiky MO jen asi u čtvrtiny nádob! Naopak nádoby se širokým hrdlem (ve vlastnosti „b“ nesou hodnotu 2) jsou v případě MO zastoupeny u více než 70 % nádob,⁵⁸ u keramiky BO je to necelých 40 %. Někde na hranici mezi morfologickými vlastnostmi a technologií se nachází rozdíl v tloušťce stěny nádob v oblasti hrdla. BO vykazuje v těchto místech spíše zesílení, způsobené zapravováním zevnitř, po němž bývá patrná nepravidelná „jizva“, naopak u MO to bývá často nejužší místo z důvodu upravování hrdla šablonami (dochází k odebrání hmoty, které má za následek vznik „odsazení“, to má dopad na způsob fragmentarizace nádob, viz oddíl IV.4.3).

V oblasti technologické je zásadní rozdíl v keramické hmotě a především v barvě nádob, ať je tento znak jakkoliv podceňován (samozřejmě největší měrou se v něm odráží způsob a postup výpalu, viz MACHÁČEK 2001a, 44; ovšem je otázkou, nakolik se do výsledné barvy promítá i složení keramického těsta, a především způsob používání nádob a postdepoziciční procesy, které mohou výrazně ovlivnit výslednou podobu nádob, a tudíž i závěry makroskopického pozorování). Tmavé odstíny (nejčastěji šedočerné) a kompaktní tvrdé vypálení typické pro BO jsou v případě MO přítomny ani ne na pětina nádob, zato jsou u ní typické světlejší odstíny (až u tří čtvrtin nádob) okrové až šedé s množstvím růžových či oranžových skvrn a zcela převládající krupičkovitý povrch, svědčící pro výběr písčitého ostřiva se zrnky o velikosti běžně do jednoho milimetru. Zajímavým úkazem, který je zatím obtížné jakkoliv komentovat, je naprostá absence technických (negativních) značek (otisků osy hrncířského kruhu) na nádobách BO z Mikulčic, oproti keramice MO, kde se technické značky vyskytují téměř u pětiny nádob (z těch, u nichž byla pochopitelně zachována patřičná část dna). Stejně tak je obrovský rozdíl mezi BO a MO v množství nádob, na kterých je patrná úprava vnitřních stěn. U keramiky MO

⁵⁸ Údaj platí pro sídlištní keramiku, u hrobových nádob MO je procento nižší, těsně nad 50 %. Tento rozdíl by mohl ukazovat na to, že do hrobů byly častěji ukládány nádoby představující patrně pouhý obal na potraviny (tekutiny), u nichž není potřeba výhody rozevřeného hrdla jako u nádob pro přípravu pokrmů.

jsou viditelné stopy po různých takových úpravách na více než 80 % nádob, zatímco u nádob BO je to minimum případů (exaktně bohužel tato vlastnost nebyla sledována).

Nejzásadnější z hlediska výskytu a kvantity keramiky obou okruhů na mikulčickém hradišti je rozdíl v jejich procentuálním zastoupení ve stejných kontextech. Keramika MO se v mladším velkomoravském horizontu běžně vyskytuje v rozpětí 30–60 % i více v každém hodnoceném souboru, kdežto keramika BO si udržuje stabilní poměr mezi 2 až maximálně 6 %. Vzniká tak dojem, že v této skutečnosti, stejně jako v tvarových odlišnostech, se odráží rozdílnost funkcí obou skupin nádob (k tomu ještě v závěru – oddíl VIII). To by mohlo souviset s posledním významným rozdílem (překračujícím již hranice mikulčického hradiště), který spočívá v celkovém geografickém rozptýlu obou keramických okruhů.

VII.2 Srovnání geografického rozšíření MO a BO

VII.2.1 Geografické rozšíření BO

Obrazy výskytu keramiky BO a MO na území bývalé Velkomoravské říše se diametrálně odlišují. Soupis lokalit, kde se nachází keramika BO, čítá 79 lokalit z Moravy, Slovenska, Rakouska a Čech.⁵⁹ Celkové rozšíření BO tedy zabírá plochu několikanásobně větší než v případě MO. Naprostá většina lokalit s nálezy BO leží na území jižní Moravy (především pohřebiště, ale i sídliště). Objevují se také v obou hlavních moravských centrech velkomoravské říše – na hradištích Valy u Mikulčic i na území uherskohradištské sídlištní aglomerace. Přítomna je i na dalším důležitém hradišti na Pohansku u Břeclavi. Zatímco nálezy z Pohanska a Mikulčic jsou relativně hojné (u Mikulčic včetně nalezišť tvořících hospodářské zázemí tohoto mocenského centra, zázemí Pohanska je v současné době systematicky poznáváno různými prospekčními metodami, výsledky lze očekávat v blízké budoucnosti⁶⁰), v případě Uherského Hradiště – Starého Města a jeho širšího okolí jde skutečně jen o ojedinělé nálezy (zde jsme však odkázáni pouze na ústní informace, poněkud chybí konkrétní publikování jednotlivých výzkumů a představení materiálu). Jinak jsou nálezy keramiky BO poměrně stejnoměrně rozmístěny po celém území jižní Moravy (nejzápadnější výskyt tvoří nálezy z Kramolína na JZ Moravě). Severněji byla zjištěna přítomnost BO v Mišovicích, Količíně, Držovicích, a dokonce až ve Stěbořicích na Opavsku. Na Slovensku se tato

keramika objevuje opět na ústřední velkomoravské lokalitě v Nitře a podél toku stejnojmenné řeky, v Pováží (dokonce až u řeky Ipel), i na moravsko-slovenském pomezí. Zde, ale jistě i v jiných částech západní poloviny Slovenska bude ve skutečnosti zřejmě nálezů více, v tomto případě by však asi bylo nutné proniknout přímo k uloženému materiálu, aby bylo možno pronášet nějaké zásadní soudy o vztahu tohoto území k BO. Každopádně jsou právě slovenské nálezy velmi důležité pro celkové hodnocení tohoto okruhu. Nálezy z Dolního Rakouska reprezentují zatím nádoby z Mitterhoffu, Wetzelsdorfu a Laa a. d. Thaya – Bonteufelu. Z hlediska historie má značnou důležitost zjištění přítomnosti keramiky, dle nákrešů a fotografií zařaditelné též k BO, nacházející se ve východních Čechách na hradišti Stará Kouřim (ŠOLLE 1955, 70, obr. 51; 1959, 467; 1966, 196, obr. 59, fototab. LIII/1 a LV/1, některé snad i II. stupně BO – tj. nejen deriváty).

VII.2.2 Geografické rozšíření MO

Kromě Mikulčic, kde se patrně v závěru velkomoravského období stává keramika MO zcela dominantním prvkem, je třeba hned na druhém místě vzpomenout Pohansko u Břeclavi. Poprvé se otázce výskytu této keramiky (tehdy samozřejmě označované jinými názvy) věnoval ve svém stěžejním díle o velmožském dvorci B. DOSTÁL (1975, 163–164, 170). Dnes zásluhou dalších publikací archeologů z Pohanska víme, že keramika MO se ve velké míře vyskytuje prakticky ve všech areálech tohoto velkomoravského centra i v jeho zázemí,⁶¹ jež je v poslední době pracovištěm na Pohansku systematicky poznáváno kombinací všech dostupných moderních metod nedestruktivní archeologie. V nejzásadnější práci o keramice na Pohansku J. MACHÁČEK (2001a) vydělil svoji typologickou skupinu B (i s podskupinou B2), kterou zařadil do MO. Jeho typologické vymezení přesně spadá do definice MO, jež byla představena v této práci. Zastoupení MO v třetí, vrcholně velkomoravské fázi vydělené J. Macháčkem činí v areálu Lesní školky necelých 30 %. Na Pohansku je tedy podíl této keramiky nižší než v Mikulčicích. Procentuální zastoupení keramiky MO v Mikulčicích a na Pohansku však nelze porovnávat automaticky. Jednoduše by totiž mohlo být toto porovnání vyložitelné jako chronologický jev. Nevíme však, kde se nacházelo jádro výroby této keramiky (vzhledem k celkovému objemu šlo skutečně nejspíše o Mikulčice), což může mít na množství určité keramiky v té které lokalitě logicky mnohem větší dopad než chronologický prvek. Ovšem výroba keramiky MO na Pohansku samozřejmě probíhala. Jedním z lokálních jevů je určité i patrně větší výskyt jednoduchého

59 Výčet lokalit nebyl s literaturou i s podrobným katalogem a kódováním keramických znaků všech nádob BO publikovaných do roku 2000 (viz MAZUCH 2000).

60 Za informaci velmi děkuji P. Dreslerovi.

61 Za informaci velmi děkuji P. Dreslerovi. Vedle objektů z velmožského dvorce si lze nejjednodušeji udělat dobrou představu z přehledně publikovaného materiálu z výzkumu J předhradí – VIGNATIOVÁ 1993, kde se keramika MO vyskytuje ve větším počtu objektů, a samozřejmě i z výzkumu v areálu Lesní školky – MACHÁČEK 2001a.

rytí u MO na Pohansku (srov. zajímavý postřeh v MACHÁČEK 2001a, 242), které je – jak bylo ostatně uvedeno výše – v Mikulčicích naprosto výjimečné. I když je typologické vymezení keramiky z obou hradišť téměř shodné, byla by jistě vítaná ještě podrobná konfrontace detailů na keramice z obou velkomoravských center, jakými jsou např. množství a druh vnitřní úpravy nádob, podíl neprožlazeného okraje (typ N – dle publikované keramiky z Velmožského dvorce i J předhradí se tento typ okraje na Pohansku bezpochyby vyskytuje), ale i vizuální porovnání materiálu a výpalu (barvy). V souvislosti s porovnáním keramické produkce na Pohansku a v Mikulčicích je třeba ještě připomenout, že typologická skupina A z Pohanska, vyčleněná J. MACHÁČEKEM (tamtéž, 137–151), se objevuje v několika exemplářích právě v keramickém horizontu s MO a BO v Mikulčicích. Bylo by jistě velmi žádoucí přikročit v budoucnu v rámci obou lokalit ke sjednocení náhledu na MO a nejlépe společným postupem mikulčického pracoviště a pracoviště na Pohansku provést porovnání zastoupení této keramiky na obou hradištích.⁶² Mohlo by to významně pomoci v ověřování hypotéz, nastíněných v předkládané práci, týkajících se především chronologického zařazení této keramiky (k této otázce viz závěr – oddíl VIII) a míry její použitelnosti pro datování nejmladší fáze existence velkomoravského státu a jeho zániku.

Doklad centra původu MO v oblasti velkomoravských hradišť u Mikulčic a na Pohansku umocňují i další nálezy této keramiky v jejich nejbližším okolí. Výčet lokalit charakterizujících celkové rozšíření MO podal J. MACHÁČEK (2001a, 247–248). K tomuto přehledu je dnes ještě možné přidat již zmiňovaná pohřebiště Mikulčice – „Panské“, Prušánky a Josefov, zařazená do typologicko-technologického vymezení keramiky tohoto okruhu (s citacemi v oddílu IV.4.3; viz též databáze v elektronické verzi práce), sídliště poblíž prušanecských pohřebišť (výzkum ze 70. let, dosud nepublikováno), sídliště v zázemí Pohanska v poloze „Líbivá“ (MACHÁČEK 2001b) a nový výzkum časně slovanského až velkomoravského sídliště v poloze Mikulčice – „Podbřežníky“ (MAZUCH 2008b). Zcela nově překvapuje přítomnost koncentrace keramiky MO v okolí Senice na Slovensku (za informaci velmi děkuji kolegovi M. Hladíkovi), tento jev lze vzhledem k malé míře archeologického poznání tohoto regionu a sledovaného období dosud jen obtížně vysvětlit.

Stejně jako v případě BO se i keramika MO velmi nápadně vyhýbá oblasti Uherskohradištska (MĚŘÍNSKÝ 1990, 65;

STAŇA 1994; 1995, 81–82). Jisté zde bude několik exemplářů této keramiky, podobně jako je v Mikulčicích v minimálním množství přítomen okruh pomoravské keramiky, typické právě pro staroměstsko-uherskohradištskou aglomeraci a její okolí (GALUŠKA 1995; ovšem typologicko-technologické vymezení tohoto okruhu v citované práci není dle mého názoru dostatečné; pomoravská keramika by si jistě zasloužila podrobnější samostatnou studii). Z literatury je známa nejspíše jen nádoba z hrobu č. 1379 na pohřebišti ve Starém Městě – „Na Valách“ (HRUBÝ 1955, 519, tab. 42/3; jde o jediný artefakt v hrobě). Tento hrob byl, jako mladší, v superpozici s hrobem č. 1378 s rakví s kováním a bohatou výbavou např. v podobě šesti zlatých náušnic, stříbrných prstenů a zlatých gombíků (HRUBÝ, tamtéž).

V kontrastu s touto geografickou mezerou v rozšíření MO tím více vyniká výskyt této keramiky ve velkomoravských kontextech v Olomouci a otázka pravděpodobně úzké typologické podobnosti keramiky MO s tzv. litoměřickým typem v SZ Čechách. Oba tyto jevy mohou mít potenciálně značnou důležitost při řešení některých historických otázek.

Problematicku výskytu keramiky typologicky, zdá se, shodné s vymezením keramiky MO v Olomouci shrnul J. MACHÁČEK (2001a, 248 s lit.). Důležitou publikací je v tomto ohledu práce J. BLÁHY (2001), v níž autor shrnul stav archeologického poznání velkomoravské Olomouce. Při popisu výzkumu na nádvoří tzv. Tereziánské zbrojnice (BLÁHA 1980), kde se vyskytlo značné množství zmiňované keramiky ve dvou v superpozici zachycených zahloubených objektech, autor typologicko-technologicky ve zkratce vymezil tuto skupinu a označil ji jako olomouckou keramickou skupinu I (BLÁHA 2001, 51). Tato skupina má tvořit 71,2% všech získaných fragmentů v těchto objektech (bohužel bez rozlišení jejího podílu v každém z objektů zvláště, které J. Bláha vysvětluje statisticky malým souborem) a autor ji právem ztotožňuje s keramikou MO (v originálním textu logicky ještě k mikulčickému „typu“ 3 a k Dostálově 3.⁶³ a 4. skupině z Pohanska). Vysoký podíl této keramiky v uvedených objektech nebude dle mého názoru z hlediska vlastního definování MO (představeného jak na keramice z Mikulčic v předkládané práci, tak na materiálu z Pohanska J. Macháčkem) tak velké. Především z důvodu možného přecenění vypovídacích možností technologické složky deskripce (hodnocení fragmentů bez dostatečně výmluvných morfologických znaků – podobně jako v případě již výše vzpomínaného Klanicova přístupu k třídění mikulčické keramiky), avšak i z pohledu morfologického (již

62 Je paradoxní, že typologické definování znaků keramiky MO bylo dosud přehlednější a – dle mého názoru – i lépe provedeno badateli z Pohanska (DOSTÁL 1975; MACHÁČEK 2001a) než z Mikulčic (KLANICA 1970; KAVÁNOVÁ 1996; 2001; 2003; POLÁČEK 1995). Nutnost spolupráce obou pracovišť je vzpomínána také proto, že právě autoři z Mikulčic dříve nereflektovali na práci svých kolegů (např. B. Kávanová ve všech starších pracích o keramice na B. Dostála a v roce 2003 na práci Macháčkovi), a nedokázali se odpoutat od Klanicova pokusu o třídění keramiky (viz kritika v oddílu IV.2), což se projevovalo prací s vágně „otypovanými“ střepy.

63 J. Bláha si – jako jeden z mála autorů – povšiml, že v Dostálově definici 3. keramické skupiny z Pohanska (DOSTÁL 1975, 162–163) jsou obsaženy i definované keramické znaky, řadící část nádob této skupiny též k MO. Ačkoliv si B. Dostál byl vědom zřejmé typologické podobnosti některých nádob své 3. skupiny s publikovanou keramikou Poulikova VII. horizontu (viz oddíl IV.4.1 této práce), byl limitován tím, že J. Poulik ani po letech nekorigoval své původní, evidentně mylné, „vysoké“ chronologické zařazení této keramiky.

s ohledem na vyobrazení některých fragmentů). V každém případě je zřejmé, že v rámci Moravy skutečně jde o jakýsi „izolovaný ostrůvek“ s keramikou MO (MACHÁČEK 2001a, 248), jehož výjimečnost v tomto regionu je ještě umocněna vazbou jejího výskytu výlučně na Olomoucký kopec (BLÁHA 2001, 52). Závažnou otázku a určitou nedůvěru vyvolává autorem nově stanovené datování olomoucké skupiny I, jako složky MO, které nekoresponduje s dosavadním chronologickým zařazením této keramiky, ke kterému se předkládanou prací připojuji i já.⁶⁴

Ještě pozoruhodnější než přítomnost keramiky MO v Olomouci je bezpochyby její výskyt v okolí Litoměřic v SZ Čechách. Typologické podobnosti keramiky tzv. litoměřického typu (ZÁPOTOCKÝ 1965, 262–263) s keramikou MO z Pohanska a Mikulčic si všiml již B. DOSTÁL (1975, 163–164). Nově celý problém podobnosti keramiky z enklávy raných Přemyslovců a centra velkomoravské říše řeší P. MEDUNA (2007). Navazuje podrobněji v širších historických souvislostech na svou předešlou interpretaci (BUBENÍK – MEDUNA 1994, 186), vykládající zcela logicky tento jev jako výsledek přesunu (dosazení) obyvatelstva (bojovníků, řemeslníků?) z již rozvráceného velkomoravského prostoru do nově se rodícího přemyslovského státu. Kromě neoddiskutovatelné typologické podobnosti keramiky litoměřického typu s MO⁶⁵ je výjimečnost této keramiky v oblasti SZ Čech podpořena i její silnou koncentrací na relativně malém

území okolo Litoměřic (bez autonomního typologického vývoje – MEDUNA 2007, 23) a přítomností většího počtu bojovníckých hrobů v tomto prostoru, což je dle autora doposud v rámci českých hradišť určité unikum.

Přes o něco vyjasněnější pohled na rozšíření keramiky litoměřického typu, který v poslední citované práci předložil P. Meduna, je otázka míry jejího výskytu v SZ Čechách stále obestřena jistou rouškou tajemství ke škodě možnosti ještě prokazatelnější podpory autorovy velmi dobře představitelné hypotézy. Po typologicko-technologickém vymezení keramických znaků MO z centrálních velkomoravských lokalit je pomyslný míč na straně „hřiště“ badatelů z Čech, resp. z regionu s výskytem litoměřického typu, neboť by bylo třeba poněkud rozptýlit jakousi mlhu, bránící lepší možnosti srovnání obou keramických skupin. Jde o nutnost zveřejnění větší části nálezového fondu této keramiky s výčtem pokud možno všech lokalit s jejím výskytem, doplněným o nové výzkumy, a především o detailnější definici této keramiky společně s alespoň rámcovým představením její kvantity v rámci daného regionu. Dosavadní obraz výskytu litoměřického typu by si totiž bylo možno v podstatě představit i bez oněch hlubších historických interpretací s přesídlením obyvatelstva jako aktivitu části kariéry třeba i jediného velkomoravského hrnčíře, přeživšího katastrofu Velké Moravy a náhodně usazeného někde v okolí Litoměřic. Tato slova jsou pochopitelně myšlena s nadsázkou, neboť se mi nechce věřit, že při enormně zvýšené stavební činnosti v posledních 15 letech, jež vyvolala doslova boom záchranných výzkumů po celém území republiky, nebyla kolekce této keramiky, přinejmenším v tak velkém městě, jakými jsou Litoměřice, rozšířena o nové, snad i sídlištní nálezy (to vše ještě podpořeno rozmachem nedestruktivní archeologie především v podobě cílených povrchových sběrů). Soubor hrobů, který by bylo možno teoreticky přisoudit moravským exulantům (a který je zdá se omezen jen na rozpoznání bojovnícké složky této případně přesídlené skupiny obyvatel z jihovýchodu, pokud tedy nešlo pouze o muže), by měl mít jistě odezvu v odkrytí jejich míst(a) sídlení. A představuje-li výskyt litoměřického typu skutečně příklad přenesení jednoho ze symptomů živé kultury (v tomto případě keramiky MO) z jedné oblasti do jiné, tedy z původního domova jeho nositelů do nového vzdáleného působiště, měla by právě keramika, pro svou schopnost vzdorovat působení času, tato sídliště prozradit. Výše uvedená slova neplatí jen pro případ litoměřického typu. Obtížnou orientaci v procesu regionalizace raně středověké keramiky v Čechách – alespoň dle mého názoru – způsobuje především nejasnost vymezení či typologické definice jednotlivých do literatury zavedených typů. V základních studiích, které poprvé představují nově zavedené keramické typy či skupiny, bývá toto vymezení velmi obecné, někdy až značně nejasné a doložené na malém množství jedinců, ne-li na jednotlivých kusech. Ani tyto nádoby však nebývají

64 Datování olomoucké keramické skupiny I, náležející bezpochyby k mikulčickému keramickému okruhu (BLÁHA 2001, 51–59, 63), je dle mého názoru mylné. Podobně jako v případě kritizované datace brzkého výskytu keramiky MO a BO v Mikulčicích na základě hrobu 821, viz výše, stojí na nálezu výjimečných ojedinělých artefaktů, jejichž dosavadní chronologické zařazení je samo o sobě sporné. Datování způsobem, jaký ukazuje J. Bláha, je velmi problematické. Především s ohledem na velkou míru náhody v podobě hrozby dlouhotrvajícího užívání jednotlivých konkrétních předmětů, možnosti jejich druhotného užití ve stratigrafickém kontextu časově v konkrétních případech možná dosti vzdáleném době „života“ daného předmětu a na obecně nevyjasněnosti datace těchto artefaktů, pramenící z dědictví způsobu chronologizace, činěné na prestižních vzácných předmětech z jednotlivých hrobů či ze sídlištních situací bez vyhodnocených stratigrafických informací a míry důsledků postdepozicičních procesů (obecně k tomu FROLÍK 1995, 118). Nedávno se k tomuto problému velmi výstižně souhrnně vyjádřil P. DRESLER (2011, 138–147 s lit.) v souvislosti s revizí datace předmětů z objektu 010/R14 na Pohansku a stále častěji kritizované neudržitelnosti reálné existence tzv. blatnicko-mikulčického horizontu. Jen na okraj chci připomenout, že pro mě bylo velmi poučné dát si tu práci a vyhledat skutečné původní nálezové okolnosti předmětů z Mikulčic, udávaných jako stavební kameny této archeologické konstrukce. Vesměs pocházejí z nestratifikovaných poloh, dokonce z postexkavačních výhozů vytěžené hlíny.

65 Podobně jako P. MEDUNA (2007, 24 v pozn. 13) jsem měl i já možnost porovnat při dvou příležitostech keramiku z obou vzdálených oblastí a zcela logicky vyjma keramické hmoty, která byla, alespoň v případě těch několika fragmentů z Čech, přece jen poněkud odlišná, jsou z hlediska typologického obě skupiny v podstatě velmi lehce zaměnitelné. V obrovském souboru keramiky MO z velkomoravských center na jižní Moravě lze nalézt množství nádob, vystavených na vyšší technologické úrovni (viz popis znaků MO v oddílu IV.4.2 a IV.4.3), než jsem měl možnost posoudit u předložených fragmentů z Čech, ovšem toto porovnání je irelevantní kvůli neznalosti celé kolekce keramiky litoměřického typu, která je bohužel velmi málo publikovaná, a to především v podobě sídlištního materiálu, je-li nějaký.

již na první pohled příliš typologicky signifikantní, a především nenesou přesvědčivé společné keramické znaky, jež by opravňovaly k vlastnímu zavedení keramických typů, skupin či okruhů (k tomuto problému názorně viz KOTKOVÁ 2004, 75–96 s lit.). V porovnání s moravským prostředím jde o značně heterogenní skupiny (srov. MACHÁČEK 2001a, 230), lokalizované do velmi malých území (ani rozsah jejich výskytu nebývá v publikacích uspokojivě představen), což tím víc vystupuje v případě zavádění hierarchického pojmu okruh. Tento – dle mého soudu značný – problém je zde vzpomenut jen velmi obecně, neboť se vymyká tématu předkládané práce. Připomínka však směřuje k tomu, že jde o stav, který je velmi podobný situaci v moravské archeologii zhruba před rokem 2000. Do té doby jen obecné vymezení velkomoravských keramických okruhů umožňovalo také značnou „volnost“ v otázkách historických interpretací. V soudobé české archeologii se tento jev, který vzniká dle mého názoru z důvodů typologické nevyjasněnosti některých již zavedených keramických typů, projevuje tím, že v člancích nemusí být vyobrazeny konkrétní příklady představující tu kterou zavedenou keramickou skupinu a jejich údajný výskyt je pak používán k účelovým datacím (nebezpečí spočívá v tom, že při neexaktnosti typologických definic nelze bez alespoň vizuální konfrontace zaručit, že skutečně jde o jedince „té správné“ skupiny – jeden z příkladů ukazuje kritika I. ŠTEFANA 2004). Závěrem chci ještě připomenout zásadní typologický rozdíl mezi nádobami MO a keramikou litoměřického typu. Jak bylo uvedeno při kvantifikaci jednotlivých keramických znaků MO, nejtypičtější způsob výzdoby těchto nádob začíná vlnicí (asi 87 % všech nádob, výzdobné schéma A nebo B, viz oddíl IV.4.3). Výzdoba litoměřického typu je však charakterizována jako „víceméně jednotně koncipovaná výzdoba hřebenové vlnice mezi dvěma liniemi“ (MEDUNA 2007, 23), tedy v definici MO jako výzdobné schéma D (varianta D1). Všechny varianty typu D (D1–3) dohromady tvoří v mikulčickém materiálu keramiky MO pouze max. 10 %; sama varianta D, přesně odpovídající litoměřické výzdobě, je prokazatelně zjištěna jen ve třech případech ze 171 hodnocených nádob z Mikulčic. Zajímavé na druhé straně ovšem je, že u hrobové keramiky z pohřebišť v okolí Mikulčic (viz databáze pohřebišť) je varianta D1 zjištěna v šesti z celkově sedmi existujících výzdobných schémat typu D (v rámci všech tří variant D1–3).

VIII. OTÁZKA VÝZNAMU A DATACE VELKOMORAVSKÝCH KERAMICKÝCH OKRUHŮ. KERAMIKA JAKO CHRONOLOGICKÁ POMŮCKA K POZNÁNÍ MLADŠÍHO VELKOMORAVSKÉHO HORIZONTU?

Hlavním předmětem celé studie byly velkomoravské keramické okruhy blučinský a mikulčický. Pokud je užití obou termínů relevantní a charakterizuje jisté specifické skupiny nádob, výrazně se určitými znaky (definovanými výše) vylučující z ostatního středohradištního materiálu, musí po jejich obsahovém a prostorovém vymezení následovat zhodnocení z hlediska původu, funkčního významu (historického smyslu) jejich existence, a především z pohledu chronologie a možnosti využití keramiky jako datovací pomůcky.

Otázka původu obou keramických okruhů a reálných důvodů jejich existence (funkce) je jistě zásadní, ovšem z pohledu řešení této problematiky jsem značně skeptický. Domnívám se, že odpovědi na tyto otázky nejspíše leží za hranicí možností historického poznání a budou jen těžko moci být náležitě zodpovězeny, ať už potvrzením nebo vyvrácením zde nastíněných hypotéz.

Příklad porovnání dvou v mnoha směrech poněkud odlišných keramických okruhů Velké Moravy otevírá ještě jednu otázku – dle mého názoru klíčovou pro pokus o obecné vysvětlení důvodu objevování se skupin nádob, jistým způsobem si navzájem podobných.⁶⁶ Je totiž zřejmé, že ačkoliv obě prezentované skupiny nádob nazýváme zcela jednoznačně správně stejným archeologickým termínem „okruh“, nevíme vlastně, co ve skutečnosti stojí za výskytem jevu, který považujeme za keramický okruh ve smyslu existence skupiny nádob s podobnými vnějšími znaky a časovým zařazením a jeho funkce v živé kultuře. Jinak řečeno, ačkoliv jde o stejnou, pro potřebu archeologického bádání zavedenou hierarchickou jednotku, ve skutečném světě mohl mít výskyt dvou takových keramických okruhů zcela jiné důvody. Vysvětlení značných rozdílů v geografickém rozšíření obou sledovaných keramických okruhů (území výskytu BO je několikanásobně větší než území výskytu keramiky MO, viz oddíl VII.2), jejich nestejněměrného zastoupení v centrální oblasti velkomoravského státu (zastoupení BO je řádově nižší než množství MO,

viz oddíl V), dále pak technologicky dokonalého provedení všech keramických znaků nádob BO (včetně jejich výstavby a kvalitní úpravy povrchu) a morfologických rozdílů (menší počet velkých nádob u keramiky BO, a to i v sídlištním materiálu, relativně úzké hrdlo vzhledem k proporcím nádob, nehodící se např. k přípravě stravy, se vyskytuje u keramiky BO ve více než 60 % případů, zatímco u keramiky MO jen asi ve 25 %, viz oddíl VII.1) bychom mohli hledat ve specifické funkci keramiky BO. Hypoteticky si lze blučinské nádoby představit např. jako „stolní“ keramiku (srov. BUKO 1990, 170–171), popř. obal na specifické druhy zboží či produktů. Množství keramiky MO a její koncentrace v oblasti velkomoravských center Mikulčic a Pohanska naopak ukazuje na prozaičtější funkci této keramiky. V určité době musela představovat – především na mikulčickém hradišti – naprostou většinu běžné spotřební keramiky. Jednoznačně se jeví i její původ, který vychází z okruhu specializované dílenské výroby, nejspíše právě z Mikulčic. Důvod velmi zvláštního ukončení okraje prožlabením u této keramiky nejsem schopen nijak komentovat (interpretaci tohoto jevu jako úpravy pro pokličku neshledávám jako udržitelnou, viz oddíl IV.4.3), pokud nejde prozaicky pouze o módní prvek, viz dále.

Problematika původu keramiky BO je však patrně komplikovanější. Při nejlepší vůli zatím totiž nelze prakticky doložit, zda je specifická keramika BO „vynálezem“ až specializovaných hrnčířských dílen, nebo zda vychází z místních tradic nějakého regionu (s čímž počítal, ovšem jako s jedinou variantou, J. POULÍK [1948]).

Navzdory tomu, že druhá možnost je stále často přijímána a přejímána a že se stále v literatuře objevují zmínky o „původní blučinské oblasti“, neexistuje (možná překvapivě) až tak mnoho dokladů svědčících ve prospěch tohoto modelu. Za dosavadního stavu výzkumu – z hlediska prostorového rozptylu nádob BO při současném srovnání jejich technologicko-morfologické úrovně výroby (včetně „derivátů“, tj. kvalitativního stupně III, viz oddíl IV.3.4) – lze v první řadě opustit tezi o „původní blučinské oblasti“ jako o území, ze kterého pochází nejen ideový základ pro svéráznou výzdobu a vzhled nádob BO, ale kde měla být soustředěna – alespoň zpočátku (J. Poulík hovoří o 1. polovině 9. století) – přímo i jejich výroba. Nevidím důvod, proč by měla být zrovna tato oblast nositelem takové progresivity, jakou bezesporu

⁶⁶ Nemám nyní na mysli přirozenou podobnost na základě nějaké místní regionální tradice, např. ve smyslu etnicity (kmenové příslušnosti apod.). Jak se pokusím ukázat dále, výskyt obou keramických okruhů je dle mého názoru výsledkem specializované dílenské výroby (srov. např. MACHÁČEK 2001a, 255–257) v prostředí plně rozvinutého velkomoravského státního útvaru, čili v době, pro kterou je již představa o odrazu etnicity v masové hmotné kultuře poněkud anachronická.

představuje v rámci stejného keramického horizontu právě existence technologicky a esteticky vyspělé keramiky BO. Nádoby BO na pohřebištích nacházejících se v oblasti původně vymezené J. POULÍKEM (1948) nijak nevybočují svým technologicko-morfologickým provedením z „průměru“ vzhledem ke keramice z ostatních moravských pohřebišť ležících vně tohoto území (i když by obecně u určitého přejatého prvku měl být snad patrný rozdíl v jeho podobě nebo vlastnostech oproti původní oblasti jeho vzniku).

Původ svérázu keramiky BO by tedy musel vycházet z celého území jeho výskytu na jižní Moravě (o jeho moravském původu nelze, díky množství a hustotě lokalit s touto keramikou vzhledem k ostatním oblastem s nálezy nádob BO, doufám, pochybovat). V tomto případě by však měly být v keramickém materiálu rozlišitelné starší prvky, či přímo celé nádoby, které by představovaly genetický základ pro výslednou podobu a kvalitu nádob samého BO (tj. keramiky kvalitativních stupňů I a II), jež by potom byly vyráběny velkomoravskými řemeslníky ve specializovaných hrnčířských dílnách. Tyto genetické „předchůdce“ bychom proto nutně museli hledat v některých nádobách, které spadají do kvalitativního stupně III, přimknuté k BO, neboť jen tyto nádoby nesou určité morfologické znaky, které mají shodné rysy s vlastními nádobami BO okruhu kvalitativních stupňů I a II (na nádobách starohradištních a v podstatě ani v jiném keramickém materiálu stejného keramického horizontu s BO se neobjevují motivy jednoduše rytých vyšších vlnic či šroubovic, které tvoří základ typického dekoru nádob tohoto okruhu). Bylo by tedy logické předpokládat u takových nádob, jako přímých „předchůdkyň“ dílenské organizované výroby kvalitní keramiky vlastního BO, chronologicky o něco vyšší stáří (i když by tento rozdíl nemusel být velký, a tudíž ani archeologicky podchyitelný). To samozřejmě není vyloučeno, ale hlavně by musel být jejich výskyt prakticky stejný jak na pohřebištích (z hrobových nádob jsem vlastně kvalitativní stupeň III, přimykající se k blučinského typu, vydělil), tak na sídlištích, neboť by tyto nádoby měly zapadat do běžné kvalitativní úrovně výroby keramiky celého soudobého keramického horizontu. Jsem však přesvědčen (zejména na základě studia sídlištního materiálu z mikulčického hradiště, ale i z pohledu jiné, v literatuře publikované sídlištní keramiky), že podobných nádob se na sídlištích objeví minimum, a že tedy převážná část keramiky III. kvalitativního stupně BO (s nedokonalým způsobem technologického vytváření nádob, obtáčením jen částí jinak v ruce robeného keramického zboží, viditelnou snahou o napodobení všech keramických znaků, tak jak jsou provedeny na nádobách stupňů I a II apod.) vznikala „podomácky“ přímo se záměrem uložit ji do hrobu. Souhlasím tak s tezí V. HRUBÉHO (1965, 264–269) o jisté celkové odlišnosti charakterů hrobové a sídlištní keramiky.

Pochopitelně se můžeme setkat i s nádobami, a to jak z pohřebišť, tak ze sídlišť, jež také zařadíme ke III. kvalitativnímu

stupni BO, ačkoliv nemusí být přímo technologicky primitivní (v ruce robené). Jediným vodítkem spojujícím takové nádoby s produkcí zmíněného okruhu pak bude pouze výzdoba – tj. její schéma, odpovídající v této práci představeným většinovým typům A až E (oddíl IV.3.2.2) jako nejnápadnější a nejsnáze napodobitelný, a tudíž i nejsnáze šířitelný keramický znak.

Odhlédneme nyní od teorie vzniku ideové myšlenky výzdobného motivu, výrazu jednotlivých keramických znaků, a tedy i počátku výroby nádob BO v podmínkách přirozeného předvelkomoravského vývoje slovanské keramiky a řemesla, a předpokládáme, že jde až o původní projev specializovaných organizovaných hrnčířských dílen, pracujících v podmínkách fungujícího raně feudálního státu – Velké Moravy.

V podmínkách konsolidace raně feudálního státu na území Moravy, kdy se mění celá struktura společnosti a ekonomiky, jejímž projevem je přebudovávání starých hradišť a vznik hradišť nových – jako budoucích mocenských center –, lze důvodně předpokládat i počátek organizace řemesel (a tudíž i hrnčířství) a jejich centralizace následkem rozvoje nových ekonomických vztahů a trhu, jakož i náhlého vzestupu poptávky po řemeslných výrobcích, spojeného se značným nárůstem počtu a hustoty obyvatelstva. V řemeslných dílnách vznikajících v rámci takových aglomerací, zvnějšku nutně zemědělsky zajišťovaných (už to předpokládá značné nároky na organizaci), se pak mohli sdružovat okolní poloprofesionální hrnčíři (mohlo jít dokonce i o jejich jistý kvalitativní výběr), kteří tak v těchto podmínkách mohli poměrně rychle zkvalitňovat technologickou úroveň hrnčířské produkce. Z takového prostředí pak dost dobře mohla vzejít tak nápadná, vysoce kvalitní a esteticky přitažlivá keramika, kterou nazýváme keramikou blučinského okruhu. Důvodem jejího vzniku pak mohla být dost dobře její specifická funkce v tehdejší živé kultuře (viz výše). Stejně tak proces formování a především šíření keramiky BO by v tomto prostředí probíhal daleko rychleji, než by to bylo možné v prostředí venkovských sídlišť svázaném (už z jeho vlastní podstaty) v mnoha aspektech silným konzervatismem (což lze v lecčem pozorovat vlastně až do současnosti).

Uchycení se, resp. uplatnění a obliba jakékoliv „novinky“ však závisí – už ze samé podstaty lidského myšlení a jednání – na možnostech její prezentace, na šíři okruhu lidí, který může oslovit a který ji může následně přijmout, a na množství takových příležitostí (v podstatě na principu dnešní reklamy). Prostředí specializovaných hrnčířských dílen soustředěných na hradištích nebo v jejich bezprostřední blízkosti je tomuto procesu daleko více otevřeno, než je tomu v podmínkách řemeslné výroby na „venkovských“ sídlištích. Právě obliba určitého výrobku, tedy poptávka, je vždy v konečném důsledku hnacím motorem fungování trhu, a právě působivá výzdoba nádob BO mohla sehrát v tomto procesu podle mého názoru rozhodující úlohu.

Výrobu technologicky i esteticky kvalitních nádob BO tak mohly přebírat i další dílny (a částečně i přetvářet svým vlastním tvůrčím vkladem – což jsou ony typy v rámci keramického okruhu, jako např. typ 1/54 z líšeňského hradiště a okolí – pokud zrovna tento příklad není výsledkem chronologického rozdílu), a co je důležité, zpětně i hrnčíři pracující na venkovských sídlištích, ovšem s rozdílnou úrovní řemeslné dovednosti, která by se měla projevit při snaze o napodobení „profesionálních“ předloh v rozličném (většinou asi méně kvalitním) provedení jednotlivých keramických znaků na jejich výrobcích. Někteří takoví hrnčíři mohli samozřejmě zvládat svou práci tak, že se jejich výtvoři mohly prakticky vyrovnat svým celkovým vzhledem i nádobám vyráběným ve výše zmíněných centrálních dílnách. Tímto způsobem by se dala vysvětlit přece jen určitá variabilita v kvalitě technologického provedení nádob BO (kvalitativních stupňů I a II, jež by byly odrazem výroby obou skupin hrnčírů – etnograficky řečeno jakýchsi „profesionálů“ i „poloprofesionálů“), která však nemá ostrých hranic. Motivací k tomuto napodobování profesionálních dílenských výrobků „místními“ poloprofesionálními hrnčíři bývají běžné lidské důvody, které jsou stejné v každé historické epoše – značné pořizovací náklady „originálů“, jejich nedostupnost jak z geografického pohledu (například z důvodů periferity oblasti, ze které pochází zájemce o toto zboží – na což správně poukázal již J. POULÍK 1948, 30), tak ve smyslu momentální potřeby apod. –, což platí tím víc o napodobeninách vyrobených podomácky, dá se říci hrnčířskými amatéry.

Obrovský geografický rozsah výroby a užívání keramiky BO, svědčící o její značné oblibě, a určitá sevřenost v provedení a variabilitě keramických znaků ukazují skutečně na výrobu nádob BO v dílenském prostředí v rámci specializovaného řemesla (k tomu srov. např. MĚŘÍNSKÝ 1985, 55), spojenou v tomto případě s jistě propracovaným systémem distribuce této keramiky a procesem zpětné reflexe některých typických a hlavně nápadných prvků (např. výzdoby) do „venkovské“ hrnčířské produkce, ba i do perifernějších oblastí jádra velkomoravského státu.

Z předchozích kapitol předkládané práce jednoznačně vyplývá, že keramiku velkomoravských okruhů mikulčického i blučinského spojují, díky jejímu dokonalému provedení a širokému rozptylu, s fungováním specializovaných hrnčířských dílen (nebo i dalších jednotlivých hrnčírů na vysoké řemeslnické úrovni; k modelům charakteru výroby keramiky a její organizace viz MACHÁČEK 2001a, 219–221), o jejichž přesné lokalizaci a oblastech odbytu však doposud nevíme téměř nic (až na hrnčířské pece v Nitře-Lupce nepochybně signalizující přítomnost takové dílny). Nevíme, kde přesně byly tyto dílny zřizovány a kým, odkud se vzal podnět k jejich zakládání, ani v čem vlastně vězí kořeny výroby obou těchto progresivních keramických skupin, tedy kde leží centrum jejich vzniku. Nevíme téměř nic ani o samých hrnčírích,

o organizaci takové hrnčířské dílny, objemu její produkce a jejím vnitřním řádu (otázky personálního složení těchto dílen, způsobu výběru jejich členů apod.), ani o vzájemných vztazích podobných dílen.

Je pravděpodobné, že nejkvalitnější keramika v rámci velkomoravských okruhů byla vyráběna přímo na hradištích nebo v jejich zázemích, neboť zde byla jistě zaručena díky značné koncentraci obyvatelstva vysoká poptávka (určitě spojená s požadavkem na kvalitu provedení), a tudíž byl i zajištěn odbyt zboží. Pokud se tento předpoklad potvrdí, zůstává otázkou, zda na centrální hradiště přicházeli řemeslníci sami, zlákáni těmito skutečnostmi, nebo zda sem byli záměrně dosazováni vládnoucí vrstvou jednotlivých hradišť (v tom případě by mohla být tato keramika vyráběna i centrálně v okolí hradišť na způsob služebných osad, dokládáných B. KRZEMIOŃSKOU a D. TŘEŠTÍKEM [1964] pro raně středověký český stát). To už souvisí s otázkou sociálního postavení hrnčírů – tedy jejich svobody, nebo jejich existence jako součásti něčího majetku. Takové dílny zřejmě zároveň zásobovaly širší okolí, a to i tam, kde pracovali lokální výrobci – stále ještě profesně na výši –, kteří mohli dílenskou keramiku napodobovat (mohli samozřejmě vyrábět i zcela jiné nádoby, což ostatně nakonec platí i o dílnách na hradištích). Zatím se taková možnost jeví být pravděpodobnější spíše jen v případě keramiky BO (už vzhledem k značně rozlehlému území s jejím výskytem). Tato na svou dobu velmi technologicky vyspělá keramika s působivým dekorem jistě sváděla v celé řadě případů k napodobování hrnčíře s horší úrovní dovednosti, nebo přímo k podomácké výrobě (a to z různých důvodů, např. kvůli pořizovací nákladnosti, horší dostupnosti trhu – při akceptování nižší náročnosti na vzhled a kvalitu užívaných nádob). Tento proces se odráží v archeologickém materiálu zejména venkovského prostředí (kde nám ovšem bohužel stále chybí více znalostí o sídlištích a sídlištní keramice v návaznosti na konkrétní pohřebiště) v existenci keramiky z různých hledisek (v různých keramických znacích) podobné nádobám vlastního BO (stupňům I a II), které se však obecně, co do technologie provedení jednotlivých keramických znaků, nemohou zdaleka srovnávat s výrobky z dílen na hradištích nebo ve větších centrech venkovského prostředí, a nejsou tedy řazeny do vlastního BO („deriváty“ – kvalitativní stupeň III). V některých případech jde dokonce o nádoby z technologického hlediska ještě vyráběné v ruce, někdy za částečné asistence ručního kruhu, velmi špatně vypálené. Jsou zatím známy zejména z pohřebišť, čímž podporují tu část teorii, uvažujících o ne zcela jednotné slovanské keramice ze sídlišť a pohřebišť ve střední době hradištní (především z technologického hlediska a z technologické stránky provedení všech keramických znaků, včetně morfologických).

V souvislosti s otázkami fungování hrnčířských dílen je důležité všimnout si velmi pravděpodobné možnosti existence „potulných hrnčírů“ nebo „krajánků“ (HOLUBOWICZ

1965, 148–149), s kterými bychom mohli počítat i v souvislosti s keramikou BO. Tito potulní hrnčíři by mohli pocházet jak z řad dílenských výrobců této keramiky (a produkovat stejně dobře vytvářenou keramiku), tak i z prostředí vesnického (zde se vyskytovali hrnčíři na různé kvalitativní řemeslnické úrovni, odrážející se od jejich osobních schopností a zkušeností, kteří mohli kromě jiných výrobků napodobovat i keramiku vyráběnou v dílnách). Lze si představit, že pracovali na určitém stabilním území v určitém kruhu, opakovaně navštěvovaném, takže oblasti působnosti takových krajánek bychom mohli hledat např. v prostorech mezi dosahy distribuce jednotlivých dílen.

Klíčem k tak obrovskému růstu obliby této keramiky, jež mohla vést později k její hromadné výrobě v dílenském prostředí na geograficky značně rozsáhlém území, tvořícím později základ velkomoravského státního útvaru, pak mohla být skutečně její osobitá výzdoba, která bezesporu i dnes (o to víc v porovnání s ostatní velkomoravskou hrnčířskou produkcí) zanechává v pozorovateli silný estetický dojem. Pokud skutečně nešlo o keramiku se specifickou funkcí obalu na určitou komoditu, spojenou s obchodem (odevzdávání dávek?). Na druhé straně by hypotéza o funkční vyhraněnosti keramiky BO nevysvětlovala její absenci v oblasti Uherskohradištska (snad jedině v případě zásadnějšího vnitřního správního členění Velké Moravy); kde ovšem chybí i keramika MO. Pro keramiku této oblasti je charakteristický zase jiný soubor nádob, vycházející z odlišných výrobních tradic, označovaný jako pomoravský typ (naposled souhrnně – GALUŠKA 1995), který by měl být snad rovněž považován za keramický okruh, neboť i tuto keramiku je nutno chápat jako výsledek činnosti specializovaných hrnčířských dílen. Keramiku pomoravského okruhu sporadicky objevujeme na významných lokalitách s přítomností keramiky BO a MO v Mikulčicích a Pohansku u Břeclavi. Patrný je i vliv pomoravského okruhu na oblast slovenského Pomoraví.⁶⁷

Vše naznačuje, že výše popsáný jev je projevem určitého rozdělení sféry vlivu dvou hlavních moravských center Velkomoravské říše, odrážejícího se v původně možná rozdílné tradici výroby keramiky, později však živěného jistou konkurencí dílen vyrábějících tu či onu keramiku. Tuto hypotézu by podporovala i skutečnost, že keramické znaky typické pro jednotlivé okruhy se v podstatě navzájem nemísí (např. „blučinské“ výzdobné schéma na nádobách MO apod.; přitom zdánlivě této myšlence odporující sporadický společný výskyt keramiky všech tří výše zmíněných výrobních okruhů na nejvýznamnějších moravských hradištích by mohl být vysvětlen velikostí

poptávky co do objemu i šíře, spojené se značným množstvím obyvatel v těchto centrech). Mohlo by dokonce i jít o odraz přímo vnitřního správního rozdělení Velké Moravy, o němž sice nemáme žádné zprávy, ale některé indicie na možnost existence této skutečnosti ukazují (MĚŘÍNSKÝ 1990). Hranice mezi těmito sférami vlivu se zhruba kryje s původním Pouliřským vymezením jeho kmenových oblastí s keramikou blučinského a pomoravského typu. Otázkou ovšem je, zda tento rozdíl není spíše než společensky ve větší míře způsoben přirozeným rozdělením jižní Moravy z hlediska georeliéfu.

Poslední a možná nejdůležitější otázkou je chronologické postavení obou velkomoravských keramických okruhů pojednávaných v této práci a možnosti použití keramiky jako pomůcky pro datování archeologických situací a jemnější dělení hmotné kultury velkomoravské epochy. Jako vždy v případě posuzování jakéhokoliv druhu artefaktů bude téměř neřešitelným problémem určit spodní časovou hranici výskytu obou keramických skupin. Komplikovanější situace je opět kolem datace BO.

Troufám si tvrdit, že je nemožné přihlížet při datování BO jako celku k rozdílům ve „vyspělosti“ nádob na celém území jejich výskytu, či například k nějaké umělé vývojové řadě změn v rámci tohoto keramického okruhu, chronologicky se opírající o doprovodné předměty, vyskytující se v jednotlivých (pro potřeby této řady vybraných) případech na různých pohřebištích společně s touto keramikou. Je nutno přihlížet zvlášť ke keramice hrobové a zvlášť ke keramice sídlištní, protože ta se jeví ve stejném časovém horizontu vždy celkově na technologicky vyšší úrovni, než jakou shledáváme u nádob z pohřebišť (čehož si povšiml už J. POULÍK 1948, 30; zejména se tímto problémem zabýval V. HRUBÝ 1955, 138–139). Sam jsem to pozoroval při srovnání celého souboru sídlištní keramiky BO na mikulčickém hradišti s ostatními nádobami z moravských pohřebišť, do tohoto problému se však ještě může promítnat další hledisko ztěžující globální datování tohoto okruhu, a to rozdíl mezi úrovní řemeslné (tj. i hrnčířské) výroby v centrech, jejich přílehlém zázemí a periferních oblastech.

Ve své zásadní práci o keramice blučinského „typu“ opřel J. POULÍK (1948; později znovu v článku, zpětně revidujícím chronologizaci této specifické skupiny nádob, tentýž, 1989–90) datování počátku výroby nádob jeho blučinského typu o jistou celkovou starobylost keramického inventáře z pohřebišť ve Vranovicích, kde se objevují mimo jiné i nálezy slovansko-avarského rázu, které jsou podle Poulika v přímé následnosti na kostrové pohřebiště s podobnými nálezy v Mistelbachu, jež datuje do 8. století (nejvýše k roku 800). Při dataci blučinského „typu“ pak dále přihlíží k „typologické“ dokonalosti (v dnešním pojetí k morfologicko-technologické úrovni) nádob, kdy hovoří o „starší“ a „mladší“ keramice blučinského „tvaru“, přičemž mladší nazývá „nevýraznými formami“, jež se mají vyznačovat pozbyváním

67 Často se v této souvislosti zmiňuje např. mohylové pohřebiště ve Skalici; postavení tohoto pohřebiště je ovšem velmi zvláštní, neboť jsou zde zastoupeny dvě nádoby, o kterých by se dalo soudit, že by snad mohly být vyrobeny pod vlivem BO – BUDÍNSKÝ-KRÍČKA 1959, 178–179, obr. IX/13, X/2, a zároveň i tři nádoby MO, jedna dle vyobrazení patrně i s okrajem typu N – tamtéž, 199, tab. 30 – mohyla 24 / hrob 2; 204, tab. 35 – mohyla 27 a 30.

výraznosti vlnic a zjednodušováním „klasického“ motivu „blučinské“ výzdoby (tj. nově výzdobného typu A keramiky BO). Dokládá to datováním jednotlivých „kovových“ inventářů nalézáných společně s touto keramikou v hrobech (opět ve vybraných jednotlivých případech z různých pohřebišť bez výraznější vzájemné souvislosti). Právě takové metody datace, založené na rozdílné úrovni technologické dokonalosti nádob a změn v morfologických prvcích (chápaných však vždy čistě chronologicky – bez ohledu na zcela logickou existenci různě zkušených hrnčírů s různými možnostmi, odvíjejícími se od místa jejich působišť), nedokazovaných přímo na studiu keramického materiálu a stratigrafie, ale určených na základě podle mého názoru nepřilíživě pevné chronologizace doprovodných hrobových nálezů, jsem kritizoval výše jako přinejmenším nejisté, zvláště když mohou už v základu vycházet z nesprávné interpretace podstaty existence určité specifické skupiny nádob, resp. keramického okruhu. Jako příklad toho, jak ošidné je použití této metody datace konkrétních nádob podle společného inventáře a schematizování „vývoje“ určitého keramického souboru, pokud je aplikována na jednotlivé případy, mohou sloužit dvě následující nádoby BO. Jedna pochází z hrobu č. 6 na pohřebišti ve Vranovicích a měla by být dle J. Poulíka vlastně nejstarším zástupcem tohoto typu (fotografické vyobrazení viz POULÍK 1948, tab. VII/4), zatímco druhá z hrobu č. 68/Z na pohřebišti ve Starém Městě v poloze „Na Valách“ (fotografické vyobrazení viz např. POULÍK 1948, tab. XVI), která je Poulíkem datována, díky stříbrné náušnici zdobené granulací, do doby od konce 9. až do poloviny 10. století, by tedy měla stát na konci vývoje blučinského „typu“ jako jedna z „nejmladších“ nádob oněch „nevýrazných“ forem, o kterých jsem se zmiňoval výše. Z technologicko-morfologického hlediska a v souladu s poznatkami, které jsem popsal v oddíle IV.3, by však bylo možné tyto nádoby charakterizovat jako v podstatě stejné (zřejmě vyjma keramické hmoty) – až na to, že nádoba z Vranovic má pod hrdlem, na rozdíl od nádoby ze Starého Města, vlnice dvě. Takových dokladů či nesrovnalostí lze nalézt celou řadu (z jakého důvodu je například Poulíkem řazena mezi „velmi mladé nádoby blučinského typu“, vzhledem k definici tohoto termínu, nádoba z hrobu č. 37 z Boleradic, kterou bych zcela ve shodě s Poulíkovým popisem vývoje blučinského „typu“ zařadil mezi jeho „dokonalou keramiku blučinského tvaru“, kterou umísťuje do období mezi lety 800 a 850? – POULÍK 1948, 100). Nejen tyto příklady dle mého názoru ukazují na nemožnost posuzování stáří **jednotlivých** nádob podle úrovně jejich technologického provedení (přinejmenším z toho nelze utvořit žádné pravidlo). Všechna pozorování na keramice, která jsem učinil a představil v této práci, mě bezpečně utvrzují v tom, že takto zjednodušeně o keramice smýšlet v žádném případě nelze.

J. Poulík tedy datoval počátek výroby blučinského „typu“ (odhlédneme teď od původní interpretace existence této

keramiky) na základě „starobylého“ rázu pohřebiště ve Vranovicích (které však bylo velmi narušeno recentními zásahy při těžbě písku, takže není jisté, zda dochovaná část adekvátně reprezentuje z hlediska chronologie původní celkový charakter pohřebiště). Tamní „nejstarší“ keramiku blučinského „typu“ (jejíž výzdoba údajně vývojově souvisí s výzdobou na tamních nádobách Poulíkova chronologického stupně II slovanské keramiky) tak klade na přelom 8. a 9. století (POULÍK 1948, 94–100). Toto datování potvrdil i po více než čtyřiceti letech, kdy se v článku „Po létech opět o blučinském typu“ (POULÍK 1989–90) zabývá revizí datování vzniku blučinského typu (neboť mezitím posunul tuto hranici k roku 850, viz POULÍK 1957, 289) na základě rozboru hrobu č. 6 z pohřebiště ve Vranovicích, kde se společně s nádobou zcela typickou pro BO objevuje i nádoba značně nízké technologické úrovně provedení všech keramických znaků (v ruce robená), zdobená čtyřmi neuměle provedenými jednoduchými vlnovkami. Tuto jistou „primitivnost“ v technologii výroby a v morfologických znacích vysvětluje autor opět jednoduše chronologicky, takže zmiňovanou nádobu řadí ještě genetiky do starohradištního období či do vývojového stupně II. Datuje tak celý hrob, potažmo i výše uvedenou nádobu BO v tomto hrobě také umístěnou, opět k roku 800.

Je zajímavé, že J. Poulík, přestože datoval počátek výroby nádob blučinského „typu“ na přelom 8. a 9. století, neuvádí (při pozorném čtení kapitoly o datování blučinského „tvaru“, POULÍK 1948, 94–98) kromě nádob blučinského „typu“ z pohřebiště ve Vranovicích, které je vlastně opěrným bodem tohoto datování, jmenovitě prakticky žádný jiný keramický materiál (snad kromě zmínky o stáří pohřebiště v Blučině, tamtéž, 95), který by podle něj spadl do 1. poloviny 9. století (?).

Výše uvedené snahy J. Poulíka o datování BO jsou typickou ukázkou způsobu datace na základě hrobů, kterou jsem kritizoval v úvodu této práce a která se i dnes stále ještě v archeologii objevuje. Z těchto příkladů je dobře patrná rozporuplnost takových pokusů činěných na základě výběru jednotlivých hrobů, jednotlivých předmětů nekeramické výbavy, či dokonce dle míry „typologické vyspělosti“ samé keramiky (bez celkových stratigrafických vyhodnocení pohřebišť).

Velká různorodost v podstatě uzavřeného nálezového celku nádob z pecí v Nitře-Lupce (CHROPOVSKÝ 1959; 1962; nověji VLKOLINSKÁ 1995; blíže viz oddíl IV.3.4 předkládané práce) či značné rozdíly ve výzdobě jednotlivých nádob jinak – co se týče ostatních znaků – jednotné keramiky typu BO – Mik 1 (viz oddíl IV.3.4) vedou k domněnce, že v rámci BO nelze počítat s vnitřním chronologickým vývojem, který by mohl být (pokud je nějaký) charakterizován změnami ve vlastnostech či vzhledu jednotlivých znaků, obecně rozeznávaných na keramice. Proti tomuto „vnitřnímu vývoji“ svědčí i určitá již zmiňovaná uniformita BO. Ukazuje se, že keramika BO byla pravděpodobně vyráběna současně

ve všech výzdobných, tvarových i okrajových typech. Podobně se jeví i absence výraznějšího typologického vývoje uvnitř keramiky MO (možná i z důvodu krátkého časového úseku výroby a užívání obou keramických okruhů, ležícího pod hranicí dosavadních rozlišovacích schopností archeologie). Důvody určité odlišnosti nebo tendence v provedení a vzhledu keramických znaků společných pro více nádob BO bychom tedy mohli spatřovat daleko spíše ve velkém geografickém rozptýlu této keramiky (tj. v rozdílném pojetí výroby těchto nádob různě od sebe vzdálenými hrncíři nebo jednotlivými samostatně pracujícími dílnami – viz např. lokálně omezený typ 1/54 nebo v této práci vyčleněná věstonická keramická skupina) než v chronologickém vývoji.

To vše by nebylo v rozporu s posunutím datování počátku výroby keramiky tohoto okruhu více směrem k polovině 9. století (srov. POULÍK 1957, 289) – ba právě naopak. V případě počátku výroby nádob BO kolem roku 800 (jak se dosud předpokládalo) bychom totiž při jejím trvání okolo sta let museli kromě jiného počítat s udržením takto vzhledově i technologicky jednotné keramiky pěti či šesti generacemi řemeslníků (!) – a to je skutečně velmi nepravděpodobné.

Ani v literatuře často zmiňovaný argument o postupném zjednodušování výzdobného schématu (v případě „úpadkových“ forem blučinského „typu“), přejímaný vlastně z práce J. POULÍKA (1948), nemusí být chápán jen čistě chronologicky. Dokládá to v Mikulčicích i na Pohansku stratigraficky podložený současný výskyt nádob s výzdobným schématem B a D (postrádajících tedy jednu z vlnovek) společně s „klasickým“ schématem A, podpořený navíc i shodným provedením dalších keramických znaků. Nejradikálnějším zjednodušením na nádobách BO je provedení výzdoby pouze šroubovicí (tj. s absencí jakékoliv vlnovky, např. nádoba inv. č. 3965/87 z hrobu č. 1804 na hradišti Valy u Mikulčic, viz tab. 28:1, 2; tab. 29:4), které lze ovšem nejjednodušeji vysvětlit jako momentální osobní projev některého z hrncířů.

Mimo hrobovou keramiku tak jediné větší soubory keramiky BO ze sídlištních situací v podstatě představují publikované nálezy z Pohanska – Velmožského dvorce (DOSTÁL 1975), Jižního předhradí (VIGNATIOVÁ 1992) či Lesní školky (MACHÁČEK 2001a) a celý keramický soubor BO z Mikulčic v předkládané práci. Z veškerého materiálu, dosud publikovaného a zařaditelného k BO, jakož i z toho, co bylo dosud v souvislosti s touto keramikou napsáno, celkem jasně vyplývá, že vrchol výroby, šíření a užívání nádob BO spadá do období 2. poloviny 9. století. Ještě předtím, než se pokusím prokázat správnost tohoto datování na kombinaci dokladů z výzkumů sídlištních situací mikulčického hradiště, je třeba v krátkosti připomenout také dosavadní snahy o dataci MO.

Keramika MO byla na rozdíl od BO již od počátku známa především ze sídlištních situací. Pomineme-li Poulikův omyl v její dataci do mladohradištního osídlení, jsou nádoby MO již od Klanicovy první souborné práce o mikulčické keramice

považovány za reprezentanty mladšího velkomoravského horizontu (k tomu podrobněji v oddílu IV.4 s lit.). Rámcové chronologické dělení velkomoravské keramiky z Mikulčic, učiněné L. Poláčkem a B. Kavanovou (k tomu kriticky viz MACHÁČEK 2001a, 240–243 s lit.), není příliš použitelné pro zde již uvedené nesrovnalosti mezi Klanicovým chápáním mikulčického „typu“ 3 a nově stanoveným obsahem MO (viz oddíl IV.4.1). Závažným se jeví přehodnocení počátku výskytu typu 3 (a tedy snad i MO) hlouběji do 9. století, které publikovala B. KAVÁNOVÁ (1996, 146, 150–151; 2003, 428). Pro nedostatečně podložená stratigrafická pozorování a typologickou nerozlišitelnost oněch „nejstarších“ zástupců zmiňované keramiky (opět viz oddíl IV.4.1) neshledávám toto tvrzení o datování MO opodstatněným. Další podpůrný „doklad“ časného výskytu keramiky typu 3 (tj. i MO), který autorka představila, totiž nálezový celek z hrobu 821 v Mikulčicích (KAVÁNOVÁ 1996, 151), je přesně tím případem způsobu datace, který jsem popsal v úvodu této práce jako nepřijatelný. Ojedinelý nález malé bronzové hlavičky koně z okruhu slovansko-avarského umění, jehož užití v živé kultuře, jako zcela unikátního a jistě cenného předmětu, se v jednom konkrétním případě může vzdálit době výroby a plošného užívání tohoto typu nálezu řádově o celé desítky let, má dokládat stáří tří nádob ze stejného hrobu (?). Dvě z těchto nádob jsou zástupci MO a jedna BO. Celá konstrukce je ještě komplikována tím, že dle původní lokalizace nebyl zmiňovaný bronzový předmět nalezen přímo u kostry, nýbrž v zásypu hrobu. Jakými způsoby a odkud se tam mohl dostat, je jistě domyslitelné. Není pak zdá se překvapením, že stejný hrobový celek použil i Z. Klanica při „dokladu“ nejstaršího výskytu keramiky BO (KLANICA 1970, 112; popř. 1966, 57; vyobrazení hrobového celku nejlépe POLÁČEK 2008b, 587, obr. 7 dole).

V předešlých odstavcích bylo v kostce představeno dosavadní obecné datování keramiky BO a MO. Keramika sama o sobě jako datovací pomůcka z mnoha důvodů selhává. Je tedy třeba zaměřit pozornost na to, kde, v jakých situacích, vztazích a s jakými jinými nálezy se nachází. Již výše byla zmíněna úskalí, která se dle mého názoru – alespoň prozatím – brání relevantní konstrukci chronologie raného středověku na rozbořech a porovnávání hrobových nálezů (viz oddíl IV.2). Jsem přesvědčen, že dosud nevyužitý potenciál chronologických informací se naopak skrývá ve studiu sídlištních situací, jež bylo po mnoho let značně v pozadí vzhledem k dřívější jasné orientaci moravské rané středověké archeologie na hroby a jejich výbavu (záměrně se vyhýbám spojení „orientace na pohřebiště“, protože k hodnocení pohřebišť jako celku z hlediska stratigrafie a dynamiky – ve smyslu kroku předcházejícímu rozborům a porovnáváním nejrozličnějších artefaktů z vybraných jednotlivých hrobů – bohužel dříve nedocházelo, k tomu podrobněji MAZUCH 2009a). V sídlištní archeologii se na druhé straně velmi často může skrývat problém v tom, že i při správně metodicky provedeném

terénním výzkumu a jeho relevantním stratigrafickým vyhodnocení, kdy dokážeme poměrně dobře stanovit relativní chronologii keramických souborů, je obtížné tuto řadu navázat na absolutní data. Jednak z důvodu obecně malého množství chronologicky citlivějších předmětů nalezených na sídlištích a jednak proto, že snaha o užití metody vázání sídlištní stratigrafie na historické události (DOSTÁL 1966, 83) většinou v případě moravského území v 9. století ztroskotává na nepočetných, často nepřilíš jasných a jednoznačných písemných pramenech pro toto období. Naopak případné požárové vrstvy, indikující možnost vojenských srážek, či jiné stopy bojů může být obtížné přisoudit konkrétním vojenským akcím, které ovšem, jak víme z písemných pramenů, byly právě proti Velké Moravě vedeny s železnou pravidelností.

Přesto si myslím, že jeden konkrétní případ, kdy se setkávají všechny zmíněné prvky, podle kterých je možné využít sídlištní situace např. k poměrně přesné dataci keramiky, se objevuje na mikulčickém hradišti ve spojení nálezových situací sídliště v S podhradí s výskytem keramiky MO. Již v úvodních kapitolách bylo předesláno, že oba keramické okruhy, především však MO, mohou mít velký význam pro rámcové bližší datování velkomoravského období. Pokusme se tedy nyní rekapitulovat všechny doklady, které byly v této práci předloženy, pro nastíněné datování výroby a užívání této keramiky do vrcholného období existence velkomoravského státu.

Jak bylo ukázáno v oddílu V této práce, keramika MO a BO charakterizuje keramický horizont, jenž je typický pro areály v podhradí mikulčického hradiště s jílovitým podloží, ležící mimo vyvýšené písčité duny. Nejlepším příkladem takového typu areálů je (co do rozlohy největší a nejlépe poznané) severní podhradí. V tomto prostoru se rozkládá otevřené sídliště, charakteristické přítomností jílových podlahových úprav nadzemních domů (nejspíše srubů) a prokazatelných dokladů specializované řemeslné výroby. Zmiňované podlahové úpravy byly budovány přímo na tehdejší – z hlediska lidských aktivit – intaktním terénu. Výzkumy tohoto areálu nezachytily žádné starší osídlení, sídliště nebylo narušeno mladšími zásahy ani orbou. Nenacházejí se zde tudíž mocná kulturní souvrství, pozoruhodná je i absence superpozic jednotlivých sídlištních objektů, což ukazuje na nepřilíš dlouhou dobu trvání tohoto sídliště.

Z rozboru zkoumaných ploch v S podhradí vyplývá, že sídliště zaniklo násilnou cestou (stopy požáru, kumulace šipek rombického tvaru, a především chvatné a provizorní pohřby nacházející se přímo v destruktivním horizontu sídliště) a nebylo znovu osídleno, ba dokonce evidentně nebylo času či lidských sil k tomu, aby byli mrtví po útoku pohřbeni na regulérních pohřebištích, kterých jinak bylo na mikulčickém hradišti opravdu dostatek. Podobně nesetřené či „neuklizené“ stopy boje byly mnohokrát doloženy i při výzkumech valu či

zaniklých koryt, resp. dřevěných mostů (koncentrace seker pod mosty, nepohřbené pozůstatky obránců hradeb). Nápadné je rovněž množství pohřbů v destruktivním horizontu (stratigraficky nejmladším) v dalších mikulčických areálech (viz oddíl VI; srov. HLADÍK – MAZUCH 2010; MAZUCH 2012). To vše jednoznačně nasvědčuje skutečnosti, že uvedené nálezové situace bychom měli připisovat opravdu poslednímu, evidentně neúspěšnému obrannému boji obyvatel mikulčického hradiště.

Většina chronologicky citlivějších artefaktů nalezených při výzkumech v S podhradí je datovatelná ke konci 9. století, případně na přelom 9. a 10. století. Jde především o olovené součásti náhrdelníků typu Bernardsthal (MĚŘÍNSKÝ 1985; 1988; MAZUCH 2012), některé typy jednodušších náušnic – s plechovou trubičkou či oboustranným hrozníčkem, případně skleněné gombíčky či jednoduché masivní bronzové prsteny apod.

Výše uvedené doklady, vycházející z rozboru archeologické situace v severním podhradí, ale i další indicie z jiných areálů mikulčického hradiště ukazují na násilný zánik sídliště v S podhradí, potažmo na konečný zánik celého mikulčického hradiště (ve smyslu jeho funkce jako mocenského politicko-ekonomického a duchovního centra velkomoravského státu). V zánikovém horizontu jsou přítomny pozůstatky zemřelých, kteří byli buď jen provizorně pohřbeni, popř. leží ve zcela nepietních polohách. To ukazuje na dočasné chvatné opuštění hradiště, kdy nebylo síly, popř. času, zahradit stopy po katastrofě a patrně ani důvodu k dalšímu sídlení (likvidace elity, kolaps celého systému s přetrháním ekonomické sítě). Jelikož je hmotná kultura tohoto zánikového horizontu bezesporu typicky velkomoravská (a vzhledem k opakující se rámcové dataci odkrytých artefaktů (viz výše⁶⁸), lze zánik sídliště v S podhradí spojit s dramatickými událostmi na počátku 10. století (srov. MAZUCH 2012, s. lit.).

Jsem přesvědčen, že značná dynamika vývoje většiny velkomoravských kulturních symptomů (která je verifikovatelná v historických pramenech na překotných a pohnutých osudech tohoto státního útvaru) je klasickými metodami archeologie ve smyslu jejich absolutního chronologického ukotvení jen stěží postižitelná. Bez pomoci dendrochronologie, jejíž použití bude zrovna v podmínkách mikulčického hradiště i v budoucnu velmi problematické (DVORSKÁ – HEUSSNER – POLÁČEK – WESTPHAL 1999, 73) – nehledě na to, kolik vzorků a jaké kvality by bylo potřeba z každého jednotlivého areálu –, zřejmě nebudeme moci nikdy rozpoznat, zda celková doba trvání sídlišť na podhradí byla 50 či 10 let. Analogicky k tomu bude tedy obtížné určit zlomový bod

68 Kromě zmiňovaných druhů nálezů je na tomto místě nutné znovu připomenout i nález brakteátů, pocházejících z kontextu s podlahami a převahou keramiky MO ze sídliště u severní brány mikulčické akropole a datovaných opět do období konce 9. či přelomu 9. a 10. století, viz oddíl VI (podrobněji též MAZUCH 2012).

ve vývoji mikulčického hradiště (tudiž i ve vývoji velkomoravského státu jako takového), kterým byla restrukturalizace akropole a nejspíše i s tím spojený rozvoj osídlení v podhradí, tj. v nejbližším „zázemí“ velkomoravského mocenského centra. Jedním z dokladů zmiňovaného dynamického vývoje některých aspektů hmotné kultury je právě výskyt keramiky MO.

Ve všech sledovaných případech výzkumů v S (ale i V) podhradí je prokazatelné enormní navýšení zastoupení keramiky MO. Ve stratigraficky nejstarších výplních jam se podíl keramiky MO pohybuje okolo 30 %, v zánikovém horizontu sídliště je to již i přes 60 %. Ukazuje se tedy, že zánik mikulčického hradiště zastihl výrobu keramiky mikulčického okruhu patrně v největším rozkvětu.

Na rozdíl od keramiky MO je podíl fragmentů BO v stratigraficky odlišných sídlištních kontextech v podhradí konstantní, zhruba v rozpětí 2–6 %. K vysvětlení tohoto jevu nelze dospět na základě chronologie (v areálech se starším osídlením je přítomnost fragmentů BO natolik sporadická, že jde patrně o intruze), možná jej lze však objasnit z hlediska funkčnosti (viz výše). Soubor keramiky BO z Mikulčic ostatně představuje obecně dosud největší kolekci této keramiky z jedné lokality. Možnost jejího pouze periferního projevu na mikulčickém hradišti tím padá. Nádoby BO nebyly dosud na žádné lokalitě zachyceny v převaze, rozptýl této keramiky je na celém území jejího výskytu poměrně podobný a řídký.⁶⁹

Naopak v žádném z kontextů sídliště v S podhradí nebyly zjištěny objekty s keramikou odkazující na starohradištní ráz (jako je tomu např. u stratigraficky nejstarších jam na ploše centrálního hradu), kromě MO a BO jednoznačně převládá vyspělá velkomoravská keramika se znaky profesionální výroby. Zlomky vykazující relativně horší ztvárnění či provedení jednotlivých keramických znaků (jednoduché okraje, masivní stěny, celková proporcionální „těžkopádnost“, horší úroveň výstavby nádoby apod.), kterým takto obecně většíou přisuzujeme i vyšší chronologické stáří v rámci středo-hradištního období, se vůbec v zánikovém horizontu sídliště v S podhradí nevyskytují (je možné je v malé míře pozorovat jen ve stratigraficky nejstarším horizontu nad podloží, byly tudíž ještě v užívání v době založení sídliště).

Výše uvedené skutečnosti datují vrchol výroby a užívání keramiky MO do závěru velkomoravského období, tedy do pokročilé druhé poloviny 9. století až k počátku 10. století. Keramika mikulčického okruhu je tak typickým představitelem tzv. mladšího (pozdního) velkomoravského horizontu.⁷⁰ Stejně tak je jednoznačně prokázán

současný výskyt keramiky blučinského okruhu (ve stejných kontextech) **s keramikou mikulčického okruhu.** Spodní hranici jejich výskytu však bude velmi obtížné rozpoznat. Určitá naděje spočívá v nových terénních výzkumech sídlištních areálů s mocnými vertikálními souvrstvími a superpozicemi podlahových úprav (severní část centrálního hradu, opevněné předhradí). Keramický horizont MO a BO, a tudíž i horizont konce velkomoravského období, zde přítomen je (viz oddíl VI), pouze jej ze starších výzkumů nelze oddělit („očistit“), co se týče hmotné náplně, protože tehdejší metodika terénních výzkumů nerespektovala rozlišování artefaktů podle přirozených stratigrafických jednotek.

Keramika MO se vyskytuje ve všech dosud zkoumaných areálech (podrobněji viz oddíl VI), a to v rámci středo-hradištního období vždy stratigraficky nejvýše. Pouze není exaktně kvantifikováno v jaké míře vzhledem k příslušné stratigrafické, resp. chronologické fázi osídlení, a to především z důvodu neuskutečněných stratigrafických vyhodnocení jednotlivých zkoumaných ploch. S odkazem na výše uvedené doklady a po dalším ověřování modelu představeného v této práci by tak bylo možné použít keramiku MO jako rozhodující indikátor pro odlišení zmiňované vrcholné fáze velkomoravského období při vyhodnocování nových terénních výzkumů v areálech s komplikovanější vertikální stratografií. Značnou naději v „boji“ proti reziduí a intruzím skýtají do jisté míry „uzavřené“ nálezové celky především ve vrstvách mezi jednotlivými fázemi podlahových úprav. Nakolik bude moci být použito pro bližší relativní datování efektu dynamického nárůstu zastoupení tohoto okruhu, se teprve ukáže. Patrně to však – i při pozitivním výsledku – bude pomůcka použitelná pouze pro Mikulčice (případně jeho nejbližšího zázemí). Výskyt keramiky MO na Pohansku, zdá se, vykazuje poněkud jiný obraz (srov. MACHÁČEK 2001a, 242–243). Tento jev by měl být předmětem budoucího, nejlépe společného bádání obou pracovišť. Důležité pro toto srovnání jsou však otázky spojené se zánikem velkomoravského osídlení hradiště na Pohansku. Velmi podnětné myšlenky týkající se této problematiky vznesl ve své nejnovější práci P. DRESLER (2011, souhrnně 180–182). Zdá se, že ačkoliv mohl být způsob zániku funkce hradiště na Pohansku oproti Mikulčicím rozdílný, mnoho indicií svědčí pro chronologicky shodné období. Stále častěji se tedy ukazuje, že historicky předpokládaný, leč v archeologii často zpochybňovaný náhlý (a patrně alespoň načas pro toto území přímo paralyzující) zánik Velké Moravy jako systému (srov. např. VAVŘÍNEK 1996) má reálné základy – že tato hypotéza získává stále ostřejší kontury (KOUŘIL 2003; 2008; HLADÍK – MAZUCH 2010; MAZUCH 2012).

Klíčovým bodem dalších zkoumání musí být také snaha o hledání toho mála druhů nálezů, které se vyskytují jak na sídlištních, tak v hrobech, ale které jsou zároveň dostatečně typologicky specifické a s „krátkým výskytem“ (dle stratigrafického postavení v rámci sídlištní situace se vyskytují jen

⁶⁹ Jedinou výjimku snad tvoří hradiště Staré Zámky u Lišné, zde však nejde o klasické varianty BO. Myslím, že by bylo dobré provést revizi třídění a datování této keramiky, aby bylo s jistotou vyloučeno její případné vyšší datování.

⁷⁰ Tyto termíny bývají užívány poněkud volněji, jsou však dobrou pomůckou při snahách o postižení relativní chronologie sledovaného období.

v určitých horizontech). Takové druhy nálezů tvoří pomyslné křižovatky, na které lze napojovat cesty různými směry, a posléze tak jednotlivé, byť mimoúrovňové křižovatky spojovat. Že tato místa existují, ukazuje společný výskyt keramiky MO s předměty uvedenými výše jako typické pro mladší velkomoravský horizont, či dokonce pro kratší časový úsek zániku tohoto státního útvaru na počátku 10. století. Keramika MO se tak může stát dobrou chronologickou pomůckou při složitém procesu stratigrafického vyhodnocování velkomoravských pohřebišť v jižním Pomoraví, v jedné z nejzásadnějších částí Velkomoravské říše. Již zběžný pohled na hrobové celky s keramikou MO a stále se opakujícími stejnými druhy (typy) doprovodných nálezů mě naplňuje optimismem v tom, že případný chronologický potenciál této keramiky, který jsem se snažil v této práci doložit, by se mohl stát realitou.

Závěrem je třeba ještě jednou připomenout, že výrazný nástup technologicky kvalitní (a to i v technické kvalitě ztvárnění morfologických znaků) a regionalizované keramiky velkomoravských keramických okruhů mikulčického a blučinského je nejspíše skutečně odrazem hlubokých mocensko-politických změn, spojených s etatizací, ale především s rychlým a dynamickým rozvojem velkomoravského státu po polovině 9. století (srov. MACHÁČEK 2001a, 246). Ten je ostatně historicky podložen výjimečností osoby krále Svatopluka. Politická důležitost Velké Moravy ve velmi krátkém (z historického hlediska) časovém úseku její existence jistě musela mít okamžitý dopad i na ekonomickou stránku, jejíž důležitou složkou bylo také řemeslo. Dynamika výše zmíněných jevů a náhodnost a rychlost řetězcích se změn, často vyvolaných jednotlivci či zdánlivě bezvýznamnou souhrou okolností (což lze mnohokrát ukázat na příkladu mladších historických období, v nichž jsou jednotlivé události již podrobně podchyceny v písemných pramenech), jsou archeologicky těžko postižitelné a našemu, leckdy chtě nechtě „pokřivenému“ archeologickému rozumu jako by se vzpouze-ly. Možná že specifikum výskytu keramiky MO v Mikulčicích je němým svědkem takového jevu. Třeba se budoucím výzkumem podaří zde přednesený předpoklad dále potvrdit, jsem si však stále vědom toho, že vzhledem k charakteru a hranicím našeho oboru jej archeologie a archeologové nebudou moci dokázat nikdy.

SEZNAM ZKRATEK

BO – blučinský okruh
 hor. – horizont
 HR – hrob
 JA – jáma
 k. – kontext
 KZ – kalichovité zaoblené
 MO – mikulčický okruh
 obj. – objekt
 OO – ostrý okraj
 PO – podlaha
 VR – vrstva
 ZP – zaškrbené profilované

IX. LITERATURA

- BLÁHA, J. 1980: K počátkům slovanského osídlení olomouckého kopce. In: B. Dostál – J. Vignatiová (eds.), Slované 6.–10. století, Brno, 27–40.
- 2001: Archeologické poznatky k vývoji a významu Olomouce v období Velkomoravské říše. In: L. Galuška. – P. Kouřil, P. – Z. Měřinský (eds.), Velká Morava mezi Východem a Západem, Brno, 41–68.
- BOHÁČOVÁ, I. 1993: Několik poznámek ke studiu (raně) středověké keramiky. Příspěvek do diskuse, AR 45, 508–518.
- 1995: Možnosti a meze obecného konsenzu v oblasti studia raně středověké keramiky (české resumé). In: L. Poláček (ed.), Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert. Terminologie und Beschreibung. ITM II, Brno, 119–125.
- BOHÁČOVÁ, I. – ČIHÁKOVÁ, J. 1994: Gegen wartigen Stand des Entwicklungsschemas der Prager fruhmittelalterlichen Keramik aus den ältesten Entwicklungsphasen der Prager Burg und ihrem Suburbium auf dem linken Moldau Ufer. In: K. Tomková und Kol.: Zum gegenwartigen Stand des Studiums der fruhmittelalterlichen Keramik in mittel Bohmen. In: Č. Staňa (ed.), Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert. ITM I, Brno, 173–179.
- BUBENÍK, J. 1988: Slovanské osídlení středního Poohří. Praha.
- BUBENÍK, J. – FROLÍK, J. 1995: Shrnutí diskuse o společné terminologii základních keramických pojmů (české resumé). In: L. Poláček (ed.), Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert. Terminologie und Beschreibung. ITM II, Brno, 127–130.
- BUBENÍK, J. – MEDUNA, P. 1994: Zur frühmittelalterlichen Keramik in Nord-West-Böhmen. In: Č. Staňa (ed.), Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert. ITM I, Brno, 183–192.
- BUDÍNSKÝ-KRÍČKA, V. 1959: Slovanské mohyly v Skalici. Bratislava.
- BUKO, A. 1990: Ceramika wczesnopolska. Wprowadzenie do badań. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź.
- ČERNOHORSKÝ, K. 1952: Keramika a feudalismus, ČL 39, 22–26.
- 1953: Keramika a feudalismus II, ČL 40, 223–230.
- DOSTÁL, B. 1961: Velkomoravské hradiště a pohřebiště a otázka moravských kmenů. Sbor. ČSA, 1, 17.
- 1966: Slovanská pohřebiště ze střední doby hradištní na Moravě. Praha.
- 1975: Břeclav-Pohansko IV. Velkomoravský velmožský dvorec. Brno.
- 1993: Velkomoravský řemeslnický areál v Břeclavi-Pohansku, Jižní Morava 29, 31–53.
- DRESLER, P. 2011: Opevnění Pohanska u Břeclavi. Brno.
- DVORSKÁ, J. – HEUSSNER, U. – POLÁČEK, L. – WESTPHAL, T. 1999: Zum Stand der Dendrochronologie in Mikulčice. In: L. Poláček – J. Dvorská (eds.), Probleme der mitteleuropäischen Dendrochronologie und naturwissenschaftliche Beiträge zur Talaue der March. ITM V, Brno, 69–78.
- EISNER, J. 1948: Základy kovářství v době hradištní v Československu, Slavia Antiqua I, 367.
- FROLÍK, J. 1995: Poznámky ke studiu raně středověké keramiky získané ze složitých stratigrafií (české resumé). In: L. Poláček (ed.), Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert. Terminologie und Beschreibung. ITM II, Brno, 107–118.
- GALUŠKA, L. 1989: Výrobní areál velkomoravských řemeslníků ze Starého Města u Uherského Hradiště, PA 80, 405–454.
- 1991: Velká Morava. Brno.
- 1995: Keramik des Marchtyps. In: L. Poláček (ed.), Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert. Terminologie und Beschreibung. ITM II, Brno, 97–106.
- HADRAVA, V. 2008: Velkomoravská keramika z Mikulčic, poloha – Centrální hrad. Nepublikovaná bakalářská práce na FPF SU v Opavě.
- HAVLÍČEK, P. – POLÁČEK, L. – VACHEK, M. 2003: Geologische Situation im Bereich des Burgwalls von Mikulčice. In: L. Poláček (ed.), Studien zum Burgwall in Mikulčice V, Brno, 11–38.
- HLADÍK, M. 2008: Mikulčice-Valy (okr. Hodonín). Plocha B 2006-08 (č. 82) v severozápadním podhradí. Uloženo v archivu ARÚ AV ČR Brno, v. v. i., č. j. 3570/08.
- 2009: Mikulčice (okr. Hodonín). Hradiště Mikulčice-Valy, severozápadní podhradí, plocha B 2006-08. Středohradištní období. Hradiště, sídliště. PV 50, 403–404.

- 2010: Zur Frage der heidnischen Kultstätte in „Tešický les“ im Suburbium des Burgwalls von Mikulčice. In: L. Poláček – J. Maříková-Kubková (eds.), ITM VIII, Brno, 101–121, Taf. 12–14.
- 2013: Severozápadná brána a opevnenie na predhradí hradiska Mikulčice-Valy, PV 53–2, 36–67.
- v tisku a: Siedlungsentwicklung im Areal von „Tešický les“ im Suburbium des Burgwalls von Mikulčice (T 1968–71 a T 1975–76). In: L. Poláček et al. (ed.), Studien zum Burgwalls von Mikulčice IX, Brno.
- v tisku b: Sondierungen im Siedlungs- und Bestattungsreal „Tešický les“ im Suburbium des Burgwalls von Mikulčice (1955–2005). In: L. Poláček et al. (ed.), Studien zum Burgwalls von Mikulčice IX, Brno.
- v tisku c: Osídlenie severozápadného podhradia (B 2006–08, č. 82). In: L. Poláček et al. (ed.), Studien zum Burgwalls von Mikulčice IX, Brno.
- HLADÍK, M. – MAZUCH, M. 2010: Problém interpretace vzájemného vztahu sídlištních a pohřebních komponent v prostoru mikulčické raně středověké aglomerace, PV 51, 197–207.
- HLADÍK, M. – MAZUCH, M. – POLÁČEK, L. 2008: Das Suburbium des Burgwalls von Mikulčice und seine Bedeutung in der Struktur des Siedlungskomplexes. In: I. Boháčová – L. Poláček (eds.), Burg – Vorburg – Suburbium. Zur Problematik der Nebenareale frühmittelalterlicher Zentren. ITM VII, Brno, 179–212.
- HOŁUBOWICZ, W. 1950: Garncarstwo wiejskie zachodnich terenów Białoruśi. Toruń.
- 1957: Garncarstwo wiejskie Albanii, Archeologia Śląska I, 5–64.
- 1965: Garncarstwo wczesnośredniowieczne Słowian. Wrocław, Stud. Arch. 1.
- HRUBÝ, V. 1955: Staré město, velkomoravské pohřebiště Na Valách. Praha.
- 1965: Staré město, velkomoravský Velehrad. Praha.
- CHROPOVSKÝ, B. 1959: Slovanské hrnčičské pece v Nitře, AR 11, 818–825.
- 1962: Slovanské pohřebisko v Nitře na Lupke, SA 10, 175–240.
- KAVÁNOVÁ, B. 1987: Stavební typy sídlištních objektů na hradišti v Mikulčicích, XVI. mikulčické sympozium 1986, Praha, 135–141, 473.
- 1990: Mikulčice-Valy, okr. Hodonín. Plocha B 1984–88. Uloženo v archivu ARÚ AV ČR Brno, v. v. i. (č. j. 873/90).
- 1994: Mikulčice-Valy, okr. Hodonín. Plocha P 1973. Uloženo v archivu ARÚ AV ČR Brno, v. v. i. (č. j. 488/94).
- 1996: K relativní chronologii keramiky v Mikulčicích, Acta musei Moravice 81, 125–154.
- 1999: Mikulčice – sídliště na „Klášteřsku“, PV 40, 65–125.
- 2001: Specifika pozdně velkomoravské keramiky v Mikulčicích (okr. Hodonín). In: Z. Měřinský (ed.), Konference Pohansko 1999, 40 let od zahájení výzkumu slovanského hradiska Břeclav-Pohansko, 3.–4. 6. 1999, Archaeologia mediaevalis Moravica ed Silesiana 1 (2000), Brno, 199–205.
- 2003: Mikulčice – pohřebiště v okolí 12. kostela. In: P. Kouřil (ed.), Mikulčice – pohřebiště u 6. a 12. kostela, Brno, 211–414.
- KAVÁNOVÁ, B. – HLOŽEK, M. 2003: Keramika z předvelkomoravského a povelkomoravského horizontu sídliště v okolí 12. kostela v Mikulčicích. In: P. Kouřil (ed.), Mikulčice – pohřebiště u 6. a 12. kostela, Brno, 415–434.
- KLANICA, Z. 1966: Výzkum hradiska v Mikulčicích v roce 1965, PV 1965, 54–65.
- 1968: Výsledky čtrnácté sezóny výzkumu v Mikulčicích, okr. Hodonín, PV 1967, 61–85.
- 1970: Pokus o třídění keramiky v Mikulčicích. In: Sborník AÚ Brno V. Josefu Poulikovi k šedesátinám, Brno, 103–114.
- 1978: Mikulčice – Valy, okr. Hodonín. Plocha P 1976–77. Uloženo v archivu ARÚ AV ČR Brno, v. v. i. (č. j. 684/78).
- 1985: Mikulčice – Klášteřsko, PA 76, 474–539.
- 1997: Křesťanství a pohanství staré Moravy. In: R. Marsina – A. Ruttkay (eds.), Svätopluk 894–1994, Nitra, 93–137.
- 2006: Nechvalín, Prušánky. Čtyři slovanská pohřebiště I. Brno.
- 2007: Interpretace moravských objektů slovanského kultu. In: E. Kazdová – V. Podborský (eds.), Studium sociálních a duchovních struktur pravěku, Brno, 331–350.
- 2008: Zur Struktur des frühmittelalterlichen Zentrums in Mikulčice. In: I. Boháčová – L. Poláček (eds.), Burg – Vorburg – Suburbium. Zur Problematik der Nebenareale frühmittelalterlicher Zentren. ITM VII, Brno, 213–227.
- KLÍMA, B. 1985: Velkomoravská kovárna na podhradí v Mikulčicích, PA 76, 428–455.
- KOTKOVÁ, M. 2004: Raně středověký hrad Drahůš. Nepublikovaná diplomová práce na FF UK v Praze.
- KOUŘIL, P. 2003: Staří Maďaři a Morava z pohledu archeologie. Uspořádali Jan Klápště, Eva Plešková, Josef Žemlička. In: Dějiny ve věku nejistot (Sborník k příležitosti 70. narozenin Dušana Třeštíka), Praha, 110–146.
- 2008: Archeologické doklady nomádského vlivu a zásahu na území Moravy v závěru 9. a v 10. století. In: T. Štefanovičová – D. Hulínek (eds.), Bitka pri Bratislave v roku 907 a jej význam pre vývoj stredného Podunajska, Bratislava, 113–135.
- KRZEMIENSKA, B. – TŘEŠTÍK, D. 1964: Služební organizace v raně středověkých Čechách, ČsČH 12, 637–667.
- KUČEROVSKÁ, T. 1998: Münzfunde aus Mikulčice. In: L. Poláček (ed.), Studien zum Burgwall in Mikulčice III, Brno, 151–170.

- MACHÁČEK, J. 2001a: Studie k velkomoravské keramice. Metody, analýzy a syntézy, modely. Brno.
- 2001b: Zpráva o archeologickém výzkumu Břeclav – Líbivá 1995–1998. In: Z. Měřinský (ed.), Konference Pohansko 1999, *Archaeologia mediaevalis Moravia et Silesiana I*, Brno, 39–62.
- MAREK, O. 1993: Nové sídliště v areálu hradiště v Mikulčicích, okr. Hodonín, PV 1991, 73–74.
- MAZUCH, M. 2000: Příspěvek k řešení problematiky keramických nádob tzv. „blučinského typu“. Nepublikovaná diplomová práce na FF UK v Praze.
- 2003: Předstihový výzkum na tzv. „akropoli“ velkomoravského hradiště Mikulčice – „Valy“, PV 44, 51–56.
 - 2005a: Mikulčice – Valy (okr. Hodonín). Plocha P 1974-II (č. 46) v severním podhradí. Uloženo v archivu ARÚ AV ČR Brno, v. v. i. (č. j. 127/06).
 - 2005b: Mikulčice – Valy (okr. Hodonín). Plocha P 2005 (č. 79) v severním podhradí. Uloženo v archivu ARÚ AV ČR Brno, v. v. i. (č. j. 128/06).
 - 2005c: Mikulčice-Valy (okr. Hodonín). Plocha C 1991 (č. 69) – „Rubisko“ – areál „východní podhradí“. Uloženo v archivu ARÚ AV ČR Brno, v. v. i. (č. j. 129/06).
 - 2008a: Mikulčice – Valy (okr. Hodonín). Plocha C 2007, č. 83, východní podhradí. Uloženo v archivu ARÚ AV ČR Brno, v. v. i. (č. j. 2809/08).
 - 2008b: Slovanské sídliště v poloze Mikulčice „Podbřežníky“, PV 49, 165–182.
 - 2009a: Několik poznámek k chronologii a datování hmotné kultury doby hradištní na Moravě. In: P. Dresler – Z. Měřinský (eds.), *Archeologie doby hradištní*, Brno, 211–216.
 - 2009b: Mikulčice – Valy (okr. Hodonín). Plocha P 1974-I (č. 45), areál severní podhradí. Uloženo v archivu ARÚ AV ČR Brno, v. v. i. (dosud bez č. j.).
 - 2012: Výzkumy severního podhradí hradiště Mikulčice-Valy: k otázce násilného zániku velkomoravských mocenských center na počátku 10. věku. In: J. Doležal – M. Wihoda (eds.), *Mezi raným a vrcholným středověkem* (Pavlu Kouřilovi k šedesátým narozeninám přátelé, kolegové, žáci), Brno, 137–160.
 - 2013: Prostor severovýchodní brány akropole raně středověkého mocenského centra Mikulčice-Valy, PV 53–2, 69–95.
 - v tisku a: Besiedlung des nördlichen Suburbiums des Burgwall von Mikulčice (Flächen P 1974-II und P 2005). In: Poláček et al. (ed.), *Studien zum Burgwall in Mikulčice IX*.
 - v tisku b: Besiedlung des östlichen Suburbiums des Burgwall von Mikulčice. In: Poláček et al. (ed.), *Studien zum Burgwall in Mikulčice IX*.
- MEDUNA, P. 2007: K počátkům Litoměřic. In: *Litoměřická kapitula: 950 let od založení, Ústí nad Labem*, 23–32.
- MĚŘINSKÝ, Z. 1985: Velkomoravské kostrové pohřebiště ve Velkých Bílovicích, Studie AÚ ČSAV Brno 12, Praha.
- 1988: Kosočtverecné olovené křížky a jejich chronologické postavení v rámci hmotné kultury střední doby hradištní. In: V. Frolec (ed.), *Rodná země*, Brno, 122–145.
 - 1990: Některé aspekty regionální diferenciace velkomoravské hmotné kultury středohradištního období na Moravě ve vztahu k oblasti Uherskohradištska. In: L. Galuška (ed.), *Staroměstská výročí*, Brno, 65–70.
- PAVLŮ, I. 1971: Pražská keramika 12. a 13. století. *Præhistorica IV*. Praha.
- POLÁČEK, L. 1994: Zum Stand der Erkenntnis der frühmittelalterlichen Keramik aus dem Burgwall „Valy“ bei Mikulčice. In: Č. Staňa (ed.), *Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert*. ITM I, Brno, 207–217.
- 1995: Altes Gliederungssystem der Mikulčicer Keramik. In: L. Poláček (ed.), *Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert. Terminologie und Beschreibung*. ITM II, Brno, 131–202.
 - 1996: Zum Stand der siedlungsarchaologischen Forschung in Mikulčice. In: Č. Staňa – L. Poláček (eds.), *Frühmittelalterlichen Machtzentren in Mitteleuropa – mehrjährige Grabungen und ihre Auswertung*. ITM III, Brno, 213–260.
 - 1997: Naturräumliche Bedingungen urzeitlicher Besiedlung. In: L. Poláček (ed.), *Studien zum Burgwall in Mikulčice II*, Brno, 29–44.
 - 1998: Graphittonkeramik aus Mikulčice. In: L. Poláček (ed.), *Frühmittelalterliche Graphittonkeramik in Mitteleuropa*. ITM IV, Brno, 127–198.
 - 1999: Raná grafitová keramika a otázka osídlení Mikulčic v 10. století, AR 51, 740–759.
 - 2003: Landwirtschaftliche Geräte aus Mikulčice. In: L. Poláček (ed.), *Studien zum Burgwall in Mikulčice V*, Brno, 591–709.
 - 2008a: Das Hinterland des frühmittelalterlichen Zentrums in Mikulčice (Stand und Perspektiven der Forschung). In: L. Poláček (ed.), *Das wirtschaftliche Hinterland der frühmittelalterlichen Zentren*. ITM VI, Brno, 257–298.
 - 2008b: Mikulčice und Awaren. Zur Interpretation „awarischer“ Funde von Mikulčice. In: J. Bemmann – M. Schmauder (eds.), *Kulturwandel in Mitteleuropa. Langobarden – Awaren – Slawen*, Bonn, 579–590.
- POLÁČEK, L. – MAREK, O. 1993: Mikulčice – Valy, okr. Hodonín. Plocha P 1971. Uloženo v archivu ARÚ AV ČR Brno, v. v. i.
- 1995: Die Grabungen in Mikulčice 1954–1992, Geschichte, Grabungsmethoden und Dokumentation. In: F. Daim – L. Poláček – Č. Staňa – J. Tejral (eds.), *Studien zum Burgwall in Mikulčice I*, Brno, 13–82.

- 2005: Grundlagen der Topographie des Burgwalls von Mikulčice. Die Grabungsflächen 1954–1992. In: L. Poláček (ed.), Studien zum Burgwall in Mikulčice VII, Brno, 9–358.
- POLÁČEK, L. – MAREK, O. – ŠKOJEC, J. – SKOPAL, R. 2000: Mikulčice (okr. Hodonín), Polní trať „Panské“. Slovanské pohřebiště. Záchranný výzkum, PV 41, 170–171.
- 2001: Mikulčice (okr. Hodonín), „Panské“. Středohradištní a mladohradištní období. Pohřebiště. Záchranný výzkum, PV 42, 217–218.
- POLÁČEK, L. – MAZUCH, M. – BAXA, P. 2006: Mikulčice – Kopčany. Stav a perspektivy výzkumu, AR 58, 623–642.
- POLÁČEK, L. – MAZUCH, M. – HLADÍK, M. – BARTOŠKOVÁ, A. 2007: Stav a perspektivy výzkumu podhradí mikulčického hradiště, PV 48, 119–142.
- POLÁČEK, L. – RUTAR, R. 2004: Mikulčice (okr. Hodonín), „Trapíkov“. Střední doba hradištní. Sídliště. Zjišťovací výzkum, PV 45, 212.
- POULÍK, J. 1941: Předhradištní kostrové hroby v Blučině.
 - 1948: Staroslovanská Morava. Praha.
 - 1957: Zpráva o výzkumu na velkomoravském hradišti „Valy“ u Mikulčic, PA 48, 241–388.
 - 1963: Dvě velkomoravské rotundy v Mikulčicích. Praha.
 - 1975: Mikulčice, sídlo a pevnost knížat velkomoravských. Praha.
 - 1989–90: Po létech opět o blučinském typu, SPFFBU-E 34–35, 27–39.
- PROCHÁZKA, R. 2009: Vývoj opevňovací techniky na Moravě a v českém Slezsku v raném středověku. Brno.
- RZEŹNIK, P. 1993: Przyczynek do studiów nad techniką wykonania naczyń wczesnośredniowiecznych, PrzA 41, 75–86.
 - 1995: Frühmittelalterliche Töpfertechniken im Lichte der Keramik von der Dominsel zu Wrocław. In: L. Poláček (ed.), Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert. Terminologie und Beschreibung. ITM II, Brno, 65–78.
- SLÁMA, J. 1970: Příspěvek k dějinám českého hrnčířství 9.–10. stol., Sb. NM – A 24, 57–165.
- SMETÁNKA, Z. 1973: Příspěvek k chronologické problematice pozdní doby hradištní, PA 64, 463–486.
- STAŇA, Č. 1960: Slovanské obytné objekty na hradišti Staré Zámky u Líšně, PA 51, 240–293.
 - 1984: Einige Fremdelemente in der materiellen Kultur der Brunner Gegend im 9. Jahrhundert. In: Interaktionen der europäischen Slawen und anderen Ethnika im 6–9. Jahrhundert, Nitra, 217–223.
 - 1990: Staré město a velkomoravská hradiště. In: L. Galuška (ed.), Staroměstská výročí, Brno, 71–79.
 - 1994: Die Entwicklung der Keramik vom 8. bis zur Mitte des 11. Jahrhunderts in Mittelmähren. In: Č. Staňa (ed.), Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert. ITM I, Brno, 265–286.
 - 1995: Die slawische Keramik zur Zeit der Entstehung slawischer Staaten. In: L. Poláček (ed.), Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert. Terminologie und Beschreibung. ITM II, Brno, 79–84.
- ŠOLLE, M. 1955: Dokončení výzkumu slovanské akropole na Staré Kouřimi, AR 7, 79–83, obr. 51 s. 70
- 1959: Knížecí pohřebiště na Staré Kouřimi, PA 50/2, 353–506.
- 1966: Stará Kouřim a projevy velkomoravské hmotné kultury v Čechách. Praha.
- ŠTAJNOCHR, V. 1998: Archaické technologie tváření keramiky, AR 50, 95–104.
- ŠTEFAN, I. 2004: Několik poznámek ke stati Petra Čecha v nové knize o Žatci, AR 56, 856–860.
- TEJRAL, J. 1975: Vorbericht über die Ergebnisse der einundzwanzigsten Grabungssaison in Mikulčice (Bez. Hodonín), PV 46, Brno.
- TOMKOVÁ, K. 1993: Ke studiu raně středověké keramiky, AR 45, 113–126.
- VÁŇA, Z. 1961: Slovanská keramika zabrušanského typu v SZ Čechách, PA 52, 465–475.
 - 1968: Vlastislav. Výsledky výzkumu slovanského hradiště v letech 1953–1955, 1957–1960, PA 59/1, 5–192.
- VAVŘÍNEK, V. 1996: Velká Morava. In: J. Sláma – V. Vavřínek (eds.), Ilustrované české dějiny 1. Slovanské osídlení českých zemí a Velkomoravská říše, Praha, 35–78.
- VIGNATIOVÁ, J. 1992: Břeclav – Pohansko II. Osídlení jižního předhradí. Brno.
- VLKOLINSKÁ, I. 1995: Zur Typologie der Keramik aus Graberfeldern des 9.–11. Jahrhunderts in der Slowakei. In: L. Poláček (ed.), Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert. Terminologie und Beschreibung. ITM II, Brno, 35–38
- ZÁPOTOCKÝ, M. 1965: Slovanské osídlení na Litoměřicku, PA 56, 205–391.

SEZNAM ZKRATEK PERIODIK

- AR – Archeologické rozhledy
- ČL – Český lid
- ČSČH – Československý časopis historický
- ITM – Internationale Tagungen in Mikulčice
- PA – Památky archeologické
- PrzA – Przegląd Archeologiczny
- PV – Přehled výzkumů
- SA – Slovenská archeológia
- Sbor. ČsSA – Sborník Československé společnosti archeologické
- Sb. NM – Sborník Národního muzea
- SPFFBU – Sborník prací Filozofické fakulty brněnské university

SUMMARY

Archaeological research into the Greater Moravia carried out so far can be, with only a slight exaggeration, characterized as two-fold archaeology, archaeology of burial grounds and archaeology of settlement situations in power centres of the Greater Moravian state. This seemingly provocative division symbolizes certain dualism manifested at two levels. First, these are obviously two completely different worlds in terms of the animate and the inanimate; however, the difference is also archaeological, reflected in the examples of material culture. Only sporadically do archaeologists unearth objects shared by both these worlds (except for those with function and shape perfection or, in turn, with simplicity that, at least at present, cannot be typologically and chronologically distinguished, such as knives and whorls), or these joint features are seldom observed and assessed in settlement contexts. I believe that this fact might pose a key problem in efforts at general chronologization of the period in question.

The two branches of archaeology mentioned above have accumulated, over decades of multiple and sometimes extensive research, vast collections of finds held in depositories, collections that, as a whole, have yet to be assessed in archaeological terms, and this applies to both these branches. While finds from burial sites involve, apart from rich graves found by churches in central Greater Moravian locations, also dozens of “village” burial grounds (some of which have even been sufficiently excavated), information about settlements in close and more distant proximity of hillforts or in peripheral areas is rather limited. In my opinion, the lack of investigated and, in particular, properly investigated village settlements appears critical virtually in every segment of archaeological knowledge of the past (from social issues to the distribution of goods), as well as in chronological issues. A seeming advantage of more complex vertical stratigraphy for the study of relative chronology (typically, this concerns settlement situations at hillforts) turns into a disadvantage in attempts to “purge” individual contexts from residues and intrusions, or directly in the study of the origin of some contexts in the cases of intense and long-term settlement. In this respect, information about “flatter” stratigraphy of villages with presumed shorter operation periods, and especially the presence of sunken features with material that has a better chance of withstanding post-deposition processes than, for

example, material from surface houses in the Mikulčice settlement, could be of significant help. As a result, we might be able to distinguish between spheres of influence of concrete power centres in individual village settlements on the basis of the presence of specific finds (ceramics?), and perhaps also to learn more about internal diversification of the Greater Moravia (comp. MĚŘÍNSKÝ 1990; STAŇA 1990).

Archaeological assessment of burial grounds can be, in my opinion, considered **archaeological** only in cases when it is made **on the basis of stratigraphic analysis** and, in the first phase, with the introduction of some relative chronology rows. Results from the individual locations could then be compared or linked, provided that the process would only be entered by repeated phenomena with more individuals. Obviously, as regards the existing dating of material culture of the Slavs one cannot reject, blanket-manner, something that has been built by several generations of archaeologists; however, everything should be verified and divided into data rooted in repeated phenomena and assessed stratigraphic relations (or relative chronology sequences), and conclusions that, though logical and probable, are in fact no more than hypotheses.

The mentioned second branch of archaeology of “old Moravia” constitutes a counterpart to burial grounds. It is represented by a vast collection of more or less unanalysed finds from settlement research (before, after) into Greater Moravian power centres. While the situation in research into the Staré Město – Uherské Hradiště agglomeration appears chaotic, extensive research into the Staré Zámky u Líšně hillfort, unique in terms of dating, has come to a standstill. The greatest progress in research is apparent with the Greater Moravian hillfort of Pohansko u Břeclavi (for overall assessment of existing research see MACHÁČEK 2007).

The Mikulčice agglomeration (with its own fortified centre and several complexes in an extramural section) is worthy of note in this context, owing to a large potential of chronological information in the form of the presence of, at some places multiple, vertical stratigraphy, numerous superpositions with a wealth of finds and now obvious differences in the manner of the settling of the individual complexes and their approximate dating. From my own experience, I am

convinced that despite all problems of the old methodology of field research sometimes involving an insufficient manner and degree of documentation (also related to the period when the documentation took place), a careful study of the better researched and documented complexes would significantly contribute to the information about the structure and function of these individual hillfort complexes, or the whole agglomeration, in particular, to information about its **development and transformations including more exact dating of these phenomena**. This would be, however, a time-consuming task with the danger of little information potential.

The objective of this book is to define and present the archaeological horizon of the high phase of the Greater Moravian period in the Mikulčice “Valy” hillfort and to characterize its specific features. It is essential that this horizon is sufficiently chronologically defined and its material content (the most important of which is a large group of pottery of two Greater Moravian pottery groups, Mikulčice and Blučina groups) could help in solving more complicated vertical stratigraphies at this location, as well as in the dating of finds from other locations (apart from settlements, also burial grounds with this kind of pottery and grave goods the elements of which feature in settlement situations).

My intention was to make use of the striking variety of stratigraphies, of the extent and period of settlement in the individual complexes of the Mikulčice hillfort. The selection and subsequent assessment of a settlement area from the final phase of the Greater Moravian period that was not settled in the previous phases and has not been affected by more recent research and ploughing (if this is at all possible) and the definition of its material content might lead to the determination and distinguishing of this phase of Greater Moravian culture even in cases of large vertical stratigraphies theoretically indicating longer settlement periods. In this way, the first step would be taken towards the definition of the extent and structure of settling in the individual phases of such settlements, and perhaps towards more precise dating within the Middle Hillfort period (approximately from the early 9th century until the early 10th century).

These settlement complexes have been previously defined, chiefly on the basis of a rough classification of pottery which, however, proves only general in this concrete respect, and with the use of the cartographic method. The complexes typically contain “type 3” Mikulčice pottery (KLÁNICA 1970). As will be analysed further, a large proportion of this “type”¹ belongs with the Mikulčice pottery group (MACHÁČEK

2001). Blučina pottery (first described by POULÍK 1948) features together with the Mikulčice group, in the same contexts, and should be viewed as an independent pottery group (on the term see BUBENÍK – FROLÍK 1995). If such a complex could be approximately dated, the pottery of both mentioned groups (of which especially the percentage of the Mikulčice group clearly dominates this horizon, and is therefore typical and at its production peak, see further) might prove a useful dating aid that could be also employed in the study of Middle Hillfort period burial grounds.

The Northern Suburbium (henceforth N. Suburbium) of the Mikulčice hillfort is a complex that best complies with all the mentioned conditions and one that I have selected for the introduction of a more recent Greater Moravian horizon. It is demarcated by the defunct branch of the River Morava in the south and west and by the fortification of the castle, or its outer bailey.

The N. Suburbium makes up the most important settlement unit of the Mikulčice hillfort, apart from the fortified areas. This area, located north of the “acropolis” (the main fortified section of the agglomeration) and east of a fortified bailey, was the focal point of attention when crafts areas and production features were discussed, i.e. the closest hinterland of the central Mikulčice castle in the high phase of the existence of the Greater Moravian state. Given the manner and strategy of research into the Mikulčice hillfort, when areas belonging to the sacred sphere of Greater Moravian culture (churches and burial grounds) were extensively exploited on a large-scale basis, only supplemented with probes into the settlement of the Greater Moravian nobility (especially the fortified bailey and occasionally, as by-products of research into rich burial grounds and the acropolis), no “crafts area” has been indentified in Mikulčice, one that can be compared to, for example, the Nursery location in the Pohansko settlement. Archaeological research into the N. Suburbium, a vast (ca 5 ha) and basically unexplored area, might fill this information gap concerning the structure and function of the Greater Moravian Mikulčice agglomeration.

The N. Suburbium settlement is characterized by three basic archaeological structures:

clay floor modifications probably intended for log constructions,

“classic” pits of chiefly irregular shapes,

irregularly distributed graves, mostly of individuals buried unceremoniously, but in all cases interred practically on the then surface (i.e. **without grave pits**), within the destruction horizon of the settlement, and apparently with only makeshift accumulation of earth (perhaps using the destruction material).

The south section of this area has yielded two pieces of evidence of crafts. The first one is a long manger-like pit with traces of roofing located on the bank of the defunct branch

¹ These ceramic “types” defined nearly forty years ago were in fact broad ceramic groups, roughly determined on the basis of ceramic classes, which is unfeasible in the conditions of Mikulčice and the lower basin of the River Morava.

of the River Morava. Among finds from the filling and its surroundings, a large number of melting pots, pieces of cast bronze and lead parts of necklaces stand out. Inside and outside the pit, the total of 26 melting pots, 23 bronze fragments (cast bronze, wire, etc.) and four lead fragments of necklaces have been found (another find worth mentioning is that of pincers). The find situation and the listed items enable the interpretation of the feature as a metal-smelting workshop employing bronze and possibly lead. Another proof of crafts production is the joint occurrence of objects pointing towards specialized blacksmith activities (KLÍMA 1985). Apart from the find of a fragment of a tubular furnace section and ceramic top of a blower, it is necessary to mention a large amount of iron slag in this part of the area.

On the example of the complex, the book presents its detailed stratigraphic analysis and demonstrates its material content (**section III**). The settlement in the N. Suburbium has one major advantage: in the course of its research, no previous settlement was detected, nor a post-Greater Moravian one. Results of previous research have been supplemented by new review research conducted with the use of the contextual method of field research modified specially for difficult-to-read early medieval layers in Mikulčice. The overall find situation, as will be shown further, indicates that the settlement did not operate for long and its end was probably violent. As the material culture of the last destruction horizon of the settlement is, beyond doubt, typically Greater Moravian, the end of the settlement might have been associated with invasions of old-Hungarian hordes in the early 10th century that might have proved fatal for the existence of the whole Greater Moravia (see further).

As the time period is relatively short and not contaminated either from above or below, it presents an ideal possibility of presenting a ceramic horizon (on the term see BOHÁČOVÁ – ČIHÁKOVÁ 1994, 176, 179; BOHÁČOVÁ 1995, 125) the content of which provably falls in the same period. This ceramic horizon is, as has been said, characterized by a vast proportion of pottery of the Mikulčice ceramic group (**henceforth MG**), and also by the presence of pottery of the Blučina ceramic group (**henceforth BG**).

Another important step conveyed in a considerable part of this publication (**section IV**) was, logically enough, the definition of both these Greater Moravian groups, i.e. typological analysis based on formalized description of the individual ceramic features and their quantification, and the following synthesis, or “definition” of the interval of what can be counted among the MG pottery and the BG pottery.

The representation of these groups in the proportion of their peripheries as compared to the total number in the individual contexts of the N. Suburbium settlement is demonstrated in the next chapter (stratigraphically older/younger contexts, pit fillings, **section V**). The purpose of this

quantification is to show how typical the MG is for this settlement horizon, and whether its representation (as well as that of the BG pottery) changes in individual contexts, i.e. in the course of the existence of the settlement whose period of origin, as often happens in similar cases, is difficult to determine. The same method was then applied to pottery from further Mikulčice excavations (from different areas). The following section discusses the existence of a more recent (late) Greater Moravian horizon at the Mikulčice hillfort and the presence of the destruction horizon of Mikulčice as a Greater Moravian power centre (**section VI**).

Section VII outlines a basic typology comparison of the two mentioned Greater Moravian groups and their geographical spread.

The study centres on two Greater Moravian ceramic groups, Blučina and Mikulčice groups. If the use of both terms is relevant and characterizes certain specific groups of vessels with distinct features (defined in section IV) setting them apart from the rest of the Middle Hillfort material, their content and spatial definition must be followed by assessment in terms of the functional meaning (historical meaning) of their existence and, in particular, from the point of view of chronology and the possible use of the pottery as a dating aid (**conclusion – section VIII**).

Although the question of the origin of these ceramic groups and reasons behind their existence (function) is certainly crucial, I am rather sceptical in these matters. I believe that answers to these questions lie on the borders of historical knowledge and the questions are difficult to answer properly, be it by verification or disproval of the hypotheses outlined here.

The comparison of these two Greater Moravian ceramic groups, different in many respects, opens another question which I believe to be principal for the explanation of the origin of the general occurrence of groups of vessels similar in some respects. It is apparent that although both presented groups are referred to by the same archaeological term “group”, we are not sure what lies behind the existence of something we consider a ceramic group, in the sense of the meaning of the existence of a group of vessels with similar external features and chronology and its function in a live culture. In other words, although both these groups are the same hierarchic units introduced for the needs of archaeological research, in the real world the occurrence of these ceramic groups might have had completely different reasons. The explanation of the considerable difference in the geographical spread of the two ceramic groups (the area of the occurrence of the BG is several times larger than that of the MG pottery), their different representations in the central area of the Greater Moravian state (representation of the BG is significantly lower than the amount of the MG pottery), the technologically perfect manufacture of all ceramic features of the BG vessels (including

their build and the quality surface finish, as shown by analysis presented in the book) and morphological differences (fewer large vessels among the BG pottery, even in the settlement material; relatively narrow necks for the proportion of the vessels unsuitable, for example, for the preparation of food, feature in almost two thirds of the BG specimens, while with the MG pottery with about a quarter of the vessels) could be explained by the specific function of the BG pottery. Hypothetically speaking, the vessels of this group can be described as “tableware”, or containers for specific goods and products. The amount of the MG pottery and its concentration in the area of the Greater Moravian centres of Mikulčice and Pohansko point towards a more prosaic function of this pottery. In a certain period it must have represented, at least at the Mikulčice hillfort, the majority of ordinary consumer ceramics. Its origin is unambiguous: it was manufactured in a specialized workshop, most probably in Mikulčice.

What has been said so far shows that I associate the pottery of the two Greater Moravian groups, Mikulčice and Blučina, owing to its high-quality manufacture and large spread, with specialized pottery workshops (or with individual potters with high standards of craftsmanship; on models of the character of pottery production and its organization see MACHÁČEK 2001, 219–221) about exact locations and market areas of which we do not have much information (except for a kiln in Nitra – Lupka signalling the existence of such a workshop). We do not know where exactly these workshops were established and by whom, who initiated their foundation and where the production of the pottery of these two progressive groups is rooted, i.e. where the centre of their origin lies. We know next to nothing about the potters, the organization of the workshops, volumes of their production and their internal order (people employed in the workshops, selection of the workers, etc.) and about the relationships between the individual workshops.

It is possible that the pottery of the highest quality among the Greater Moravian groups was produced directly at the hillforts or in their hinterlands, as there must have been high demand (clearly connected with requirements placed on quality) for it due to the large concentration of population, i.e. the market for the goods. If this speculation is confirmed, a question remains whether the craftsmen flocked to the central hillforts for the above reasons, or whether they were hired by the ruling strata of the individual hillforts. In the latter case the pottery might have been also produced outside the hillforts, in servant communities documented by B. KRZEMIOŃSKA and D. TŘEŠTÍK (1964) for the early medieval Czech state, which is related to the issue of the social status of potters and their freedoms, or their existence as someone's property. These workshops probably also supplied the surrounding areas, even in places where local potters (skilful enough to be able to imitate workshop production)

worked. Naturally, the potters might have produced different kinds of vessels, which could be also said about hillfort workshops. This possibility appears more probable with the BG pottery (owing to the vast territory of its occurrence). This pottery, highly technologically advanced for its time and with impressive decoration, must have prompted imitation by potters of lower standards, or the production of “home-made” variants (for many reasons, e.g. for its costs and bad access to markets, while accepting lower requirements of appearance and quality of the vessels used).

A key for the rocketing popularity of this pottery that might have led to its mass production in workshops on a vast area, later making up the base of the Greater Moravian state, might have been its original decoration that even today (and all the more in comparison with the rest of the Greater Moravian pottery output) appears highly impressive and aesthetic. If, indeed, this pottery did not have the specific function of containers for certain commodities connected with trade (tithes?). On the other hand, the hypothesis about a specific function of the BG pottery does not explain its absence in the Staré Město – Uherské Hradiště area of the Greater Moravian agglomeration, which also holds true about the MG pottery.

The phenomenon described above might indicate a certain division of the sphere of influence of the two main centres of the Greater Moravian Empire, originally reflected in different traditions of pottery production and later boosted by the competition of workshops producing a particular kind of pottery. This hypothesis is supported by the fact that ceramic features typical of the individual groups are basically not combined (for example, the Blučina decorative pattern on MG vessels etc., while the sporadic joint occurrence of the pottery of the three mentioned production groups in the most important Greater Moravian centres mentioned above, seemingly rebutting this idea, might be explained by the extent of demand connected with large numbers of inhabitants in these centres). It might even directly reflect an internal division of the Greater Moravia about which there is no information but which is indicated by some evidence (MĚŘÍNSKÝ 1990). The border between these spheres of influence is more or less identical with Poulík's original demarcation of areas with the pottery of the Blučina type and the River Morava basin type (POULÍK 1948). However, this difference, rather than social, might be due to the natural division of southern Moravia in terms of georelief.

The last and possibly most important question is the chronology of the two ceramic groups analyzed in the book and the possible use of pottery as an aid for the dating of archaeological situations and a more precise classification of the material culture of the Greater Moravian era. Like with any assessment of artefacts, the bottom chronological level of the occurrence of both these ceramic groups poses a difficult-to-solve problem.

I daresay that when dating a ceramic group as a whole, it is impossible to take into account the differences in the “advancement” of vessels on the entire area of its occurrence or, for example, an artificial development sequence of changes within a particular group leaning, in terms of chronology, on supplementary objects featuring in individual (selected for a particular sequence) cases on different burial grounds together with the ceramics. Grave pottery and settlement pottery should be viewed separately as the latter always appears, within the same time horizon, at a technologically more advanced level than that from burial grounds. I witnessed this when comparing the BG series of settlement pottery from the Mikulčice hillfort with vessels from Greater Moravian burial grounds that, however, might be affected by another level making the global dating of this group more complicated, i.e. different standards of crafts production (including pottery) in the centres, their hinterlands and outskirts.

Apart from grave pottery, the only large BG pottery series from settlements are published finds from Pohansko u Břeclavi and a BG series from Mikulčice analyzed in this book. It clearly follows from the entire corpus published and classified with the BG, including what has been written about this kind of pottery, that the production, spread and usage of the BG vessels peaked in the second half of the 9th century. Before I demonstrate the correctness of this dating on a combination of evidence from research into settlement situations of the Mikulčice hillfort, it is necessary to outline previous attempts at the dating of the MG.

Unlike the BG pottery, the MG pottery has been known, from the very beginning, chiefly from settlement situations. Basic chronological classification of the Greater Moravian pottery from Mikulčice carried out by L. Poláček and B. Kavanová (for valid critical review see MACHÁČEK 2001, 240–243 incl. lit.) cannot be applied to the mentioned discrepancies between the Mikulčice “type 3” and the genuine content of the MG (see section IV.4.1). The reassessed beginning of the occurrence of type 3 (and possibly also the MG) placed in the early 9th century published by B. KAVÁNOVÁ (1996, 146, 150–151; 2003, 428) is particularly important. I do not consider this dating of the MG valid due to ungrounded stratigraphic observations and typological indiscriminability of the “oldest” specimens of the mentioned ceramics (see section IV.4.1). Another piece of evidence “supporting” the early occurrence of “type 3” ceramics (and the MG) presented by the author, i.e. a series of finds from grave 821 in Mikulčice (KAVÁNOVÁ 1996, 151), is a very example of dating that I describe as unacceptable in the opening section of the book. An isolated find of a small bronze head of a horse from a group of Slavic-Avar artefacts the use of which in a live culture, as a unique and rare object, might in this case differ from the time of production and use by decades, is supposed to determine the age of three vessels from the same

grave (!). Two of the vessels belong with the MG and one with the BG. The whole construct is complicated by the fact that the bronze object was not found directly by the skeleton but in the grave filling. It is obvious how it might have got there and from where. It is hardly surprising that the same grave series was employed by Z. Klanica as “evidence” of the earliest occurrence of the BG pottery (KLANICA 1970, 112).

The paragraphs above comment on the existing general dating of the BG and MG pottery. Yet pottery as an exclusive dating aid fails, for many reasons. It is important to focus on where, in which situations, relations and with which finds it features. This work mentions several drawbacks that, at least currently, hinder a relevant definition of chronology of the early Middle Ages based on analyses and comparisons of grave goods. In the opening passage I express my opinion that it is the study of settlement situations that holds a hitherto untapped potential of chronology-related information. This area has been neglected for many years, due to the concentration of early-medieval Moravian archaeology on graves and grave goods. On the other hand, a well-known problem of settlement archaeology lies in the fact that although with proper methodological field research and its relevant stratigraphic assessment, relative chronology of ceramic groups can be relatively accurately defined, it is difficult to combine this chronology with absolute data. One reason is that settlements generally yield a small number of chronologically sensitive objects, and also that methods of combining settlement stratigraphy with historical events chiefly falter in the case of Moravian territory in the 9th century, owing to few, usually vague and ambiguous, written sources. In contrast, fire layers indicating possible military interventions or fights can prove difficult to relate to concrete military campaigns that, as is known from written records, were waged against the Greater Moravia with unfailing regularity. Nonetheless, I believe that one concrete example in which all the mentioned components that could be used for settlement situations, e.g. for relatively accurate dating of pottery, come together is the Mikulčice hillfort blending the find situations of the N. Suburbium settlement and occurrence of the MG pottery.

The opening chapters point out that both ceramic groups, especially the MG, might be essential for more accurate dating of the Greater Moravian periods. Let us now review the evidence supplied in this work for the dating of the production and use of this pottery to the heyday of the Greater Moravian state.

As is demonstrated in section V, the BG and MG pottery characterizes a ceramic horizon typical of areas in the suburbium of the Mikulčice hillfort, with clay subsoil and situated outside elevated sand dunes. The N. Suburbium (the largest and best researched) presents the best example of this type of areas. It contains an open settlement characterized by modifications to clay floors of above-ground houses (probably log

cabins) and by positive evidence of specialized crafts production. The floor modifications were carried out on an intact terrain untouched by previous human activities. Research into the area did not detect any traces of previous settlement, and the settlement has not been affected by more recent interventions and ploughing. As a result, it does not feature multiple cultural layers, and the absence of superpositions of the individual settlement features indicating a short-term existence of the settlement is also remarkable.

The analysis of areas researched in the N. Suburbium shows that the settlement ended violently (traces of fire, accumulation of rhombic arrows and, in particular, hasty and non-ceremonial burials directly in the destruction horizon of the settlement) and that it was not restored. In fact, there was no time and will to bury the dead on proper burial grounds, and there was no lack of those at the Mikulčice hillfort. Similarly preserved traces of fight have been detected by research into the hillfort rampart and defunct river branches, or wooden bridges (concentration of axes under the bridges, unburied remains of the defenders). What is remarkable is the number of burials in the destruction horizon (stratigraphically the most recent) in further Mikulčice areas (see section VI). All this indicates that the find situations described above should be attributed to the last, and evidently failed, defence of the inhabitants of the Mikulčice hillfort.

The majority of chronologically sensitive artefacts found in the N. Suburbium can be dated to the late 9th century, or to the turn of the 9th and 10th centuries. These are, in particular, lead parts of the Bernardsthal-type necklaces, some types of simple earrings (with tin pipes or double-sided grape-shaped pendants, glass buttons, simple massive bronze rings, and others).

The mentioned evidence, based on the analysis of the archaeological situation in the N. Suburbium, as well as other markers from different areas of the Mikulčice hillfort (see section VI), point to a violent ending of the N. Suburbium settlement, or to the decline of the entire Mikulčice hillfort (in the sense of its function as a powerful political, economic and spiritual centre of the Greater Moravian state). This decline horizon contains remains of the dead who were either buried unceremoniously or were interred in random positions. This indicates a hasty departure from the hillfort when there was no time to cover the traces of the disaster and probably no reason for resettlement (liquidation of the elites, collapse of the whole system and the breaking of the economic network). As the material culture of this decline horizon is, beyond doubt, typically Greater Moravian (due to the approximate dating of repeated kinds of unearthed artefacts), the decline of the N. Suburbium can be related to dramatic events in the early 10th century.

Apart from the possibility that it might have been a reflection of internal struggles within the Greater Moravia, an

absolute date that comes up in connection with this decline is the year 905 or 906 when a Hungarian attack on the heart of the Greater Moravia took place (comp. e.g. TŘEŠTÍK 1991; KOUŘIL 2003; WIHODA 2006). The flowering of the hillfort and its expansion into lower positions in the vicinity of the central castle and fortified bailey (and the emptying of these key areas due to the construction of sacred sections and residential features for the growing elites and their entourage) might have been, owing to the supplied characteristic of the “suburbium”, connected with the heyday of the Greater Moravian state, possibly with the rule of Prince Rostislav or, more likely, Svatopluk, i.e. with the second half of the 9th century or the late 9th century. I am convinced that the considerable dynamics of the development of the majority of Greater Moravian cultural symptoms (grounded in historical sources and manifested by the tempestuous and moving history of this state formation) cannot be defined by classic archaeological methods in the sense of its absolute chronological anchoring. Without the use of dendrochronology, the employment of which will be highly problematic with the Mikulčice hillfort also in the future (DVORSKÁ – HEUSSNER – POLÁČEK – WESTPHAL 1999, 73), we will be never able to determine if the suburbium settlements lasted for 50 or 10 years. Analogically, it will be difficult to define the turning point in the development of the Mikulčice hillfort (and also in the development of the Greater Moravian state as such), which was the degree of the restructuralization of the acropolis and perhaps the development of the settlement in the suburbium, i.e. in the closest hinterland of a Greater Moravian power centre, associated with it. One piece of evidence illustrating the mentioned dynamic development of some aspects of material culture is the occurrence of the MG pottery.

In all analysed cases of research into the North (as well as East) Suburbium, an enormous increase in the proportion of the MG pottery can be proved. In the stratigraphically oldest pit fillings, the MG pottery amounts to ca 30 %, while in the decline horizon of the settlement it is over 60 %. This shows that the decline of the Mikulčice hillfort occurred in the period when the production of the Mikulčice group pottery was probably culminating.

In contrast to the MG pottery, the proportion of fragments of the BG pottery in stratigraphically different settlement contexts in the suburbium is constant, between 2–6 %. The explanation for this phenomenon does not lie in the sphere of chronology (in areas settled earlier, fragments of the BG pottery are so sporadic that they are probably intrusions) but perhaps function (see above). The series of the BG pottery from Mikulčice presents the largest collection of this pottery from a single location, which rules out its theoretical “peripheral” occurrence in the Mikulčice hillfort. BG vessels have not been found as dominant at any other locations, and

the scattering of this pottery on the whole territory of its occurrence is similar and rare.²

In contrast, no contexts of the Northern Suburbium settlement have yielded features with pottery referring to the Early Hillfort period (as is the case, for example, with stratigraphically oldest pits in the central castle area); apart from the MG and BG pottery, advanced Greater Moravian pottery with signs of professional decoration prevails. Fragments showing relatively poorer quality of the styling or rendering of ceramic features (simple rims, massive walls, “heavy” proportions, worse construction of vessels, etc.) that are generally classified as older within the Middle Hillfort period do not feature in the decline horizon of the Northern Suburbium settlement at all (they can only be observed, to a small extent, in the stratigraphically oldest horizon above subsoil; they were thus still in use when the settlement was established).

The facts mentioned above date the climax of the production and use of the MG pottery to the final phase of the Greater Moravia, i.e. to the late second half of the 9th century and the early 10th century. The Mikulčice group pottery thus typically represents the younger (late) Greater Moravian horizon.³ Parallel occurrence of the Blučina group pottery and the MG pottery (in identical contexts) has been confirmed as well. However, the bottom limit of their occurrence will be difficult to define. A certain hope lies in new field research into settlement areas with multiple vertical layers and superpositions of floor modifications (north section of the central castle, fortified bailey). The ceramic horizon of the MG and BG, and also the horizon of the end of the Greater Moravian period, is discussed here as well (see section VI), but it cannot be separated (“purged”) from previous research in terms of its material content, the reason being the period methodology of field research not respecting the differentiation of artefacts after natural stratigraphic units.

The MG pottery features at all investigated locations (for details see section VI), and is stratigraphically highest within the Middle Hillfort period. It is only not exactly quantified in what degree, in proportion to the relevant stratigraphic or chronological phase of settlement, chiefly due to lacking stratigraphic assessment of the individual investigated areas. With reference to the mentioned evidence, it is possible to use the MG pottery as a key indicator for the distinguishing of the peak phase of the Greater Moravian period in the assessment of new field research in these areas with rather complicated vertical stratigraphy. A hope in the “struggle” against residues and intrusions is supplied, to a certain

extent, by “closed” find series, especially in layers between the individual phases of floor modifications. To what extent the effect of dynamic growth of the representation of this group will be possible to use in more exact relative dating remains to be seen. Even with a positive result, this aid will be probably limited to Mikulčice (and its closest hinterland). The occurrence of MG pottery in Pohansko seems to show a different picture (comp. MACHÁČEK 2001, 242–243). This phenomenon should be the subject of future, hopefully joint, research of teams working on the two sites. Issues associated with the decline of the Greater Moravian Pohansko hillfort will be particularly important for this comparison. In this respect, valuable ideas have been voiced by P. DRESLER in his latest book (2008, summary 257). It appears that although the manner of the decline of the function of the Pohansko hillfort differs from Mikulčice, there is evidence supporting an identical chronological period. More and more often it transpires that the historically presumed – but in archaeology frequently challenged – sudden (and at least temporarily paralyzing for the whole area) decline of the Greater Moravia as a system (comp. e.g. VAVŘÍNEK 1996) is grounded in reality, and this hypothesis is becoming ever more clear.

The isolated occurrence of the MG pottery in Olomouc and in north-west Bohemia (BLÁHA 2001, see section VII.2) fits well within this framework. For that matter, it is not a singular example of the transfer of cultural symptoms of the Greater Moravia or of the exodus of its inhabitants immediately after this state formation ceased to exist (see occurrence of the BG pottery and jewellery of Moravian provenance at Stará Kouřim – ŠOLLE 1966 and on the burial ground in the Lumbe garden at Prague Castle – TOMKOVÁ 2005; see also an inspiring reflection by Z. SMETÁNKA 2003, 38–53). In addition, results presented in this book resonate with hypotheses of Z. MĚŘÍNSKÝ (1986, 49) and P. MEDUNA (2007) – see section VII.2.

I believe that the presented evidence proves a kind of a temporary interruption of the settlement of Greater Moravian hillforts in the area of the South Moravian lowlands, connected with the collapse of the Greater Moravian state. In my opinion, there has not been sufficient proof supporting continual existence of Greater Moravian culture in these centres deeper into the 10th century, despite the fact that such dating comes up with some concrete items of Greater Moravian provenance. However, the use of the term “10th century” is slightly misleading in itself. In historical terms, the difference between, for example, the years 907 and 960 is negligible. An object produced, for example, in the environment and period of the “live” Greater Moravia might survive its time of origin by many years, and as such does not supply relevant chronological information. It is rather the last mute witness to a vanished world that created it, one that is long gone when the object surfaces.

2 The only exception might be the Staré Zámky u Líšně hillfort, yet it did not involve the “classic” variants of the BG. In my opinion, it would be useful to revise the dating of the pottery in order to rule out its possible higher dating.

3 These terms are sometimes employed loosely, but they make a good aid in efforts to determine relative chronology of the researched period.

A key aspect should be the effort to seek those few kinds of finds that featured both in settlements and in graves, and that are also sufficiently typologically specific and with “short-term occurrence” (they only feature in certain horizons in their stratigraphic positions within a settlement). These finds make up imaginary crossroads that lead in several directions, the interchanges of which can be then linked. The joint occurrence of the MG pottery and items mentioned above as typical of the younger Greater Moravian horizon, or even of the short period of the decline of this state in the early 10th century, shows that such places exist. The MG pottery thus might become a useful chronological aid in the complex process of the stratigraphic assessment of the Greater Moravian burial grounds in the south basin of the River Morava, one of the principal areas of the Greater Moravia. Even a cursory glimpse at graves with the MG pottery and the repeating types of accompanying finds fills me with optimism stemming from the fact that the prospective chronological potential of this pottery that I try to substantiate in this book might be real.

In conclusion, it should be pointed out once more that the distinct arrival of regional ceramics of high technological quality (including technical quality of the rendering of morphological features) of the Greater Moravian Mikulčice and Blučina ceramic groups probably reflected profound power and political changes connected with ethatization, but especially with the swift and dynamic development of the Greater Moravian state after the mid-9th century (comp. MACHÁČEK 2001, 246), historically underpinned by the exceptional figure of King Svatopluk. Political significance of the Greater Moravia in (in historical terms) a very short period of time of existence must have had an immediate impact on economy, including crafts. The dynamics of the mentioned phenomena and the randomness and speed of successive changes, often brought about by individuals or seemingly unimportant events (which can be frequently observed in more recent periods and are documented by plentiful historical sources) are intangible in archaeological terms, and appear to defy our sometimes “crooked” archaeological sense. The specific occurrence of the MG pottery in Mikulčice might be a mute witness to this phenomenon. Although future research might confirm this speculation, archaeology and archaeologists might never be able to prove it due to the character and limits of the branch. In recent years, however, it has seemed that the absurd tendency of the last few decades to place the individual aspects of Slavic culture as deep in the past as possible is in decline. I tend to think that a large number of crucial cultural symptoms of old Moravia (stone buildings, mighty fortifications of large areas, bridges and gates, key structural changes within hillforts, a network of satellite villages, booming production and trade) are more likely to belong with the period of the heyday of the Greater Moravian state than with its

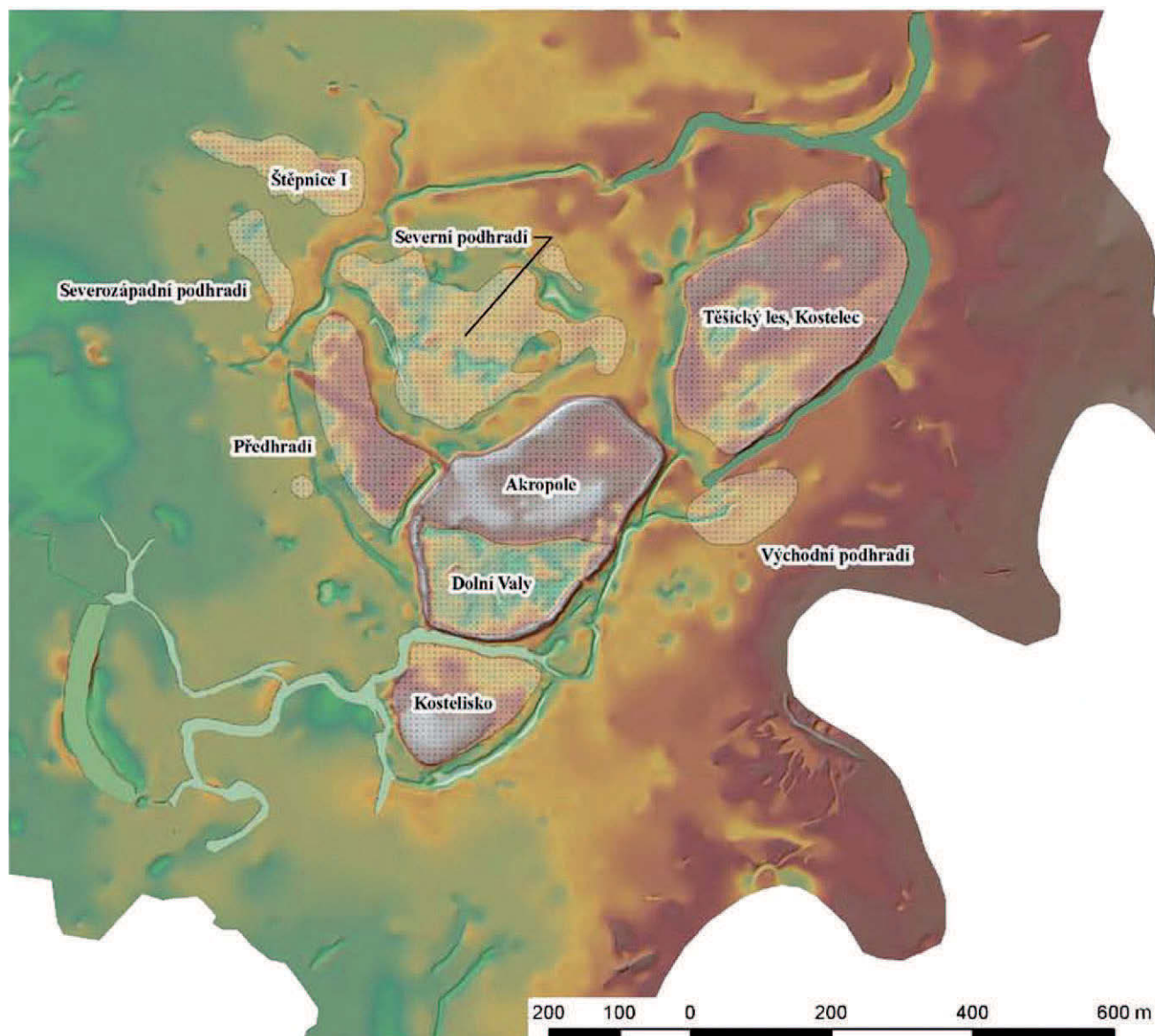
initial phase. In the future, we might hear more often about a period connected with the names of the Moravian rulers Rostislav and, in particular, Svatopluk, about the second half or the last third of the 9th century.⁴

Literature:

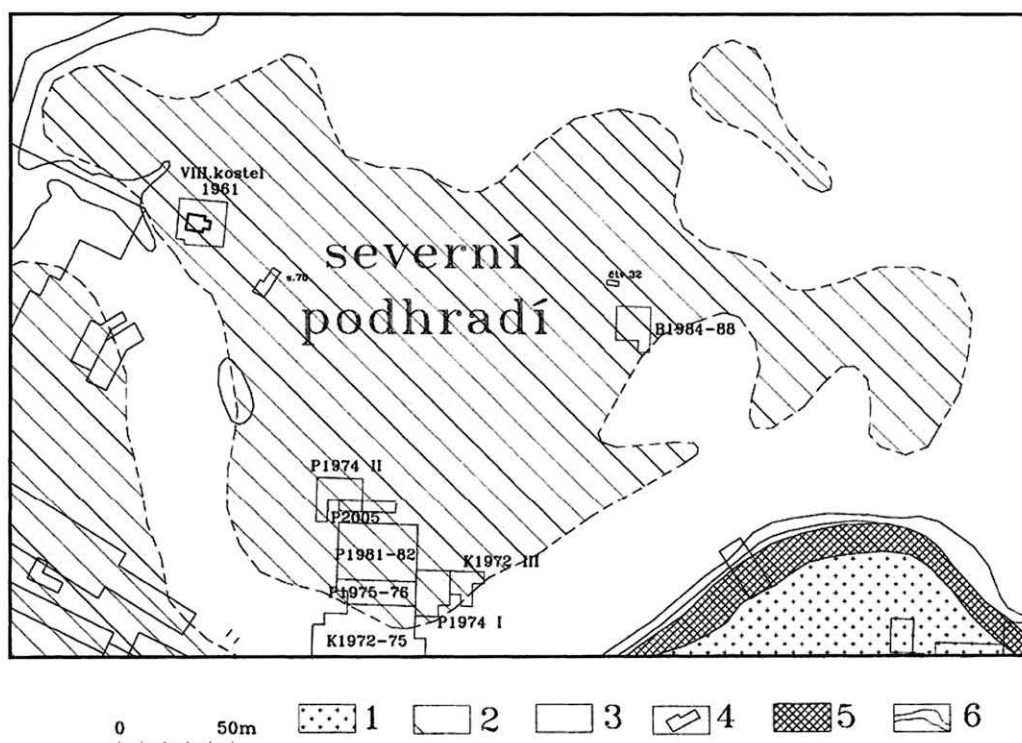
- BLÁHA, J. 2001: Archeologické poznatky k vývoji a významu Olomouce v období Velkomoravské říše. In: L. Galuška. – P. Kouřil, P. – Z. Měřínský (eds.), *Velká Morava mezi Východem a Západem*, Brno, 41–68.
- BOHÁČOVÁ, I. 1995: Možnosti a meze obecného konsenzu v oblasti studia raně středověké keramiky (české resumé). In: L. Poláček (ed.), *Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert*. ITM II, Brno, 119–125.
- BOHÁČOVÁ, I. – ČIHÁKOVÁ, J. 1994: Gegen wartigen Stand des Entwicklungsschemas der Prager fruhmittelalterlichen Keramik aus den ältesten Entwicklungsphasen der Prager Burg und ihrem Suburbium auf dem linken Moldau Ufer. In: K. Tomková und Kol.: *Zum gegenwartigen Stand des Studiums der fruhmittelalterlichen Keramik in mittel Bohmen*. In: Č. Staňa (ed.), *Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert*. ITM I, Brno, 173–179.
- BUBENÍK, J. – FROLÍK, J. 1995: Shrnutí diskuse o společné terminologii základních keramických pojmů (české resumé). In: L. Poláček (ed.), *Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert*. ITM II, Brno, 127–130.
- DRESLER, P. 2008: Opevnění Pohanska u Břeclavi. Nepublikovaná disertační práce na FFMU v Brně.
- DVORSKÁ, J. – HEUSSNER, U. – POLÁČEK, L. – WESTPHAL, T. 1999: Zum Stand der Dendrochronologie in Mikulčice. In: L. Poláček – J. Dvorská (eds.), *Probleme der mitteleuropäischen Dendrochronologie und naturwissenschaftliche Beiträge zur Talaue der March*. ITM V, Brno, 69–78.
- KAVÁNOVÁ, B. 1996: K relativní chronologii keramiky v Mikulčicích, AMM 81, 125–154.
- 2003: Mikulčice – pohřebiště v okolí 12. kostela. In: P. Kouřil (ed.), *Mikulčice – pohřebiště u 6. a 12. kostela*, Brno, 211–414.
- KLANICA, Z. 1970: Pokus o třídění keramiky v Mikulčicích. In: *Sborník AÚ Brno V., Josefu Poulíkovi k šedesátinám*, Brno, 103–114.
- KLÍMA, B. 1985: Velkomoravská kovárna na podhradí v Mikulčicích, PA 76, 428–455.

⁴ Comp. dating of the fortification of the Greater Moravian Pohansko to the 80s of the 9th century – DRESLER 2008, 205; dendrochronology has confirmed identical age of the well-known Mikulčice bridges (POLÁČEK 2005, 71 – bridge pillars are dated to the second half or, most often, to the last third of the 9th century, mostly without growth rings underneath the bark).

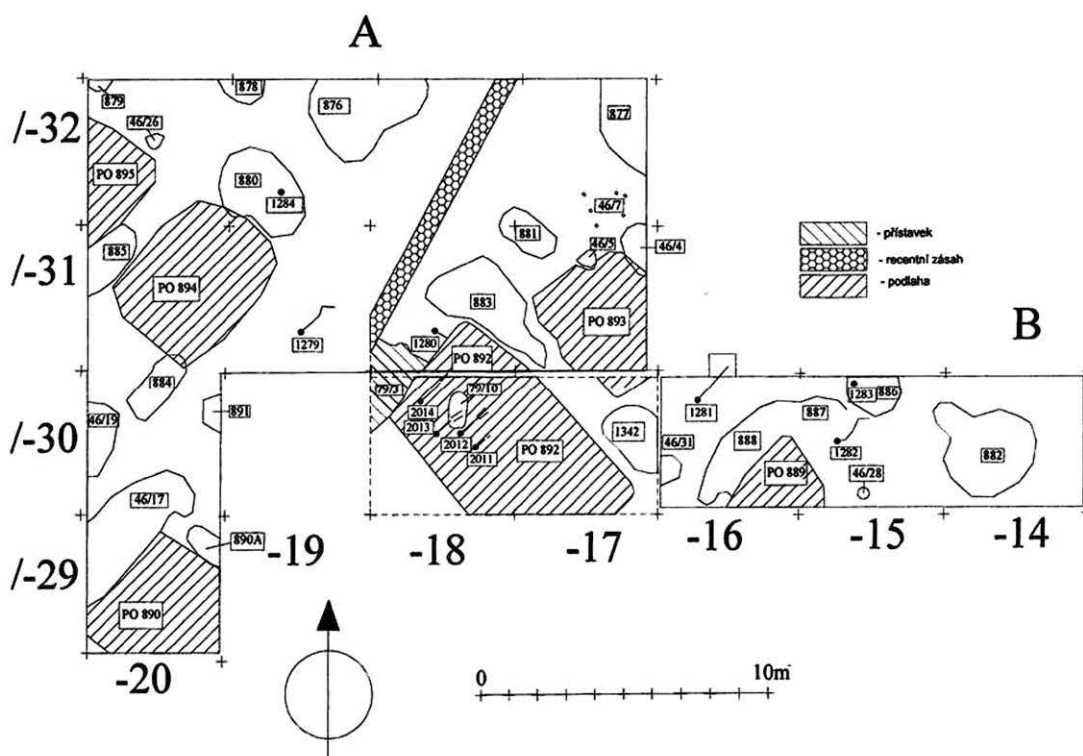
- KRZEMIENSKA, B. – TŘEŠTÍK, D. 1964: Služební organisace v raně středověkých Čechách, ČČH 12, 637–667.
- KOUREL, P. 2003: Staří Maďaři a Morava z pohledu archeologie. Uspořádali Jan Klápště, Eva Plešková, Josef Žemlička In: Dějiny ve věku nejistot (Sborník k příležitosti 70. narozenin Dušana Třeštíka), Praha, 110–146.
- MACHÁČEK, J. 2001: Studie k velkomoravské keramice. Metody, analýzy a syntézy, modely. Brno.
- 2007: Pohansko bei Břeclav. Ein frühmittelalterliches Zentrum als sozialwirtschaftliches System, Studien zur Archäologie Europas 5, Bonn.
- MEDUNA, P. 2007: K počátkům Litoměřic. In: Litoměřická kapitula: 950 let od založení, Ústí nad Labem, 23–32.
- MĚŘÍNSKÝ, Z. 1986: Morava v 10. stol. ve světle archeologických nálezů, PA 77, 18–80.
- 1990: Některé aspekty regionální diferenciace velkomoravské hmotné kultury středohradištního období na Moravě ve vztahu k oblasti Uherskohradištska. In: L. Galuška (ed.), Staroměstská výročí, Brno, 65–70.
- POLÁČEK, L. 2005: Die Rolle der süd-mährischen Flüsse in der Geschichte Grossmährens. In: F. Biermann – T. Kersting (eds.), Siedlung, Kommunikation und Virzschaft im westslawischen Raum, Langenweissbach, 67–78.
- POULÍK, J. 1948: Staroslovanská Morava. Praha.
- SMETÁNKA, Z. 2003: Archeologické etudy. Osmnáct kapitol o poznávání středověku. Praha.
- STAŇA, Č. 1990: Staré město a velkomoravská hradiště. In: L. Galuška (ed.), Staroměstská výročí, Brno, 71–79.
- ŠOLLE, M. 1966: Stará Kouřim a projevy velkomoravské hmotné kultury v Čechách. Praha.
- TOMKOVÁ, K. 2005: Hmotná kultura raně středověkých pohřebišť Pražského hradu a jeho předpolí. In: K. Tomková (ed.), Castrum Pragense 7: Pohřbívání na Pražském hradě a jeho předpolích. Díl I.1, Praha, 217–304.
- TŘEŠTÍK, D. 1991: Kdy zanikla Velká Morava?, SMP II, 9–27.
- VAVŘÍNEK, V. 1996: Velká Morava. In: J. Sláma – V. Vavřínek (eds.), Ilustrované české dějiny 1. Slovanské osídlení českých zemí a Velkomoravská říše, Praha, 35–78.
- WIHODA, M. 2006: Morava v 10. století. In: P. Sommer (ed.), České země v raném středověku, Praha, 53–73.

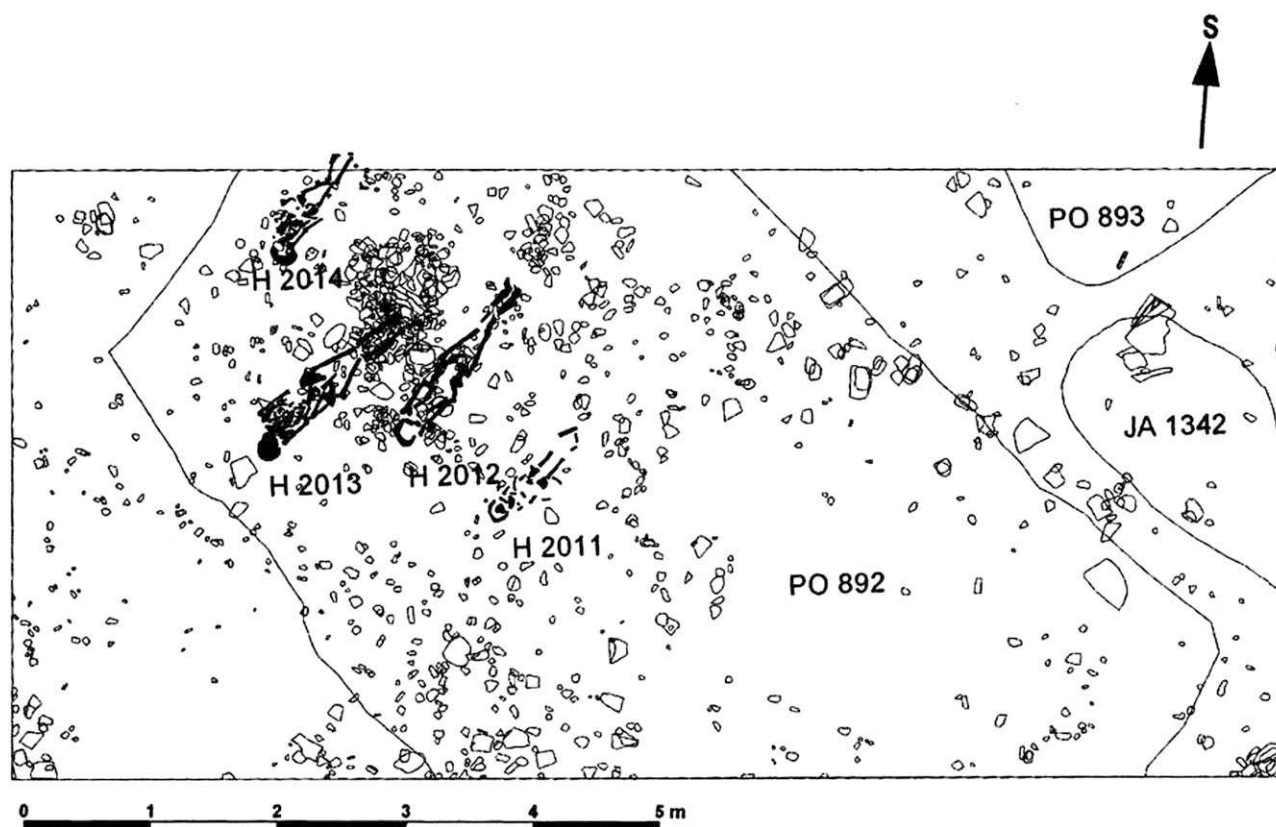
Plán 1. Mikulčice – Valy. Výškopisný model s vyznačenými osídlenými plochami.

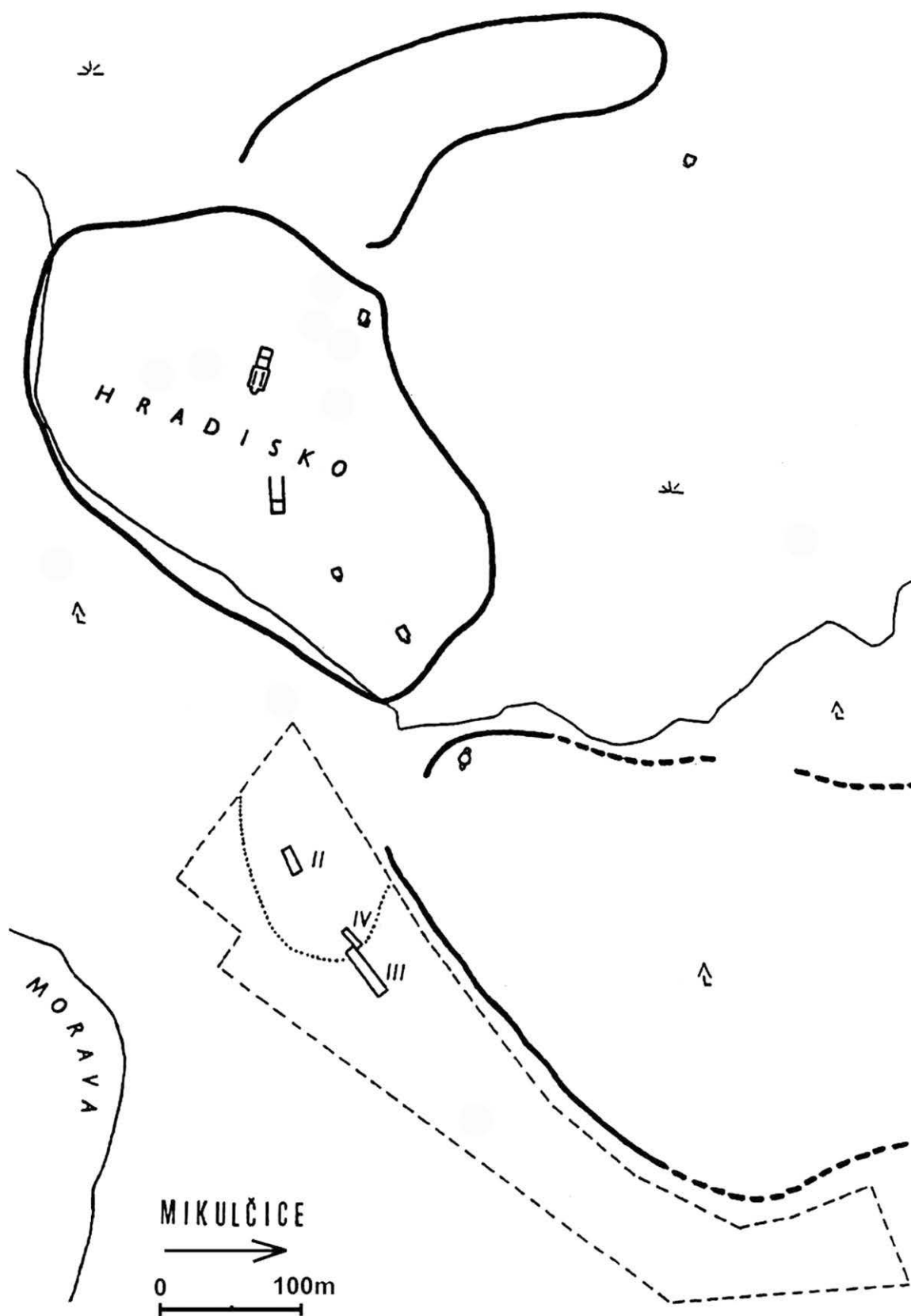
Plán 2. Mikulčice – Valy, severní podhradí. Celková situace s prozkoumanými plochami a předpokládaným rozsahem osídlení (šrafovaně).

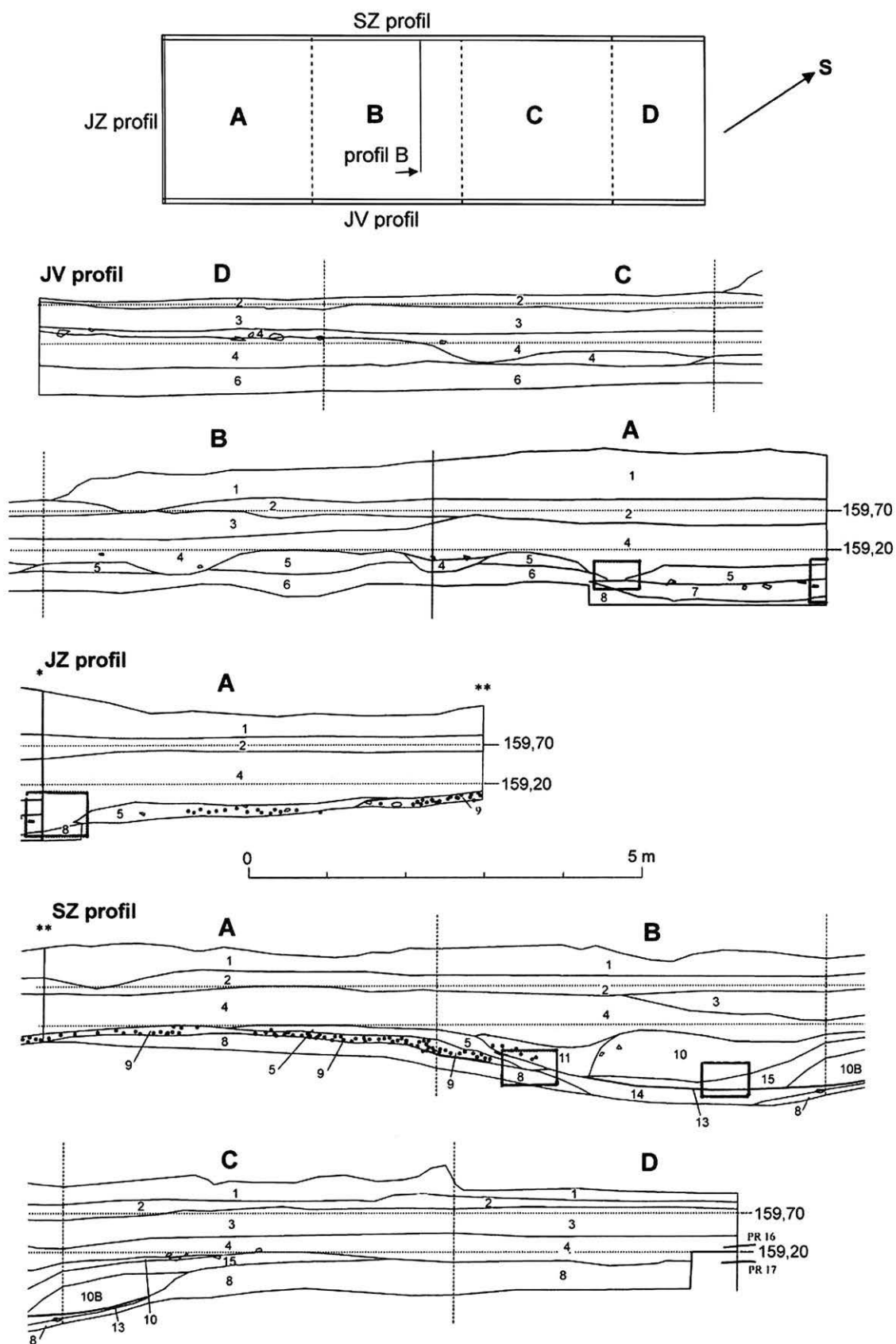
Plán 3. Mikulčice – Valy, severní podhradí, plochy P 1974-II, č. 46, a P 2005, č. 79. Podlahové úpravy, jámy a hroby.

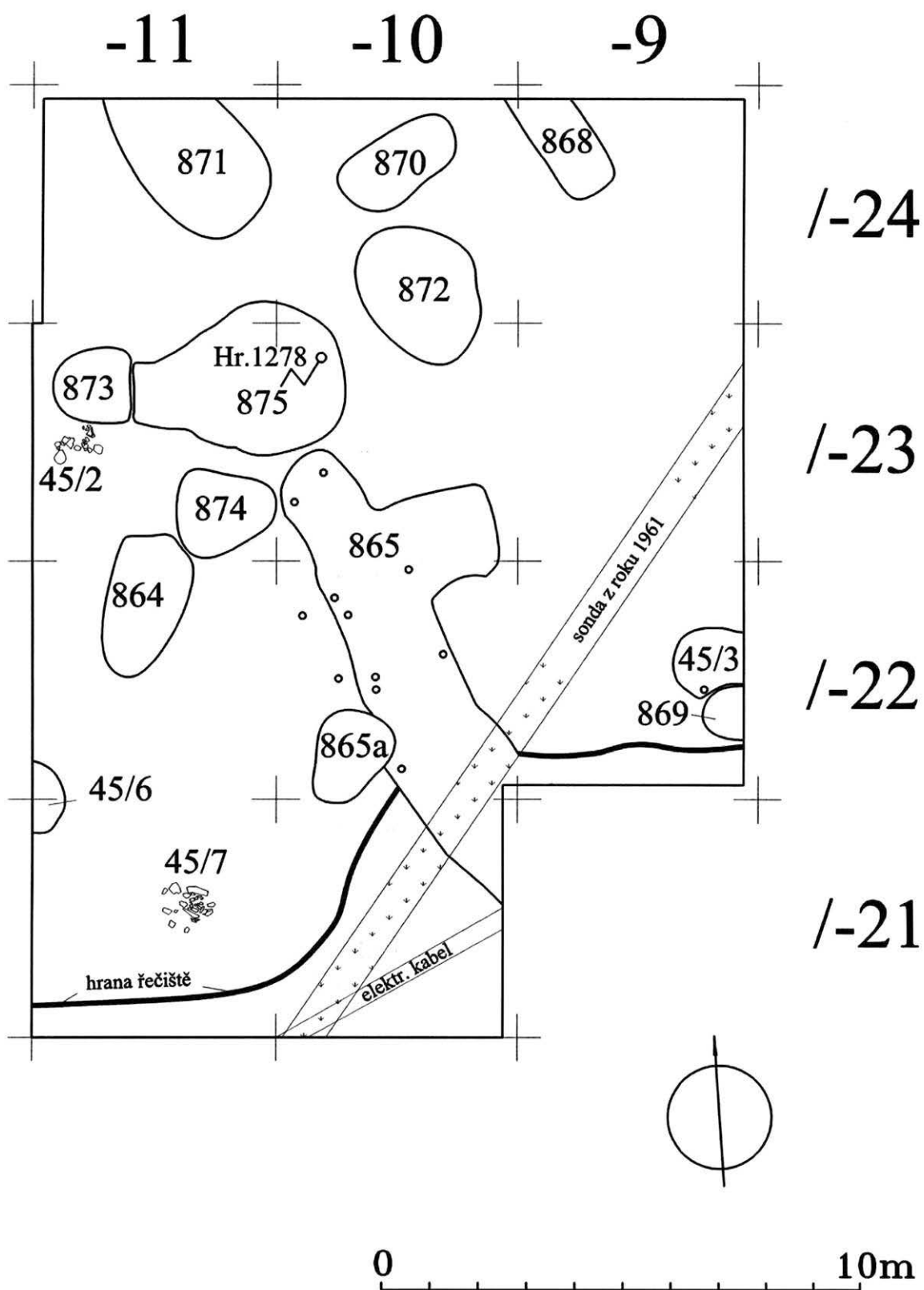
Plán 4. Mikulčice – Valy, severní podhradí, plocha 79. Situace hrobů na podlaze domu 892 s projekcí kamenné destrukce.

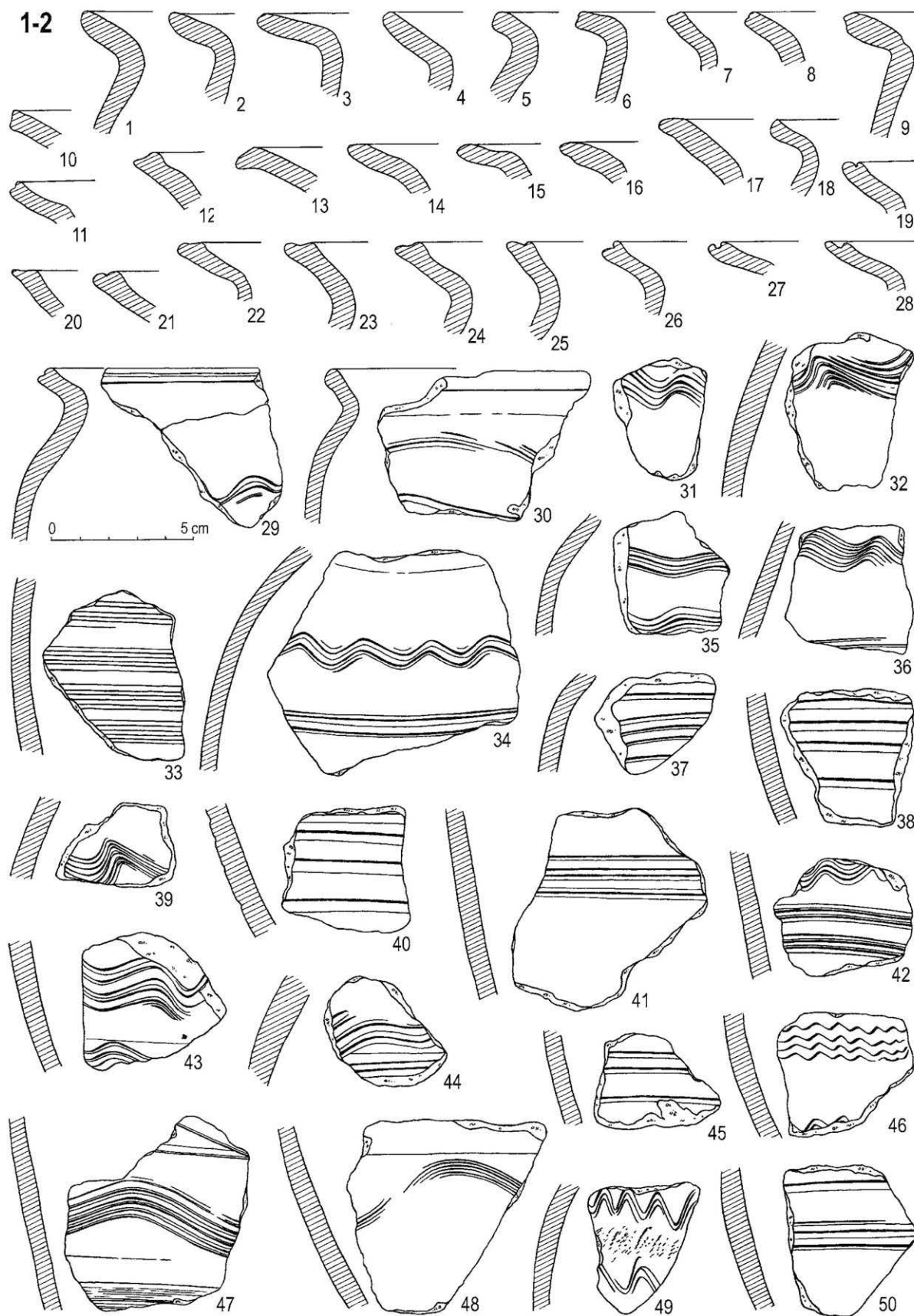
Plán 5. Mikulčice – Valy, východní podhradí, plocha C 1991 („Rubisko“), č. 69. Číslování sond výzkumu (II–IV) a rozsah osídlené plochy na základě sběru (tečkovaně), plocha poničená těžbou lesa a úpravou terénu před výsadbou (čárkovaně).

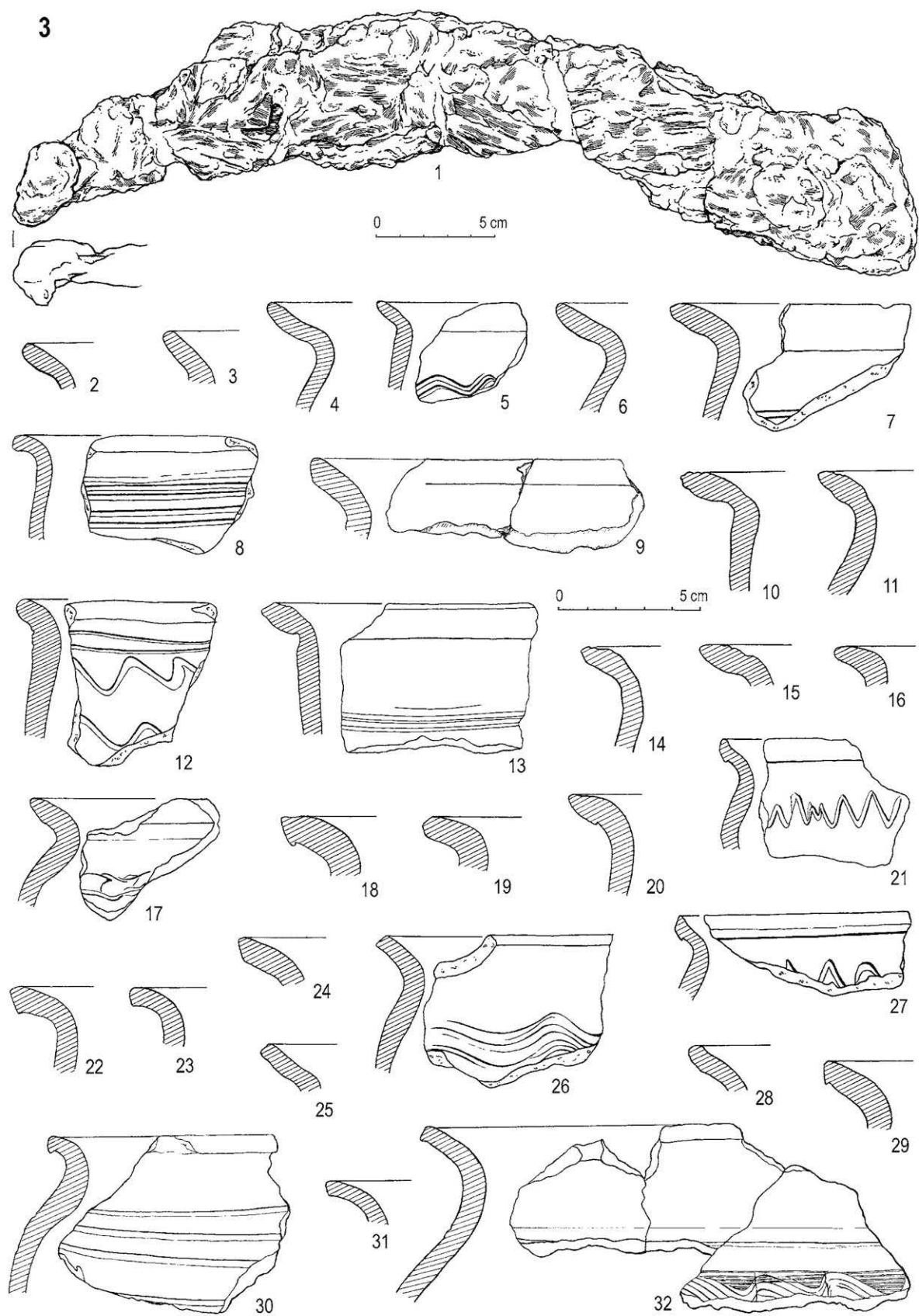
Plán 6. Mikulčice – Valy, východní podhradí, sonda IV.

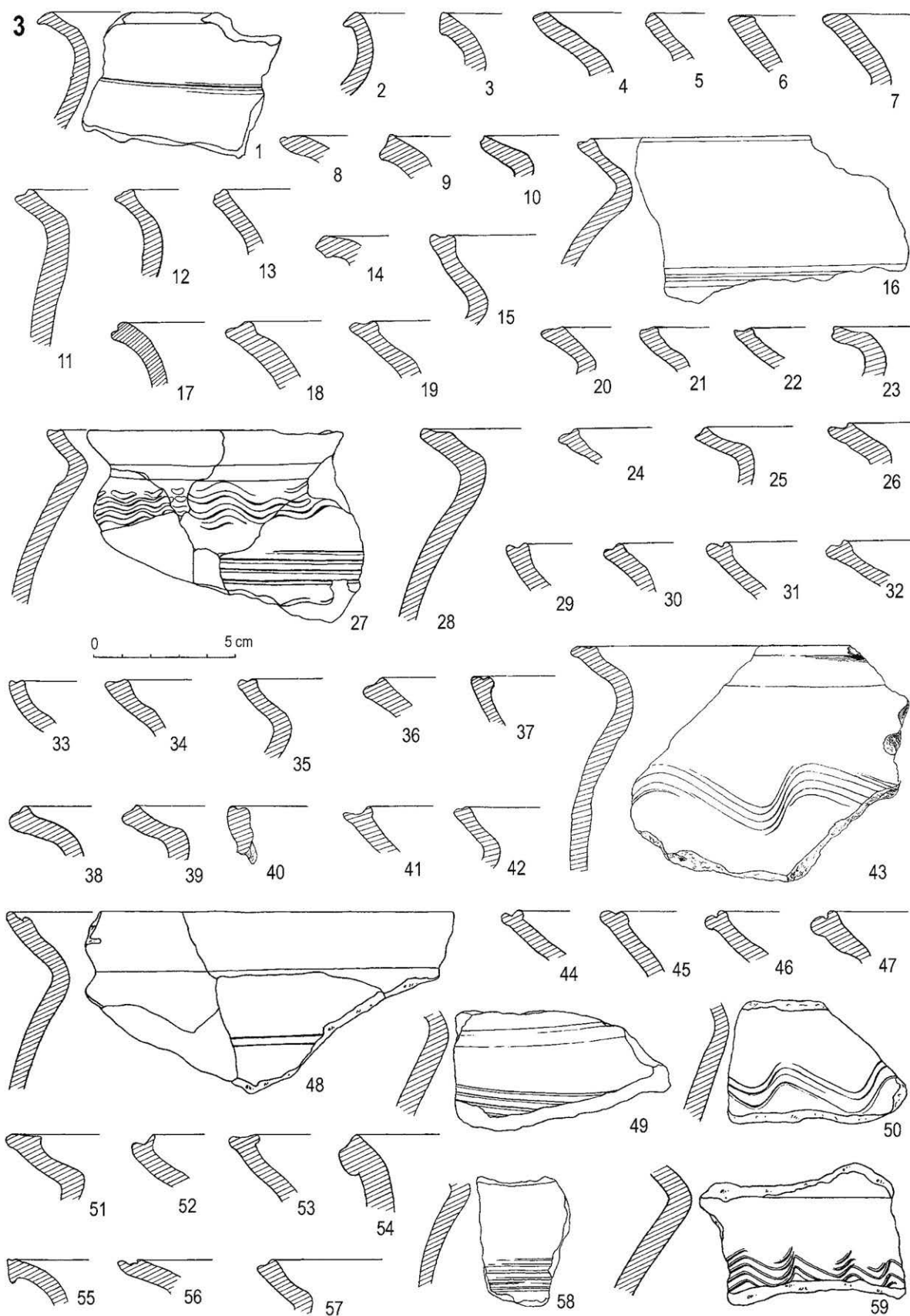
Plán 7. Mikulčice – Valy, severní podhradí. Celkový plán plochy P 1974-1, č. 45.

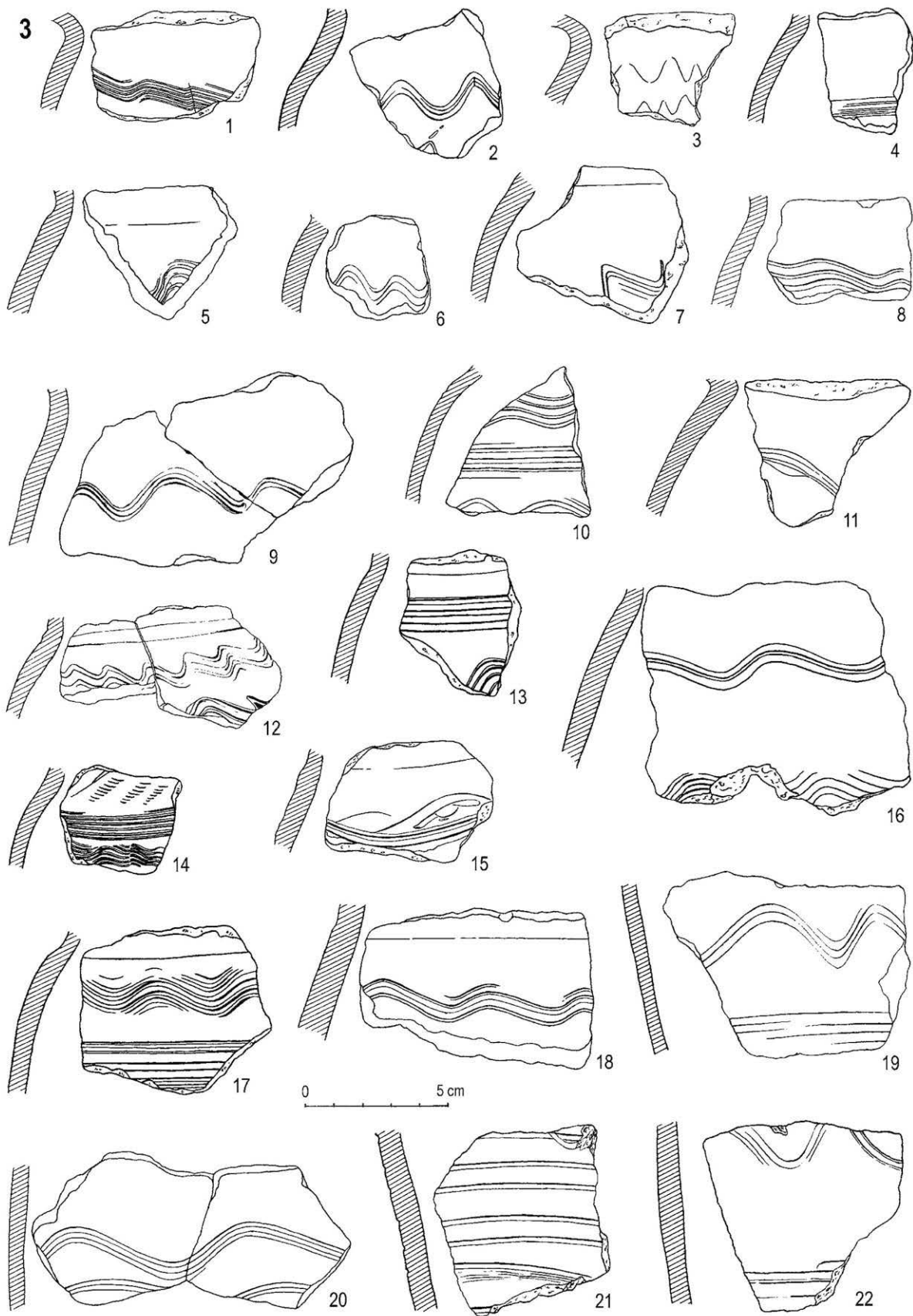
Tab. 1. Mikulčice – Valy, severní podhradí, plocha 79. Výběr nálezů z horizontu 1 a 2 (první část).

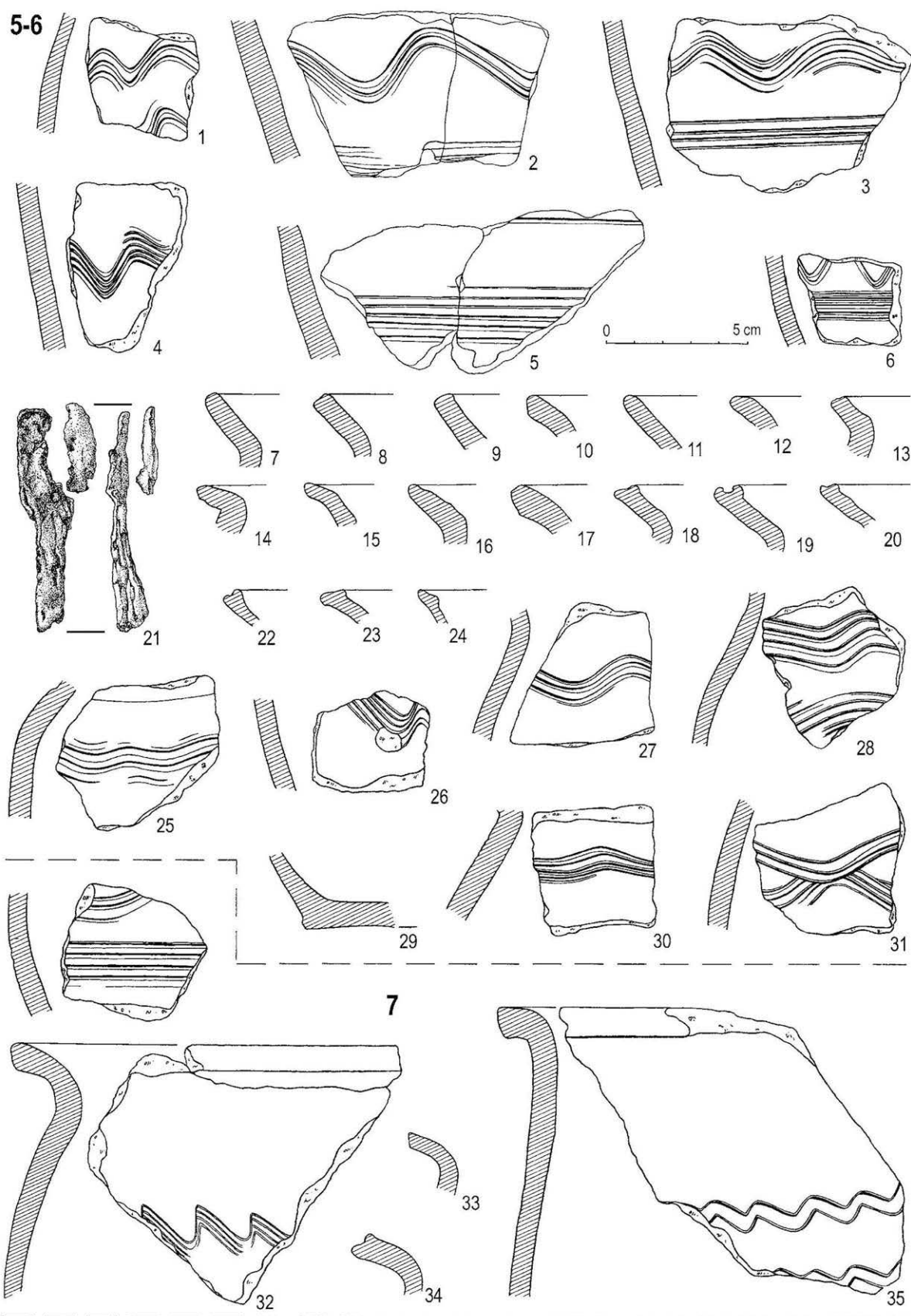
Tab. 2. Mikulčice – Valy, severní podhradí, plocha 79. Výběr nálezů z horizontu 3 (pokračování).

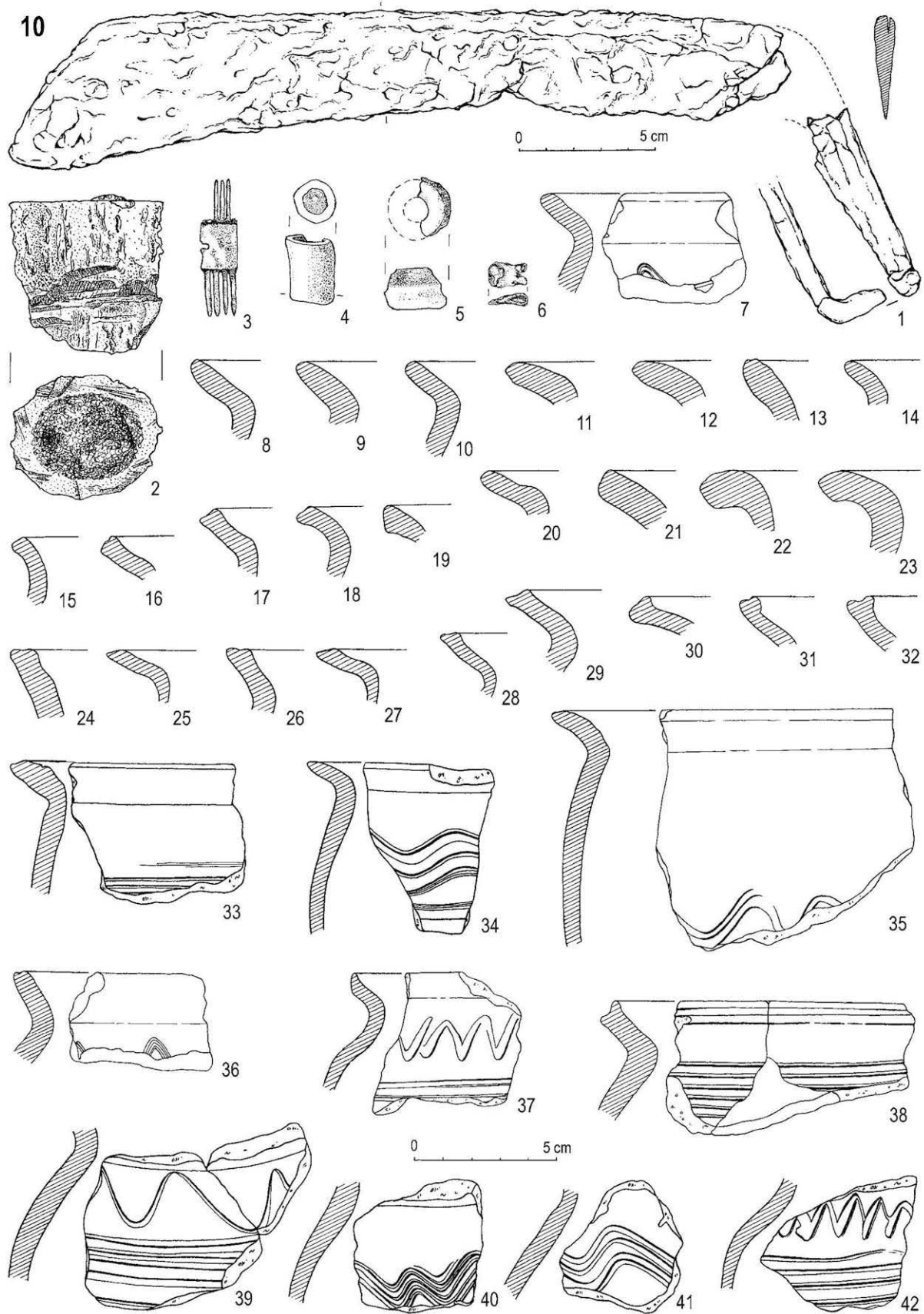
Tab. 3. Mikulčice – Valy, severní podhradí, plocha 79. Výběr nálezů z horizontu 3 (pokračování).

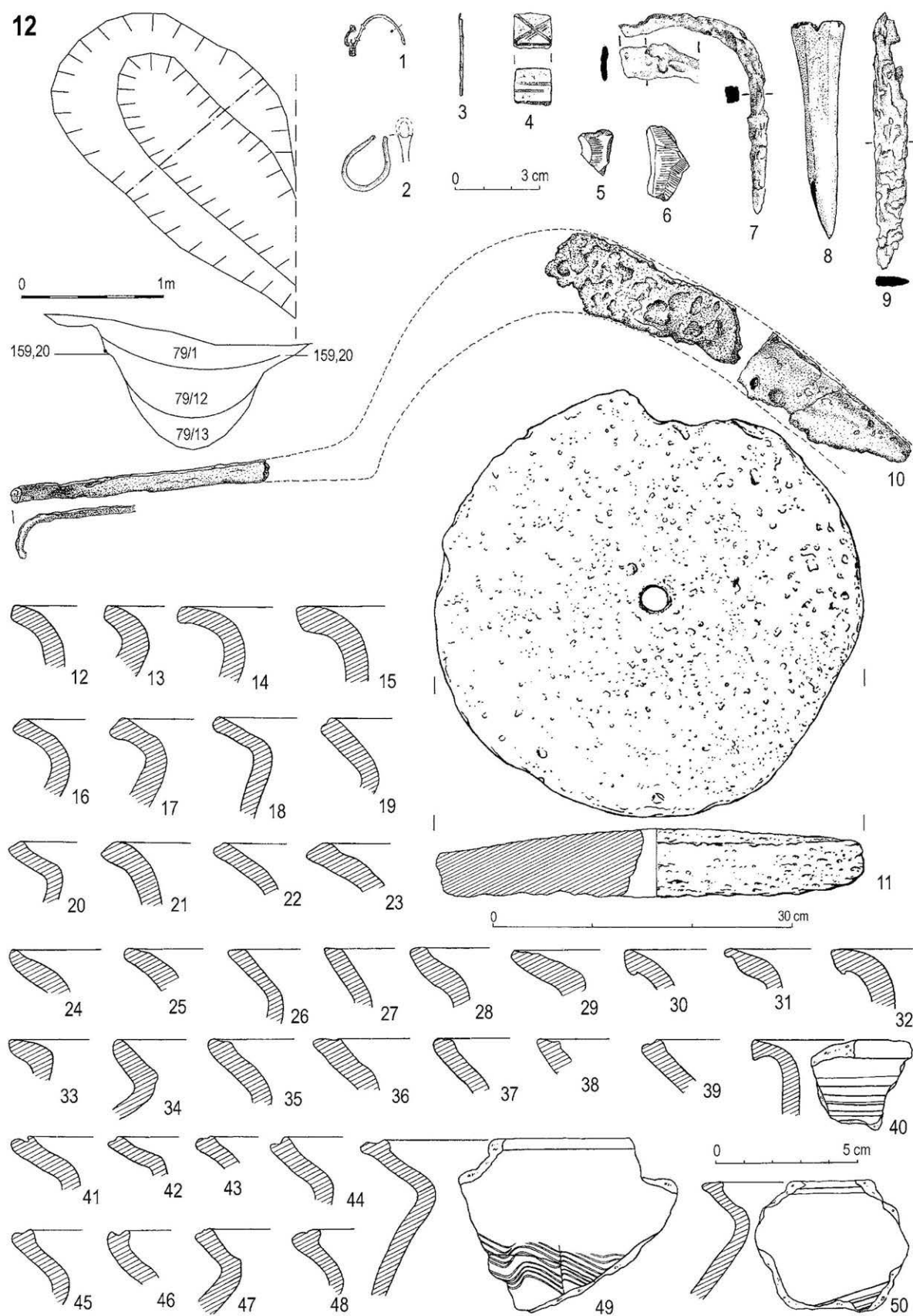
Tab. 4. Mikulčice – Valy, severní podhradí, plocha 79. Výběr nálezů z horizontu 3 (pokračování).

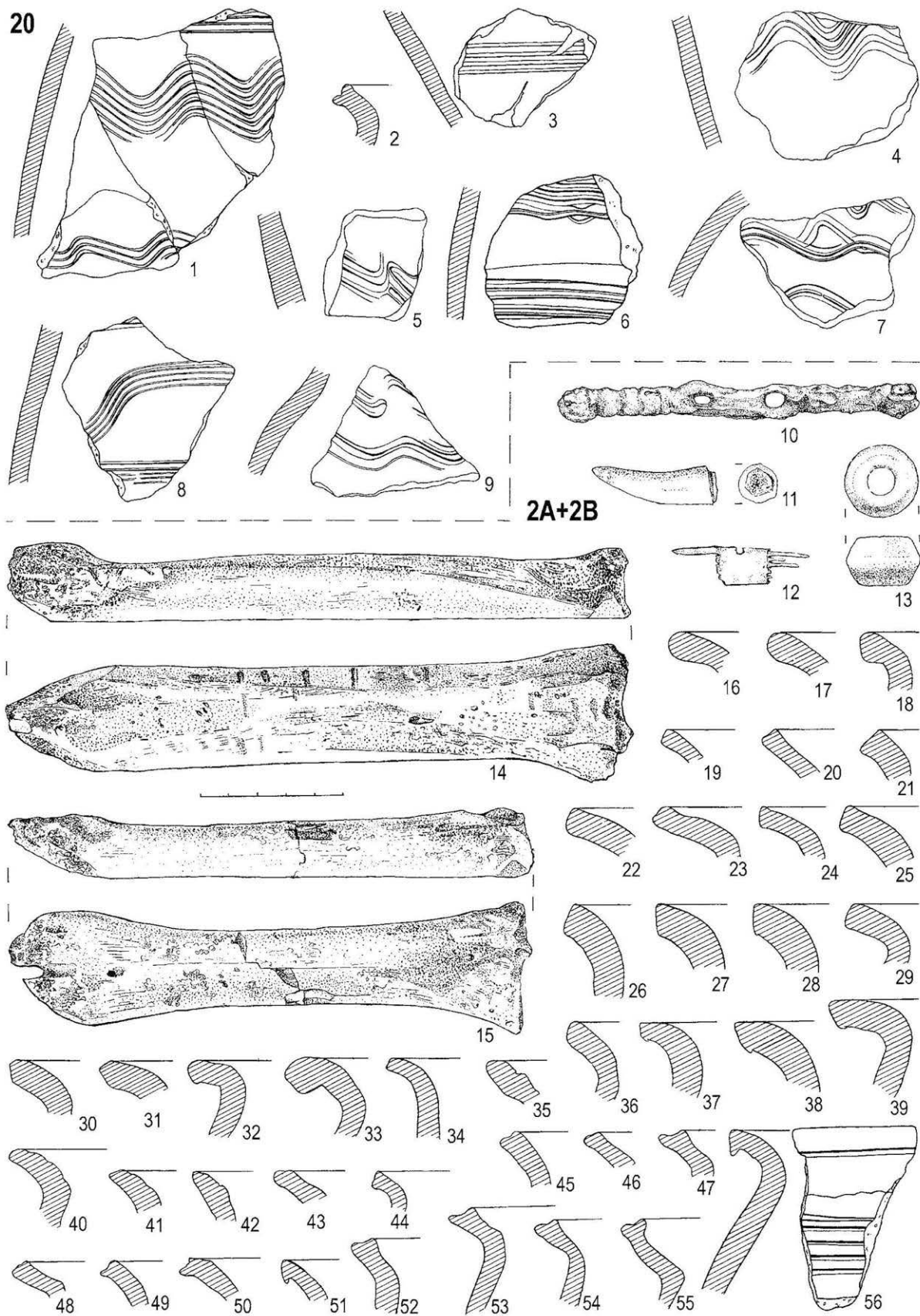
Tab. 5. Mikulčice – Valy, severní podhradí, plocha 79. Výběr nálezů z horizontu 5 a 6 (závěrečná část); výběr nálezů z horizontu 7.

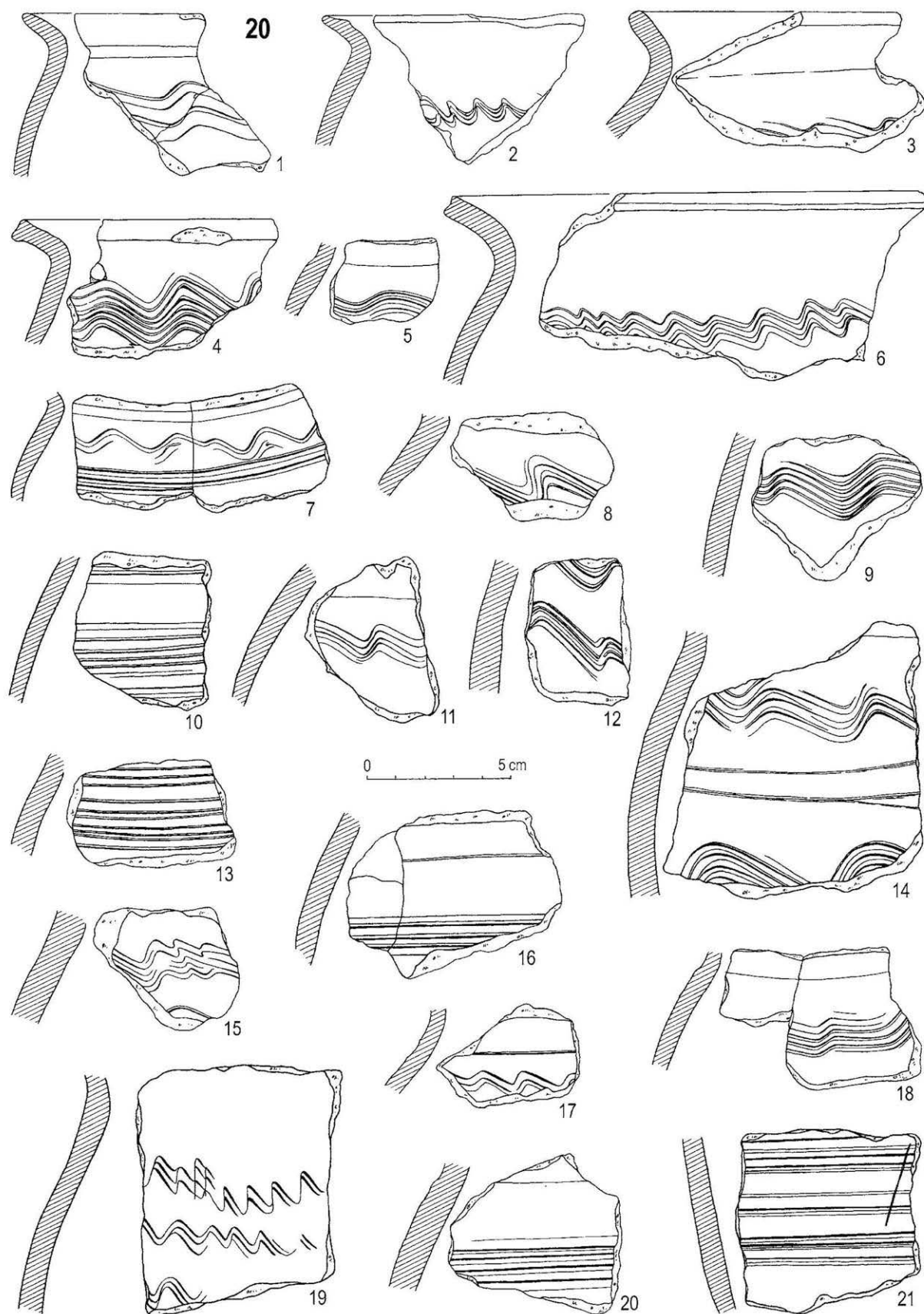
Tab. 6. Mikulčice – Valy, severní podhradí, plocha 79. Výběr nálezů z horizontu 10 (první část).

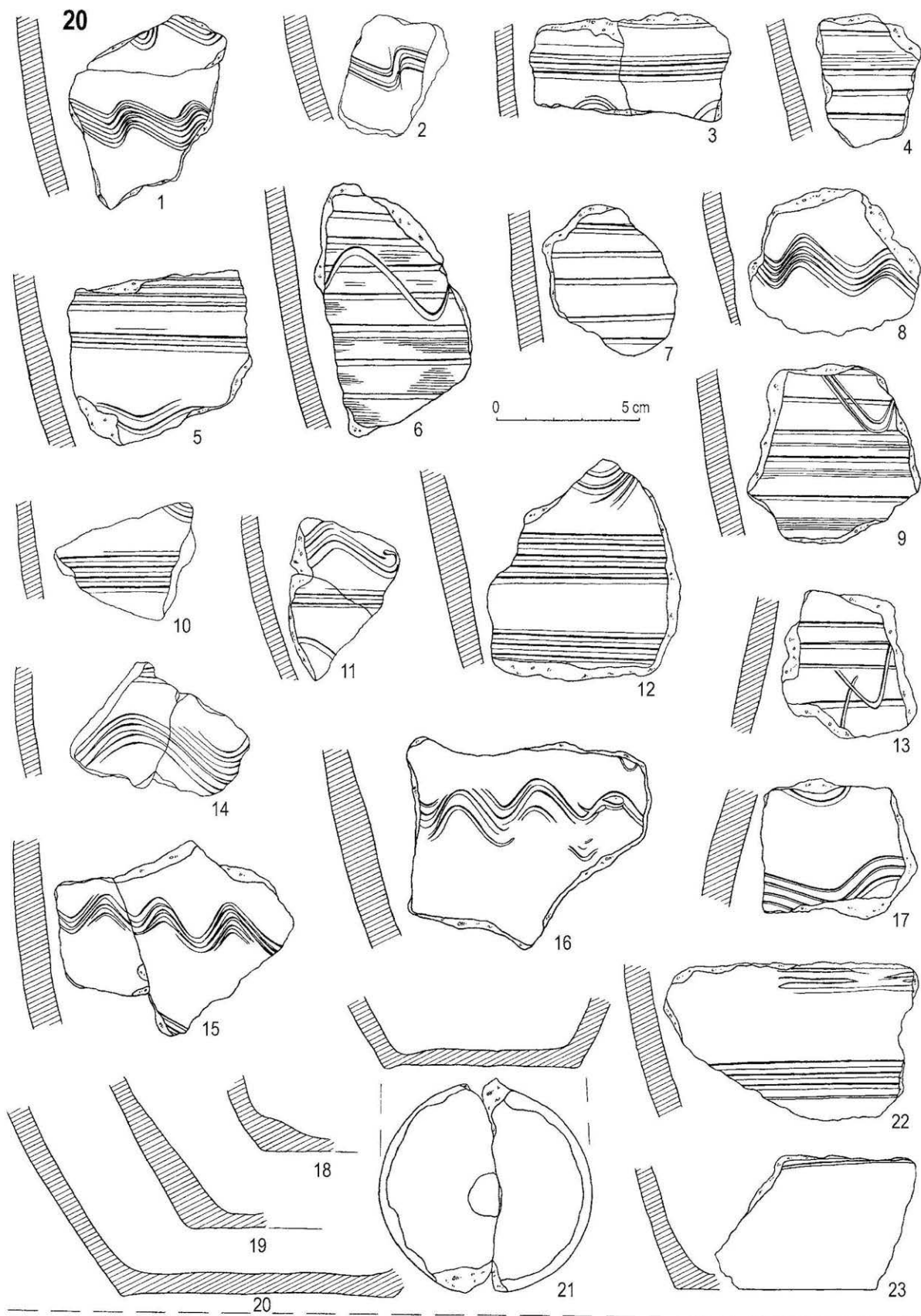
Tab. 7. Mikulčice – Valy, severní podhradí, plocha 79. Výběr nálezů z jámy 1342, kontext 12 (první část).

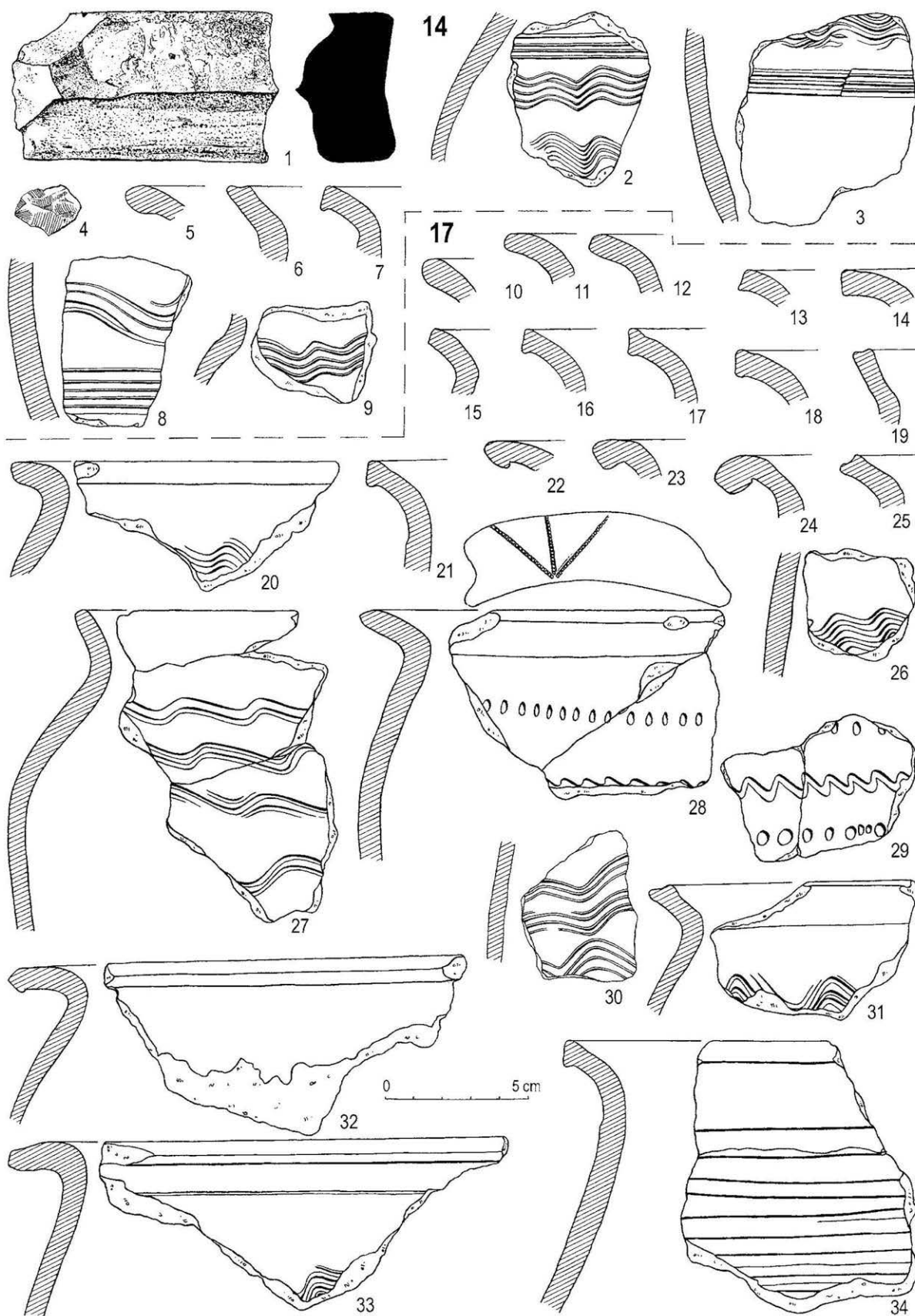
Tab. 8. Mikulčice – Valy, severní podhradí, plocha 79. Výběr nálezů z povrchu podlahy domu 892, vrstva 2A a 2B (závěrečná část); výběr nálezů z navážky podlahy domu 892, vrstva 20 (první část).

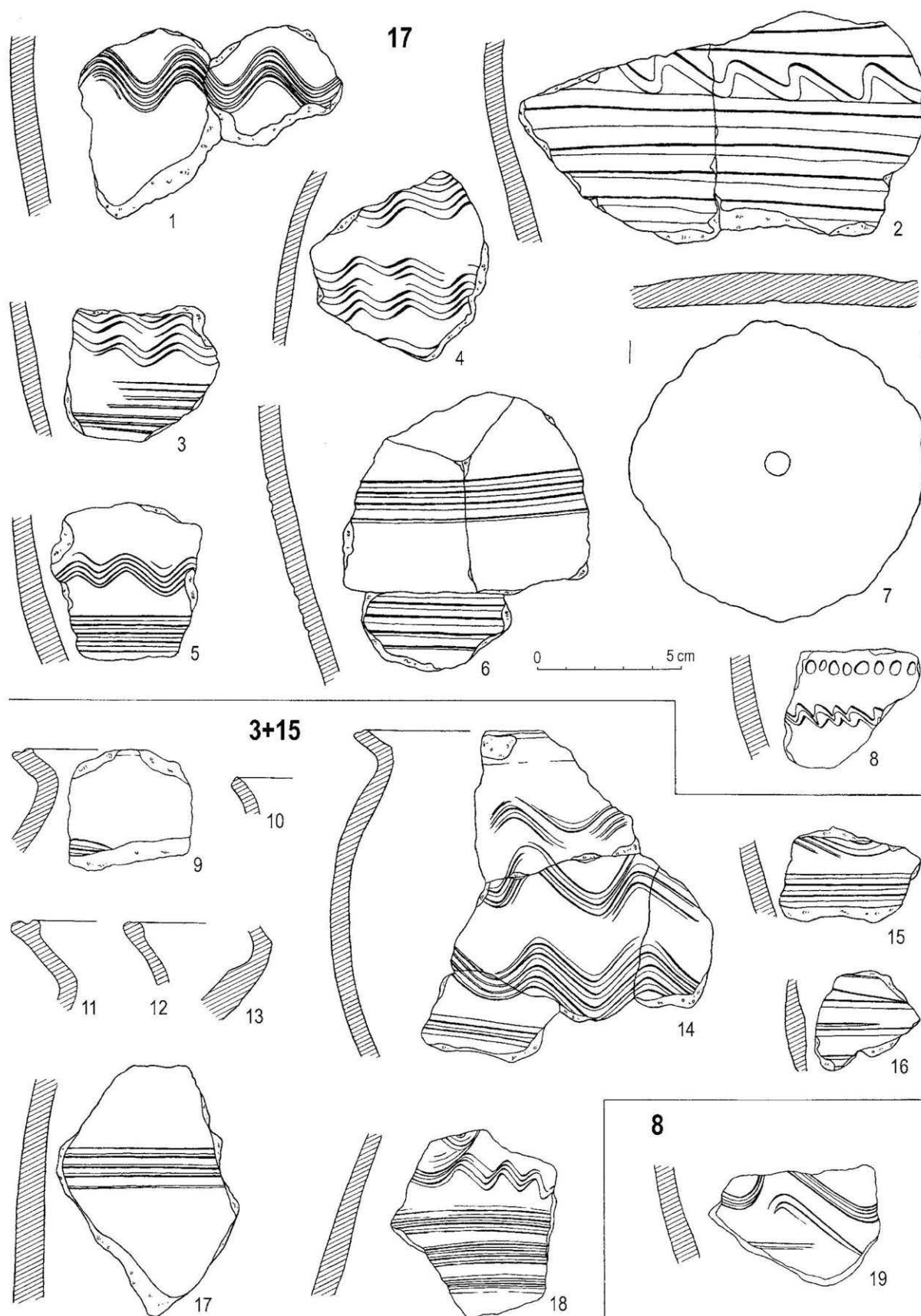
Tab. 9. Mikulčice – Valy, severní podhradí, plocha 79. Výběr nálezů z navážky podlahy domu 892, vrstva 20 (pokračování).

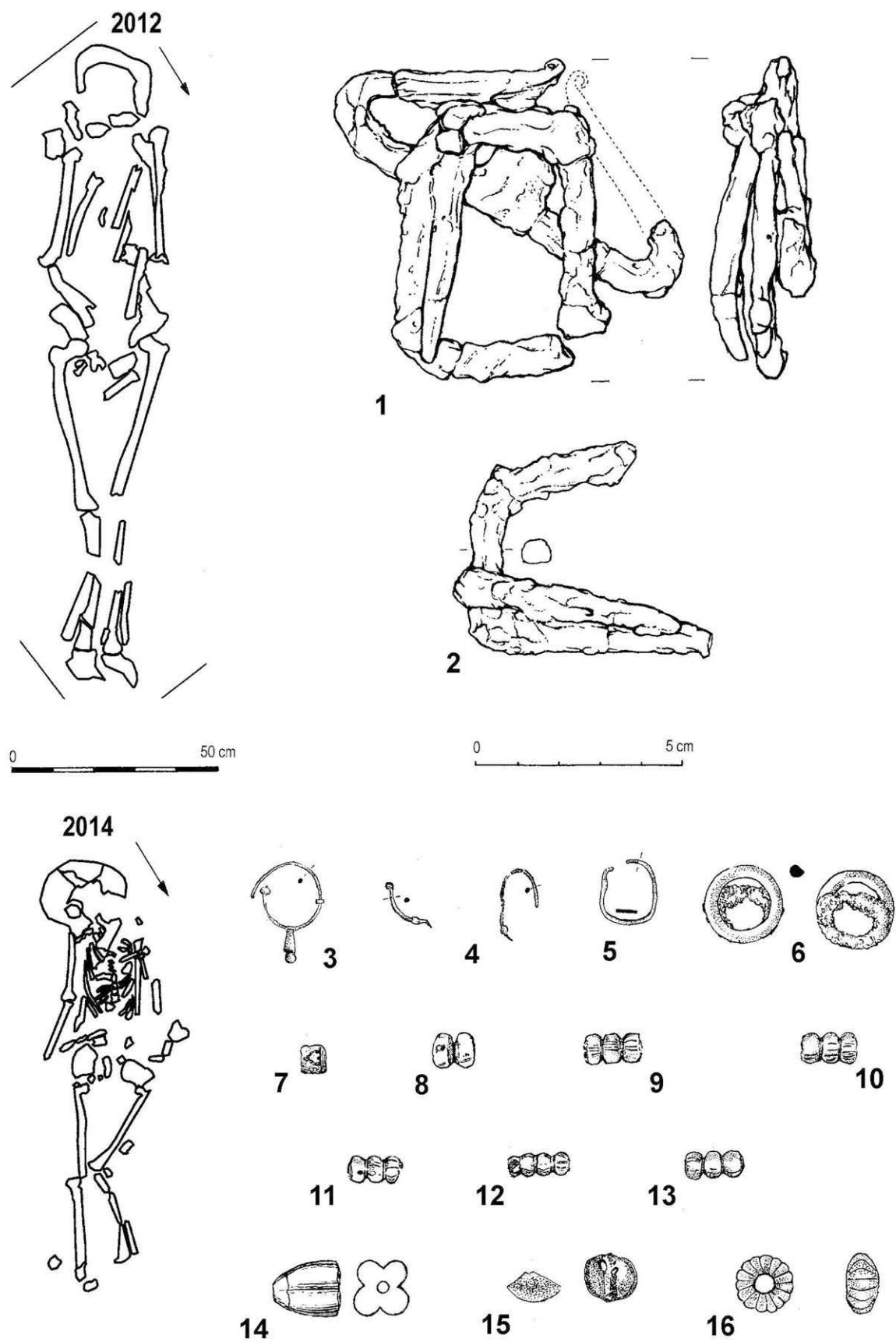
Tab. 10. Mikulčice – Valy, severní podhradí, plocha 79. Výběr nálezů z navážky podlahy domu 892, vrstva 20 (závěrečná část).

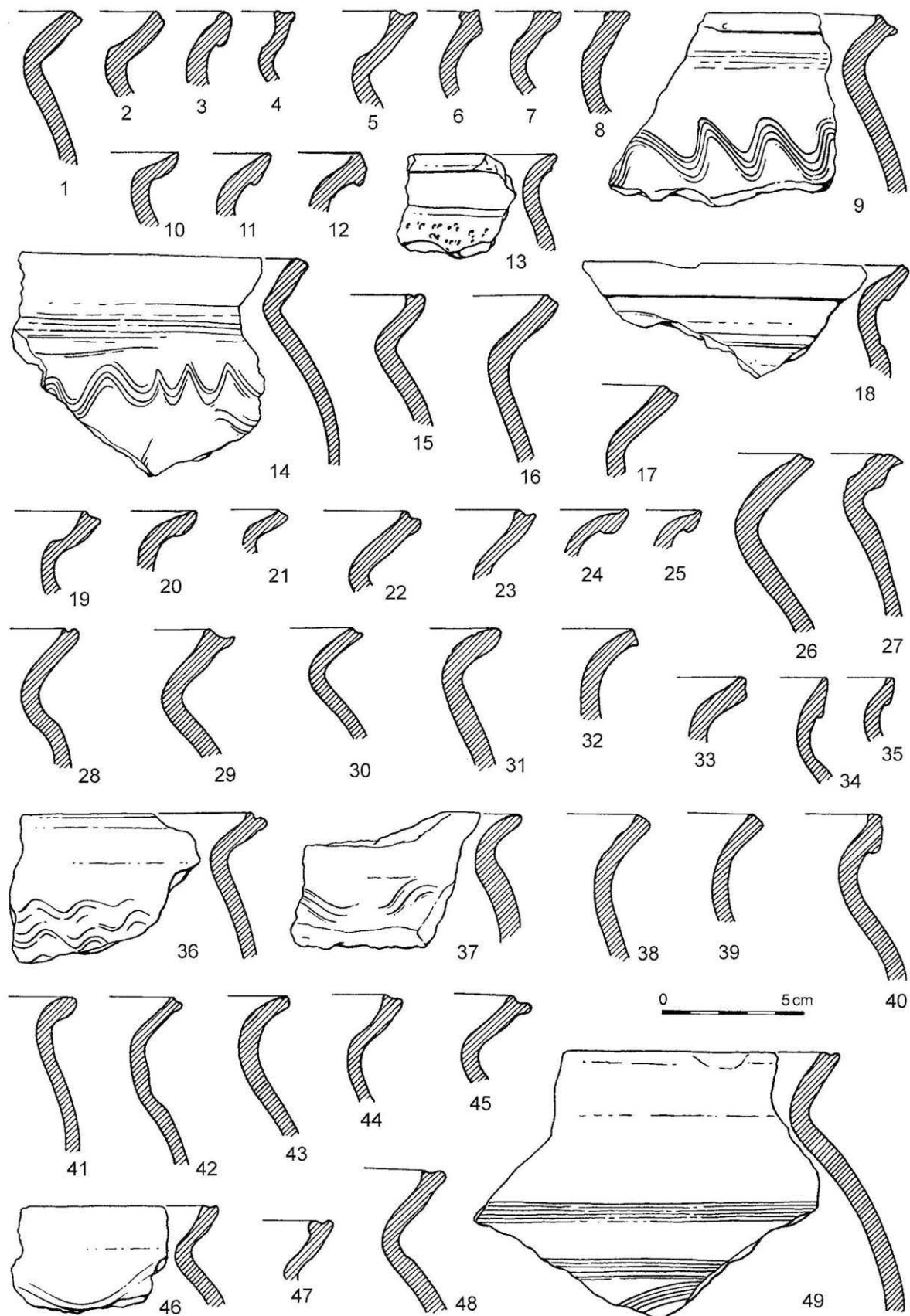
Tab. 11. Mikulčice – Valy, severní podhradí, ploch a 79. Výběr nálezů z navážky podlahy domu 892, vrstva 14; výběr nálezů z vrstvy 17 (první část).

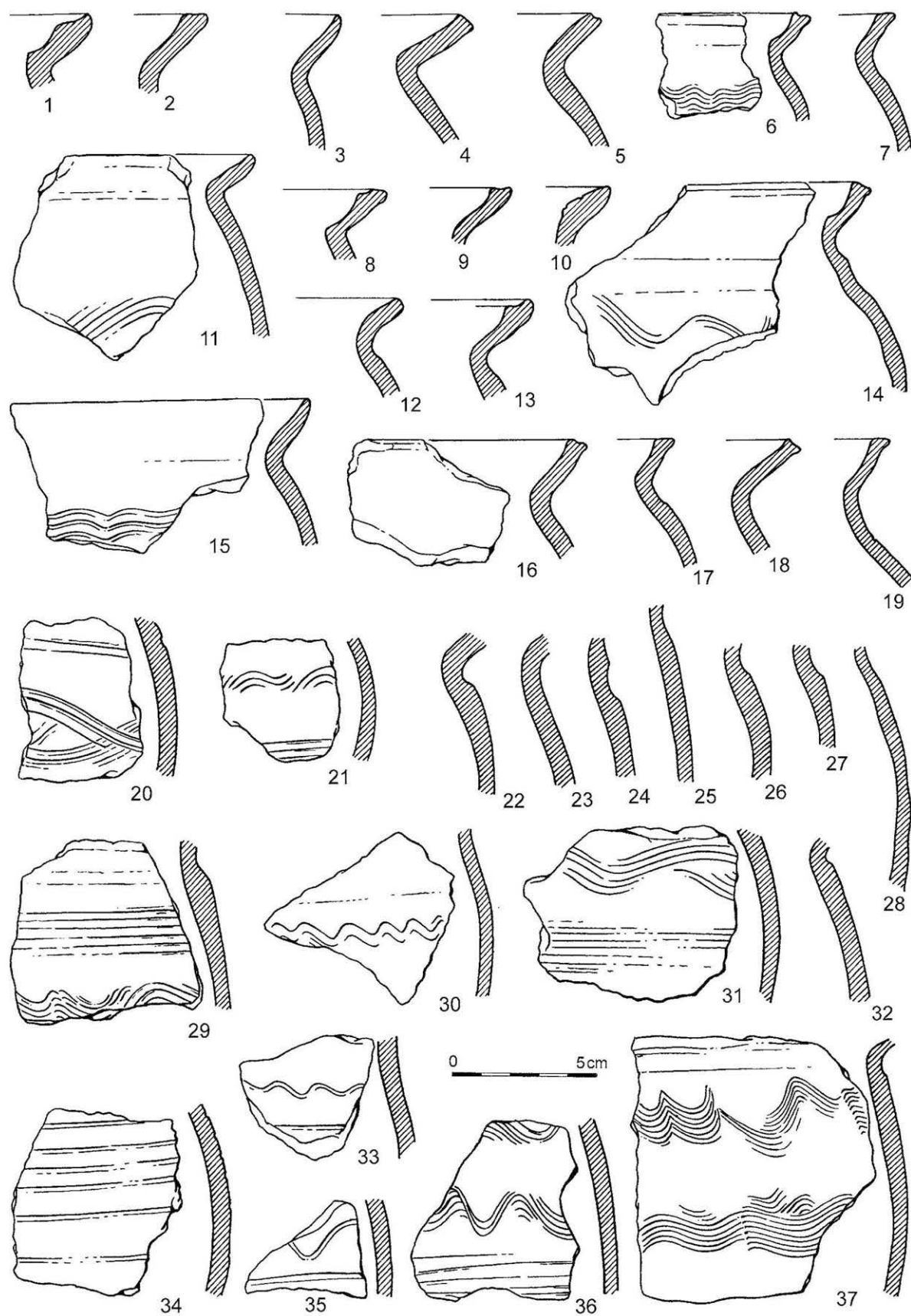
Tab. 12. Mikulčice – Valy, severní podhradí, plocha 79. Výběr nálezů z vrstvy 17 (závěrečná část); výběr nálezů z vrstev 3 a 15 (jílová úprava přiléhající k domu 892); nález z navážky podlahy domu 893, vrstva 8.

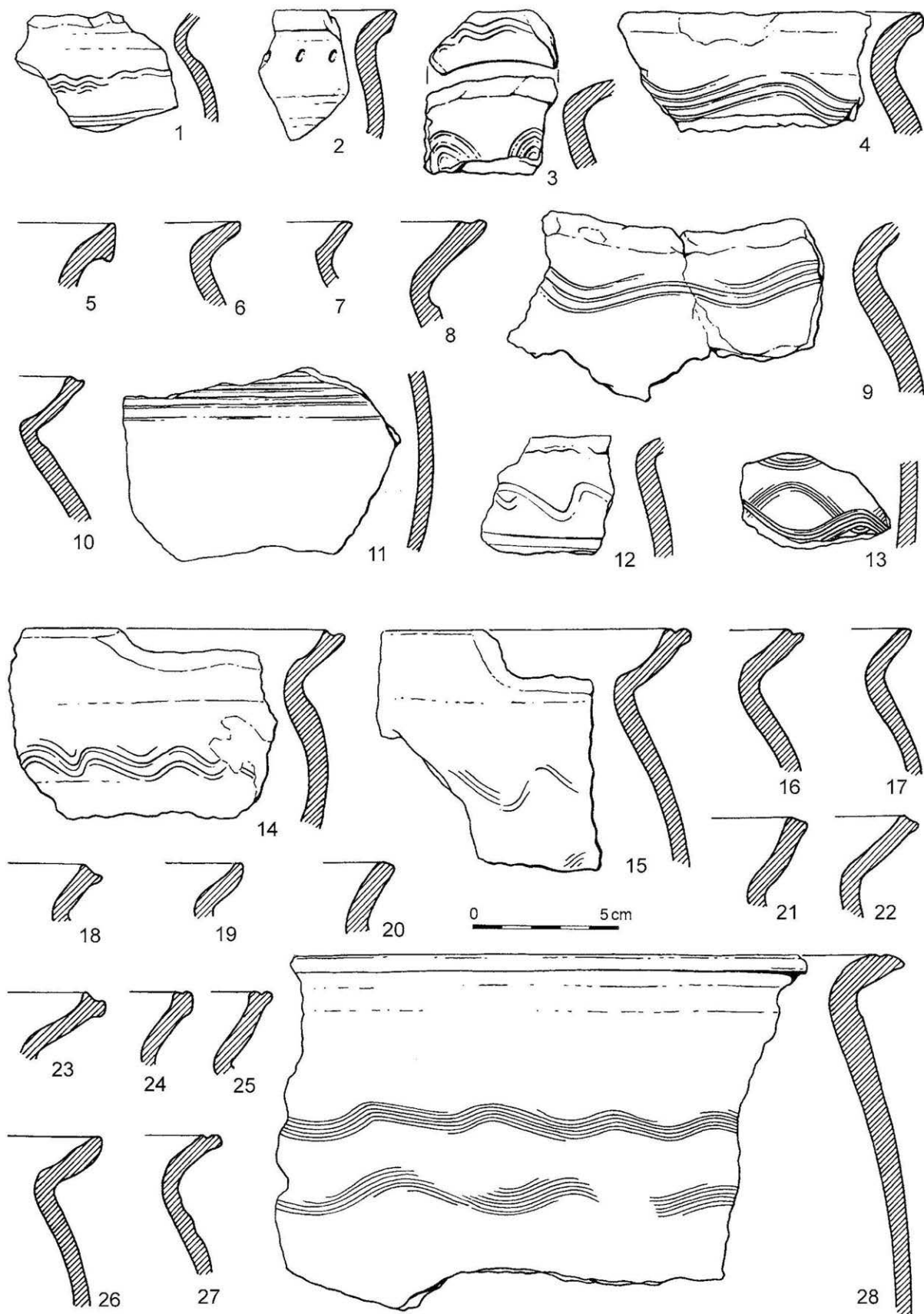
Tab. 13. Mikulčice – Valy, severní podhradí, plocha 79. Nálezy z hrobů 2012 a 2014.

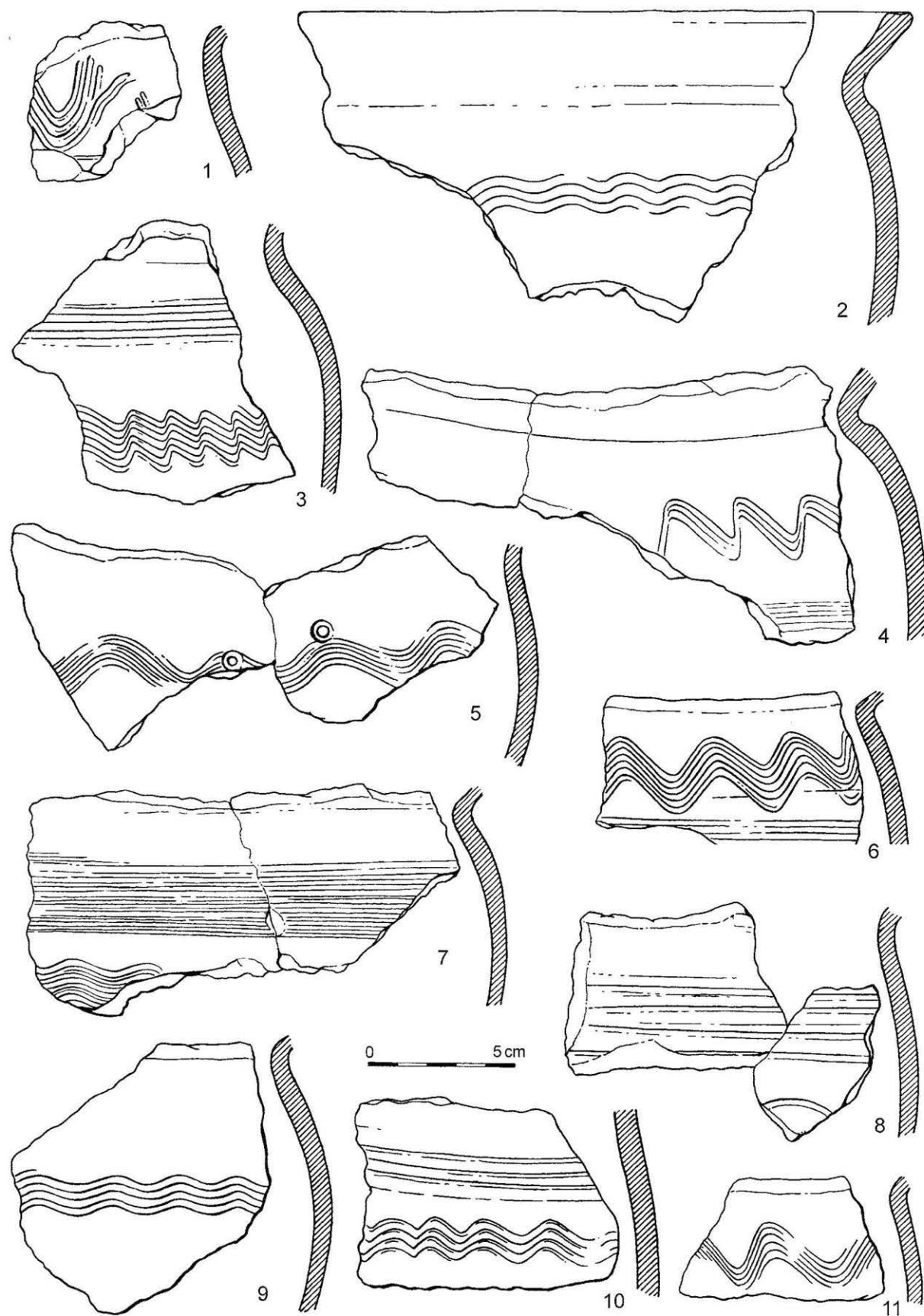
Tab. 14. Mikulčice – Valy, východní podhradí, „Rubisko“. Výběr keramiky z vrstvy 4 (první část).

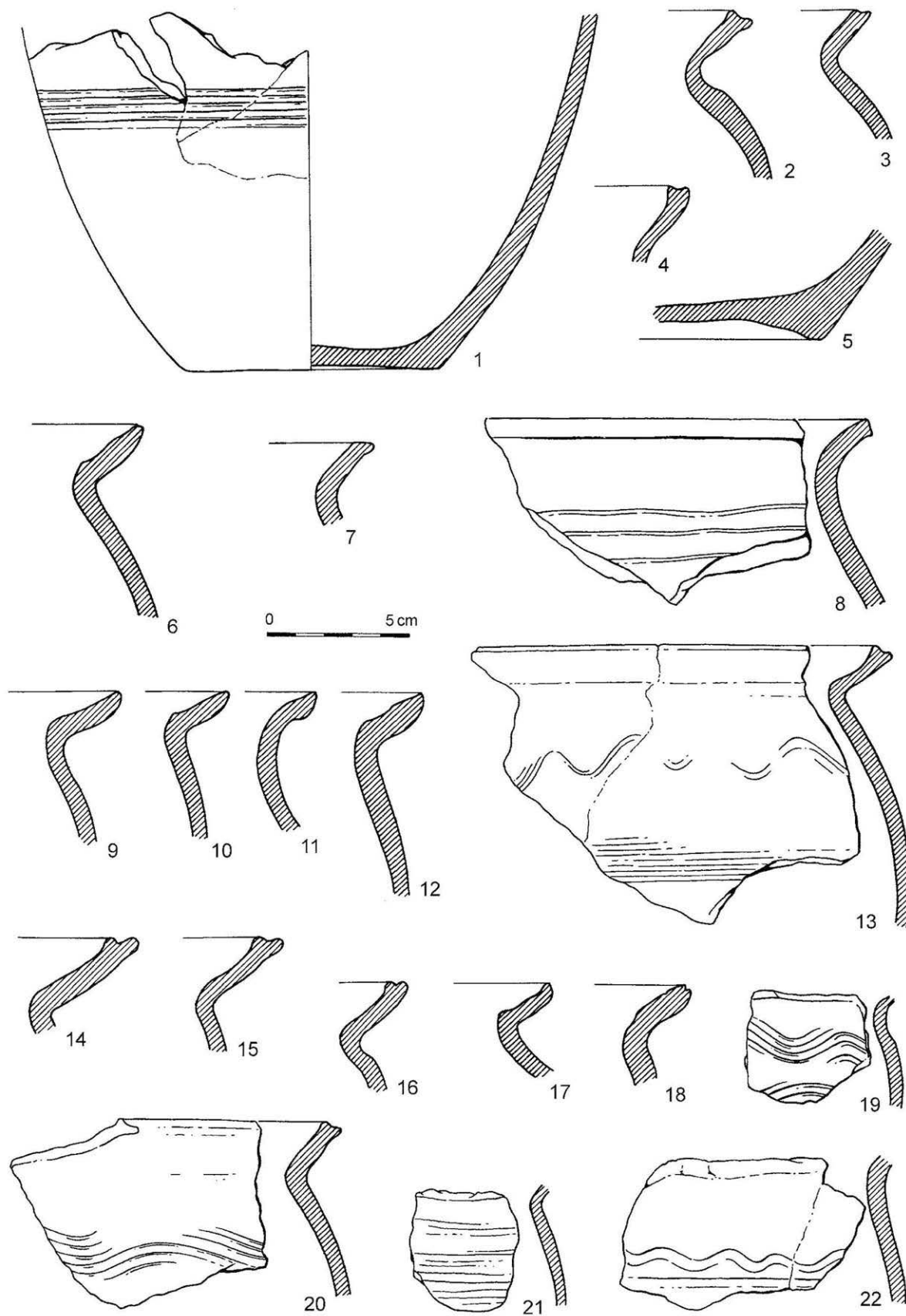
Tab. 15. Mikulčice – Valy, východní podhradí, „Rubisko“. Výběr keramiky z vrstvy 4 (pokračování).

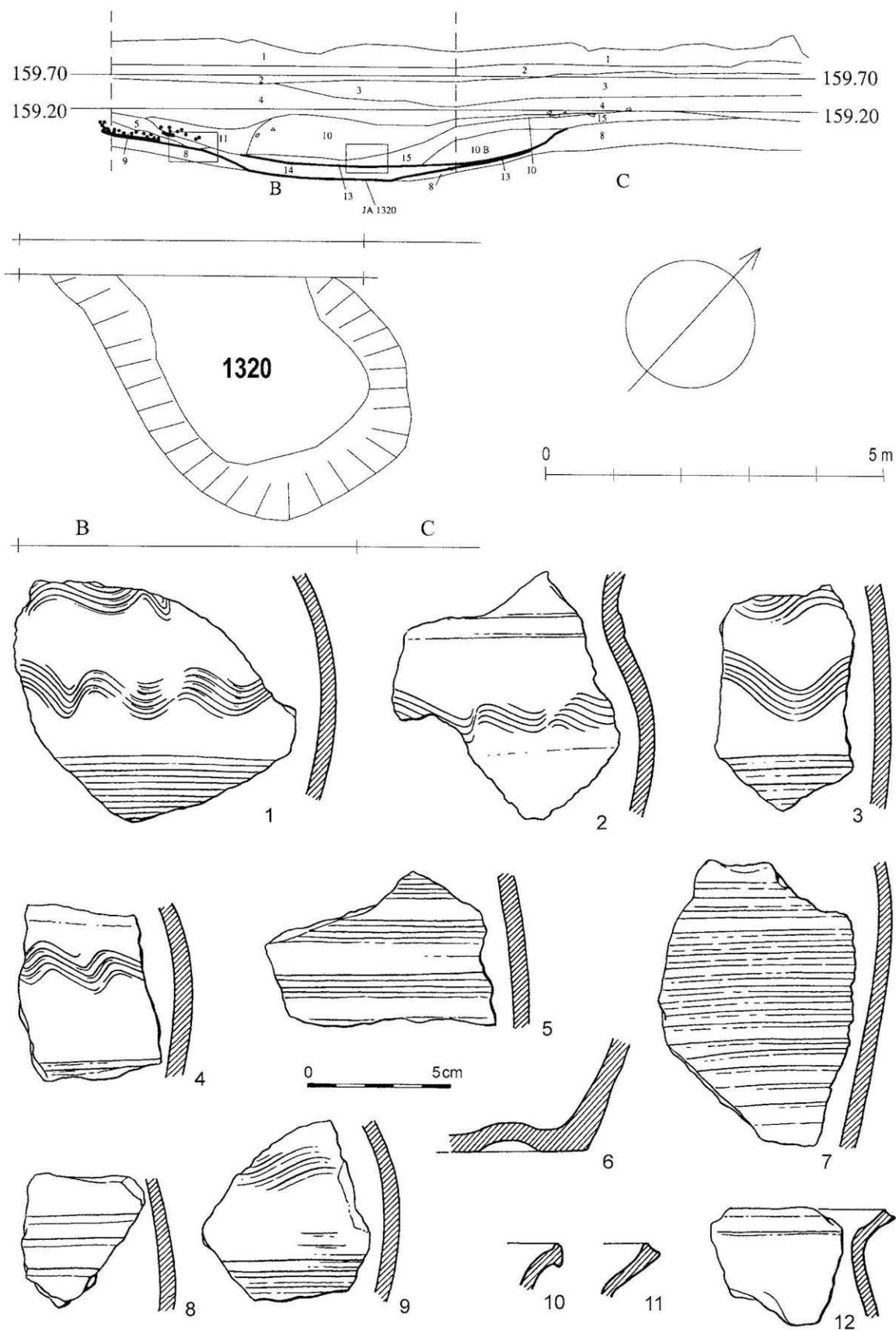
Tab. 16. Mikulčice – Valy, východní podhradí, „Rubisko“. Výběr keramiky z vrstev 5, 7, 9; výběr keramiky z jámy 1320, kontext 11 (první část).

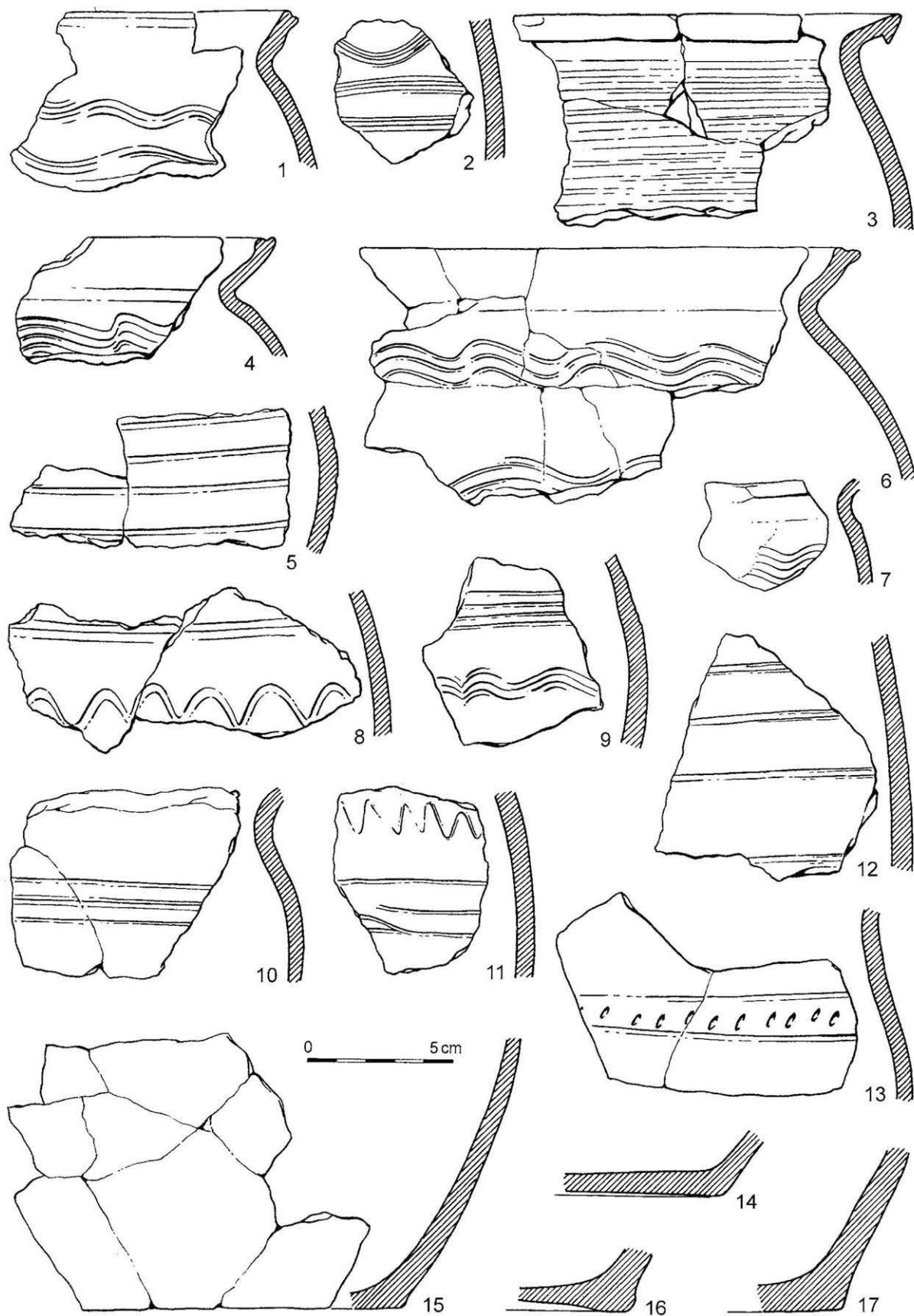
Tab. 17. Mikulčice – Valy, východní podhradí, „Rubisko“. Výběr keramiky z jámy 1320, kontext 11 (závěrečná část).

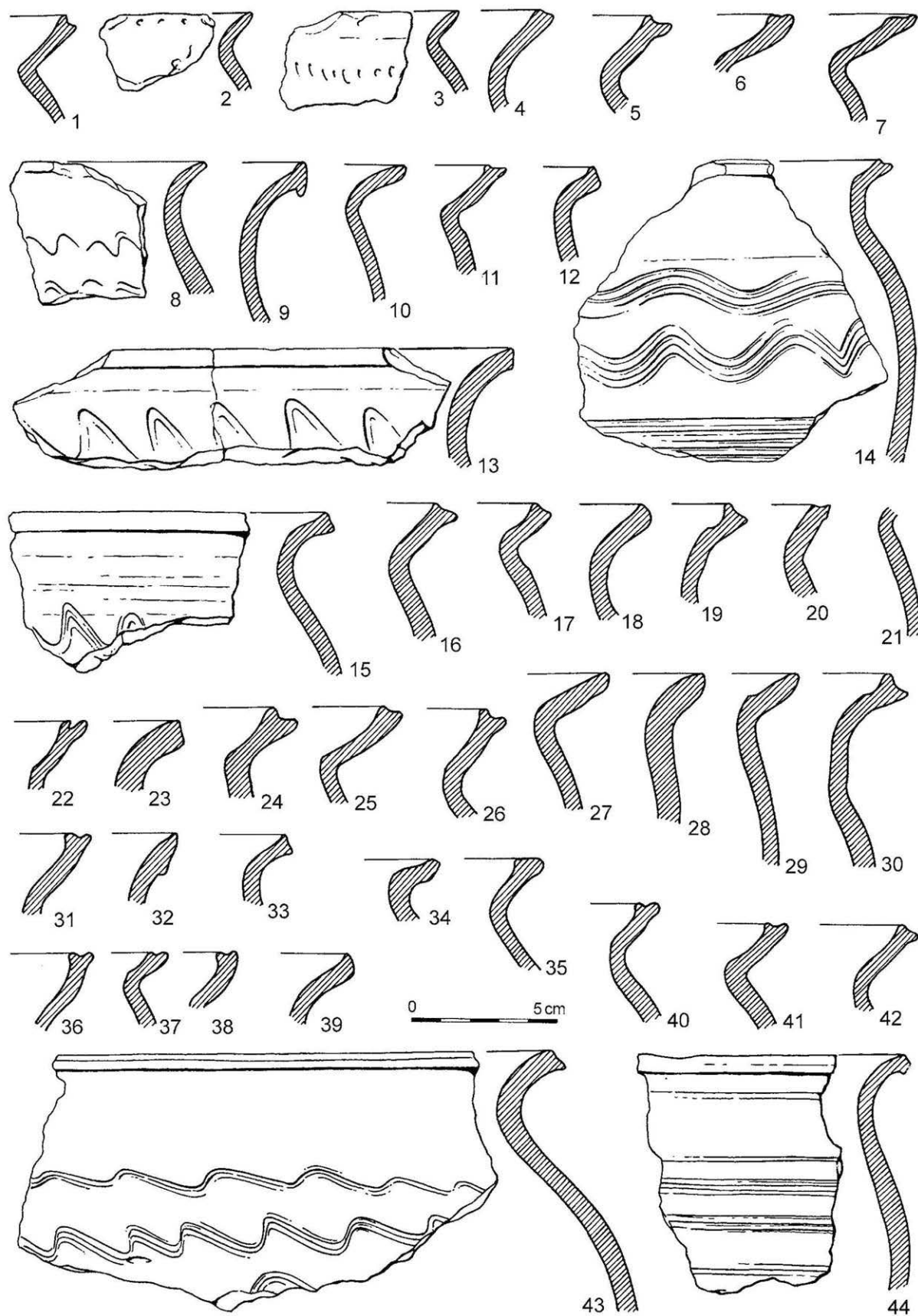
Tab. 18. Mikulčice – Valy, východní podhradí, „Rubisko“. Výběr keramiky z jámy 1320, kontext 10, 15, 10+15, 13+15 (první část).

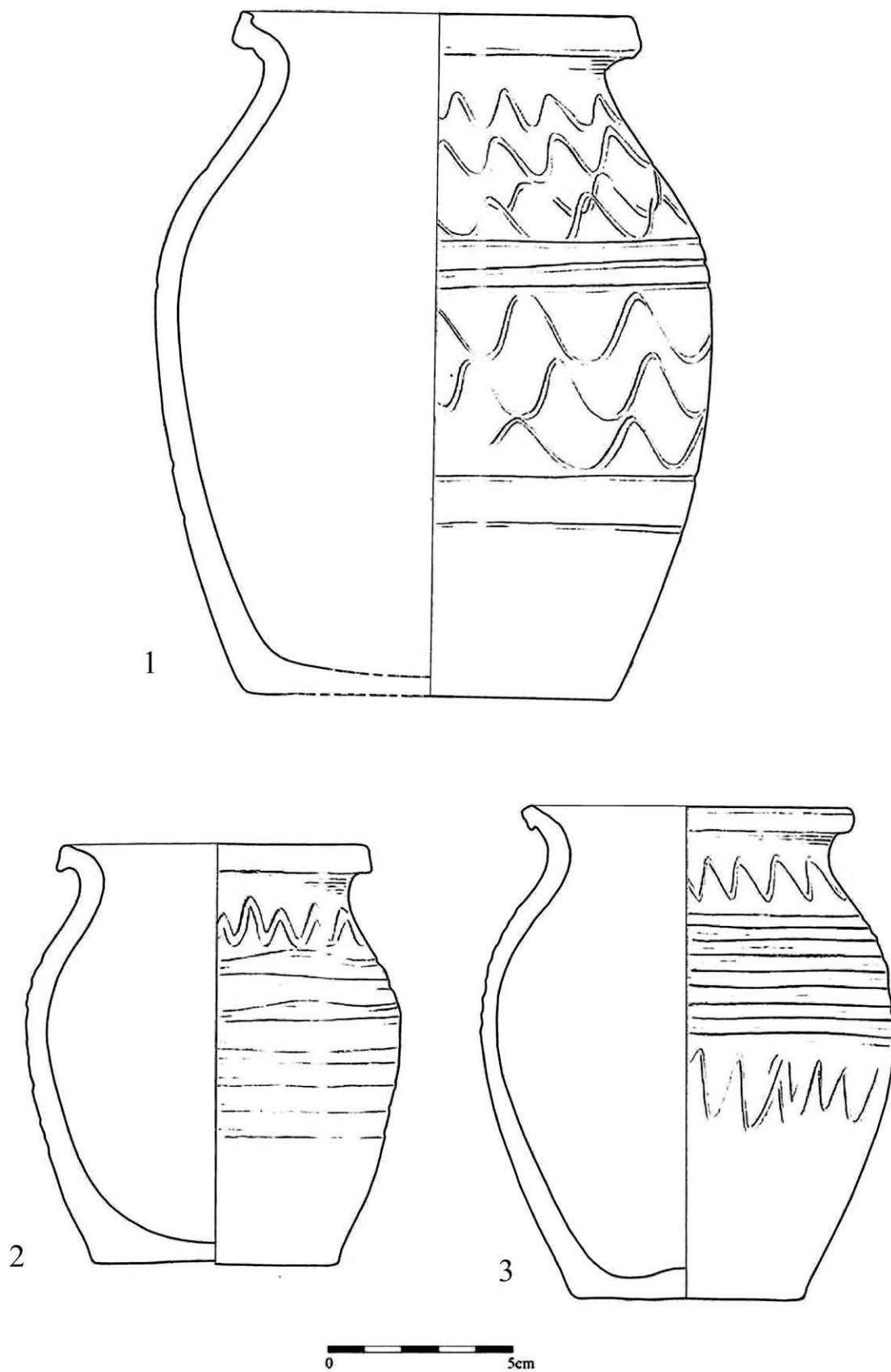
Tab. 19. Mikulčice – Valy, východní podhradí, „Rubisko“. Výběr keramiky z jámy 1320, kontext 13+15 (závěrečná část), 13.

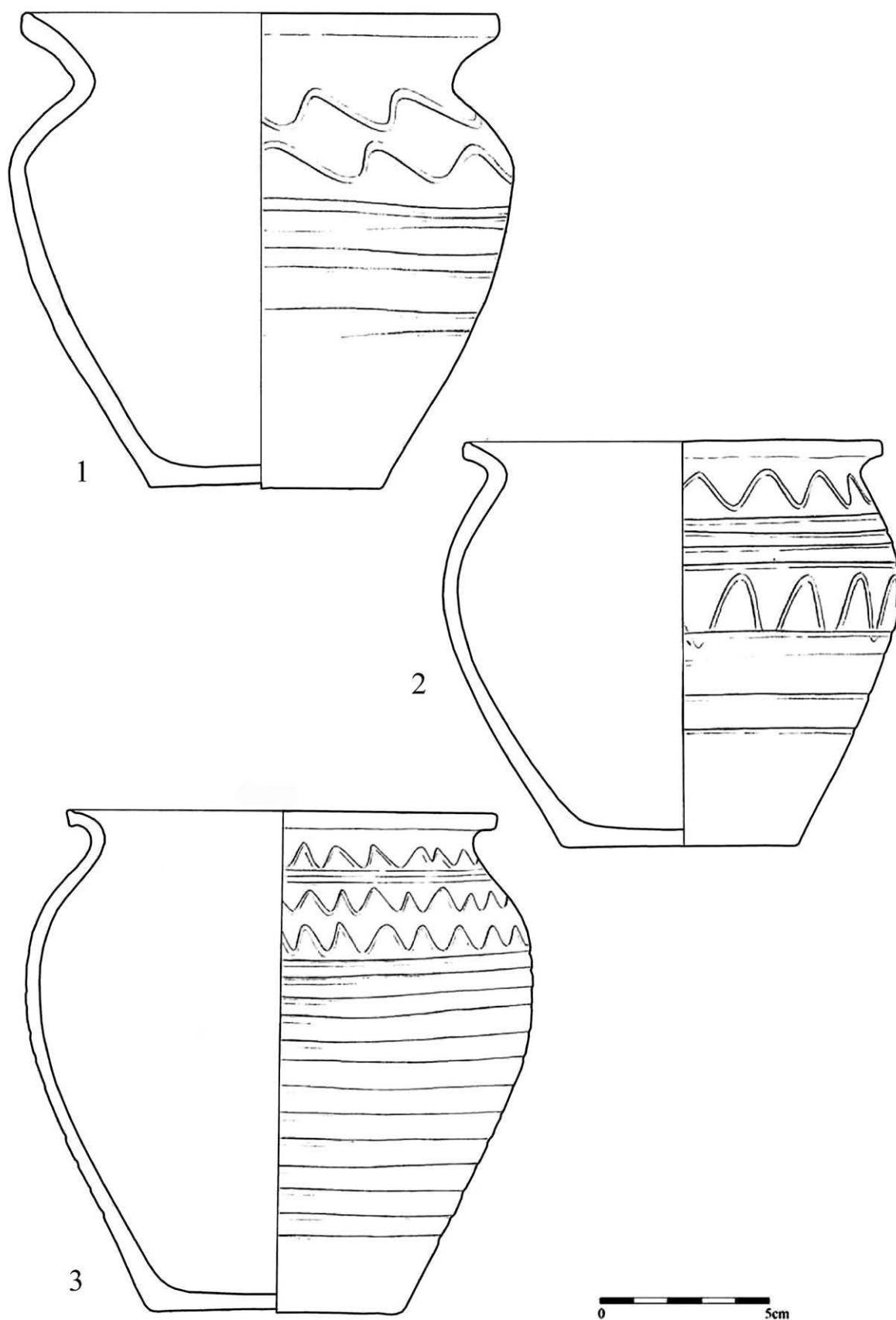
Tab. 20. Mikulčice – Valy, východní podhradí, „Rubisko“. Výběr keramiky z nestratifikovaných (sběr) či druhotně přemístěných (vrstvy 2 a 3 – povodňové sedimenty) poloh (první část).

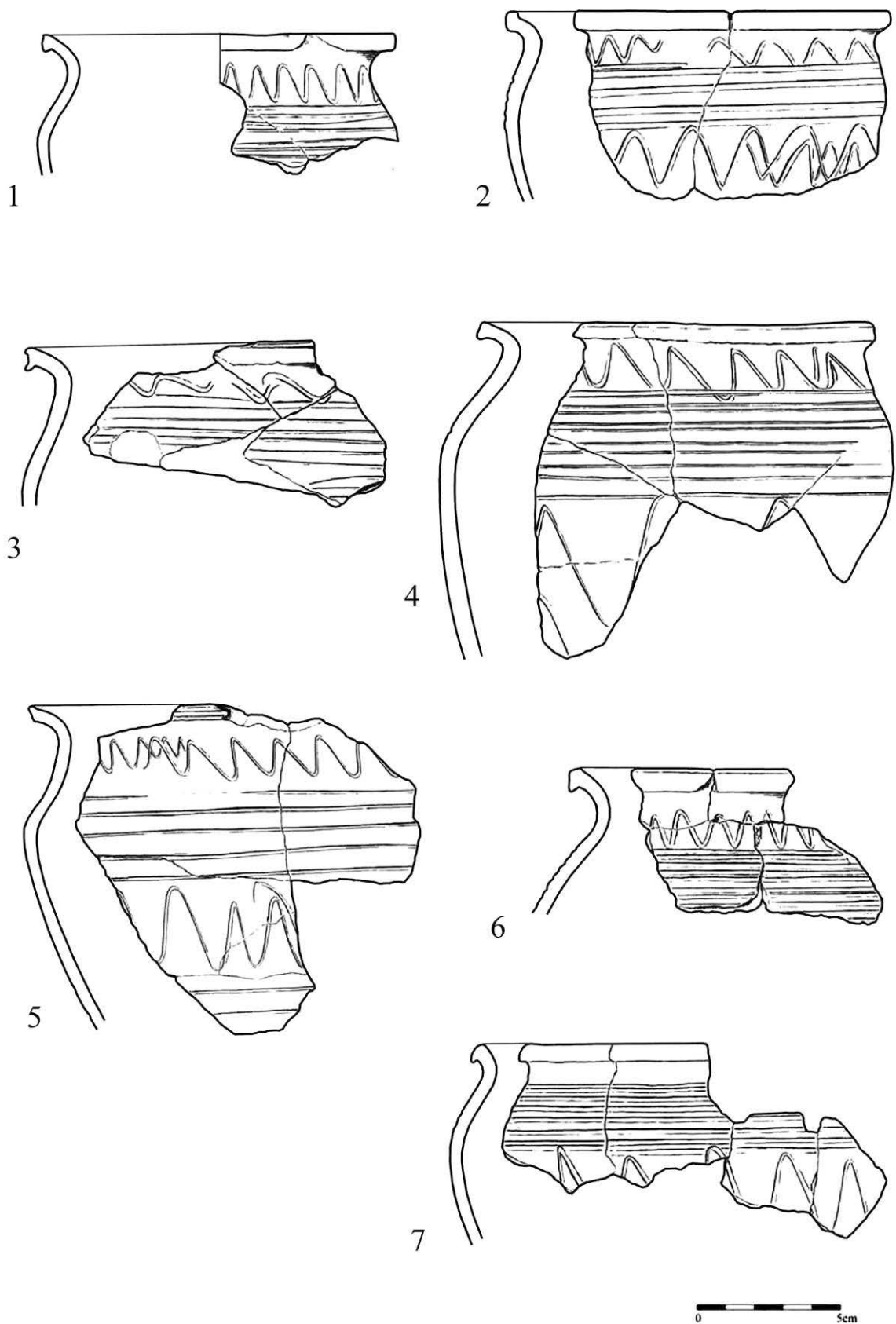
Tab. 21. Mikulčice – Valy, východní podhradí, „Rubisko“. Výběr keramiky z nestratifikovaných (sběr) či druhotně přemístěných (vrstvy 2 a 3 – povodňové sedimenty) poloh (závěrečná část).

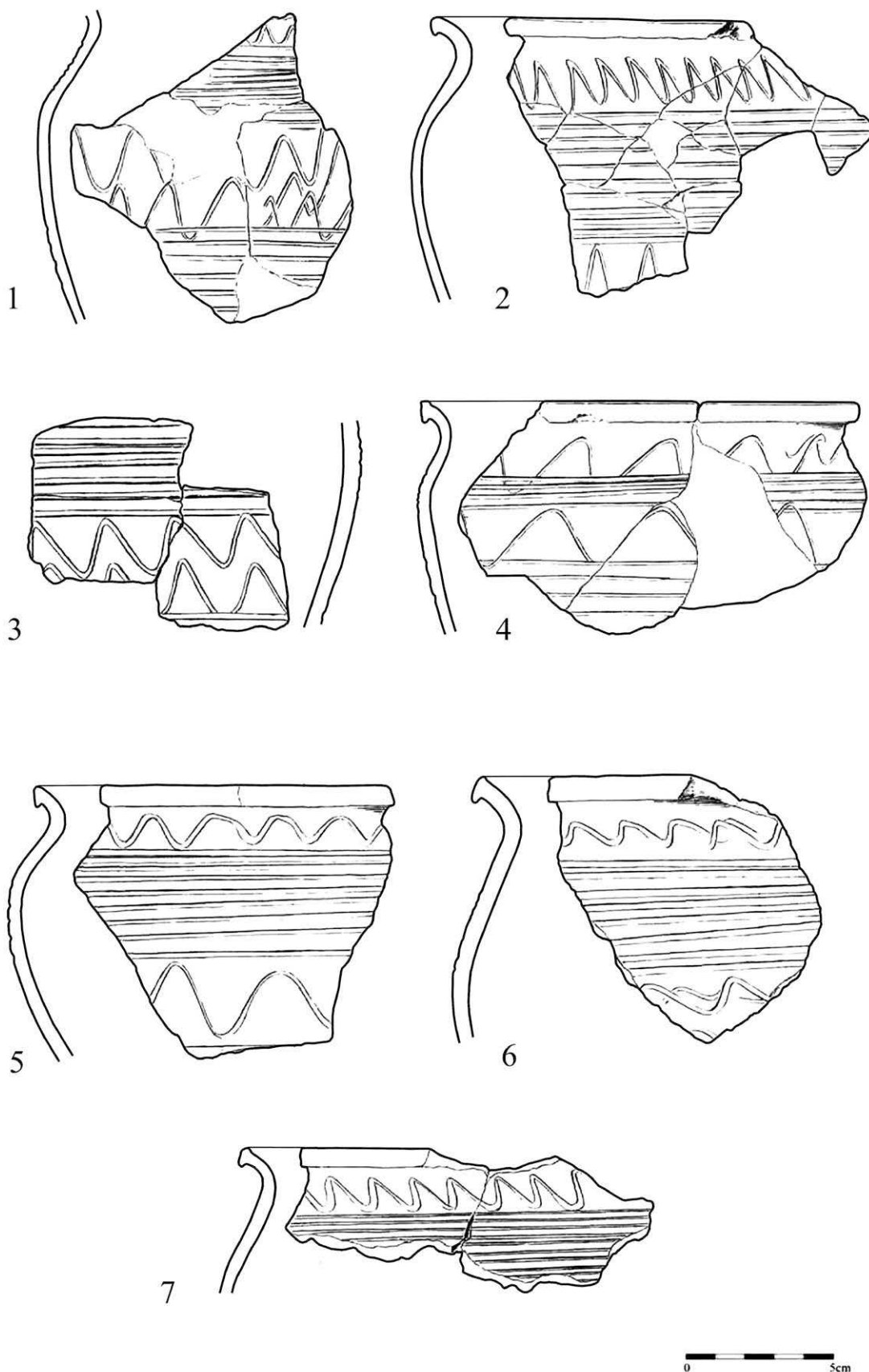
Tab. 22. Mikulčice – Valy, keramika BO. 1. 594-5796/71; 2. 594-5779/71; 3. 594-2166/84.

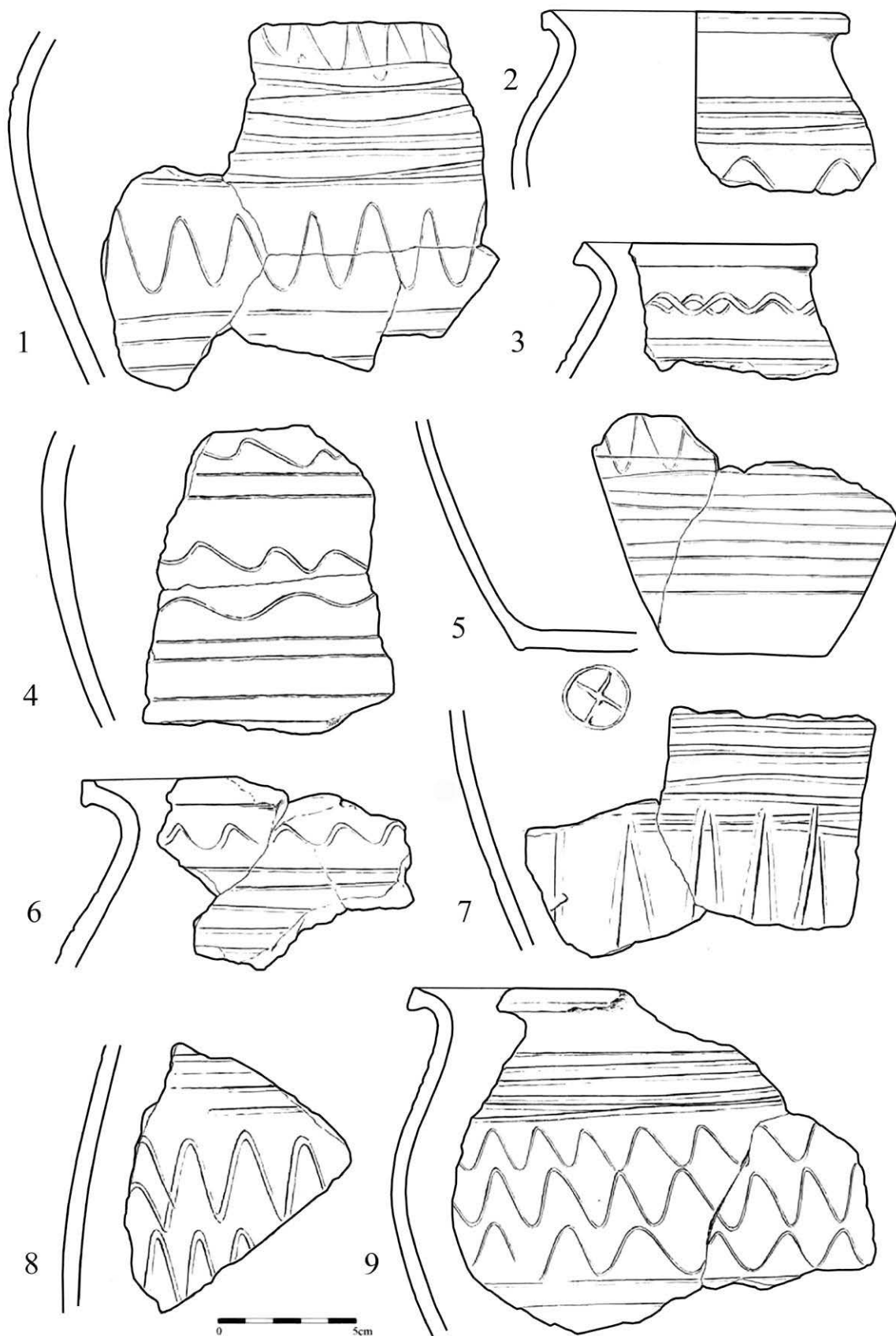
Tab. 23. Mikulčice – Valy, keramika BO. 1. 594-5835/71; 2. 594-4810/65; 3. 594-3963/89.

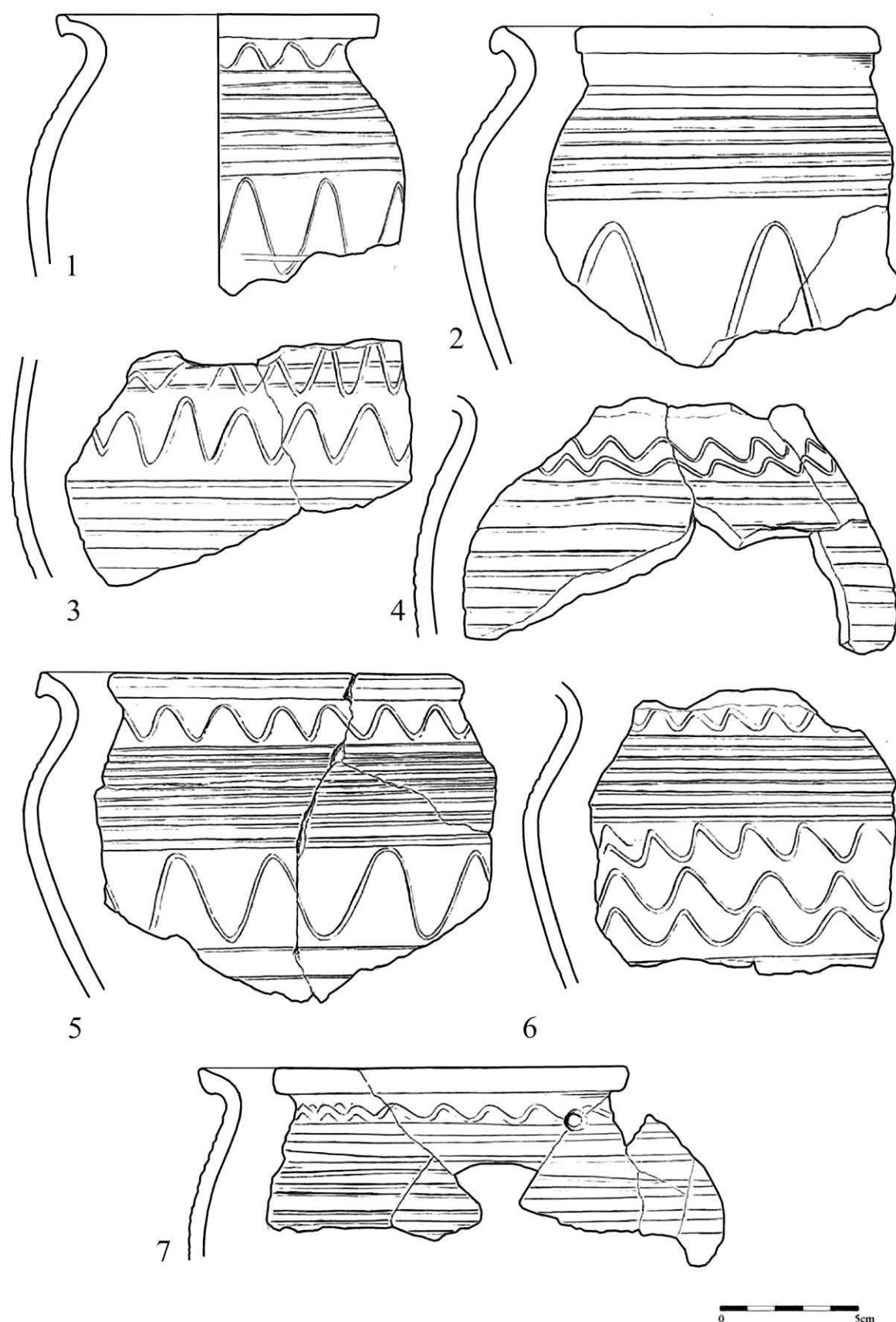
Tab. 24. Mikulčice – Valy, keramika BO. 1. 594-1090/58; 2. 594-265/58; 3. 594-3598/70; 4. 4776/74; 5. 594-4219/70; 6. 594-4251/81; 7. 594-5675/81.

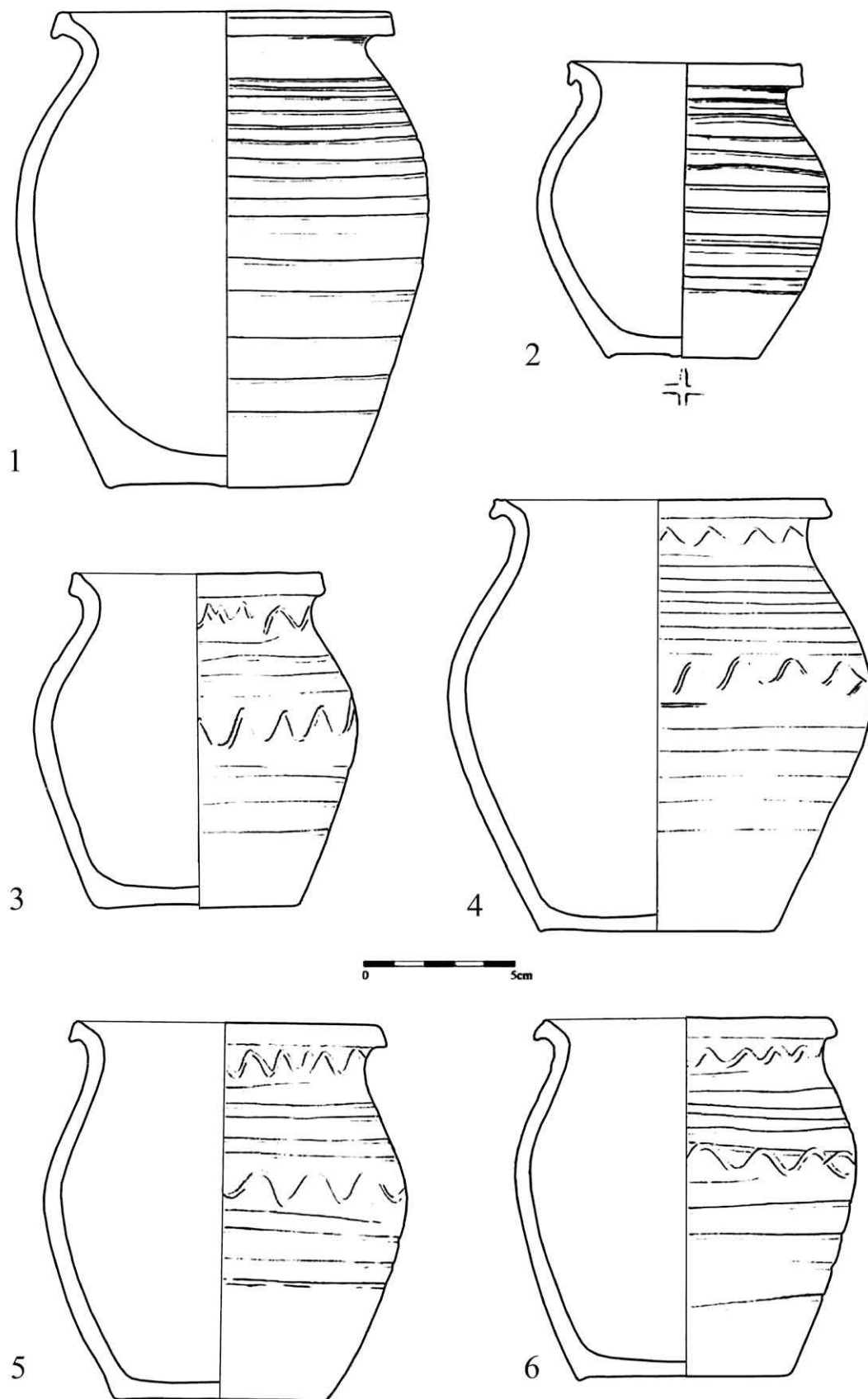
Tab. 25. Mikulčice – Valy, keramika BO. 1. 594-5672/81; 2. 594-3634/69; 3. 594-4711/79; 4. 594-10768/60; 5. 594-1710/88; 6. 594-266/58; 7. 594-12874/62.

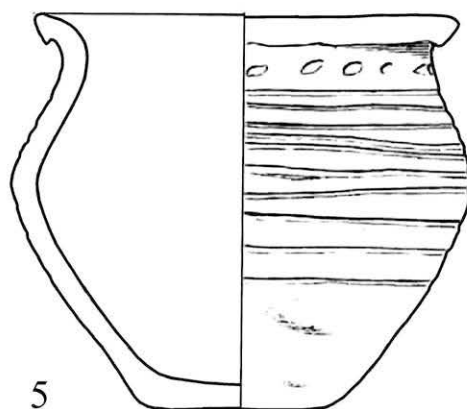
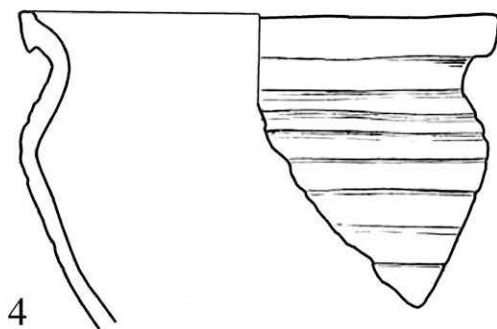
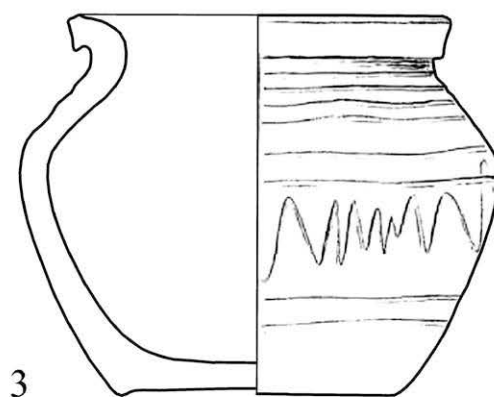
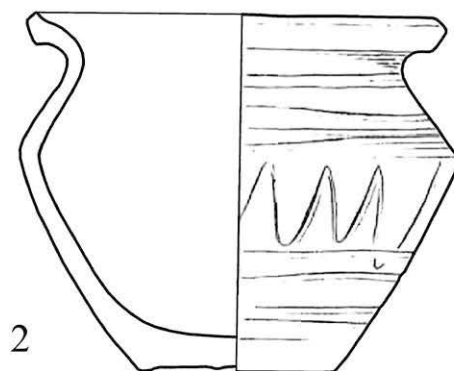
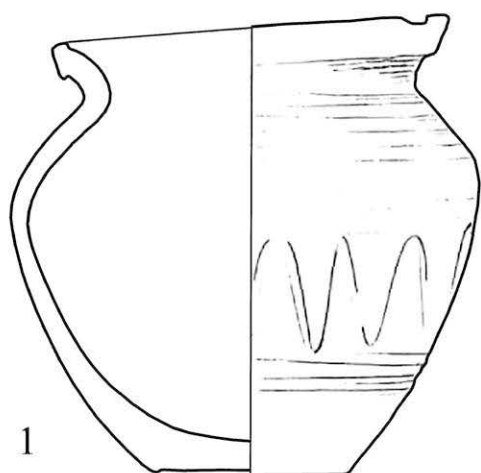
Tab. 26. Mikulčice – Valy, keramika BO. 1. 594-3947/62; 2. 594-3196/61; 3. 594-2922/82; 4. 594-6338/83; 5. 594-3066b/58; 6. 594-2007/59; 7. 594-2350+2423/87; 8. 594-3863/66; 9. 594-5025/71.

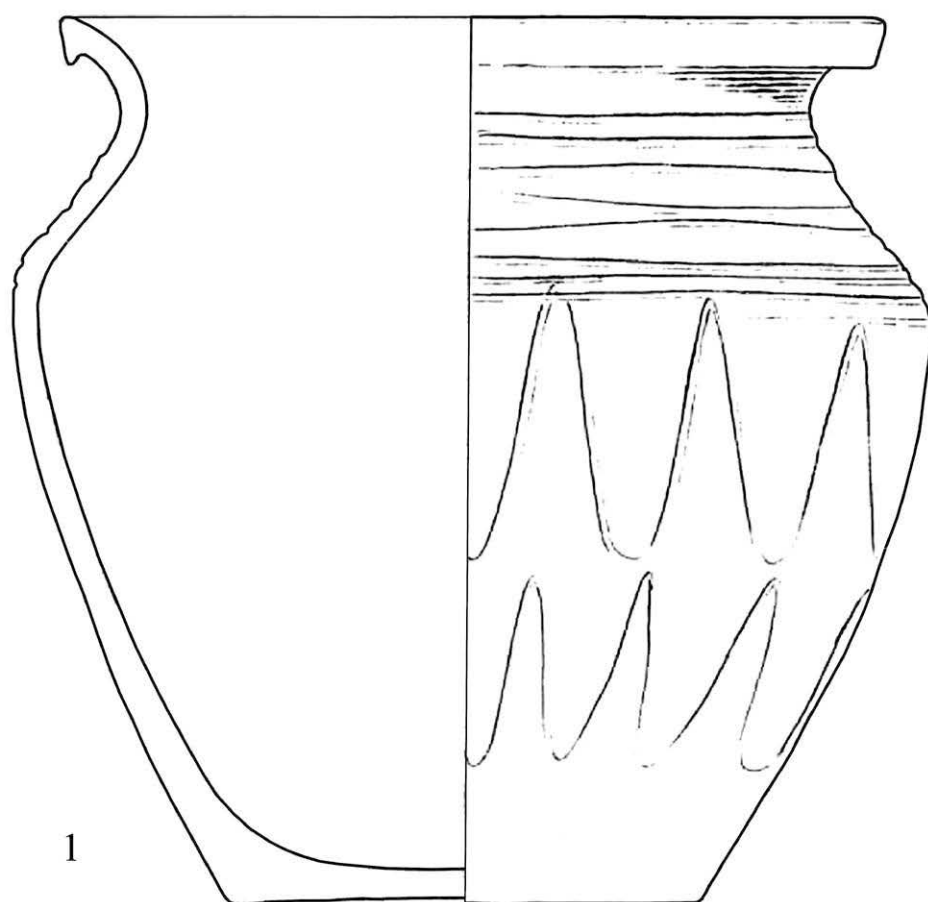
Tab. 27. Mikulčice – Valy, keramika BO. 1. 594-14143/62; 2. 594-2714/68; 3. 594-13833/62; 4. 594-6028/61; 5. 594-925/80; 6. 594-2310/71; 7. 594-4712/79.

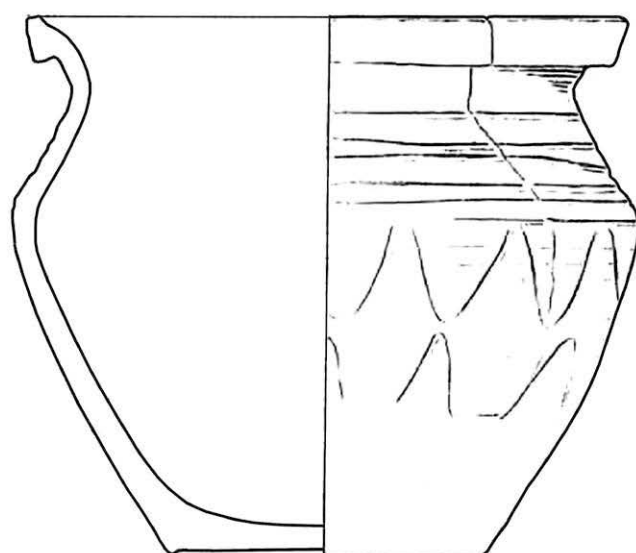
Tab. 28. Mikulčice – Valy, keramika BO. 1. Hr. 1804, 594-3965/87; 2. Hr. 1791, 594-3868/87; 3. Hr. 1683, 594-2702/88; 4. Hr. 829, 594-832/65; 5. Hr. 1689, 594-635/85; 6. Hr. 816, 594-816/65.

Tab. 29. Mikulčice – Valy, keramika BO. 1. Hr. 1774, 594-3060/86; 2. 594-5965/80; 3. 594-160/57; 4. 594-12872/62; 5. Hr. 1177, 594-1029/70.

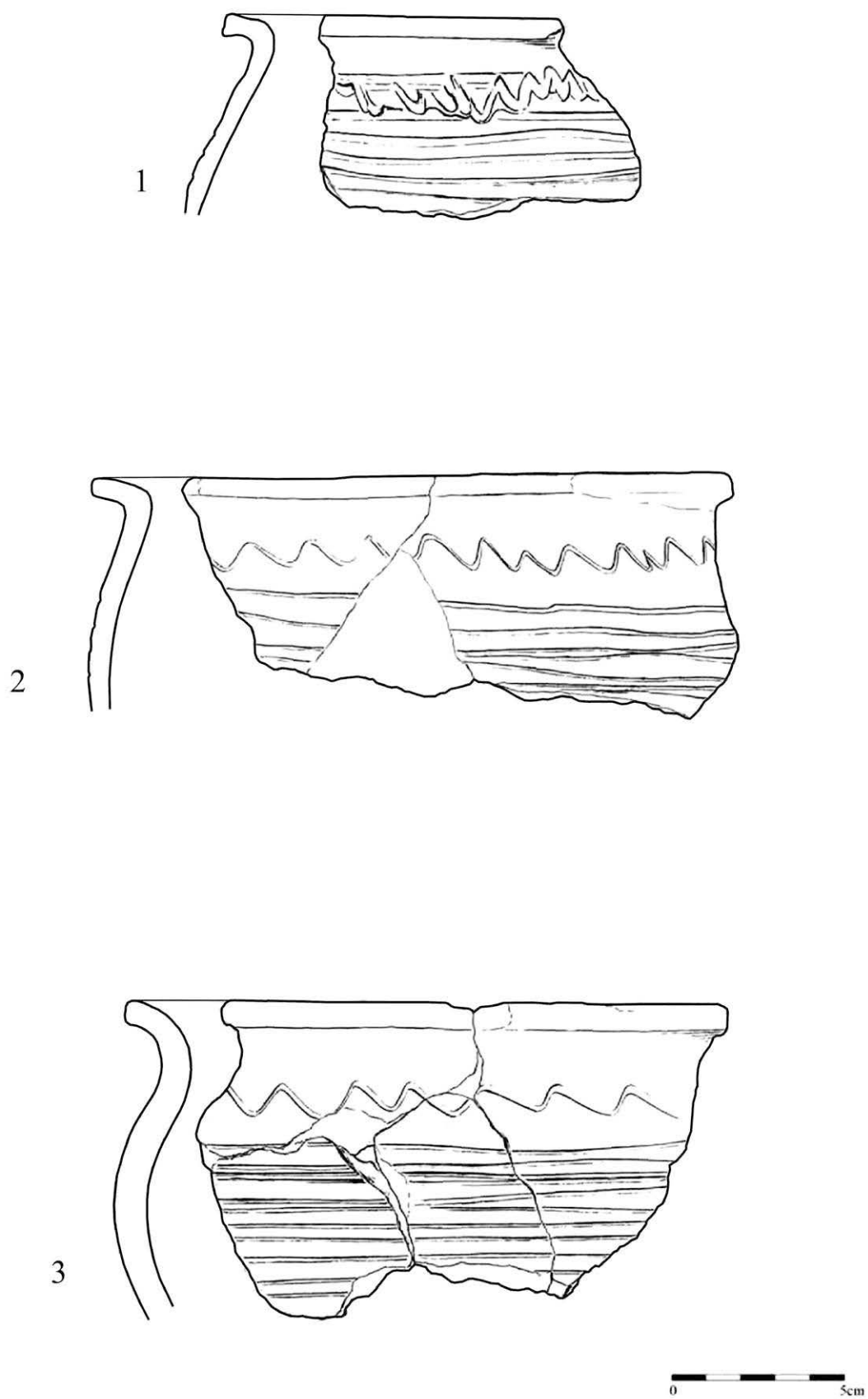
1

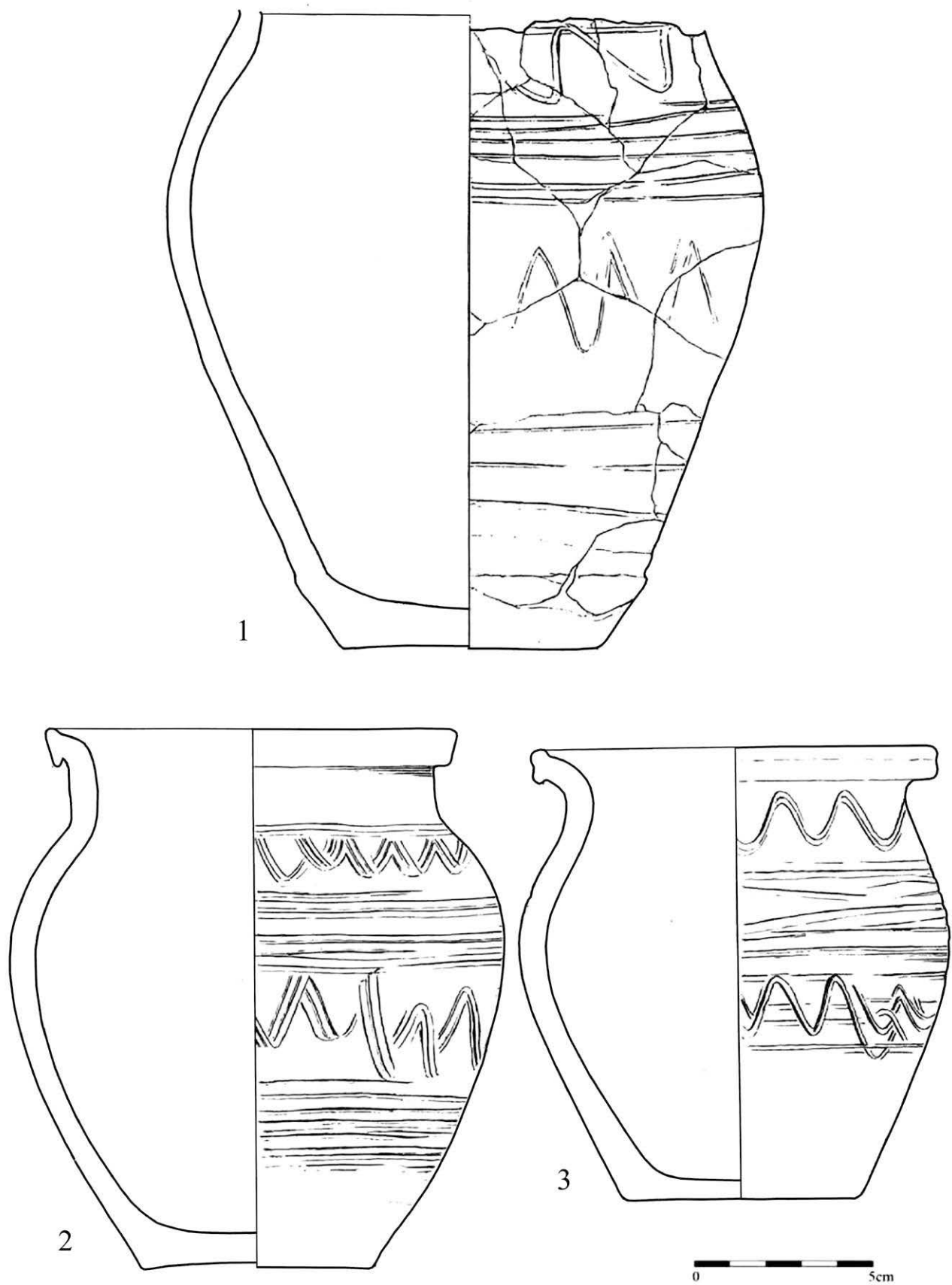
2

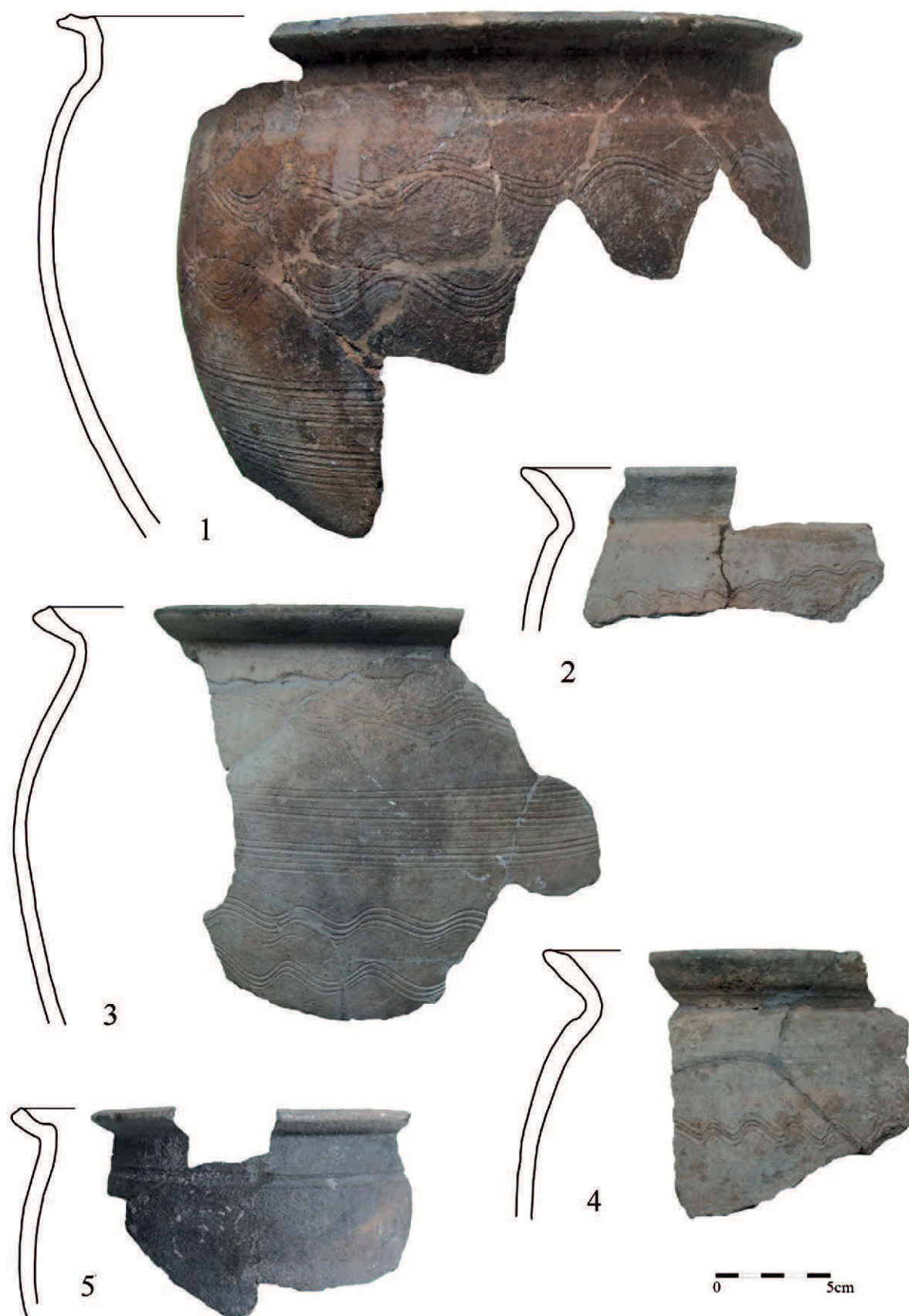
Tab. 30. Mikulčice – Valy, keramika BO. 1. 594-10822/60; 2. 594-4117/80.

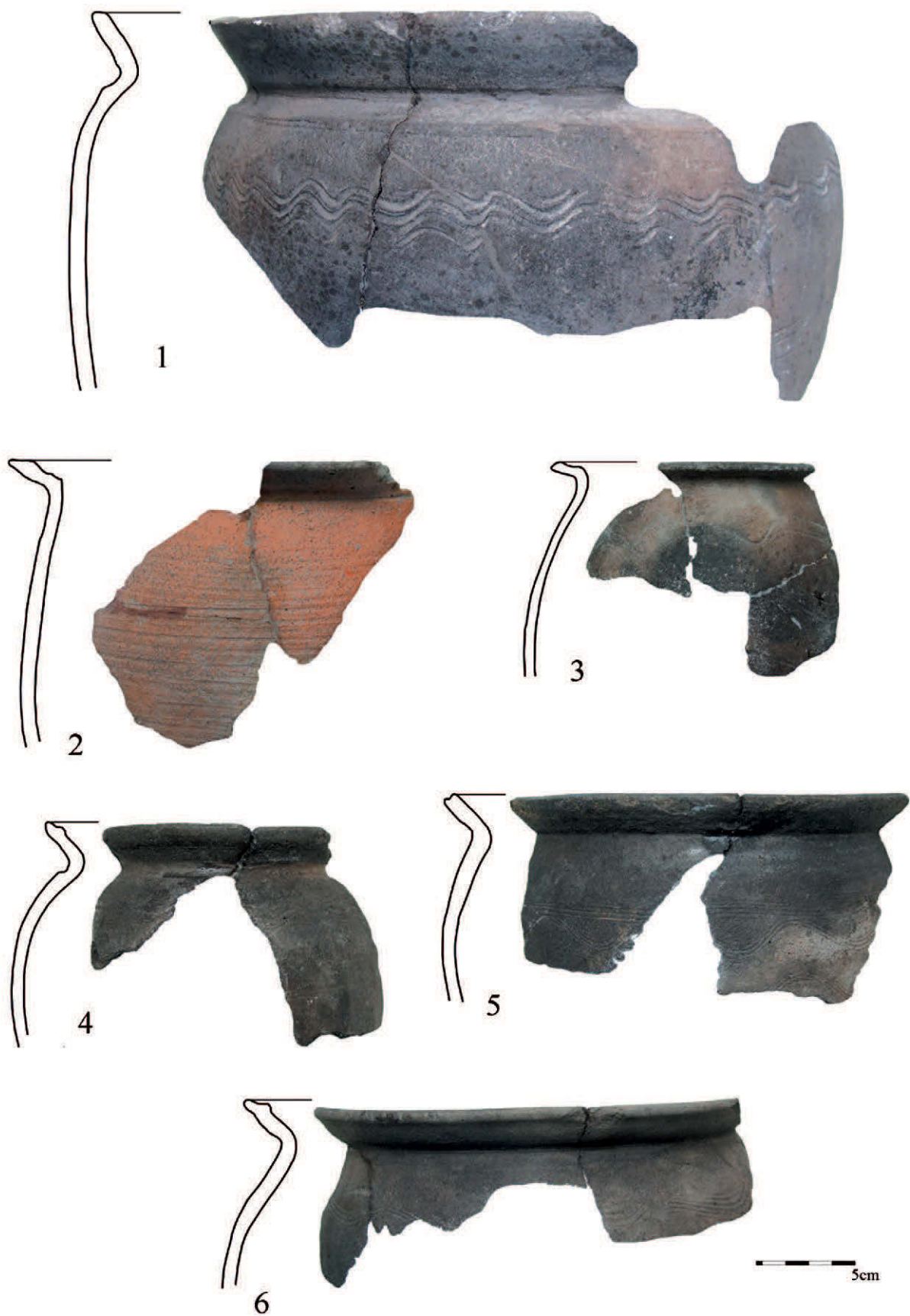
Tab. 31. Mikulčice – Valy, keramika BO. 1. 594-2109/82; 2. 594-3157/68; 3. 594-5190/90.

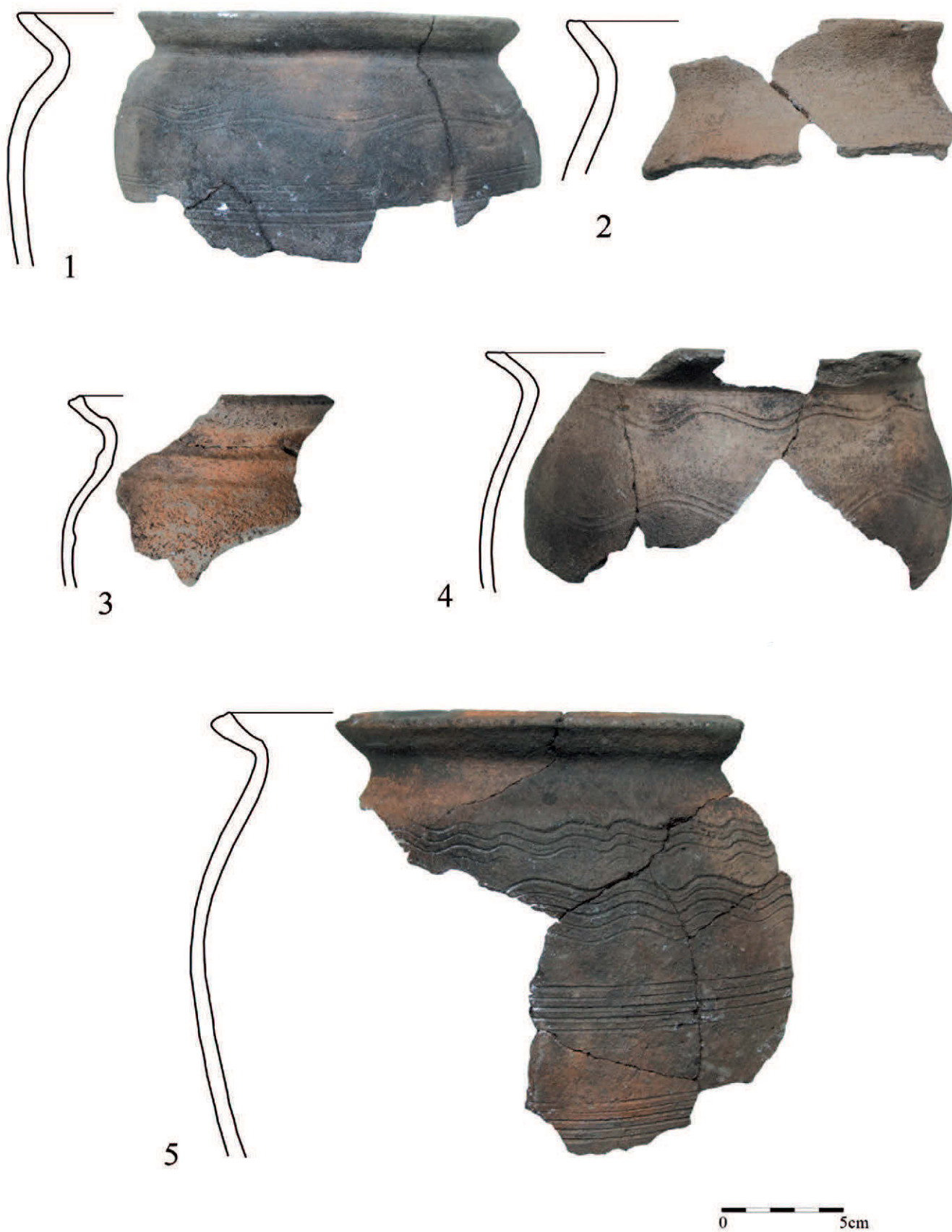
Tab. 32. 1. Bukovany (Hr. 7); 2. Dolní Věstonice 205-635/8/56; 3. Dolní Věstonice 164-106/47.

Tab. 33. Mikulčice – Valy, keramika MO. 1. 594-10644/60; 2. 594-5716/71; 3. 594-3143/68; 4. 594-4629/65; 5. 594-4741/69.

Tab. 34. Mikulčice – Valy, keramika MO. 1. 594-4210/70; 2. 594-4632/74; 3. 594-4787/74; 4. 594-5939/80; 5. 594-5948/80; 6. 594- 2858/82.

Tab. 35. Mikulčice – Valy, keramika MO. 1. 594-2233/84; 2. 594-2554/88; 3. 594-487/91; 4. 594-2764/86; 5. 594-5488/89.

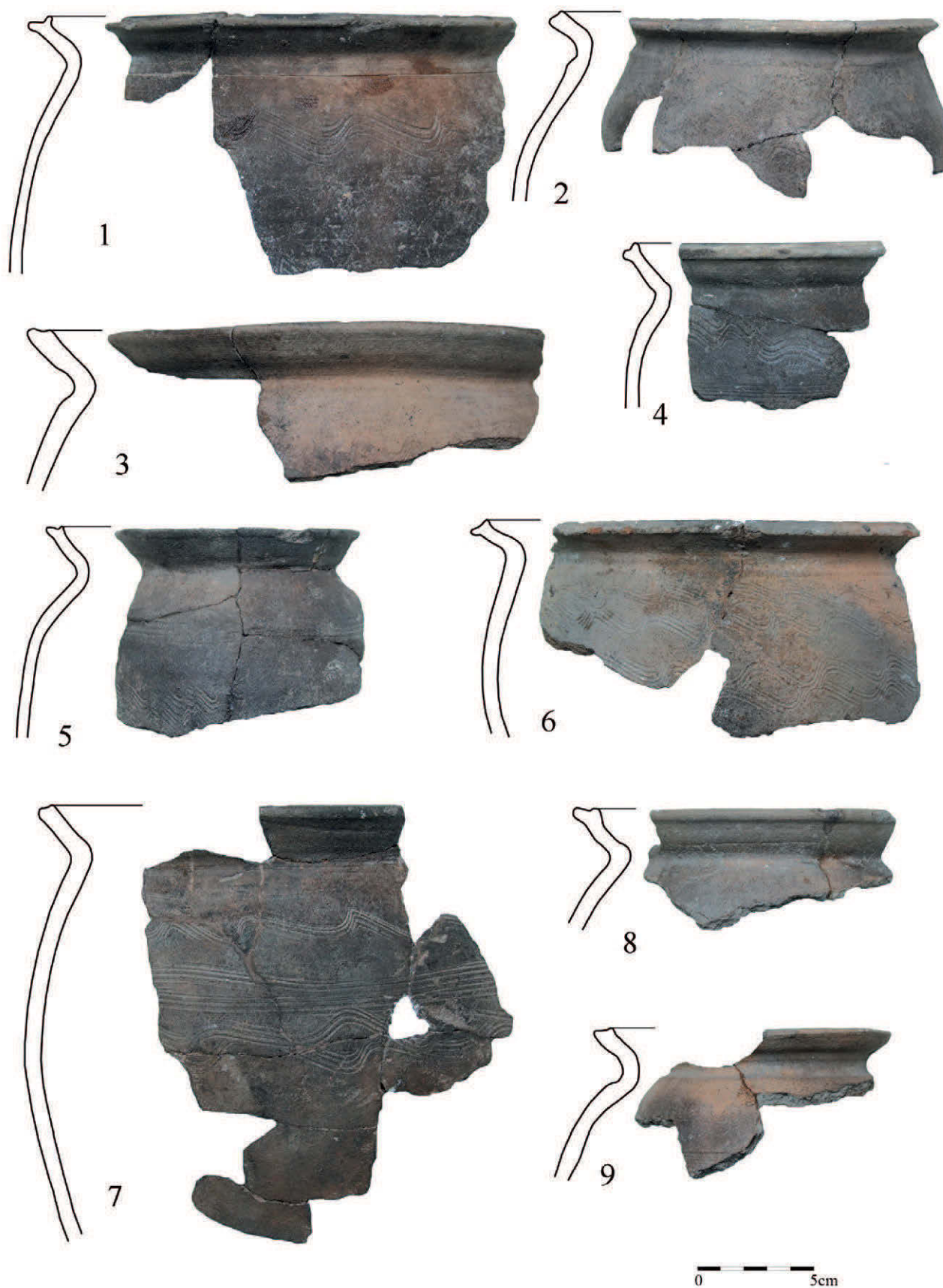
Tab. 36. Mikulčice – Valy, keramika ZP. 1. 594-479/91; 2. 594-4735/69; 3. 594-14198/60; 4. 594-4099/80.

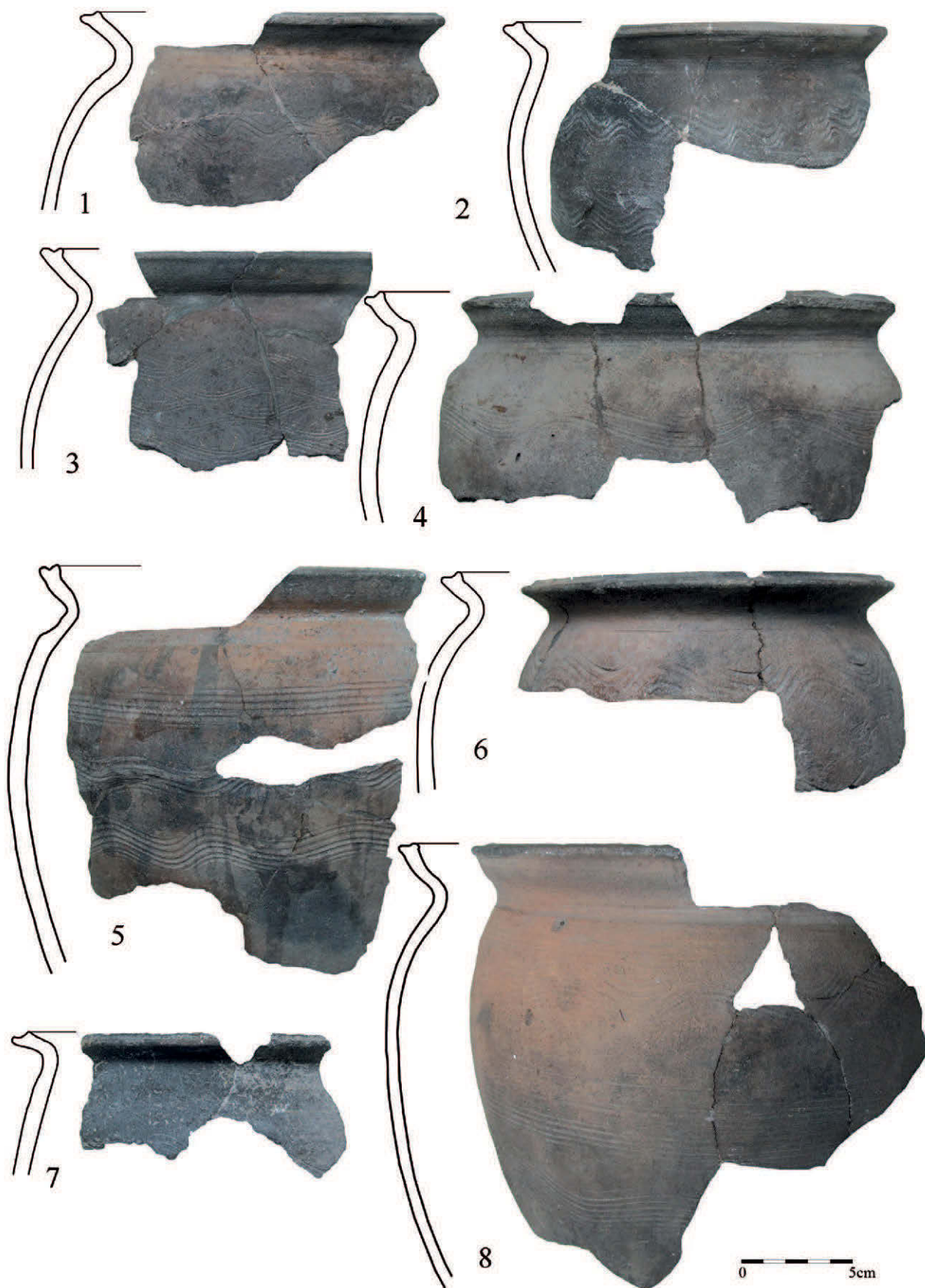
Tab. 37. Mikulčice – Valy, keramika MO. 1. 594-10634/60; 2. 594-19111/64; 3. 594-10633/60; 4. 594-3195/61; 5. 594-3194/61.

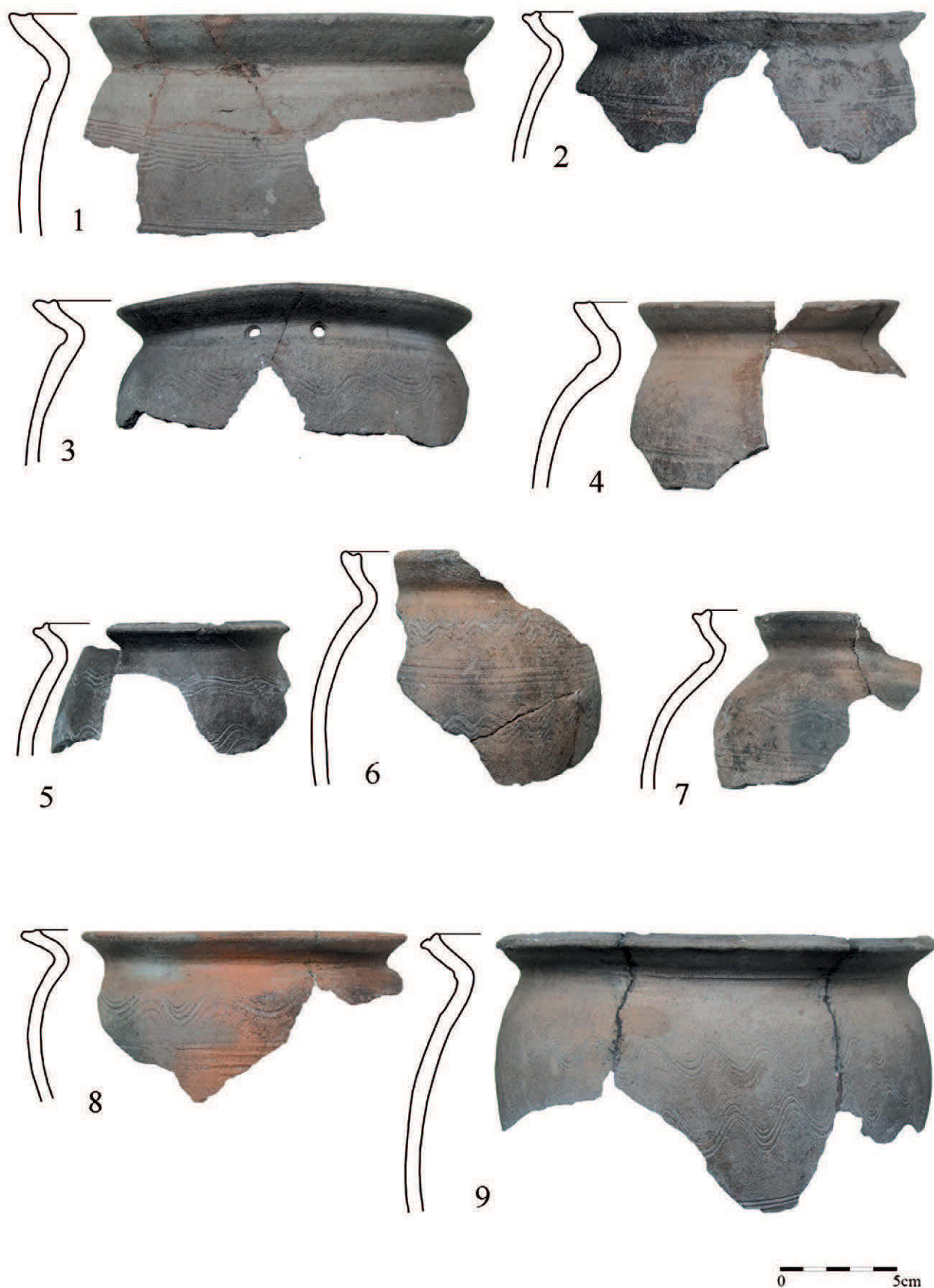
Tab. 38. Mikulčice – Valy, keramika MO. 1. 594-4375/62; 2. 594-7700/62; 3. 594-3170/62; 4. 594-4628/65; 5. 594-4303/65; 6. 594- 19112/64.

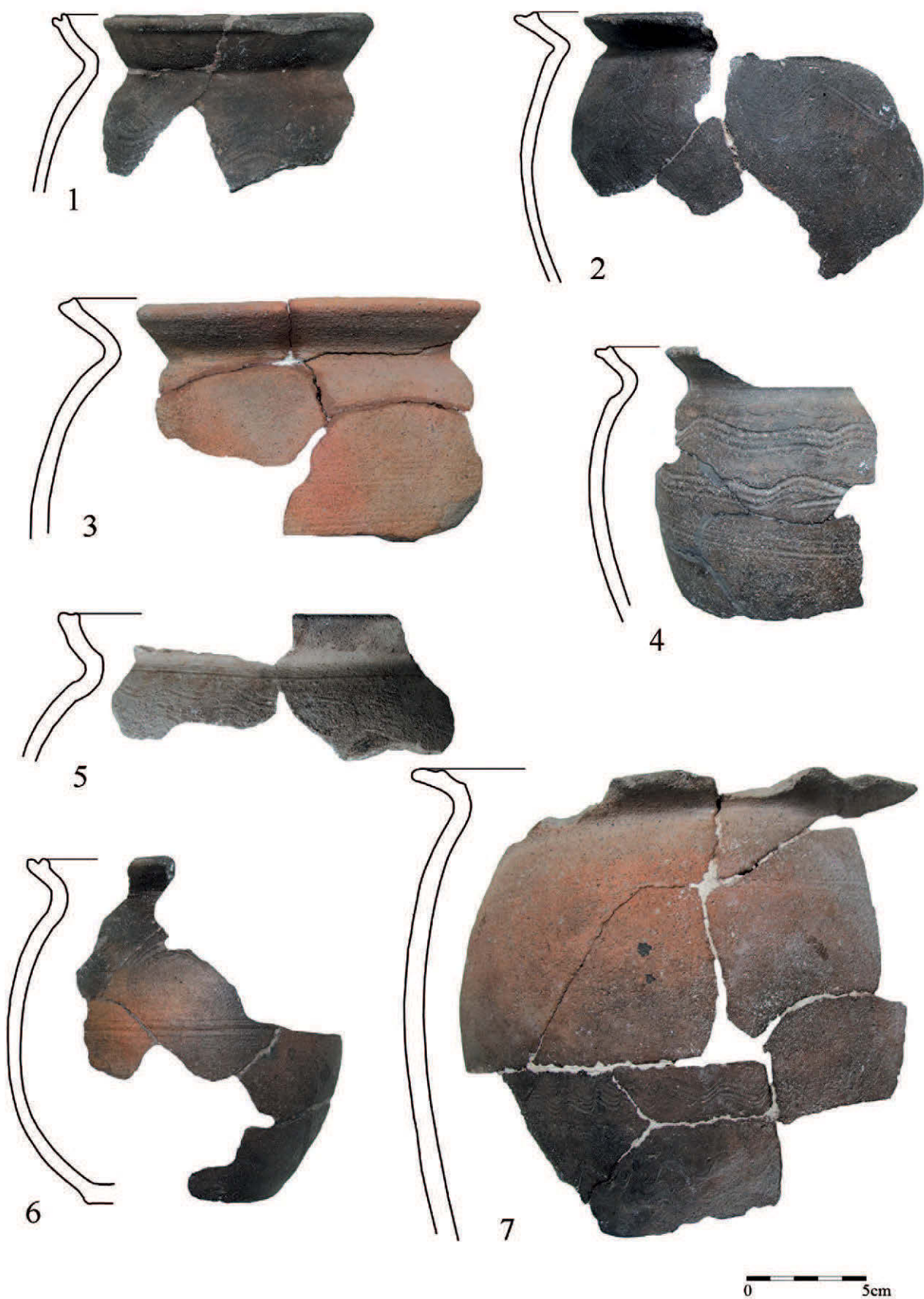
Tab. 39. Mikulčice – Valy, keramika MO. 1. 594-4630/65; 2. 594-3151/68; 3. 594-4633/65; 4. 594-5234/68; 5. 594-5237/68; 6. 594- 5238/68; 7. 594-5251/68; 8. 594-5253/68; 9. 594-5284/68.

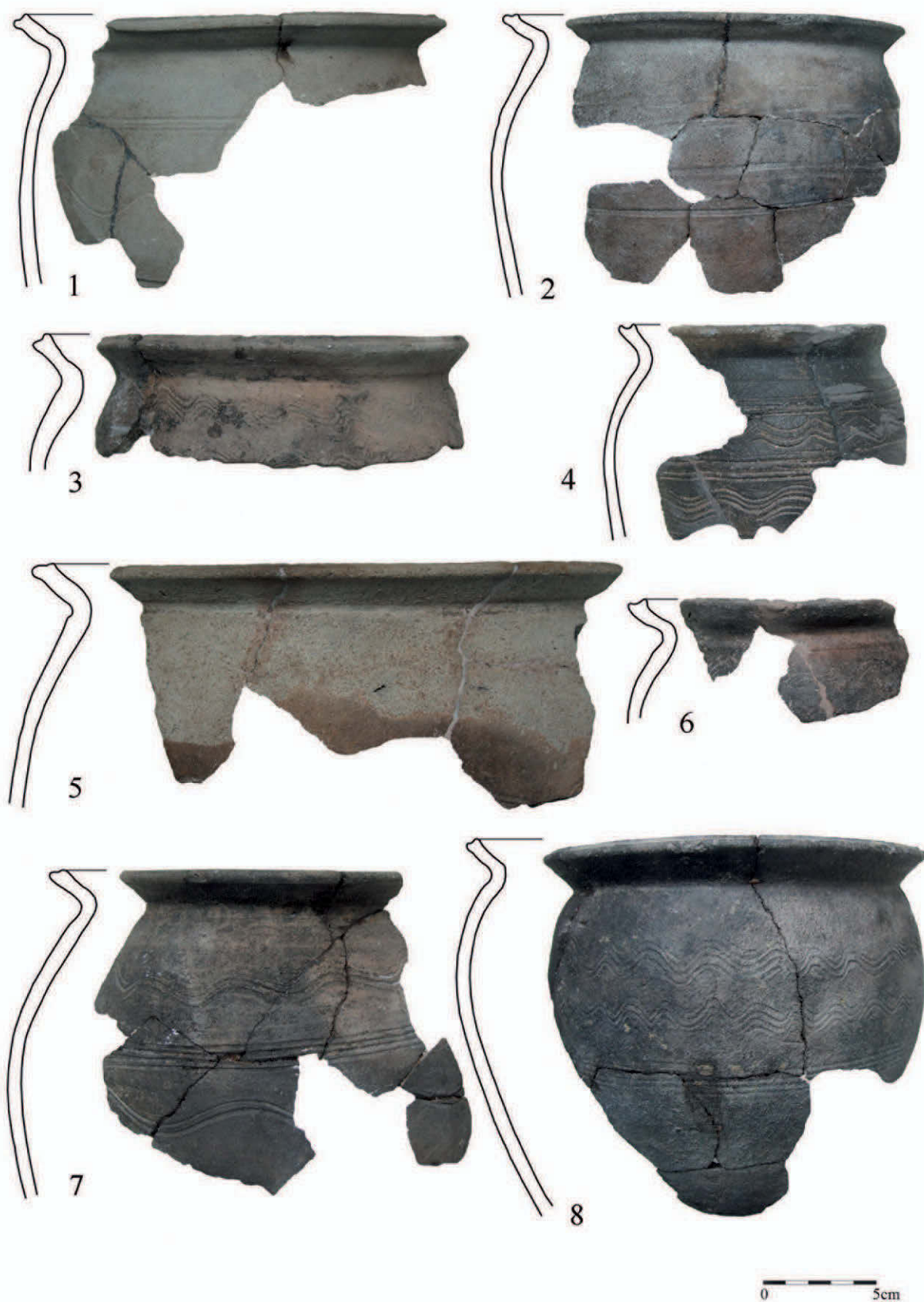
Tab. 40. Mikulčice – Valy, keramika MO. 1. 594-5285/68; 2. 594-5321/68; 3. 594-5303/68; 4. 594-5291/68; 5. 594-4753/69; 6. 594- 4740/69; 7. 594-4751/69; 8. 594-4756/69.

Tab. 41. Mikulčice – Valy, keramika MO. 1. 594-5720/71; 2. 594-4752/69; 3. 594-5752/71; 4. 594-5830/71; 5. 594-5843/71; 6. 594-2295/73; 7. 594-2307/73; 8. 594-2271/73; 9. 594-2311/73.

Tab. 42. Mikulčice – Valy, keramika MO. 1. 594-4648/74; 2. 594-4680/74; 3. 594-4679/74; 4. 594-4707/74; 5. 594-4670/74; 6. 594- 2893/74; 7. 594-4760/74.

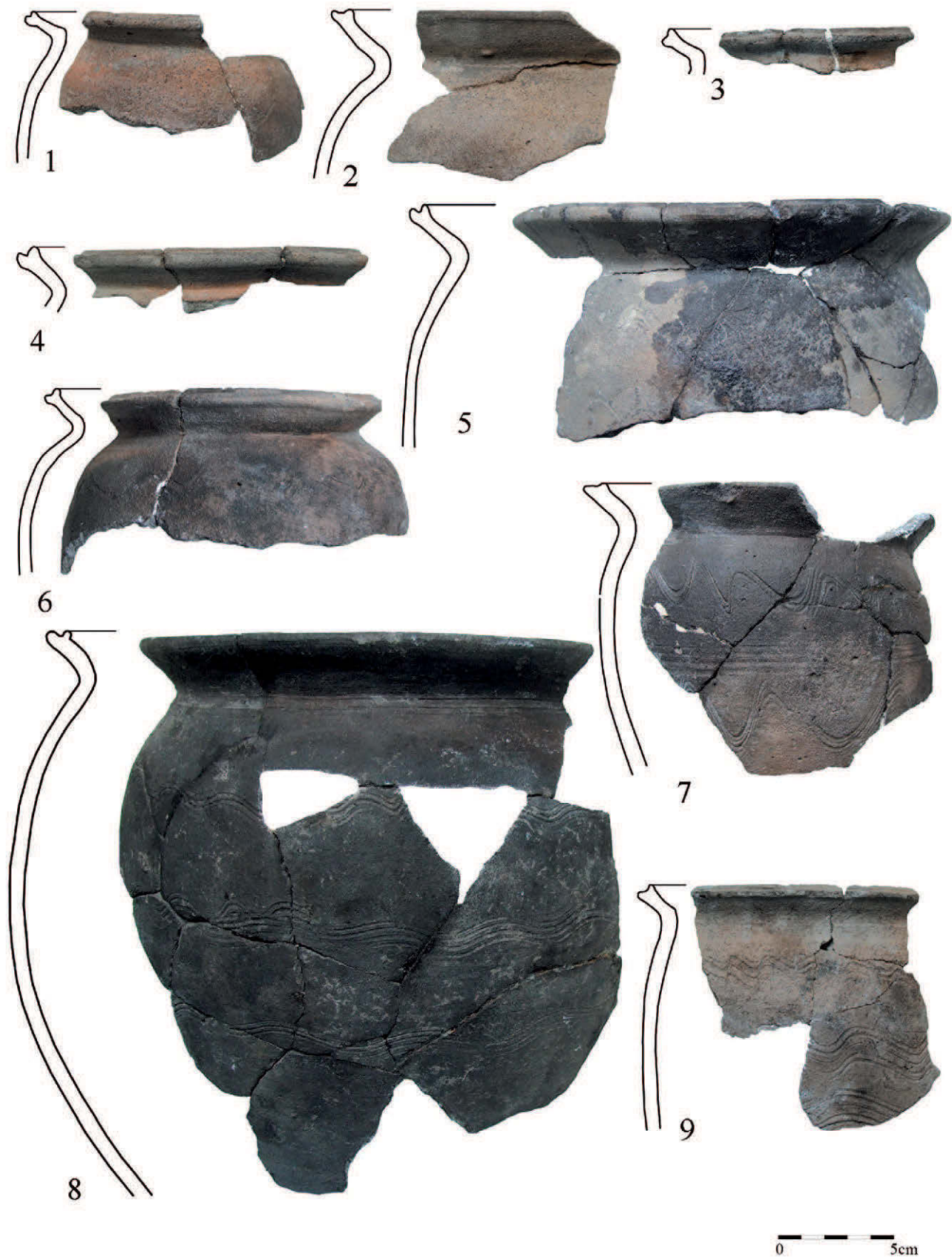
Tab. 43. Mikulčice – Valy, keramika MO. 1. 594-4783/74; 2. 594-4813/74; 3. 594-4827/74; 4. 594-2895/75; 5. 594-4709/74; 6. 594- 4744/74; 7. 594-5197/79; 8. 594-4101/80.

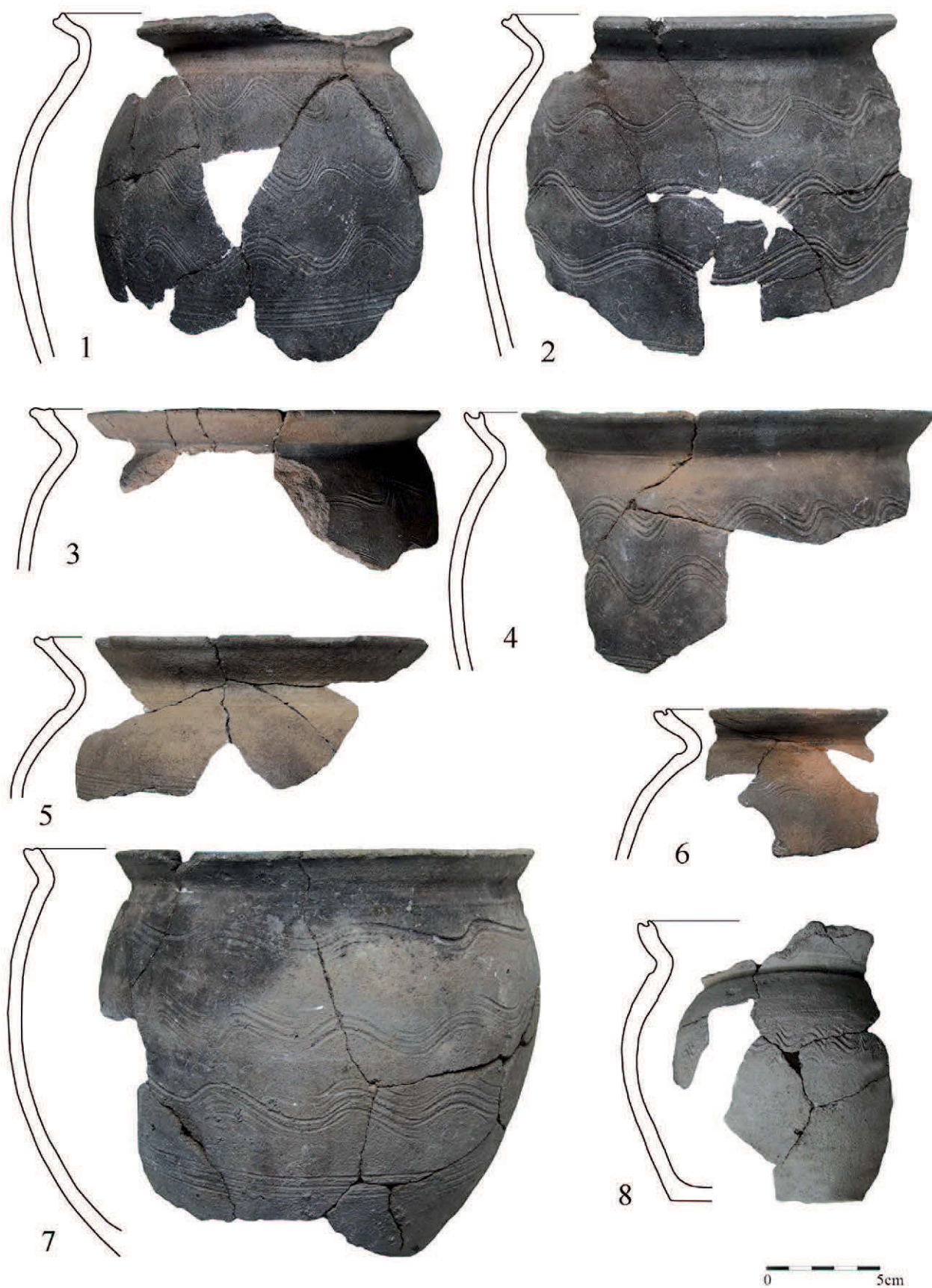
Tab. 44. Mikulčice – Valy, keramika MO. 1. 594-5963/80; 2. 594-5945/80; 3. 594-5949/80; 4. 594-5938/80; 5. 594-5975/80; 6. 594- 5976/80; 5. a 6. střepy stejné nádoby.

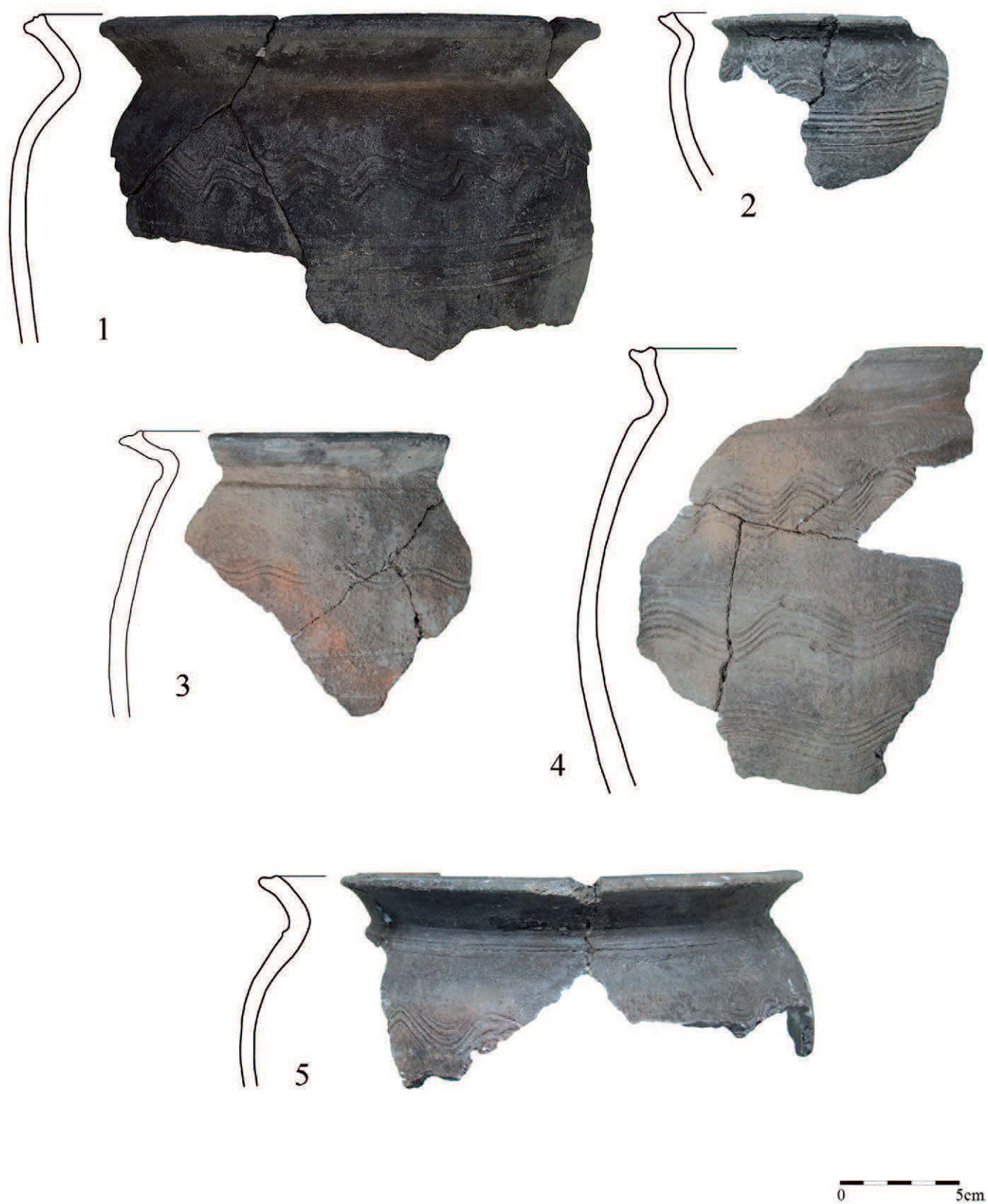
Tab. 45. Mikulčice – Valy, keramika MO. 1. 594-5697/81; 2. 594-3813/87; 3. 594-3810/87; 4. 594-2164/84; 5. 594-4429/83; 6. 594- 5280/83; 7. 594-2755/86; 8. 594-2758/86.

Tab. 46. Mikulčice – Valy, keramika MO. 1. 594-2541/88; 2. 594-2553/88; 3. 594-2558/88; 4. 594-2520/88; 5. 594-5519/89; 6. 594-3880/89; 7. 594-2516 a 2536/88; 8. 594-3840/89; 9. 594-3838/89.

Tab. 47. Mikulčice – Valy, keramika MO. 1. 594-3888/89; 2. 594-3844/89; 3. 594-5388/90; 4. 594-5984/90; 5. 594-5383a/90; 6. 594-4364/90; 7. 594-3872/89; 8. 594-5409/90.

Tab. 48. Mikulčice – Valy, keramika MO. 1. 594-1695/90; 2. 594-5385/90; 3. 594-5391/90; 4. 594-5383/90; 5. 594-5379/90.

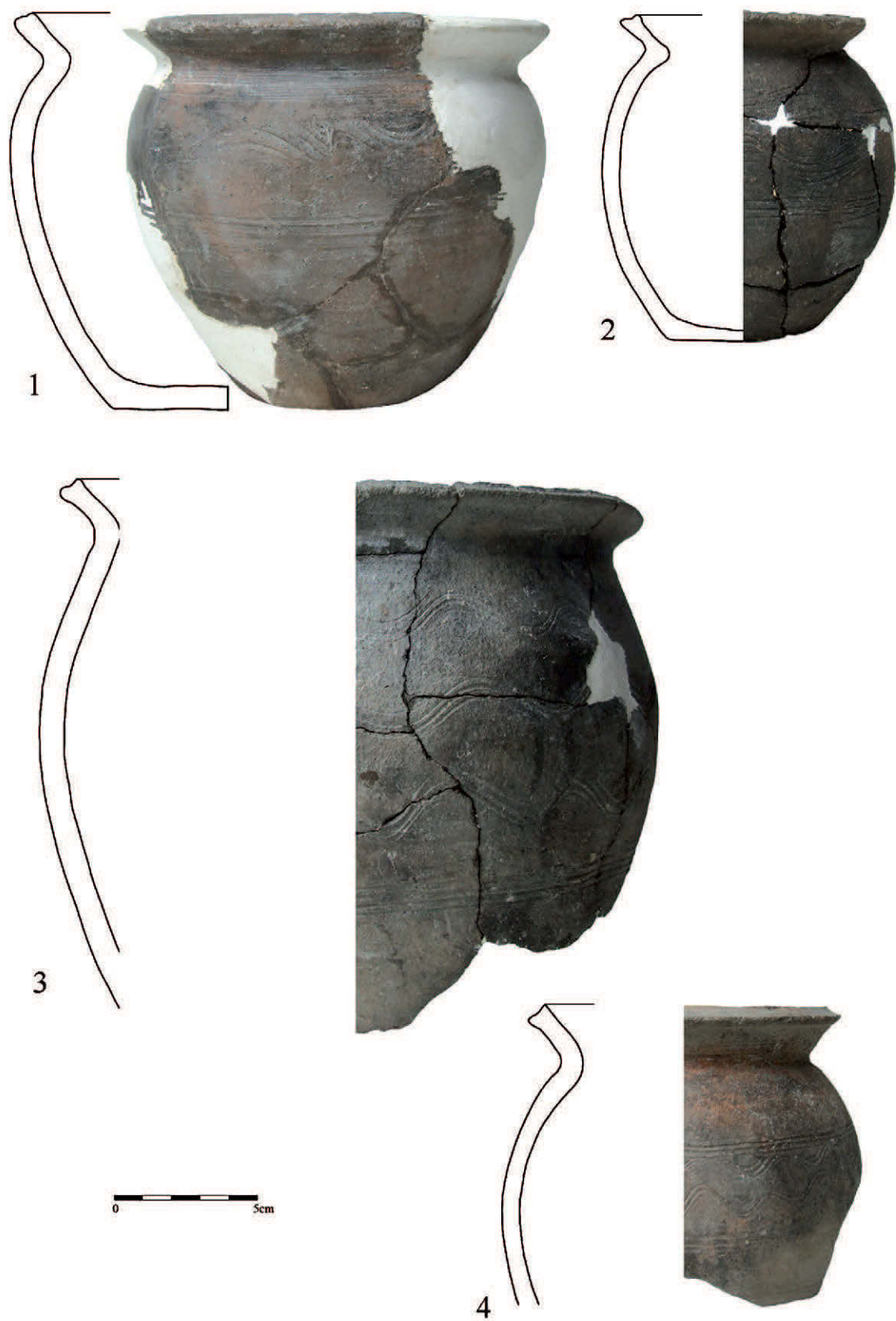
Tab. 49. Mikulčice – Valy, keramika MO. 1. 594-2241/61; 2. 594-1111/63; 3. 594-2572/88; 4. 594-2262/76; 5. 594-2155/75; 6. 594- 2664/76.

Tab. 50. Mikulčice – Valy, keramika MO. 1. 594-2245/61; 2. 594-2663/76; 3. 594-3407/69; 4. 594-4095/80; 5. 594-795/57; 6. 594- 5756/71.

Tab. 51. Mikulčice – Valy, keramika MO. 1. 594-5195/79; 2. 594-5685/81; 3. 594-5676/81.

Tab. 52. Mikulčice – Valy, keramika MO. 1. 594-5442/68; 2. 594-4093/80; 3. 594-3843/88; 4. 594-4746/69.

Tab. 53. Mikulčice – Valy, keramika MO. 1. 594-5527/89.

A

B

Fototabulka 1. Mikulčice – Valy. A – Celkový pohled na plochu 46 od V (část A); fotografie dokumentuje přítomnost kamenné destrukce nad severním rohem podlahy 892 (vlevo u profilu mezi dvěma pracovníci). B – Celkový pohled na plochu 79 od západu.

A

B

Fototabulka 2. Mikulčice – Valy. A – Plocha 79. Celkový pohled na odkryv podlahy 892 s destrukcí pece (situace po odebrání koster 2011-2013), od západu. B – Plocha 79. JV roh podlahy 892 – kameny lemují SV hranu podlahy; vpravo zásyp jámy 79/9.

A

B

Fototabulka 3. Mikulčice – Valy. A – Plocha 79. Celkový pohled na nález čtyř mrtvých na podlaze domu 892, zleva hroby 2011, 2012, 2013 a vpravo dole lebka ještě neodkrytého hrobu 2014; velký kámen pod nohama kostry 2013 patří k destrukci pece domu 892, viz následující foto. B – Plocha 79. Detail hrobu 2012, vpravo destrukce kamenné pece domu 892 (k 79/10) po odebrání kostry 2013.

A

B

C

Fototabulka 4. Mikulčice – Valy. A – Plocha 79. Detail pánve kostry 2014 s nálezy. B – Lebka z hrobu 2014 – vpravo dole původní umístění náušnice inv. č. 79/7/1. C – Soubor nálezů z hrobu 2014, rozptýlených v oblasti pánve (všechny předměty padly za obětí požáru mikulčického pracoviště v roce 2007).

A

B

Fototabulka 5. Mikulčice – Valy. A – Východní podhradí, plocha C 1991. Záchranné práce v jámě na pařezy – sonda II (od JZ).
B – Celkový pohled na výzkum sondy IV (od SV).

PhDr. Marian Mazuch, Ph.D.

**VELKOMORAVSKÉ KERAMICKÉ OKRUHY
A TZV. MLADŠÍ VELKOMORAVSKÝ HORIZONT V MIKULČICÍCH**

Vydal: Archeologický ústav AV ČR, Brno, v. v. i. v roce 2013
Edice: Spisy Archeologického ústavu AV ČR Brno Svazek 45
ISSN 1804-1345

Jazykové korektury a technická redakce: Alena Benešová
Anglický překlad: Irma Charvátová, Tony Long
Grafická úprava, sazba: Metoda spol. s r. o.
Návrh obálky: Jaroslav Škojec, Marian Mazuch
Kresby: Josefa Marková, Marian Mazuch, Jaroslav Škojec

Tisk: Metoda spol. s r. o., Hluboká 14, 639 00 Brno

MORAVIA MAGNA

All rights reserved
ISBN: 978-80-86023-39-7
Copyright © 2013 by
Archeologický ústav AV ČR, Brno, v. v. i.

1. vydání, náklad 350 ks